

UTG. JOEL BACKSTRÖM
& THOMAS WALLGREN

Den okände von Wright

TIDSKRITIK OCH ANDRA TEXTER
AV GEORG HENRIK VON WRIGHT
1926–1997

SLS | APPELL

Den ökände von Wright

UTG. JOEL BACKSTRÖM
& THOMAS WALLGREN

Den
okände
**von
Wright**

TIDSKRITIK OCH ANDRA TEXTER AV
GEORG HENRIK VON WRIGHT
1926–1997

Denna bok är nr 870 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

© Georg Henrik von Wrights rättsinnehavare, Joel Backström, Thomas Wallgren och Svenska litteratursällskapet i Finland

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-lcekkommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Pdf-utgåva 2024

Omslag och grafisk form: Antti Pokela

Ombrytning: Christel Westerlund

Typsnitt: Forma DJR, Chronicle Text

Omslagsbild: Georg Henrik von Wright diskar ombord på Daphne 1948. SLSA 1150 Göran Schildts arkiv, Svenska litteratursällskapet i Finland, foto: Göran Schildt. Omslagets baksida: fotografi av Georg Henrik von Wright i hans studiebok från 1934. von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet.

ISBN 978-951-583-578-9 (tryckt utgåva, Finland) www.sls.fi

ISBN 978-91-988152-1-4 (tryckt utgåva, Sverige) www.appellforlag.se

ISBN 978-951-583-596-3 (epub), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-596-3>

ISBN 978-951-583-597-0 (pdf), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-597-0>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

ISSN 0039-6842 (tryckt)

ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 1 och 929

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Innehåll

Inledning av Joel Backström & Thomas Wallgren	7
Textetablering och hänvisningar	17
I. Ur arkivets gömmor 1926–1932	19
Gasarbetarens hämnd. Följetong i två delar	20
En romantisk <i>Lied</i> . Faksimil av komposition	23
II. Ungdomligt engagemang 1932–1939	27
Faustus på rännarbanan	36
Solidaritet och personlighet	39
Krig och kultur	43
Bläsen. Ett skönlitterärt försök	48
Nordisk utblick	50
Reseinytryck från Island	55
Stefan George. En skald och siare	59
Världsrymden i människans föreställning. Astronomiskt kåseri	63
Rasförföljelse?	66
Tyskt perspektiv	68
Finlands universitetsfråga	74
Om psykoanalysen som lära och läkarmetod	79
En livsåskådning kapitulerar. Om Huxleys <i>Blind i Gaza</i>	87
Fuga genom fem länder	93
Logistisk filosofi	100
Vi unga. Om den finlandssvenska pessimismen och kulturens fiender	110
III. Finland och världskriget 1939–1941	119
Vårt in- och utsiktstorn	147
Maktens filosof. Ett apropå till en ny Machiavellibiografi	152
Korset och hakkorset. Tema med variation	156
Verklighet och dröm kring Finlands ostgräns	163
Västerlandets värn	168
Russisk Masse – finsk Mod	172
Nyhets hunger och nyhetskritik	180
Ukraina – landet som bidar sin frihet	186
Öst-Karelen och Norden	191
Betraktelser om Europa	200

IV. Filosofi, bildning och vetenskapstro 1943–1965	217
Platon-problemet	220
Universiteten och bildningen	230
En modern Lucretius. Om Eino Kailas naturfilosofi	236
Döden som metafysikprofessor	252
Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten. Herbert Tingsten som publicist	259
Den exakta beteendeforskningen och människans plats i världsordningen	267
V. Filosofen ger sig in i dagsdebatten 1967–1978	283
Kriget mot Vietnam <i>med</i> Försök till en efterskrift	285
Alienering eller integration – den lilla enhetens livsfråga	299
Russells kamp för rättvisa utmanar filosoferna	314
Vapnen tystnar i Vietnam	319
Mina fyra former av humanism. Utdrag ur en intellektuell självbiografi	326
Vetenskap och moral. Kommentar till Milton Friedmans nobelpris	337
Om filosofiens verklighetsförändrande kraft	345
VI. Kritik av den teknologiska livsformen 1980–1997	351
Mänsklighetens villkor. Teknologi och filosofi, samhälle och engagemang, i en hotad värld	358
Rolf Nevanlinna. Tankar vid hans bortgång	368
Krigshotet, kapprustningen och fredsrörelsen	374
Blundar vi för den smygande katastrofen? Lärdomar av Pentti Linkolas program	396
Hatets kraft blir störst. Om Kuwaitkriget och FN:s roll	402
Europa – hönan som lägger guldägget?	405
Marknadens mirakel och Antikrists bländverk. Apropå Selma Lagerlöfs roman	415
Slutord. Om historiens berg- och dalbana och livets tragiska undermening	424
Det svenska språket och den finska identiteten	435
Bibliografiska uppgifter för bokens texter	441
Appendix A. von Wrights publikationer 1932-1939	444
Appendix B. Texter skrivna av von Wright inom propaganda- verksamheten under Finlands krig 1939-1944	447
Källor	451
Bildkällor	460
Personregister	461

Inledning

Georg Henrik von Wright (1916–2003) var under den senare delen av sitt liv en av Nordens mest kända och kontroversiella intellektuella gestalter. Grunden för von Wrights berömmelse lades av hans exceptionella akademiska karriär. År 1948, då han var 31 år gammal, kallades han till professuren i filosofi i Cambridge. Den lärostolen lämnade han 1951, varefter han verkade i huvudsak i Finland, men med talrika uppehåll som föreläsare och gästprofessor framför allt i USA. von Wright gjorde under sex decennier internationellt uppmärksammas insatser inom bland annat den filosofiska logiken, värdeteorin, vetenskapsfilosofin och själslivets filosofi. I forskningen om Ludwig Wittgenstein är von Wright ett av de stora namnen, inte minst tack vare sin roll som utgivare av Wittgensteins efterlämnade skrifter. von Wrights lysande karriär gav hans uttalanden tyngd när han tog till orda i den offentliga debatten. Under sina senare år blev von Wright välkänd för den breda allmänheten när hans pessimistiska syn på den västerländska civilisationens framtid framfördes i *Vetenskapen och förnuftet* (1986) väckte livlig debatt.

I dag finns en risk att vi stirrar oss blinda på dessa kända sidor av von Wrights verk och ser hans kritik av samtiden som ett allom bekant, avslutat kapitel och hans insatser inom den akademiska filosofin som väsensskilda från tidskritiken. Det kan då lätt hända att vi glömmar betydelsen av hans kritiska budskap och att vi förbiser det spänningsfyllda förhållandet mellan samtidsdiagnos och begreppsanalys, engagemang och kontemplation, i hans liv. En viktig orsak till att von Wrights bidrag på sin tid för många kändes så angelägna och oroande torde ha varit den mångtydighet som präglar hans skriftställarskap. Ju mera vår tid präglas av samma motsättningar som oroade von Wright, inte minst när det gäller de

svikna löftena om fred och välfärd för alla genom teknikens och vetenskapens framsteg, desto mera har vi skäl att fortfarande betrakta honom som en samtida som vi kan ha något att lära oss av. Vår avsikt med den här boken är att komplettera och berika tillgängligheten till von Wright och därmed, som vi hoppas, på nytt kunna levandegöra honom.

Texterna i boken spänner över 71 år. Med undantag av de två kuriosum som inleder urvalet, en detektivberättelse von Wright skrev som nioåring sommaren 1926 och en musikalisk komposition från 1932, publicerades de alla (eventuellt med ytterligare ett undantag, som vi återkommer till) under von Wrights livstid. Urvalet består av texter skrivna för allmänheten: essäer, tidningsartiklar, bokrecensioner, rese-reportage, några insändare och en tidig novell, och inkluderar den allra första publikationen av von Wright, ett debattinlägg i gymnasisttidningen *Svensk Ungdom* av den då 16-åriga ynglingen. Tre intervjuer med von Wright ingår också. Fokus i texterna ligger på tidskritiken, det von Wright själv en gång kallade ”mina kritiska frågetecken i tidens marginal” (”Repliker”, 1997, s. 172).

Vi har i vårt arbete styrts av tre urvalskriterier. Vårt första kriterium har varit tillgängliggörande. Ingen av texterna i vårt urval har ingått i de böcker och essäsamlingar av von Wright som gavs ut under hans livstid. Dessa innefattar dock bara ett litet urval av ett omfattande och rikt material: von Wright publicerade omkring 300 icke-akademiska texter på svenska, och gav ett okänt men betydande antal intervjuer.¹ De flesta av dessa texter och intervjuer har bara stått att läsa i gamla

1 Därtill kommer hans ca 70 (bevarade) krigstida propagandatexter, en särskild kategori av författarskapet som vi återkommer till. von Wrights böcker och essäsamlingar på svenska är *Den logiska empirismen* (1943), *Tanke och förkunnselse* (1955), *Logik, filosofi och språk* (1957), *Humanismen som livshållning och andra essayer* (1978), *Vetenskapen och förnuftet* (1986), *Myten om framsteget* (1993), *Att förstå sin samtid* (1994) och *Mitt liv som jag minns det* (2001). Några centrala verk i hans omfattande strikt akademiska, och till övervägande del engelskspråkiga, produktion inom filosofi och logik är *A Treatise on Induction and Probability* (1951), *Norm and Action* (1963), *The Varieties of Goodness* (1963), *Explanation and Understanding* (1971), *Wittgenstein* (1982) och *In the Shadow of Descartes* (1998).

tidnings- och tidskriftsårgångar i bibliotekens källarvåningar, eller i de numera sällan lästa antologier där de först publicerades. I praktiken har de alltså varit otillgängliga och därmed okända för en bredare publik.

Vårt andra urvalskriterium har varit att belysa mindre kända sidor av von Wrights engagemang i aktuella frågor av inrikes-, världs- eller geopolitiskt slag. Genom att ta med också ett större antal tidiga texter, från perioden 1934 till 1941, ger vi material för fördjupad diskussion om von Wrights intellektuella profil och utveckling som tidskritiker. I sina egna tillbakablickar lyfter von Wright fram sin berömda protestartikel ”Kriget mot Vietnam” från 1967 som en vattendelare genom vilken hans, som han menar, tidigare apolitiska hållning förändrades till en politiskt och samhällsligt engagerad. Senare kritiker har ansett att von Wrights tyskvänliga ställningstaganden i den numera snarast ökända essän ”Betraktelser om Europa” från 1941 kastar tvivel över den här bilden av hans politiska utveckling. Vi har tagit med både Vietnamartikeln och ”Betraktelser om Europa” i vårt urval, eftersom de har varit svårtillgängliga och därför antagligen mer omtalade än faktiskt lästa. Läser man dem tillsammans med de andra artiklarna i urvalet – både texter skrivna före 1941, mellan 1941 och 1967, och senare – får man ett bättre underlag för att bedöma deras ställning i von Wrights utveckling som samtidskritisk intellektuell.

Vårt tredje urvalskriterium har varit att synliggöra mångsidigheten i von Wrights nyfikenhet. Vi har bland annat tagit med några texter som är inriktade på existentiella frågor, medan andra är valda för att lyfta fram det breda registret i von Wrights smärre skrifter om vetenskap och filosofi, med nedslag i allt från psykoanalys, Platon och Machiavelli till von Wrights första filosofiska fadersgestalt, Eino Kaila. Bildningens värde och högskolepolitiken diskuteras i några kapitel, liksom ett annat tema som många kanske inte förknippar med von Wright, men som han ofta återkom till: det svenska språkets betydelse för den finska identiteten och för Finlands plats i Norden mellan öst och väst. Den kritiska synen på den teknisk-vetenskapliga livsformen som von Wright är mest känd för är ett viktigt tema i många av 1980- och 1990-talstexterna, men ofta med en specifik vinkling som saknas i hans

böcker; det handlar om kapprustningen, den europeiska integrationen, Pentti Linkolas program för den gröna rörelsen och faran för en annalkande ekokatastrof. Ett par av de tidiga artiklarna som vi tagit med tar sin utgångspunkt i Stefan Georges och Aldous Huxleys skönlitterära författarskap, och i en av de sista essäerna framträder von Wright som initierad läsare av Selma Lagerlöf. Däremot ingår i vårt urval ingenting av det von Wright har skrivit om sin andra stora lärare, Ludwig Wittgenstein. Skälet är att Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) 2022 givit ut *Om Wittgenstein. Skrifter 1936–2001* (utg. Lassi Jakola & Thomas Wallgren), som sammanställer nästan allt som von Wright skrev om Wittgenstein på svenska.²

Urvalet är kronologiskt ordnat och indelat i sex avdelningar. Indelningen förklaras i introduktionerna till de olika avdelningarna. Varje enskild text är försedd med bibliografisk information och en redaktionell kommentar med kompletterande synpunkter och diskussion. I de fåtal fall där vi lagt till en underrubrik eller satt en helt egen rubrik för texten framgår detta i kommentaren. von Wrights texter och fotnoter har vit bakgrund, det redaktionella materialet tonad.

Nästan alla texter som vi presenterar här skrevs ursprungligen på svenska, men ett utdrag ur von Wrights intellektuella självbiografi skriven på engelska och två intervjuer gjorda på finska publiceras här för första gången på svenska, i översättning av Nike Parland. Vi har också tagit med en text av von Wright i dansk översättning eftersom det svenska originalmanuskriptet inte bevarats.

*

Pärmen till denna bok visar en ljus och lekfull sida av von Wright som få väl minns i dag. Bilden av filosofiprofessorn vid diskhon är tagen ombord på vännen Göran Schildts segelbåt Daphne 1948, under den resa ner mot Medelhavet längs

2 Särskilt avdelning III.3 i *Om Wittgenstein* (2022), "Wittgenstein i sin historiska kontext", med artiklar om Wittgensteins syn på modernitet, vetenskap och framsteg, är relevanta för förståelsen av von Wrights egen tidskritik. För den som vill fördjupa sig i hur von Wrights syn på filosofi, samhällsengagemang och förhållandet mellan dem utvecklade sig är *Om Wittgenstein* i sin helhet upplysande.

de franska kanalerna som Schildt berättar om i *Önskeresan* (1949). Men bokens titel, *Den okände von Wright*, åsyftar mer allvarliga aspekter. Mest uppenbart föranleds den av von Wrights ungdomstexter från 1930-talet – skrivna av den ståtliga unge mannen på bakpärmen till denna bok – och av de krigstida propagandatexter som vi hämtat från Riksarkivet, vilka ingår i avdelning II och III. Alla dessa torde vara helt okända för en bredare allmänhet, och också inom forskningen har de bara i ringa grad uppmärksamats.³ Ungdomstexterna publicerades i gymnasisttidningar och i *Studentbladet*. von Wright själv diskuterar dem inte i sina senare tillbakablickar på sitt liv och sina verk och de finns inte upptagna i den bibliografi över hans skrifter som han under sin livstid sammanställde och som utgavs postumt 2005 (se kommentaren till appendix A). Den första publikationen som von Wright upptog i sin bibliografi är hans första akademiska publikation, en artikel om sannolikhetsbegreppet från 1938. Däremot samlade han sin ungdomsproduktion för eget bruk i klippböcker som nu finns i von Wright- och Wittgenstein-arkivet vid Helsingfors universitet. I klippböckerna finns 65 texter från 1930-talet, en stor del ganska korta, men också ett antal längre essäer.⁴

Vi har valt att presentera ett urval med de dryga 20 texter från 1930-talet som vi bedömt som mest intressanta. De visar att von Wright, i motsats till den bild han själv konsekvent ger i senare tillbakablickar, var en samhällstillvänd kultur- och tidskritiker redan i unga år. Den patosfyllda samtidskritik som finns i de tidiga publikationerna är dessutom, i relation till hans senare profil, delvis av oväntat slag. I några av de texter som vi har tagit med ställer von Wright nämligen en uttalad förhoppning till fascismen och till och med till nazismen som

3 Enskilda ungdomstexter av von Wright från 1930-talet har uppmärksamats i Holmström 2017, Sarje 1999 och 2021 och Österman 2016, men ingående studier av materialet som helhet saknas, och ingen tidigare forskning om de texter von Wright skrev för krigspropagandan torde existera, även om hans insatser omnämns i förbigående i Jutikkala 1997 och Melgin 2014.

4 I appendix A listas alla publikationer av von Wright från 1930-talet som vi har kunnat hitta.

stora kulturförnyande krafter.⁵ Den andra, för allmänheten och forskningen så gott som okända sidan av von Wrights skriftställarskap som vårt urval belyser, är hans insats som krigspropagandist under Finlands krig 1939–1944. von Wright arbetade då, i likhet med många andra intellektuella, inom informations- och propagandaverksamheten, först i frivilligorganisationen Hembygdsfronten, sedan på Statens informationsverk. I Riksarkivet i Helsingfors har vi funnit över 70 propagandamanuskript i varierande ämnen författade av von Wright. Vi har tagit med tre av dem i detta urval. ”Öst-Karelen och Norden” är ett av hans många bidrag till den finska propagandainsatsen för att rättfärdiga erövringskriget i Östskarelen under fortsättningskriget. De två andra, ”Nyhetshunger och nyhetskritik” och ”Ukraina – landet som bidar sin frihet”, skrevs under vinterkriget.⁶

von Wright själv karakteriserade i memoarerna från 2001 sin insats inom propagandaverksamheten som trivial; han nämner att han sammanställde pressöversikter men inte att han själv författade propagandatexter (*Mitt liv som jag minns det*, s. 89). Hans karakterisering måste därför nog betraktas som grovt missvisande. I ljuset av det material från 1930-talet som han själv bevarade i sina klippböcker framstår det också som anmärkningsvärt att von Wright i memoarerna uppger att han ”i ungdomen och långt in i medelåldern var politiskt oengagerad” (ML, s. 241; frågan diskuteras vidare i introduktionerna till avdelning II och III). När debatten om hans protyska hållning i början av fortsättningskriget i två

5 Detta uttryckliga ställningstagande finns i tre texter: ”Stefan George. En skald och en siare” (1934), ”Tyskt perspektiv” (1934), och ”Betraktelser om Europa” (1941). För diskussion om dess bakgrund och innebörd, se introduktionerna till avdelning II och III samt kommentarerna till nämnda texter. Det är skäl att redan här notera att von Wright där emellan – och givetvis även senare – också i flera texter uttalade sig kritiskt om fascismen och Hitlers Tyskland. (Se citat och referenser i introduktionen till avdelning II.)

6 Medan de två sistnämnda propagandatexterna skrevs för inrikes distribution och publicerades i många tidningar i Finland, skrevs Östskarelen-artikeln för utlandspropagandan. Vi har inte kunnat fastställa om den faktiskt publicerades i Sverige eller någon annanstans. (Se vidare introduktionen till avdelning III, kommentarerna till nämnda texter samt appendix B som listar alla propagandamanuskript av von Wright som vi har kunnat hitta i Riksarkivet.)

repriser blossade upp under 1990-talet och tidigt 2000-tal vädrade många skandal, men von Wright själv höll tyst.⁷ Då vi nu genom detta urval ger läsare möjlighet att bekanta sig med den unge von Wrights insatser som samhällsdebattör och tolk av sin tid, och som krigspropagandist, är det inte för att ge näring åt dem som bara vill riva statyer. Målet är snarare att lyfta ner von Wright från den piedestal där han har blivit satt, och från vilken han kanske själv var rädd att stiga ner, men där han hotar att förstenas. Den här boken ges alltså ut i förhoppningen att våra samtal om angelägna samhälls- och existentiella frågor på nytt ska kunna berikas av ett från ensidig idealisering befriat, levande umgänge med von Wrights mångsidiga livsverk.

Läsningen av ungdoms- och propagandaskrifterna av von Wright, och det faktum att han senare hellre förteg deras existens än reflekterade över dem, ställer oss inför flera angelägna frågor. Hur kan man karakterisera och förstå den hållning som von Wright under 1930-talet och början av 1940-talet gav uttryck för? Vilket ljus kastar hans skrifter från denna tid eventuellt över hans senare humanistiska och tidskritiska författarskap? Rör det sig bara om en entydig, om än av von Wright själv aldrig klarlagd förändring, bort från en tidig, kanske naiv och ogenomtänkt ungdomsståndpunkt, eller kan man eventuellt i hans senare tänkande se spår av tendenser som förklarar att han som ung kunde lockas av fascismen?

7 Den första debatten startade när den svenska journalisten och kritiker Leif Zern 1996 lyfte fram von Wrights protyska ställningstaganden i "Betraktelser om Europa" (1941), och i kritisk anda diskuterade förbindelser med hans senare tidskritik. Den andra debatten inleddes när en finsk tv-dokumentär 2002 återkom till "Betraktelser" och därtill lyfte fram von Wrights arbete inom krigspropagandan under fortsättningskriget. (För den första debatten, se Zern 1996a, b och c; Ritamäki 1996; Ruin 1996a och b; Åman 1996. För den senare, se M.O.T. 2002; Lundberg 2002; Zern 2002.) I ingendera av dessa debatter diskuterades dock de kontroversiella ungdomstexter av von Wright från 1930-talet som vi publicerar här. I tv-dokumentären nämndes att det i Riksarkivet finns tiotals propagandaartiklar författade av von Wright, men inga artiklar citerades, och deras innehåll beskrevs inte. von Wright själv kommenterade i efterhand den första debatten genom det han skrev om bakgrunden till "Betraktelser om Europa" i memoarerna från 2001 (passagen citeras och diskuteras i kommentaren till "Betraktelser" i avdelning III).

Varför underlät von Wright efter kriget att fullt ut vidkännas och kritiskt granska sin egen tidigare syn på fascismen, nazismen och vapenbrödraskapet med Tyskland? Och hur förhöll han sig till den propaganda han var med om att producera under krigen? Trodde han på vad han skrev till exempel om Karelen ”naturliga” tillhörighet till Finland eller såg han det som en av strategiska skäl rättfärdigad lögn eller halvsanning? Hur uppfattade han i det ena eller andra fallet senare sin dåtida uppfattning, och varför valde han senare att tiga om sin insats som krigspropagandist? Vi ska inte här spekulera över möjliga svar på dessa frågor, utan nämner dem snarare som frågor för läsaren att reflektera över och framtida forskning att ta itu med. I de redaktionella introduktionerna och kommentarerna – och naturligtvis först och främst i von Wrights egna texter i denna bok – ges rikligt material för eftertankar och fortsatt diskussion om dem och andra besläktade frågor.

Bekantskapen med von Wrights texter från unga år, och med hans egen och andras senare tystnad kring dem, bidrar inte bara till förståelsen av hans tänkande och liv utan också till vår förståelse av den politiska kulturen i Finland före och efter 1945. Vi hoppas att utgivningen av ett urval av dem kan sporra dagens läsare att också reflektera över eventuella blinda punkter i vår samtida självförståelse.

*

Den okände von Wright är ett resultat av ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med samma namn som boken. Projektet finansierades av Svenska litteratursällskapet i Finland och verkade vid Helsingfors universitet åren 2016–2021 under ledning av Thomas Wallgren. Projektet motiverades av upptäckten av det man frestas kalla ett gap i von Wrights eftermäle. Det mesta som har skrivits om von Wrights gärning har skrivits om hans insatser inom den akademiska filosofin, av andra filosofer. Men den andra delen av hans gärning, hans uppmärksammade roll som intellektuell, har i förvånansvärt liten utsträckning blivit föremål för forskning. Forskningsprojektet *Den okände von Wright* är faktiskt den första större satsningen som gjorts för att belysa hans betydelse och hans växelverkan med sin tid ur andra synvinklar än de strikt

akademiskt filosofiska.⁸ Projektet har genomförts i tre relativt fristående moment. Det viktigaste resultatet av det första delprojektet om von Wrights relation till sin lärare Eino Kaila är den av Bernt Österman utgivna digitala utgåvan och boken ”*Skriv så ofta du kan*”. *Brevväxlingen mellan Georg Henrik von Wright och Eino Kaila 1937–1958* (SLS & Appell Förlag 2020). Huvudresultatet av det andra delprojektet om von Wrights relation till Wittgenstein är den tidigare nämnda digitala utgåvan och e-boken *Om Wittgenstein* av Jakola och Wallgren (SLS 2022). Det viktigaste resultatet av det tredje delprojektet är denna bok.

Projektet har knappast uttömt sitt ämne. Fortsatt forskning om von Wright gynnas av de utmärkta förutsättningar som ges av hans kvarlåtenskap. Utom hans vetenskapliga bibliotek och en omfattande samling av hans egna texter samt intervjuer gjorda med honom, finns även hans enorma brevväxling kvar. Allt det här materialet är för närvarande tillgängligt för forskningen tack vare överlåtelser från von Wright själv och hans familj till Nationalbiblioteket och Helsingfors universitet och den vägledning för nyttjandet som ges av kuratorn vid von Wright och Wittgenstein-arkivet.

*

Det slutliga texturvalet för boken gjordes i samråd mellan utgivarna utifrån ett mer omfattande preliminärt urval ur von Wrights samlade produktion gjort av Joel Backström. Backström har också gjort den största delen av arbetet med de redaktionella texterna i boken. Den slutliga bearbetningen har utgivarna gjort tillsammans. Vi tackar FM Nike Parland för

8 Fyra tidigare publikationer av intresse kan ändå nämnas här. *En livslång vänskap* (red. Kruskopf 2008) presenterar brev från fem årtionden mellan von Wright och vännen Göran Schildt. I den rikt illustrerade utställningsboken *Georg Henrik von Wright. En filosofis liv* (red. Vilko & Österman 2016) finns kronologiskt upplagda biografiska miniatyressäer om von Wrights liv och verk, medan *Tankens utåtvändhet* (red. Strang & Wallgren 2016, i finsk översättning 2020) innehåller essäer av forskare från Finland, Sverige och Danmark om von Wright som nordisk intellektuell. Fredrik Lång diskuterar von Wrights idé-historiska metod och perspektiv på framtiden i efterskriften till 2022 års nytgåva av *Vetenskapen och förnuftet*.

översättningarna och våra medarbetare i forskningsprojektet Den okände von Wright, FD Fredrik Hertzberg, FM och PD Lassi Jakola, FD Yrsa Neuman, biträdande professor Johan Strang, FD Niklas Toivakainen och FD, docent Bernt Österman för många värdefulla samtal och sakkunnig hjälp. Österman har gett nyttiga kommentarer till en tidigare version av bokmanuskriptet och hans grundliga von Wright-kännedom har hjälpt oss att identifiera viktig information rörande bokens bilder. Våra forskningsassistenter Patrik Forss, Zacharias Hägerstrand, Carolina Lillhannus, Anna Lindelöf och Rickard Nylund har gjort ett utmärkt arbete med bland annat arkivsökning, korrekturläsning, transkribering och bibliografier. Nylund förtjänar en särskild eloge för sitt detektivarbete med att lokalisera von Wrights propagandatexter i Riksarkivet.

Vid SLS har utvecklingsansvarig Jonas Lillqvist och förlagsredaktör Katarina Pihlflyckt bidragit med goda råd om urvalsprinciper och utgivningsformat. Pihlflyckt har varit till ovärderlig hjälp med detaljerad genomgång av och initierade kommentarer till hela manuskriptet, samt bistått med bildurval, bildrättigheter och mycket annat. Varje bok skulle behöva en så engagerad och uppslagsrik förlagsredaktör. Bokens fina grafiska form är Antti Pokelas arbete, och den omsorgsfulla ombrytningen Christel Westerlunds. Harald Antskog ansvarade för inskanningen av texterna hos SLS, medan kanslichef Jonas Lång och utgivningschef Jennica Thylin-Klaus har hjälpt till med texträttighetsfrågor.

Vi tackar PM Mikael Böök, akademiker Ilkka Niiniluoto, FD Kimmo Sarje, FD Oula Silvennoinen, Folke Sundman och FD Fredrik Westerlund för nyttiga kommentarer till olika textställen, lektor Robert Luther för en översättning från latin och våra anonyma sakkunniggranskare för konstruktiv kritik av manuskriptet. Tack också till M.A. Numminen och Ilmo Ranta för tillstånd att publicera inspelningen av deras uruppförande av von Wrights enda kända musikaliska komposition på projektets webbsida. Varmt tack, slutligen, till SLS och sällskapets forskningschef Christer Kuvaja, och till Anita von Wright-Grönberg och Benedict von Wright för tillstånd att publicera texterna.

Helsingfors, vårvintern 2023

Joel Backström och Thomas Wallgren

Textetablering och hänvisningar

von Wrights texter är etablerade enligt originalet, endast smärre utgivarändringar har gjorts stillatigande och med varsam hand. Uppenbart saknade ord har supplerats, interpunktion kompletterats och tryckfel korrigerats. Skrivningen av tusental har normaliserats och verktitlar förenhetligats med kursiv stil. Plurala verbformer har moderniserats i enlighet med von Wrights egna senare principer vid nytgivning av äldre texter.

Vi hänvisar till von Wrights publikationer med titel och årtal (t.ex. "Mystikern Huxley", 1940). Manuskript och artiklar i dagstidningar anges med datum (t.ex. "Brev från H:fors", 14.12.1942). I hänvisningar till texter som ingår i den här boken refereras också till respektive avdelnings kapitelnummer.

I litteraturhänvisningar förkortas följande av von Wrights titlar:

Humanismen som livshållning och andra essayer (1978) – HL
Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering (1986) – VF
Myten om framsteget (1993) – MF
*Att förstå sin samtid. Tanke och förkunnelse och andra försök.
1945–1994* (1994) – AFSS
Mitt liv som jag minns det (2001) – ML

I. Ur arkivets gömmor

1926–1932

I von Wright och Wittgenstein-arkivet (WWA) vid Helsingfors universitet förvaras material av olika slag från von Wrights barndom. I en av lådorna, arkivkartong 98, finns en anteckningsbok där föräldrarna gjort anteckningar om sonens födelse och spädbarnstid, några uppsatser från skol- och studietiden och en handskriven lista över von Wrights klasskamrater under olika år. I lådan finns också ett maskinskrivet manuskript med pärm där en nio- eller tioårig von Wright med färgpenna har skrivit ”Finland G H vW”. Sida 3 är ett titelblad med texten:

FINLAND 1926, Av GEORG HENRIK von WRIGHT.
Tryckt år 1926 hos RAGNAR NUMELIN. Helsingfors 1926.

Diplomaten Ragnar Numelin var gift med von Wrights moster Mary, och Georg Henrik var under vintern 1926 ”ständig gäst” i deras hem i södra Helsingfors. Denna sin ”första bok” – betecknad som en ”geografisk handbok” – som bland annat innehåller upplysningen att ”svinskötseln [i Finland] anses försummad”, skrev von Wright hos paret Numelin på den ”till synes outslitliga” treradiga Corona-skrivmaskin som hans far Tor von Wright inköpt 1919 då familjen bodde i New York och som troget tjänade honom livet ut (ML, s. 16). Majoriteten av texterna som återges i denna bok torde ursprungligen ha skrivits på samma maskin (se bilden på s. 131).

Ur det allra tidigaste von Wright-materialet, som han alltså själv valt att spara, publicerar vi en transkription och ett faksimil av ett kortare manuskript samt ett faksimil av en liten musikalisk komposition.⁹

9 Faksimil av båda har tidigare publicerats i Vilkkö & Österman 2016,

Gasarbetarens hämnd. Följetong i två delar

Kommentar

Denna detektivhistoria i två delar, förlagd till "staden Mexiko", författade den nioåriga von Wright enligt dateringen den 8 juni 1926 på farföräldrarnas gård, Abramsby i Kyrkslätt. Den första delen i följetongen har rubriken "Överlistad", medan den senare med skolpojken haltande stavning fått titeln "Gasarbetarens hämnd". I transkriptionen, gjord av Anna Lindelöf och Rickard Nylund, har vi inte korrigerat stavfelen i texten.

Överlistad

En dag i augusti 1898 satt en ung man vid namn Harry Omohumdro i fönstret och blickade otåligt ut på huvudgatan i staden Mexiko. Han väntade på en viss Häyden chef på poliskåren i Mexiko. Han hade suttit i fönstret alltsedan klockan 4 och klockan var redan 5. När kommer han mumlade Harry för sig själv. Han skulle ju hämta säkra nyheter om Villa verkligen hade gjort uppror eller icke. Harry visste lika väl som Häyden att det var oreda i staden. Harry blev riktigt orolig ty han bar nämligen på sig ett papper som han visste Villa snokade efter och Häyden måste ovillkorligen ha det. Klockan $\frac{1}{2}$ 6 sannade en bil utanför huset. Häyden! ropade Harry glatt men hejdade sig i det samma ty det var icke Häydens bil. Harry betraktade bilen en stund och undrade vems den kunde vara. I det samma hoppade någon ur bilen och försvann i portgången utan att Harry hann observera vem det var. Plötsligt ringde det på dörren. Harry gick och öppnade. Det var icke Häyden utan en gasarbetare. Jag tycker det var lite sent genmälde Harry. Jag kunde icke komma tidigare blev svaret. Harry förde arbetaren till köket och visade honom var metaren var. Arbetaren satte sig på knä bred-

som även innehåller annat intressant bildmaterial från von Wrights barndom och ungdomsår.

vid metaren och begynte sig på den. Till sin stora förvåning märkte Harry att arbetarens sulor voro alldeles torra. Kallsvetten begynte sippra utför Harrys panna ty han förstod att det var fienden. Han visste i hast icke vart han skulle gömma det viktiga pappret men tillslut hittade han på ett gömställe och dit gömde han det. Han lyfte på telefonluren för att i hast alarmera på polisen men med detsamma kände han huru revolvern trycktes mellan hans revben. Två andra karlar stego med detsamma in. Gasarbetaren stod med revolvern riktad mot Harrys hjärta. Vi vill icke något mot er personligen men fordrar av er ett papper ni vet sade en utav männen. Sök! svarade Harry. De begynte undersökningarna de slog sönder stolarna men förgäves. De revo upp tapeterna men lika omöjligt. Mattorna böckerna allt genomsöktes men förgäves. Nu skjuter jag skrek arbetaren. Vänta lite svarade en utav de andra. Vi veta ju att pappret finns här. Plötsligt ropade en utav karlarna opp med mun. Harry lydde, han kände i mun men det fans icke där. I detsamma trädde Häyden in följd av 10 konstaplar. Hoppa ut genom fönstret ropade gasarbetare men i detsamma hade Harry kastat sig över honom och inom kort låg han fjättrad på golvet. Här ser fasligt ut sade Häyden men var har vi pappret frågade Häyden. Här svarade Harry och tog upp et ur gasarbetarens egen ficka.

Gasarbetarens hämd

Gasarbetaren blev förd till fängelset och fjättrad. Häyden menade att man icke behövde avväpna honom ty han kunde ju icke röra sig. Därpå avlägsnade de sig. Gasarbetaren låg och vred sig och försökte komma åt revolvern men han lyckades inte. Plötsligt kom han på en ny tanke. Han vände sig på sida så mycket bojorna tillät. Efter en mängt knufar lyckades han få revolvern under sig med mynningen riktad på repet. Sedan tryckte han med hela sin kroppstyngd på revolvern och skottet brann av. Nu var han fri. Han beslöt att hämnas Harry. Han gick till hans hem och gömde sig under

Gasarbetarens hämnd.

Gasarbetaren blev förd till fängelse och fästnad. Han
menade att om icke behörig arbetares kognom tog han handa
på icke röra sig. Därför blev han de sig. Gasarbetaren
läg och rida sig och försökte komma åt revolvern men
han lyckades icke. Plötsligt kom han på en ny tank. Han
vände sig på sida så inget av hjörna till läta. Efter en mått kamp
lyckades han få revolvern under sig med några få skott på
fjätret. Sedan tog han med sig sin kofstighet på revolvern och
skottet brann av. Han var han fri. Han beslutade att kalla in sin flara.
Han gick till hans hem och komde sig under sängen. Där flara som han.
Bräcke gasarbetaren in i fängelse. Revolvern var hans hjärta. På skott
kändade dock utan att dräpa. Han är din kraske! Det arbetaren
kastade och Barn! Skrek flara. Idag sörade arbetaren
betydligt och gick. . . .

Strömby . 8. 6. 1926

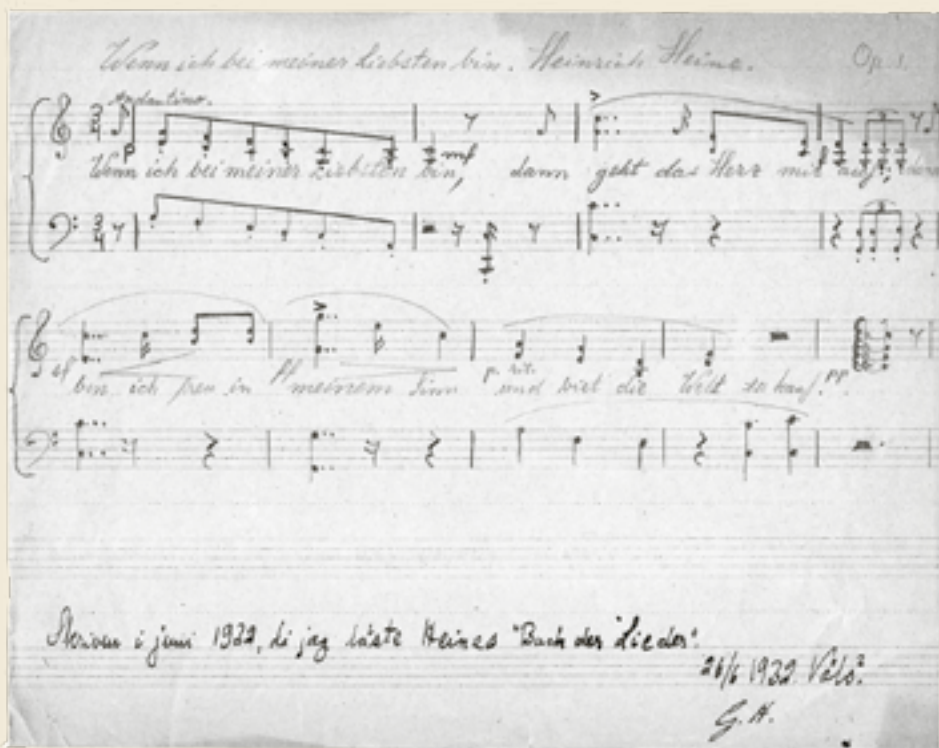
sängen. När Harry kom hem trädde gasarbetaren in och tryckte revolvern mot hans hjärta. Två skott knallade dock utan att träffa. Vem är din käraste! röt arbetaren. Hustru och Barn! Skrek Harry. Adjö svarade arbetaren, tog sin hatt och gick.

En romantisk *Lied*. Faksimil av komposition

Kommentar

I samma låda i WWA som berättelsen om gasarbetaren finns också den enda kända musikaliska kompositionen av von Wright. Kompositören var 16 år gammal och försökte sig på att tonsätta Heinrich Heines korta ungdomsdikt "Wenn ich bei meiner liebsten bin". Heines (1797–1856) dikter hör till de centrala i lied-traditionen och har tonsatts bland annat av Robert Schumann i ett av traditionens mästerverk, sångcykeln *Dichterliebe* (1840). von Wrights något anspråkslösare komposition uruppfördes den 8 mars 2016 av M.A. Numminen ackompanjerad på piano av Ilmo Ranta, i Numminens karaktéristiska, avsiktligt "fulsjungna" stil vid öppningen av von Wrights 100-årsutställning *Tanke och förkunnelse* på Finlands Nationalbibliotek. Att just Numminen ombads framföra stycket beror inte minst på att han bland filosofer är välkänd för sin tonsättning och inspelning av Ludwig Wittgensteins ungdomsverk *Tractatus Logico-Philosophicus*. En inspelning av uruppförandet finns i den här utgåvans e-boksversion och på projektets webbplats vonwright.sls.fi.

von Wright nämner i självbiografin Beethoven och Schubert som sina två favoriter i musiken. Den senare, lied-traditionens största kompositör som även han för övrigt tonsatte Heine, är "väl den som griper mig djupast" för det "oändliga vemodets" skull (ML, 120). Sin egen musikaliska begåvning värderar von Wright inte högt: han sjöng i skolkören, men "någon god sångare blev jag aldrig, trots ambitioner". Han tog också pianolektioner, och även om han aldrig lärde sig improvisera eller ta ut stycken prima vista kunde han spela rätt avancerad musik. Under resan till Italien på sommaren 1937 tillsammans med den blivande författaren Göran

von Wright - Opus 1. Detta är von Wrights enda kända musikaliska komposition. Överskriften lyder: "Wenn ich bei meiner Liebsten bin. Heinrich Heine. Op 1." Under notskriften står: "Skriven i juni 1932 då jag läste Heines 'Buch der Lieder'. 26/6 1932, Vålö, GH" - Den korta dikten av Heine lyder i sin helhet: *Wenn ich bei meiner Liebsten bin, / Dann geht das Herz mir auf; / Dann bin ich reich in meinem Sinn, / Und biet die Welt zu Kauf. // Doch wenn ich wieder scheiden muß / Aus ihrem Schwanenarm, / Dann schwindet all mein Überfluß, / Und ich bin bettelarm. - Grovt översatt (JB): När jag hos min älskling är, / Då jublar hjärtat mitt / Då är jag rik uti min själ, / Och köper världen hel // Men när jag åter måste gå / Från hennes svanearm / Då sinar allt mitt överflöd, / Jag är en tiggare arm.* (Sista raden i första strofen ska eventuellt tolkas annorlunda. Älskaren känner sig inte så överflödande rik att han vill köpa hela världen, tvärtom angår honom världen så litet att han "bjuder ut den till försäljning".)

Schildt (1917–2009) spelade han ”för Göran i en trädgårdspaviljong i Fiesole en av Beethovens sonater; vi hänvisade sedan till den som *Fiesolesonaten*”. von Wright fortsatte spela ”med stor energi ända till den ’svarta’ hösten 1937”, då han drabbades av en depression (se kommentaren till ”Fuga genom fem länder”, 1937, i avdelning II). Han beslöt då ”med en viljeanstängning” att upphöra med spelandet (ML, s. 119). von Wright tycks ibland ha återfallit till musicerandet också efter detta. I ett brev till Schildt 8.12.1947 (ingår i *Om Wittgenstein* 2022 och i Kruskopf 2008) berättar han att han på sina föräldrars piano åter har spelat, ”dock bara gamla saker än så länge, bland dem ’Fiesole-sonaten’”. I självbiografin säger han senare att hans musikaliska kunnande ”sedan länge helt utplånats”: ”Det känns ibland lite ledsamt men beslutet [att sluta musicera] var säkert riktigt. Jag ägnade oproportionerligt mycket tid åt något som jag inte hade den nödvändiga fallenheten för” (ML, s. 119). Det kan ännu nämnas att von Wright och Wittgenstein hade samma musikaliska smak med Schubert som en av favoriterna, en omständighet som bidrog till att de snabbt blev vänner (ML, s. 128, jfr även Vilkkö & Österman 2016, s. 40, samt anmärkningarna om Schubert i Wittgenstein 1983 [1977]).

II. Ungdomligt engagemang 1932–1939

I sina memoarer säger von Wright att han steg in i den offentliga debatten först efter att han fyllt femtio år, 1967 (ML, s. 243). Han inledde ändå inte sin skriftställar bana som akademiker utan snarare som publicist. Den unge von Wright bidrog med ett stort antal artiklar till *Svensk Ungdom*, organet för Finlands Svenska Skolungdomsförbund, och var själv redaktionssekreterare för tidskriften från hösten 1934 fram till början av 1936. Enligt sin efterträdare Thomas Warburton, senare framstående översättare och god vän till von Wright, lyckades von Wright ”höja tidningens nivå, genom att göra innehållet mer underhållande och framför allt mer omväxlande än förut”, även om ”hans eget område har varit de sakliga uppsatsernas” (Warburton 1936, s. 4). von Wright var även finländsk redaktör för *Nordisk Gymnasiastblad*, där två av texterna i denna avdelning först publicerades. Från gymnasistpublicistiken övergick von Wright till universitetsstudenternas *Studentbladet*, för vilken han var redaktionssekreterare under hösten 1937 och chefredaktör 1939. Redaktionen som efterträdde von Wrights karakteriserade hans insats med orden: ”Han begriper och kan tänka kanske mera invecklade tankar än någon av hans läsare, för han är filosof till läggning och yrke. Men i dessa spalter har han dock med framgång bemödat sig om att hålla sig på klar synhöjd ovanför genomsnittsstudentens allmänbildningsnivå. Och vad han har sagt har haft halt och tyngd. Han har diskuterat den akademiska bildningens livsfrågor, han har logiskt analyserat fram finlandssvenska kulturlinjer och han har alltid varit en trogen drabant för omdömesgillheten och förnuftet” (Redaktionen 1940, s. 6).

Tematiskt och genremässigt rör sig von Wright i dessa ungdomstexter över ett vidsträckt fält; han är filosof, veten-

skapspopularisator, litteraturkritiker, reseskildrare och till och med novellist. Framför allt är han, som texterna här nedan visar, redan som ung en samhällsengagerad tids- och kulturkritiker, vars engagemang delvis är av oväntad art. Han är inte bara talesman för det svenska i Finland, som vid denna tid aggressivt attackerades av finsknationalistiska krafter, utan också – tydligast i några texter från 1934 – ett slags kulturrevolutionär som dras till fascismen och nazismen.

Detta engagemang har, som vi noterade i inledningen till denna bok, varit så gott som okänt för både allmänheten och forskningen och förtegs av von Wright själv. I senare återblickar daterar han (ML, s. 242–244) sitt egentliga politiskt-moraliska uppvaknande till 1967, då han skrev sin omtalade protestartikel mot Vietnamkriget (se ”Kriget mot Vietnam”, 1967, i avdelning V). Han karakteriserar sitt intresse för de existentiella frågorna fram till slutet av 1950-talet som utpräglat individcentrerat: ”social och politisk problematik kunde inte allvarligt engagera mig” (AFSS, s. 14). Han beskriver sig som politiskt oengagerad i ungdomen och långt in i medelåldern. Även om han följde med världshändelserna tog han inte ”moralisk ställning till politiska idéer” (ML, s. 241). ”På diskussionsplanet”, skriver han, ”var jag och mina närmaste vänner ingalunda omedvetna om vad som rörde sig i nuet”, men de kunde diskutera också ett ämne som antisemitismen ”*sine ira et studio* (utan vrede och iver)”. Även Boris Schur, von Wrights nära vän som själv var jude, ”föreföll att ta saken [antisemitismen] med upphöjt lugn” (ML, s. 42). Apropå den ”nya antikommunistiska fosterländskheten” under hans ungdomstid, som med den högerextrema Lapporörelsen och drömmarna om Storfinland hade en tydligt fascistisk anstrykning, skriver von Wright:

När jag tänker på mina egna minnen från 1930-talet kan jag inte undgå att förvånas och samtidigt en aning skämmas över den likgiltighet, eller oengagerade objektivitet, varmed jag reagerade på företeelser, som snart visade sig innebära ett dödligt hot mot den europeiska civilisation, som jag ibland ganska storordigt bekände mig till. Omdömet kan, tror jag, gälla stora delar av det finska och finlandssvenska borgerskapet. Jag växte upp i en politiskt sovande omgivning. Både

engagerade nazister och antinazister betraktade jag som över-spända personer, som inte kunde hålla rätt distans till vad som hände i tiden. (ML, s. 41)

Några av von Wrights tidigaste publicerade texter visar ändå en annorlunda bild. De bärs av en högstämd idealism som är mycket långt från "oengagerad objektivitet". von Wright skriver till exempel med förväntansfullt patos om "den egen-domliga, oftast missförstådda, och dock andligen så oänd-ligt rika världs rörelse, som med några dåliga, blott ofullstän-digt täckande namn må kallas fascism, nazism eller något liknande" ("Stefan George", 1934, ingår i denna avdelning). Som formuleringen visar är det inget bestämt partiprogram och ingen välartikulerad ideologi som fascinerar von Wright. Han understryker 1934 att grundsvårigheten när det gäller att bedöma nazismen är "att den nya rörelsen, hur doktrinärt den än uppträder, tills vidare *saknar varje fast doktrin*" ("Tyskt perspektiv", 1934, nedan). Tre år senare avfärdar han nazis-mens *teori* som "ingenting annat än en meningslös anhop-ning stupiditeter och medelklasskomplexer" ("Filosofen som samhällsförbättrare", 1937, s. 275). Men det var heller aldrig teorin som fascinerade honom. Den nazistiska rörelsen är, säger han 1934 med en nietzscheansk formulering, "framför allt en dynamisk process i tiden, en väldig omvärdering av alla värden, som ännu är i sin linda, men en gång skall förena de till synes mest skilda andliga områden till en helhet" ("Tyskt perspektiv").

Detta är alltså 1934, Hitler har nyss kommit till makten i Tyskland och inga gaskamrar är ännu byggda eller ens påtänkta. Däremot förkastade nazismen, liksom fascismen, från början öppet idén om alla människors lika värde, dyrkade kriget och utövade brutalt våld mot sina motståndare. I nazismens fall var rasismen och antisemitismen från början en kärnpunkt. Inget av det här tycks på allvar bekymra den unge von Wright. Även om han personligen tog avstånd från antisemitismen (se "Ras-förföljelse?", 1934, nedan), prisar han nazismen för att den tagit sig an "det stora arbetet att ur efterkrigsårens nervsjuka hjord-varelser tukta fram den sunda, starka och hela *människan*", en uppgift som, menar han, kräver den frihet som består i "järn-hård disciplin under ett värde" ("Tyskt perspektiv").

Det handlar här förvisso om några ungdomstexter skrivna av en 18 år gammal gymnasist, och den idealistiskt revolutionära stämning som von Wright uttrycker är i hög grad tidstypisk. Otoliga ungdomar och äldre ur Europas respektabla, bildade klasser – också i Finland och Svenskfinland – stödde eller höll sig positiva till fascism och nazism på 1930- och 1940-talen. Även om Finland i motsats till många andra europeiska demokratier under mellankrigstiden aldrig blev en auktoritär högerdiktatur fanns på många håll, inte minst bland studenter och inom borgerliga finlandssvenska kretsar, båda kategorier som von Wright tillhörde, stöd för en auktoritärt nationalistisk och hårt antikommunistisk – vilket särskilt i Finland ofta innebar en uttalat antirysk och protysk – högerideologi, som kunde vara lika föraktfull mot parlamentarism och rättsstat som den kommunism den bekämpade.¹⁰ En allmän känsla av äckel vid det gamla och en stark tro på en framväxande ny gemenskap delades av många unga i Europa, och var ingalunda begränsad till dem som sympatiserade med fascism eller nazism. Det

10 Om det utbredda stödet för fascismen och nazismen bland europeiska intellektuella, se t.ex. Kunnas 2013, om positiva förhållningssätt till och kontakter med Hitlers Tyskland från den finska (kultur)elitens sida, Jokisipilä & Könönen 2013, och om fascismen i Finland under självständighetens första årtionden fram till slutet av andra världskriget, Roselius, Silvennoinen & Tikka 2018. Henrik Ekberg, som har forskat i den finländska nazismen under 1930- och 1940-talen, noterar att många inom "den finlandssvenska bölds-, ämbetsmänna- och penningaristokratin betraktade det nya samhälle som uppkommit efter representationsreformen 1906 med misstro, eftersom det berövat detta överskikt dess hävdvunna dominerande position" (Ekberg 1991, s. 23–24). Att nazismen, trots den lilla men "inflytelserika kretsen av finlandssvenska högerextremister", som omfattade bl.a. författarna Örnulf Tigerstedt och Bertel Gripenberg samt bergsrådet Petter Forsström (Ekberg 1991, s. 149), ändå inte fick ett större genomslag inom den finlandssvenska överklassen berodde enligt Ekberg "främst [...] på att man i dessa elitistiska kretsar ansåg en världsåskådning av detta slag alltför plebejisk" (Ekberg 1991, s. 23–24). Trots all eventuell avsmak för nazismens pöbelaktighet förblev borgerskapet i Finland, både finsk- och svenskspråkiga, överlag på 1930-talet ofta tyskvänliga. För en vänsterman som journalisten Atos Wirtanen liknade t.ex. *Hufvudstadsbladet* 1938 mest "ett propagandaorgan för den nazityska utrikespolitiken", och dess ägare Amos Andersons journalistiska insats framstod som "ett understucket, försiktigt maskerat förräderi mot de fria, demokratiska idealen" (Wirtanen 1938a, s. 3; jfr Wirtanen 1964, s. 85–89).

gamla Europa ”genomgår en föryngringskris”, utropade poeten Giuseppe Ungaretti 1936 (citerad i Ruin 1938, s. 158).¹¹

Det kan ändå vara förhastat att avfärda von Wrights texter från 1934 som uttryck enbart för en momentan, för hans tid och krets typisk, tonårsvirring utan betydelse för vår förståelse av hans senare tänkande. I hans senare publikationer från 1930-talet hittar man visserligen ingenting om fascismen eller nazismen som en positivt kulturrevolutionerande kraft, däremot högstämda ord om ”strävan mot bildning, humanitet och tolerans” (”Edvard Westermarck”, 1939) och ibland även kritiska kommentarer om den italienska fascismens nationalistiska inkräkthet och nazismens bildningsfientlighet och rasistiska politik. Den senare karakteriserar von Wright satiriskt nedlåtande som ”riksledningens trägna bemödanden att så vitt möjligt fjärma Tyskland från den europeiska kulturkretsen” och frigöra Tyskland ”från den besvärliga västerländska kulturtraditionen” (”Vårt in- och utsiktstorn”, 1939, i avdelning III).

Skillnaden mellan dessa två tonlägen kan delvis ha en förklaring i att von Wright sommaren 1934, strax innan han inledde universitetsstudierna och skrev sina till fascismen mest positivt inställda texter, hade tillbringat tre veckor i Dortmund hos sin mammas väninna Tante Clara, som var gift med storindustriisten Fritz Springorum (1886–1942), från 1933 även ledamot i den nationalsocialistiska riksdagen. von Wright skriver att ”atmosfären i hemmet var fylld av entusiasm för en regim som återskänt Tyskland dess självförtroende som nation och läkt efterkrigstidens förödmjukande trauma”, och att han inte heller kan minnas ”några aggressiva tongångar mot föreställda inre eller yttre fiender till Hitlers Tyskland”. Men när han tre år senare träffade Clara på nytt gav kontrasten honom en kalldusch: ”Jag fick ett starkt intryck av desillusion, svikna förväntningar och oro för framtiden och jag minns tydligt hur överraskad jag var. Mötet blev en tankeställare för mig” (ML, s. 42).

Men även om de första positiva intrycken från Dortmund och säkert också den utbredda pro-fascistiska hållningen bland finlandssvenska studenter påverkade von Wrights för-

11 Jfr vidare Griffin 2007, samt citaten i kommentarerna till ”Krig och kultur” och ”Tyskt perspektiv”, båda 1934, nedan.

väntansfulla texter från 1934, och även om den positiva tonen sedan försvann, så hittar man å andra sidan inte i hans senare 1930-talstexter någon uppgörelse med eller reflektion över hans egen tidigare positiva värdering av fascism och nazism. Och i "Betraktelser om Europa", skriven 1941 när Finland som Tysklands vapenbroder utkämpade sitt fortsättningskrig mot Sovjetunionen, återvänder den då 25-årige von Wright till sin tidigare inställning, och uttrycker igen förhoppningen om att Hitlers Tyskland, om det går segerrikt ur kriget, ska kunna bli en katalysator för en förnyelse av den europeiska kulturen. (Se kommentaren till "Betraktelser om Europa" och introduktionen till avdelning III för vidare diskussion.)

Hur von Wright föreställde sig den kulturförnyelse som han hoppades att fascismen och nazismen skulle föra med sig förblev högst diffust både 1934 och 1941, utöver att han hoppades på befrielse från den förflackade masskulturens "genomsnittsmentalitet" ("Betraktelser om Europa"). Typisk för tidsandan och symtomatisk för von Wrights egen hållning är en text från 1940, där han med vämjelse talar om "den ändamålslösa och intiga existens, som människolivet i sin vanliga form är": "Så som människan nu lever och far, går hennes väg icke mot en högre och bättre varelse, utan mot en halvapa." von Wright beskriver vidare "det slag av andligt elände [...] som är typiskt för den nutida, civiliserade människan" med "hennes hypokritiska vördnad för de 'goda' idealen, för rättvisa, frihet och kultur, hennes obegränsade förmåga att sluka och 'förstå' allt från Marlene Dietrich och Mickey Mouse till Mozart [...] och den indiska yoga-läran, och hennes naiva tro på de förenklade universalreceptens undergörande förmåga, när det gäller att lösa den mänskliga samlevnadens problem." ("Mystikern Huxley", s. 70–71.) Att fascismen/nazismen själv kan uppfattas som en av "genomsnittsmentalitetens" radikalaste former med likriktningen, *Gleichschaltung*, som sin kärna, tycks von Wright inte reflektera över vare sig 1934 eller 1941. År 1941 beskriver han likriktningen och det brutala politiska förtrycket i Tyskland som enbart tillfälliga "polisåtgärder, diktade av praktiska svårigheter" ("Betraktelser om Europa").¹²

12 Inom den historiska, statsvetenskapliga och filosofiska forskningen har man ivrigt debatterat hur fascismens och nazismens natur, både

von Wright karakteriserade senare sin egen livshållning i ungdomsåren som en ”estetisk humanism”, där historien uppfattas som ett magnifikt skådespel som – trots, eller kanske delvis på grund av, dess fruktansvärda drag – ”bör betraktas med vördnad och som är tänkvärt på samma sätt som ett konstverk”, och där ”beundran för storhet – storhet både i fråga om resultat men också i fråga om personlighet (Goethe, Leonardo)” är central (”Mina fyra former av humanism”, 1973, i avdelning III). Den estetiska humanismen – von Wright bekände sig senare i livet till en, eller flera, humanismer av annorlunda slag – är ingen pålitlig sporre till kamp mot fascism och nazism, utan kan tvärtom få deras ständiga tal om ”storhet” att låta lockande.¹³ Som von Wright själv noterar,

-
- skillnaderna och likheterna mellan dem, bäst ska förstås. En fråga gäller vilken roll våldet och terrorn har inom dem: är de tillfälliga medel för politiska mål eller är det nakna våldet tvärtom en centralt definierande beståndsdel i dessa rörelser? Vidare: vad är relationen mellan ideologi och praktik inom nazismen och fascismen? Hur förhåller de sig till de parlamentariska demokratierna de uppstod i och ersatte, till auktoritära regimer och diktaturer mer allmänt, och å andra sidan till ”totalitarismen”, med Hitlers Tyskland och Sovjetunionen under Stalin som två paradigm? (Se t.ex. Arendt 2020 [1951], Griffin 2007, Horkeimer & Adorno 2012 [1944], Mann 2004, Nolte 1963, Paxton 2004.)
- 13 Hitler själv kunde uttrycka en lika intensiv beundran för de gamla grekerna som den mest hängivna humanist. Vid öppningen av den stora tyska konstatställningen (*Große Deutsche Kunstausstellung*) 1938 talade han lyriskt om Myrons skulptur Diskuskastaren som en sinnebild för ”hur härlig människan i sin kroppsliga skönhet en gång var”, och sade att det tyska folket får tala om framsteg ”först när vi inte bara uppnår denna skönhet utan, om möjligt, överträffar den [...] Må ni alla sträva mot det sköna och upphöjda, så att vårt folk liksom vår konst håller för årtusendens kritiska bedömning!” (citerat i Stiewe 2011, s. 285, övers. JB). Prologen till Leni Riefenstahls Olympia-film (1938) är en visuellt oöverträffad framställning av denna idé om en förebildlig skönhet, vars eld tänds i det gamla Grekland. Elden förs av starka, vackra unga människor – filmen tillägnas ”världens ungdom” – till Tredje rikets huvudstad Berlin (om nazismens estetik, se Karlsson & Ruth 1983). – När Hitler kommit till makten hördes få protester från de tyska humanisterna. Tvärtom ville flera av dem, liksom otaliga andra inom det respektabla samhällets olika områden, inklusive humanvetenskaperna överlag (jfr Bialas & Rabinbach 2007), ivrigt inordna sig i den nazistiska staten och eventuellt själva påverka dess riktning. Till dem hörde också den av von Wright senare högt uppskattade klassicisten Werner Jaeger, vars försök att få delta i utformandet av nazisternas kulturpolitik emellertid snabbt visade sig fruktlösa (Näf 2017). I sin stora essä om Jaeger från 1948 (omtryckt i AFSS, s. 39–82) säger von Wright ingenting om denna episod; den var

uppmuntrar den estetiska humanismens ”distanserade” inställning till en nedvärdering av ”det närvarande, det inte-ännu-historiska” och till ”en viss likgiltighet eller kylighet i förhållande till faktiska missförhållanden och orättvisor” (”Mina fyra former av humanism”). Konkret visar sig detta till exempel när von Wright i ”Betraktelser om Europa” 1941 skriver att även om ”likriktningen och åsiktsförtrycket i de fascistiska länderna” är verkliga och beklagliga, så är de ”mänskligt att döma icke de vådligaste [kulturhämmande momenten] i vår tid”. Det vi bör fokusera på är de ”komplicerade betingelser” som skapar de ”djuptgående förändringar i den mentala strukturen hos en tid” vilka bäst gynnar ”den högre kulturen” – och här ställer von Wright alltså ånyo sitt hopp till nazismen.

Att kalla detta en ”individcentrerad” eller ”opolitisk” hållning, som von Wright senare gör, är nog missvisande. Snarare kunde man säga att det är ett perspektiv där de politiska bedömningarna och förhoppningarna styrs av helt andra överväganden – en längtan till det kulturellt ”stora” och ”högre” – än av den strävan efter vardaglig trygghet, ökat välstånd och jämlikhet som dominerade den parlamentariska politiken i Norden under von Wrights efterkrigstida levnadsår, och som han också själv på det hela taget kom att omfatta, trots sin kritik av en blind strävan efter teknologiska framsteg och ekonomisk tillväxt.

Detta var en tidstypisk förskjutning i betraktelsesätt, men det fanns också redan under mellankrigstiden många som klart insåg det fördärvliga i fascism och nazism. Sådana personer fanns inte bara bland socialister utan även i borgerliga intellektuella kretsar som von Wright stod nära. Som han senare noterar var filosofen och essäisten Hans Ruin, som von Wright uppfattade som sin far Tors närmaste vän (ML, s. 34), en av dem som ”tidigt diagnosticerade den nazistiska tidssjukdomen”. Kretsen kring tidskriften *Nya Argus*, till vilken Ruin hörde och som von Wright redan som ung beundrade, hörde till Lapporörelsens ”fåtaliga men bitande kritiker på borgerligt håll” (”Hans Ruin”, 1982, s. 78; jfr ML, s. 108, citerat i intro-

honom sannolikt obekant. – Det finns mycket lite forskning om von Wrights 1930-talshumanism. Holmström (2017) behandlar den, men startar först från 1938 och berör alltså inte de tidigare texterna av vilka några presenteras i detta urval. Jfr också Sarje 1999 och 2021.

duktionen till avdelning IV). En tidig kritiker av fascism och nazism i Sverige var Herbert Tingsten som von Wright blev bekant med efter kriget, och som återkommer senare i vårt urval ("Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten", 1958, i avdelning IV). Tingsten skrev redan 1936 den initierade och skarpt kritiska boken *Den nationella diktaturen*. I förordet till nyutgåvan från 1965, då med titeln *Nazismens och fascismens idéer*, noteras att den som i efterhand läser recensionerna från 1936 blir både "förbluffad och skrämnd" av hur Tingsten trots sin saklighet ofta "utmålas [...] som demagog och verklighetsförfalskare" (Tingsten 1965). En slående illustration både av tidsandans förändring och av att den enskilde inte per automatik är dess fånge.

Efter krigsslutet förändras tonen i von Wrights samtidskritiska texter radikalt. År 1946 kritiserar han nazismen för att den gjorde kollektivet till "avgud" och ville "förvandla den motspänstige individen till en välsmord kugge i ett väldigt kollektivt maskineri" (HL, s. 18). Då maskineriet ännu segerrikt rullade på var detta uppenbarligen svårare att se eller erkänna. I en essä från 1945 karakteriserar han vidare nazism och fascism som politiska religioner, "våldsamma försök till kultisk förnyelse". Deras utbredning har "på ett förskräckande sätt" visat med vilka "enkla surrogat" – symboliska föreställningar om ledaren, jorden, blodet, rasen – "genomsnittsmänniskans behov att tro och dyrka kan tillfredsställas" (AFSS, s. 33). Att han själv hade hört till de om inte tillfredsställda så åtminstone frestade nämner von Wright inte, och i senare skrifter och intervjuer återkom han aldrig, så vitt vi vet, till sitt ungdomssvärmeri för fascism och nazism.¹⁴

14 Det är symptomatiskt att von Wright i en återblick 1994 oriktigt beskriver "Om framtiden" från 1945 som "det första utslaget av mina tidskritiska bemödanden" (AFSS, s. 11). I en intervju från 1995 uttrycker han sig litet annorlunda, och säger att "frågan om hur den situation vi befinner oss i har uppstått och vad den eventuellt kan tänkas utveckla sig till" är något som "har sysselsatt mig ända sedan tidig ungdom, ända sedan mitt uppvaknande till filosofin". Om essän "Om framtiden" säger han nu att "själva frågan länge, redan före kriget, hade intresserat mig" ("Om framtiden, historien, demokratin och Europa", 1995, s. 88). Att han publicerat texter om dylika frågor redan före kriget nämner han dock inte, och han upprepar senare i samma intervju (s. 93) sitt standardpåstående från senare år att han före 1960-talet var "ointresserad av politik och över huvud taget av samhällslivet".

Faustus på rännarbanan

Kommentar

Ursprungligen publicerad som två texter: obetitlat inlägg i debattspalten "Rännarbanan", *Svensk Ungdom* 7/1932, s. 74, signerat Faustus, och "Till Cynikern" i samma spalt, *Svensk Ungdom* 8/1932, s. 85, också signerat Faustus. – Dessa inlägg i en debatt om materialism och idealism är så vitt vi vet de första texterna von Wright publicerade. Betoningen av klara begreppsdistinktioners betydelse och intresset för hur frågor om etik och livssyn förhåller sig till strikt filosofiska eller metafysiska frågor går igen i von Wrights senare författarskap (jfr kommentaren till "Logistisk Filosofi", 1938, i denna avdelning samt "Om filosofiens verklighetsförändrande kraft", 1978, i avdelning V). Den brådmogna lärdomen, den arrogant stridbara tonen och det brutala raljerandet med förmenta brister i motpartens argumentation som märks i Faustus inlägg kännetecknade överlag debattkulturen på "Rännarbanan". Personerna som dolde sig bakom signaturerna Cynikern och Quos ego, Faustus motparter i den ifrågavarande debatten, har inte kunnat identifieras. (Se faksimilet ur von Wrights klippbok med Faustus inlägg, s. 130.)

I von Wrights närmaste umgängeskrets under skoltiden var den intellektuella ambitionsnivån hög. Bland klasskamraterna vid klassiska avdelningen i Svenska Normallyceum i Helsingfors utkristalliserades snart en grupp på sex vänner, senare utvidgad med två till som gått i andra skolor, vilka kom att utgöra "ett ouppslösigt förbund." Det var dessa vänner von Wright senare i livet kallade sina "urvänner". Redan på de lägre klasserna, när de utgjorde ett pojkgäng, kallade de sig "i stolt medvetenhet om den klassiska bildningens företräden [...] *Pueri impavidi*, oförvägna gossar", och ambitionerna bara växte efter det. Vännerna var aktiva inom konventet, skolungdomsförbundet och sedan nyländska studentnationen, de skrev i skol- och studenttidningar. Tre av dem blev sedermera professorer – von Wright i filosofi, Carl Fredrik Meinander i arkeologi och Jacobus Sundman i kemi – medan tre andra stupade i kriget (*Carl Olof Nordman – En minnesskrift*, 1944, s. 16; ML, s. 36; se också kommentaren till "Rolf Nevanlinna", 1981, i avdelning VI). Gruppen rymde "inom ramen för

en gemensam intellektuell inställning [...] starka kontraster i temperament och livsåskådning samt av alla program och partibildningar oberoende divergenser i politisk uppfattning”, och vid deras ”symposier” rörde sig samtalet från ”gemytligt småprat” över ”ett orgiastiskt försjunkande i ytterliga trivialiteter” till ”allvarlig diskussion av gemensamma förehavanden och offentliga debattämnen”, för att ”slutligen kulminera i de tidlösa frågornas sfär, kring problemen om religion, moral, världsförklaring, livets mening och mål” (*Carl Olof Nordman*, s. 18). Faustus kom väl förberedd till Rännarbanan.

I den senaste filosofiska diskussionen i *Svensk Ungdom* har jag funnit att signaturerna genom att på ett olyckligt sätt sammanblanda etiska och metafysiska spörsmål gjort hela diskussionen ofruktbar. Jag finner mig därför föranlåten att här visa, i vad mån signaturerna gjort sig skyldiga till misstag, och vart dessa misstag fört dem. För den skull måste jag till först klarlägga begreppen materialism och idealism.

Som filosofiska facktermer används begreppen materialism och idealism av de flesta filosofiska skriftställare uteslutande i metafysiken, och vad de som namn på metafysiska teorier innebär vet nog både Quos ego och En cyniker.

Men orden materialism och idealism brukas också i en annan betydelse. De avser då olika synvinklar från vilka det etiska handlandets mål formuleras. Men som facktermer i etiken används de sällan, ty de är svåra att precisera och övergår delvis i varandra. Detta tycks även både Quos ego och En cyniker ha insett, då de sagt att materialism icke utesluter idealism. Och detta hade också varit obetingat riktigt om de berört endast etiska synpunkter eller velat framhålla metafysik å ena sidan och etik å andra. Men då de i sina resonemang blandat samman med varandra metafysik och etik gäller ej deras uttalanden, ty *den metafysiska* materialismen och idealismen utesluter varandra fullkomligt.

Quos ego kallar först Marx idealist, vilket är riktigt om etisk idealism avses. (Som metafysiker var Marx

snarast materialist). Men omedelbart därpå följer en utredning av solipsismen och blir det sagt, att Darwins system också är idealistiskt i grunden. Kan vara om det tillämpas på metafysiken, men som etisk åskådning är Darwins lära snarast materialistisk. Och ytterligare får denna utredning av solipsismen ligga till grund för den etiska ståndpunkt Quos ego sedan utvecklar. Men det förvirrar saken, ty en etisk-idealistisk ståndpunkt kan ej stödas på metafysik. – Och ännu flera exempel på oklarhet kunde framdragas (också från cynikernas yttranden).

Som kritik av de båda ”filosofernas” yttranden är det, jag sagt, enbart av negativ natur. Men med allt detta har jag dock ett annat syfte. Jag vill eftertryckligt påpeka vikten av att man vid alla slags filosofiska diskussioner strängt förstår att hålla isär, vad som ej kan klottas ihop, ty det är den enda utvägen att kunna övertyga en av annan åsikt och också den enda utvägen, om man själv vill tränga in och klargöra för sig själv livets högsta och viktigaste problem.

Till sist vill jag rekommendera litet litteratur åt dessa herrar filosofer. Men ej ännu Kant eller Platon. – Jag rekommenderar ”Lärobok i filosofi” av vilken god pedagog och skriftställare som helst att noga begrundas, ty det ”reder begreppen”.

Till Cynikern

Cynikern vill veta, var han förväxlat den metafysiska idealismen med idealismen som livssyn. Se här!

I N:o 4 av *Svensk Ungdom* bemöter Cynikern Quos egos uttalande om idealismen som livssyn (märk!) genom att framhålla sin uppfattning om metafysiken, i det han förklarar denna bygga på en fiktion. Nu har här emellertid aldrig varit fråga om sådant i det uttalande av Quos ego han vill bemöta, därför kan Cynikern icke heller basera sitt bemötande på metafysiken som han nu gör. Vill Cynikern invända att Quos ego talar om Kant och Platon, vill jag påpeka, att här ej kan vara fråga om andra än deras etiska grundtankar, och vill Cynikern

framhålla, att han velat diskutera annat än idealismen som livssyn, så var ej heller hans bidrag några diskussionsinlägg, ty diskussionen berörde endast den idealistiska eller negativistiska inställningen till livet.

Om någon säger, att allt detta är sofism och spetsfundighet, så säger jag, att det icke är det. Ty det är min fasta övertygelse, att i varje diskussion om filosofiska spörsmål begreppen strängt bör hållas isär, ty det förutan kan man varken övertyga andra eller – själv vara övertygad om sin sak.

Angående Cynikerns oberättigade slutomdöme om mig, vill jag säga, att jag ingalunda är den, som han tror.¹⁵ Jag erkänner visserligen vikten av begreppsutredningar och definitioner, men tror mig ingalunda genom dem vara en ”medborgare i högre värld”. Min livssyn är nog lika mänsklig som någon cynikers. – Och om Cynikern varit en så ideellt lagd person, att han begrundat Goethes Faust, hade han kanske anat, att jag ej valt min signatur alldeles godtyckligt. Ty denna ständigt trevande, tvivlande Faust, vi ser hos Goethe, *det är jag*.

Och som slutord vill jag säga, att för de ”filosofer”, som i sin tidigaste ungdom läser Kant och Platon, och förkastar deras läror utan att kunna fatta dem, för dem finnes det ingen bättre lektyr än – *Lärobok i filosofi*.

Solidaritet och personlighet

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 15–16.
– Frågan vad solidariteten med andra kräver och hur detta engagemang ska balanseras mot önskan, och eventuellt plikten, att viga sig åt ett intellektuellt liv förblev alltid aktuell för von Wright, som senare säger att det redan i tidiga skolår blev ”klart för mig, att vetenskapen skulle bli mitt liv” (HL, s. 7).

15 I sitt svar till von Wright skrev Cynikern att ”Faustus är ett utmärkt exempel på en yngling som i skolan snällt insupit den döda filosofi som skolböckerna förmedlar och i kraft därav tror sig vara ’medborgare i en högre värld’” (Cynikern 1934, s. 74).

I essän "Humanismen som livshållning" från 1977 skriver han att "solidariteten människor emellan" och "den enskilda individens självförverkligande" inte skarpt kan skiljas åt, för "Ändamålet med solidariteten kan inte vara annat än att alla enskilda inom gemenskapen skall få det bra" (HL, s. 175). Också i den artikel som vi återger här, skriven över 40 år tidigare, förkastar han idén om gruppanda och uppoffring för gemenskapen för dess egen skull, men att "alla" enskilda bör gynnas framstår däremot som allt annat än självklart. Ordvalet och tanken som uttrycks i slutet av texten röjer en tydlig nietzscheansk påverkan, som genomsyrar många av texterna från 1934. – Även om von Wright senare tog avstånd från det slags elitism, eller "aristokratisk radikalism" (jfr Sarje 1999) som ofta förknippas med Nietzsche, ville han också senare gärna, åtminstone i intellektuella sammanhang, uppfatta sig som "en ensam varg som är angelägen om sitt oberoende och främmande för flocken" ("Självpresentation", 1993, s. 367).

En människas ställning till solidaritetens eller medansvarighetens problem är helt visst en av de bestämmande faktorerna i hennes livsföring. Medan solidaritetens etiska värde av många, kanske främst just av de unga, reservationslöst ansetts vara synnerligen stort, ja, grundläggande för allt sant kamratliv och i sista hand för hela stats- och samhällslivet, har den obetingade medansvarigheten för andra, och måhända just för dem, som trängt djupast in i livets problem, sett sig som något för personligheten nedsättande och som bevis på feghetskomplex i människonaturen.¹⁶ – Föreliggande artikel vill ge tänkande ungdomar några synpunkter i frågan om solidaritetens värde för livet. Den kan tillika uppfattas som en kastad stridshandske, ty författaren är väl medveten om, att många, kanske de flesta, skall ställa sig avvisande gentemot hans slutliga åsikter.

16 Jfr t.ex. den hos Nietzsche ofta återkommande tanken att uppoffring för andra, för gemenskapen, på slagfältet eller hushållsfronten, kan te sig *frestande* för att man då får ge upp sig själv, fly kampen med sig själv för att istället leva genom andra – och allt med gott samvete, just för att man gör allt "för andra". (Se t.ex. Nietzsche 2008, § 338.)

Redan i det s.k. privatlivet känner sig de flesta av oss med solidaritetsband bundna vid människorna i sin närmaste omgivning. Förhållandet till föräldrar och syskon bygger mer eller mindre på solidaritet, vi känner å ena sidan själva ansvar för våra närmastes handlingar, åtminstone undermedvetet, samtidigt som vi modere-rar vårt eget handlande efter principer, vilka grundar sig på medansvarighet. De bästa exemplen på solidaritet i vårt privatliv är dock att finna i förhållandet till kamra-ter, närmast väl de i skolan. Utmärkta fall är: ansvars-delning på en klass enligt formeln "en för alla och alla för en" och "hjältelögner" i avsikt att hjälpa en vän, som begått en förseelse. Vi vet själva bäst, hur högt vi skattar eller skattat dylika utslag av solidaritet och kamratanda, och vi har styrkts i vår högaktning, då vi oändligt ofta i moraliserande ungdomslitteratur sett en sådan kamrat-solidaritet förhårligas som en förskola, ja rentav grund-betingelse för individens kommande arbete i vidare kretsar, för hans insats i det historiska livet.

En blick på historien lär oss också, att solidariteten människorna emellan åtminstone tidvis utgjort en av stats- och samhällslivets grundpelare. Tider av stark medborgarsolidaritet har växlat med tider av tillspet-sad personlighetskultur. De gamla grekiska statsbild-ningarna byggde djupast på former av solidaritet, och vi iakttar de starka grekiska småstaternas utpräglade konsolidering gentemot självansvarigt och självständigt handlande personligheter. Renässansen och dess stats-teori, den machiavelliska, är däremot till sitt väsen mot solidariteten. I vår tid åter med sina nya kollektiva sam-hällstyper hörs från olika läger en allt starkare fordran på solidaritet. Ja, bland företrädarna för den tids-typiska riktning, som plägar kallas intellektualism, har framställts en teori om det fullkomligt solidariska samhället, i vilket var och en av de n medlemmarna är med $1/n$ ansvariga för vad någon av de andra eller alla gemensamt (staten) företar sig. Detta är givetvis en kommunistisk utopi, men dock beaktansvärd såsom solidaritetskänslans apoteos och den yttersta konse-kvensen av en tidsriktnings teorier.

Den allmänna betingelsen för ett riktigt bedömande av medansvarighetens inverkan på personligheten är en grundläggande utredning av solidaritetskänslans genealogi. En förutsättningslös sådan är emellertid i sig själv och framför allt inom ramen av denna korta uppsats svår att ge, då man lätt frestas att på mänsklighetens urtillstånd tillämpa begreppsschemata, som är en långt senare tids produkter. Jag föreställer mig emellertid, att solidaritet ursprungligen icke varit något behov hos människan. Vad som däremot varit behov, är gemensamt handlande i kampen för tillvaron. Då sålunda *det kollektiva handlandets* princip fixerats och tagit sig uttryck bl.a. i uppkomsten av samhällen och slutligen stater, har den behövt vissa hållbarhetsgarantier, och en sådan har då erbjudit sig i *det kollektiva ansvaret*. Då man engång förbundet sig att handla med andra, måste man även påtaga sig en del av det ansvar handlingen medför. Känslan av detta ansvar kallar vi solidaritetskänsla, men – *betingad solidaritetskänsla*. Och ingen torde kunna bestrida, att denna känsla är både i högsta grad människovärdig, förnuftsenslig och sund.

Men låt oss återgå till ovananförda exempel på solidaritet sådan vi omedelbarast känner den, särskilt exemplen från skollivet, och se efter, hur den medansvarighet, som här kommer till uttryck, förhåller sig till den ovan genealogiskt skisserade. Otvivelaktigt *kan* den vara analog med denna. Men *är* den det alltid? Säkerligen icke. Ty det är uppenbart att solidaritetskänslans fortsatta utveckling på många håll lett till en lika enfaldig som för allt självständigt handlande och tänkande ödesdiger förväxling av prioritet och sekundaritet, av betingat och obetingat. Ursprungligen var ju den gemensamma handlingen det grundläggande, solidariteten blott en garanti, medan här ofta själva den obetingade solidaritetskänslan blivit stommen, på vars fasthet handlingen blott är en probersten. Att en dylik förväxling av betingat och obetingat kunnat ske hos människan är i själva verket icke oförklarligt. Den härleder sig ur en i vår natur djupt rotad känsla: *fegheten*. Ty delat ansvar i en handling skänker dels gärningsmannen en behag-

lig tillfredsställelse i medvetandet om att ha stöd i sina medbröder, dels de medansvariga en utsökt njutning, då de får svara för en annans handling, en njutning, som bottnar antingen i egoism eller (lika vanligt) sjukligt medlidande, – ”O vandringsman: Gnoti se auton!”¹⁷

Min slutsats är färdig: *Den obetingade solidaritetskänslan* (märk distinktionen!) är ett hinder för personlighetens utveckling till fullkomlig ansvarsmedvetenhet om de egna handlingarna, till ett liv i styrka och glädje. Den är de svagas livsprincip gentemot de starkas, som är den obundna, fria andens självbestämmanderätt.

”Skall jag ta vara på min broder?”¹⁸ Den brännmärkte syndaren, brodermördaren anade här en av livets värdefullaste sanningar. Det var då, herrens och slavens moral första gången stod i harnesk mot varandra, och ett sällsamt ödes ironi ville, att slaven denna gång skulle triumfera över herren. Och han triumferar väl ännu, ty hur många är icke de, som trampats till stoft för att de ej velat göra som miljonen: taga vara på sina svaga bröder.

Krig och kultur

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 43–44. – Den ungdomliga glorifieringen av kriget i denna text, visserligen nedtonad av tvivel och fördömande av anfallskrig, står i stark kontrast till von Wrights engagemang i fredsrörelsen under 1980-talet (se ”Krigshotet, kapprustningen och fredsrörelsen”, 1983, i avdelning VI), medan kritiken av ”vårt liberalistiska teoretiserande med ett tomt frihetsbegrepp” förebådar den dragning mot fascism och nazism som öppet uttrycks i senare texter från 1934. Glorifieringen av kampen och kriget var tidstypisk. I Finland talade författaren

17 Sista raden i 1700-talspoeten J.H. Kellgrens satiriska dikt ”Dumboms leverne” – på svenska ”O vandringsman, känn dig själv!”.

18 1 Mosebok 4:9. Kains ord till Gud efter att han mördat sin bror Abel.

Hagar Olsson redan 1925, i en bok med den signifikanta titeln *Ny generation*, om ”den yngsta generationens [...] kamp om den nya himmeln och den nya jorden” och deras dröm om en ”broderskapets guldålder”. Olsson såg Edith Södergran som diktaren *par excellence* för denna nya generation som ”kastat sitt triumferande ’vi’ som en första tärning i spelet om morgondagen”, och som ”efter all unkenhet och andlig förflackning skall lära sig att älska det goda svärdet” (Olsson 1925, s. 29, 36). Längtan till det metaforiska ”svärdet” blev snart för många i den unga generationen en kamp med verkliga vapen. Strax innan andra världskrigets utbrott 1939 skrev författaren Olavi Paavolainen att kriget framstår som ”det största av alla äventyr” för dagens ungdom. Vare sig det gäller Hitlerjugend, kommunistisk komsomol-ungdom, scouter eller den kristna Oxfordgruppens ungdomar är ”*Keep smiling* [...] ett lika strängt kommandoord som ’Framåt – marsch!’” När så fordras ”skall glädjen, den tändande sången och den hurtiga munterheten bryta ut lika spontant som klackarna slår ihop och handen höjs till hälsning [...] Nutidens lycka lyser fram ur tänderna [...] och fotografens kamera fångar aldrig så vita, skrattande och livshungriga tandrader som de, som lutar sig fram över ett skjutfärdigt maskingevär” (Paavolainen 1939, s. 224–226).

Krigaren och hjälten, som segerrik återvänder från striden, där han vunnit ära och rykte för oöverträffad tapperhet, var helt visst för de flesta av oss ett av barndomstidens skönaste ideal. Vår uppfattning om kulturens väsen och värde var då ingen, vi kände kanske ej ens ordet, men vi såg obestämt de mänskliga strävandenas mål i krigarära, vi mätte deras värde i de blanka vapnens slagkraft. – Många av oss må livet ut bli fångna i denna krigardyrkan, för de flesta förlorar nog ändå barndomstidens ideal småningom sin glans. Men blott ytterst få av oss gör någonsin krigets väsen till föremål för allvarlig begrundan.

Det är överhuvudtaget märkligt, att frågan om krig och kultur först ganska sent i historien blivit objekt för människans eftertanke. Engelsmannen Thomas Hobbes

är den första mera betydande tänkare, som i sin stats- och kulturfilosofi ägnat kriget en ingående granskning. Kriget anser Hobbes vara kulturens farligaste fiende, men då det har sin rot enbart i människans oförmåga att alltid veta det rätta, skall krigen av sig själva upphöra, då hon genom fortsatt andlig tuktan nått full klarhet om dygden. Detta är den intellektuella optimismens sätt att se på saken, typisk för all filosofisk rationalism alltifrån Sokrates och Platon fram till våra dagar.

Kant har i sin skrift *Zum ewigen Frieden* utvecklat sina tankar om kulturvärdena och kriget.¹⁹ Krig förintar kultur, säger Kant, denna visshet skall mänskligheten i gemen förvärva efter många blodiga krig, och när den nåtts, skall den eviga freden råda. Antagonismen staterna emellan kommer dock ej att upphöra, mellanfolklig spänning och motsatta intressen är enligt Kant just betingelser för ett allmänt fredstillstånd.

1800-talet var freds rörelsernas århundrade, och dess stora filosofiska system den engelska nyttofilosofien och positivismen såg i begreppen krig och kultur tvenne absoluta motsatser. I positivismens anda är Bertha von Suttners bok *Ned med vapnen* skriven, den siar värtaligt, men mycket naivt, om ett tack vare vetenskapens och upplysningens framåtskridande inom kort förestående internationellt fredstillstånd. Också den självfule franske diktaren och tänkaren Jean Marie Guyau drömde om en framtida kultur i världsfredens tecken.

Annorlunda klang det ord, som Friedrich Nietzsche hade att säga i frågan om kulturen och kriget. I sin kritik av 1800-talets idériktningar, först i *Unzeitgemässige Betrachtungen*, senare i *Umwertung aller Werte*, visar han, att positivismens och utilitarismens fredskultur innebär de stora livsvärdenas förflackning och ett osunt bildningsfilisteri. "Den sista människan" är just fredslammet, hjordvarelsen; övermänniskan, "kulturens

19 Kants essä *Om den eviga freden* (1795) är en av den moderna fredsteoriens viktigaste klassiker. Kant utsträcker idén om en rättsligt ordnad samlevnad inom staterna till ett nytt ideal om kosmopolitisk rätt som ordnar relationerna mellan staterna och förenar alla jordens folk i fredlig samexistens.

blomma”, fostras i kamp och strid. Därför *kan* åtminstone kriget vara kulturförädlande. Hos Nietzsche träffar vi även under hans senare tid den blodiga tanken, att ett världskrig, som förintade så många individer som möjligt, rentav vore önskvärt, emedan ur deras led, som återstod, övermänniskan desto lättare kunde växa fram.²⁰

Det synes mig, att diskussionen om krig och kultur alltid måste mynna ut i antinomier, om man icke iakttagit den djupgående skillnad, som finnes mellan begreppen expansionskrig och väpnat kulturförsvär. Det är tydligt, att ett expansionskrig alltid i första hand innebär ett förminskande av den totala ”kulturmassan”, då därmed den angripande parten berövar eller vill beröva motståndaren något av hans kulturområde, och då det dessutom alltid spillet människoliv, som kan vara av värde för kulturen. Men ett lyckat expansionskrig ger å andra sidan den segrande nationen eller kulturen nya möjligheter att utveckla sig i styrka och andlig prestationsförmåga. Fäster man sig därför blott vid den ”matematiska” summan av ”kulturminskningen” och ”kulturökningen” vid ett expansionskrig, skulle alltid omständigheterna i de enskilda fallen få avgöra, när ett sådant krig vore önskvärt för kulturen, när icke. Detta är också många militaristers käpphäst, men tyvärr oftare av dumhet än av verklig skarpsyn. Ty en annan synpunkt måste ännu beaktas. Det synes åtminstone den sanne västerlänningen, som om ett expansionskrig oavsett sina praktiska följder, kränkte ett grundvärde, som vi är vana att betrakta som absolut: den mänskliga friheten, som är lika för den starke och den svaga. Ur en konsekvent liberalistisk rättssynpunkt är därför expansionskrig absolut taget okultur, barbari och något för de sunda värdena nedsättande.

Lika konsekvent som den härdvunna västerländska rättsuppfattningen dömer expansionskrig som kultur-

20 Nietzsche hänvisar ständigt till kamp, krig och offer både i bokstavig och i andlig bemärkelse, men vi har inte kunnat hitta just denna ”blodiga tanke” formulerad i hans skrifter, sena eller tidiga.

skändning, måste den i det väpnade kulturförsvaret se något för odlingen värdefullt, då detta slag av krig bejakar det kulturella grundvärde, som det förra förnekar, nämligen frihetens. Hur vackert och värdefullt det väpnade kulturförsvaret kan vara, ser vi bäst i Hollands kamp mot spanskt övervälde under 1500- och 1600-talet och i vår egen månghundraåriga mot expansion österifrån.

Av ovanstående begreppsutredningar kan nu göras en syntes. Expansionskrig och väpnat kulturförsvär är icke tvenne av varandra fullkomligt oberoende företeelser, utan stå städse i relation till varandra så, att det senare slaget av krig alltid är verkan av det förra som orsak. Och då expansionskrig är något för de absoluta kulturvärdena nedsättande, följer vår slutsats med nödvändighet ur det givna: *För den västerländska, liberalistiska, rättsuppfattningen är kriget som sådant ett för all kultur obetingat ont.*

Utredningen av, vari detta onda närmare består, och hur det borde motarbetas, faller utom ramen för denna teoretiska undersökning. Jag vill blott inskräpa, att mitt slutpåstående är en ren tankekonstruktion, som gäller, och måste gälla för alla, blott så länge vi, vilket ju också åtminstone i teorien hittills allmänt varit fallet, under de senaste århundradena, vill fasthålla vid friheten som ett absolut grundvärde för kulturen. I historien skall aldrig ändå denna teoretiska maxim tillämpas av en hel mänsklighet. Vi får icke drömma om framtidens lyckorike i fred och välmåga. Ty vem vet, om icke nu en omvärdering av alla värden förestår och en ny kultur arbetar sig fram på världshistoriens skådebana. Kanske har vi i vårt liberalistiska teoretiserande med ett tomt frihetsbegrepp i själva verket hamnat i filisteri och okultur. Friheten, driven till sin spets, förstår icke mera kulturens ande, vars rätta namn dock är ”eld och segersång”.²¹

21 Citat ur Verner von Heidenstams dikt ”Bön vid lågorna” (1915), som börjar: ”Helige Ande, dig tillbeder jag. / Eld och segersång är ditt namn.”

Bläsen. Ett skönlitterärt försök

Kommentar

Ursprungligen publicerad som "Bläsen" i *Svensk Ungdom* 5/1934, s. 60 och 68, signerad Ur Vidar. – Vi antar att berättelsen är författad av von Wright eftersom den är instucken som ett löst blad i den första av de klippböcker där han samlade sina publicerade texter. Det är inte känt att von Wright senare skulle ha ägnat sig åt skönlitterära försök. Anmärkningen under texten i *Svensk Ungdom* innebär att berättelsen tidigare hade ingått i *Vidar*, en tidning utgiven av Samkonventet i Helsingfors, vars ordförande von Wright var 1933–1934. Redaktionsansvaret cirkulerade mellan Helsingforsskolorna och tidningen lästes upp för publiken vid de så kallade samkonventen; tillställningar med program och avslutande dans (jfr Redaktionen 1932, s. 172). – Vi tackar PhD Claus Montonen, ordförande i samkonventet 1964–1965, för upplysningar om *Vidar*. Se också fotnot 1 till Appendix A.

Stoet var sjukt, och mannen kunde inte förstå, vad som gick åt henne. Hon stod stilla i spiltan, med hängande huvud och flämtade häftigt. Då han klappade henne på den torra, feberheta mulen, såg hon på honom med en blick, så undrande och lidande, att det skar honom i hjärtat att se. Mat ville hon ej se åt, icke ens sockerbitarna, som så lockande sträcktes fram, brydde hon sig om.

Mannen var nära nog förtvivlad. Han tänkte på, att om hästen dog, skulle det vara slut även med honom, han skulle icke kunna hålla sig kvar på det skuldsatta lilla torpet utan henne. Han måste, helt enkelt måste skaffa henne lindring.

Upp i stugan grävde han i kistan och tog några mynt från den anspråkslösa högen på kistbotten. Så gick han till stallet, ställde in en hink vatten till hästen i spiltan, klappade henne och gick.

Utanför på backen stod han en stund och undrade vilken väg han skulle ta. Det var så mycket längre väg att gå landvägen, så han beslöt att gå över isen. Visserligen var det farligt så här års, men det tänkte han alls icke på just nu.

Raskt gick han ned till stranden och visslade på hunden medan han gick. Glatt skällande kom hunden springande och gjorde några komiskt klumpiga språng för att visa sin glädje.

Isen såg mörk och hotfull ut, en sällsam kontrast mot den ljusa vårdagen. Ett par hundra meter ut var havet redan fritt och låg och skvalpade lättjefullt mot iskanten. Det sjöng i luften och viskade i träden på stranden och ett underligt, olycksbådande mummel kom från isen. Den såg ut att vänta på en signal till uppbrott, och på sina ställen skruvade den redan otåligt på sig och åstadkom rämnor i den jämna ytan.

Mannen märkte intet av detta, han endast undrade, hur han fortast skulle komma fram. Han var erfaren och hade upplevat många vårar här, varför det ej alls berodde på okunnighet, att han inte märkte isens hot. Det var för att han gick och tänkte på alla de bekymmer och prövningar, som så plötsligt kastade sin dystra skugga över hans väg. Han var en obildad man och visste ingenting om livets problem, men han mediterade på sitt eget, okonstlade sätt över ting i hans egen, fattiga värld.

Han gick raskt, med blicken framåtriktad, långt fram, utan att se något. Bredvid honom tassade hunden, hans trogna vän. Då och då såg den frågande upp mot sin husbonde, undrande varför han gick så tyst, utan att som vanligt tala till den och kasta isbitar för den att springa efter. Den gned sig ett tag mot hans ben och gnällde, men lyckades ej ens för ett ögonblick fånga hans uppmärksamhet.

Då sprang den en bit framför sin husbonde, men stannade plötsligt, vände sedan om och skällde. Framför den hade isen rämnat och en gapande klyfta öppnade sig mot dem. Klyftan vidgade sig mer och mer, och det sjöng dovt om olycka och fara i djupet.

Mannen stannade förfärad och lyfte för första gången blicken och blev medveten om situationen. Isen hade, rasande över att dess varningar förklingat ohörda, ryckt sig loss och gled i stora flak, långsamt, så att knappt en

gungning märktes, ut mot havet. Redan hade det stycke, varpå han befann sig, skilt sig från ismassan, och för vart ögonblick som gick, blev avstånden större och större.

Han vände blicken mot land. Det skruvade och knäckade i isen, som om alla djupets dolska makter strävat att komma till ytan och kasta det tryckande täckelset. Allt flera flak ryckte sig loss och flöt ut. Han undrade, om han skulle kunna ta sig i land genom att hoppa från flak till flak, men såg att avstånden var för stora.

Hunden sprang tjutande i vattnet och försökte simmande nå ett annat flak. Mannen stod och såg efter den. Halvvägs vände den om och klättrade tillbaka upp på isen och lade sig kvidande vid sin herres fötter. Han smekte den sakta och talade till den, medan han tänkte.

Han undrade, hur det skulle kännas att dö. Det syntes honom vackert att dö så, att liksom segla rakt in i evigheten. Det var kanske rentav skönt, att så här slippa alla de svåra bekymmer, som tryckt och plågat honom, att komma ifrån alltsammans. Han hade ju intet att sakna, och ingen, som skulle sakna honom.

Då mindes han plötsligt. Hästen! – Bröstat välvdes i en djup suck och handen föll tungt på hundens huvud: ”Hur skall det gå med Bläsen, du?”

Nordisk utblick

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 75. – I denna text, liksom i andra från samma tid, lovsjunger von Wright samtidens löfte att föra ut en ny moral och nya ideal i ”den stora striden”. Texten är med i vårt urval särskilt för att von Wrights försvar för ”skandinavismens ande” och den svenskspråkiga befolkningens viktiga roll i Finland, som sedan blir ett stående tema i hans författarskap, här anmäls för första gången. 1930-talet var språkstridens tid, då finsknationella krafter återupptog och radikaliserade den fennomanska tanken från 1800-talet om att Finland väsentligen var, eller

borde bli, ett *enspråkigt finskt* land enligt devisen ”ett land, ett folk, ett språk”. Denna inställning var en del av en allmän nationell mobilisering i Europa och samtidigt en reaktion på att det svenska språket hade en dominerande ställning i Finland under så gott som hela 1800-talet, trots att landet 1809 skilts från Sverige och införlivats med Ryssland som ett autonomt storfurstendöme, och trots att bara drygt 10 % av landets befolkning talade svenska som sitt modersmål. Under de första årtiondena efter Finlands självständighet 1917 blev finskan det starkare språket också inom förvaltning och bildning, men i många finsksinnades öron lät talet om ”skandinavism” främst som ett försök att bevara den svenskspråkigas minoritetens enligt dem oberättigade historiska privilegier.²² I von Wrights ”Utblick” finns också, under den idealistiska ytan, en tydlig oro för och kanske pessimism gällande de svenskspråkigas framtid i landet. Pessimismen tycks dock ge vika för en mer självsäkert stridbar ton i hans senare inlägg i språkfrågan från 1930-talet (jfr ”Finlands universitetsfråga”, 1935, och ”Vi unga”, 1939, båda senare i denna avdelning).

Oavsett skiftande stämningslägen förblev von Wrights syn på finskt och svenskt i Finland i grunden den samma livet ut. Han understryker alltid att finlandssvenskarna har en dubbelroll som ”förbindelseled mellan Finland och Skandinavien” och som ”fullgoda och solidariska medborgare i detta land”, vars övriga (finskspråkiga) invånare bör ”i oss se inte så mycket en språklig minoritet, som en värdefull, integrerande del av dem själva” (”Inför svenska dagen”, 1939, s. 199). I memoarerna beskriver han hur inställningen ”att jag hörde till hela landet, oberoende av språk” växte fram hos honom på 1930-talet:

Jag ville bygga upp en finsk identitet som grundade sig på ett kulturarv från Sverige. Därifrån hade Finland civiliserats, fått sin religion, sitt rättsväsende, sin förvaltning, en spirande vetenskaplig odling och praktiskt taget hela sin klassiska litteratur. Sverige var för Finland det som Hellas och Rom varit för hela Europa. Att vår finska kulturs språkligt bärande element förblev svenskt också länge efter det att Finland skilts från

22 Översiktligt om språkfrågan se Hårdstedt 2023.

Sverige var en historisk anomali, jämförbar med latinets roll som de lärdas språk långt efter det att de europeiska nationalstaterna funnit en egen språklig identitet. Språkstriden hos oss var en stundom slitsam men i grunden sund strävan att rätta till denna anomali. (ML, s. 52)

”Skandinavismen” som en strävan att grunda en finsk identitet på ett allmänuropeiskt kulturarv som vi fått från Sverige, och ett fasthållande vid att svenska språket fortfarande var en viktig del av den finska identiteten – det var alltså den skenbart paradoxala formeln. Författaren och professorn i historia Zacharias Topelius, som haft en betydelsefull roll i skapandet av en finsk nationell identitet, hade tänkt ungefär likadant långt tidigare: för honom var det svenska språket och den svenskspråkiga befolkningen i Finland ”ett handtag, hvarmed vesteuropa fasthåller Finland – det är en af dessa bryggor till mänskligheten som hvarje folk behöfver” (Topelius 2017, ”Tolfte föreläsningen. 21/2 67”). Denna tanke är ännu inte klart formulerad i von Wrights ”Utblick” från 1934, men utkristaliseras i nämnda texter från 1935 och 1939. Ännu långt senare talar von Wright i samma anda om finlandssvenskarna ”som en sorts katalysatorer, som tack vare sin närvaro i den finländska samhällskroppen påskyndar insmältningen av [livsviktigt] idégoods utifrån”, och säger om Finland att gemenskapen med det övriga Norden inte bara är ”vårt värdefullaste historiska arv, utan också den bästa garantin för vår framtid. Och därför är det ett livsintresse för oss att inte riva den bro, som vår tvåspråkighet slår mellan oss och Skandinavien” (”Alienering eller integration”, 1968, i avdelning V; ”Det svenska språket och den finska identiteten”, 1997, i avdelning VI).

För många av *Svensk Ungdoms* läsare står helt visst ännu i färskt minne föreningen Nordens skolungdomsdagar i Helsingfors senaste vår. Det var några härliga, underbart lyckade dagar, präglade av äkta ungdomlig glädje och entusiasm. Här var unga människor från Danmark, Norge, Sverige och Finland i tillfälle att lära känna varandra, att utbyta tankar och åsikter, och många vänskap ingicks, som var förmer än blott stun-

dens; som kanske skall vara livet ut och bli till betydelse också i framtiden.

Men det var icke allt. Också allmänna, mera omfattande initiativ och planer, kanske redan sedan länge spirande på djupet, fick ny näring och ny kraft vid skolungdomsmötet i våras. Skandinavismens ande talade här, kanske mäktigare, uttrycksfullare än tidigare vid dessa tillfällen. Och manade till en utblick också i denna tidning.

Det förefaller, som om bland nordisk ungdom på det litterära området för närvarande tanken på samnordisk kulturverksamhet vore synnerligen utbredd. Som en efterklang från skolungdomsdagarna når oss från Danmark budskapet om, att en skandinavistiskt inställd dansk-norsk-svensk tidning, *Nordisk Gymnasiastblad*, i höst påbörjar sin andra årgång och önskar samarbete med ungdomen i Finland för att om möjligt kunna upprätta en redaktion även bland oss.²³ Och från Sverige hörs om en ny gymnasistidning, också den med samnordisk inställning, som önskar samarbeta med *Svensk Ungdom*. Och så får vi i detta sammanhang ej glömma bort denna vår egen tidning, vilken som bekant vid Nordens dagar utdelades till samtliga deltagare jämte deras ledare. Ty *Svensk Ungdom* väckte stort intresse hos våra utländska gäster och förskaffade oss många prenumeranter särskilt i Danmark och Sverige.

Allt detta utgör en kraftig påstöt på vår svenska skolungdom att göra sig förtrogen med skandinavismens idé och söka förstå dess betydelse icke minst för oss själva. Skandinavism måste för oss bli något delvis annat än för de övriga nordborna. Svensken eller dansken kan förknippa den samnordiska tanken med minnen om östersjövälden och unionsförsök, stormaktsdagar och vördnadsbjudande minnen. Den är för honom mera ideell än för oss svenskar i Finland. Vi får icke förbinda den

23 I början av 1935 beslöt föreningarna Nordens "vinterstämma för gymnasister" att även Finland "genom *Svensk Ungdoms* redaktion skulle delta i utgivandet av *Nordisk Gymnasiastblad*" (N.G.:s redaktion i Finland 1935, s. 14). von Wright var vid denna tid redaktionssekreterare för *Svensk Ungdom*.

med idealistisk spekulation, utan med nödvändighetens stränga krav. I en tid, då chauvinistisk självförhåvelse och intolerant ensidighet hotat att avstänga Finland från Skandinavien och, än mer, att försvåra landets eget skandinaviska folkelements kulturkraftiga utveckling, då för den djupare seende vår svenska ungdoms framtid ter sig allt annat än enbart ljus och förhoppningsfull, borde det vara vår osvikliga plikt att klart och målmedvetet arbeta för allnordisk samförståelse, den stora saken till understöd och oss själva till räddning.

Under denna allmänna synpunkt vill nu, då tidens intressen tycks både fordra och möjliggöra det, även *Svensk Ungdom* göra sitt till för befrämjandet av det nordiska samarbetet och föra Finlands svenska skolungdoms talan i skandinavismens sak. Icke fraser och höga ord, men något ärligt och positivt. Må våra spalter öppna sig för artiklar i modärn nordisk litteratur, om skandinaviskt samarbete eller speciellt i Norden aktuella problem: sociala eller moraliska! Och må alla *Svensk Ungdoms* skribenter, nu då vår tidning har prenumeranter även utom vår egen krets, alltid sträva att göra den så fast, så representativ och tilltalande som möjligt, både i allvar och skämt, i mognat djupsinne och i ungdomlig glöd!

Och må våra läsare i Danmark, Norge och Sverige icke värdesätta våra försök under en alltför sträng kritiks synvinklar! Mer än naturligt är det, om vi ungdomar i Finland, i vår mer eller mindre isolerade randställning, icke alltid är så genomträngda av ny livssyn och ny anda som ni närmare de stora kulturcentra. Och vi måste förstå, att vad ni vill skänka oss i intresse och samarbete reellt sett blott är en nådegåva, men en gåva, som, given i idealism, säkert skall bära frukter också för sin givare.

Detta är bara ett preludium. Men om det skall finna genklang i behjärtade unga människors bröst kan det ännu bli till välsignelse för oss alla. Efter en generation av materialism och idélöshet sköljer en vårfloed av klaraste idealism över mänskligheten, föryngrande och förnyande. Ny religiositet, ny moral, nya samnordiska

idealer skapas och förs ut i den stora striden. Och då är det icke gott att vara för den ungdom, som står döv och blind, då tidens gosselynné kräver: idealitet.

Reseintryck från Island

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svenska Pressen* 29.9.1934. – Islandsresan var en studentgåva från von Wrights moster Mary och hennes man Ragnar Numelin, då diplomat i Köpenhamn, som båda följde med på resan (ML, s. 41–42). När reportaget omtrycktes i *Nordisk Gymnasiastblad* 1/1936, var följande inledande stycke tillfogat:

Författaren till denna uppsats företog sommaren 1934 en resa till Island. Efter en bilfärd Reykjavik–Gullfoss gick rutten med båt från huvudstaden över Isafjörður och Siglufjörður till Akureyri i Nordlandet. Härifrån företogs en utflykt till vulkan-sjön Myvatn, varefter återfärden till Reykjavik tvärs genom landet anträdde. Hela vistelsen i Island varade 11 dagar. – Det ligger i sakens natur, att de intryck av land och folk, denna korta, men intensiva resa lämnat, icke kan vara på djupet gående. Och om de reflexioner, som undertecknads erfarenheter från ön framkallat, i något avseende skulle förefalla bittra eller orättvisa, så förbehåller jag mig uttrycklig subjektivitet i omdömet.

I de fascinerade naturbeskrivningarna som upptar första delen av reportaget finns ingen bitterhet, men nog i von Wrights därpå följande reflektioner över de två ”rastyperna” på Island och om folkets ”degenerering” under den moderna civilisationens tryck. De exemplifierar ett tänkande som var utbrett i respektabla kretsar vid denna tid. (Jfr kommentaren till ”Om psykoanalysen som lära och läkarmetod”, 1935.) Även frågan om skandinavismen, anmäld i ”Nordisk utblick”, 1934, får här en oväntad belysning. – Om von Wrights övriga reseskildringar, se kommentaren till ”Fuga genom fem länder”, 1937. Alla tre texter ingår i denna avdelning.

”Motsatsernas ö” har Island kallats, och säkerligen har landet därmed bäst karaktäriserats. En i dramatisk kraft överväldigande, intensiv stämning av ett motsatsernas stridiga spel skänker Island dess stora charm och mystiska tjuskraft. Här rör den kyliga ishavsvinden upp lavaöknarnas stoft i en pinande sandstorm, här faller jökelvattnet i älvar, som ställvis ryker av bottenkällornas varma vatten, här springer geysirns kokheta stråle i höjden, medan turisten åser fenomenet i vinterkappa och pälsmössa. Men här häpnar man kanske också över motsatsen mellan, vad sagorna berättar om vikingatidens starka och manliga släkte, och de drag av förvekligande och håglöshet hos Islands folk av i dag, som den resande knappast kan undgå att frapperas av – åtminstone i första ögonblicket.

Främlingen, som i egenskap av turist reser till sagaön i världshavet, lockar väl främst ryktet om landets naturskönhet. Island är också ”Färgernas ö”, som tjuvar i midnattssolens eller sommardagens färgspel över lavamarker, snöfjäll och hav. Man tvekar knappast att nämna landskapet i söder sublimare än Nordlandet. En bilfärd från Reykjavik uppåt inlandsjöklarna till Geysir och det stolta vattenfallet Gullfoss lämnar ett minne av en natur med dramatisk storvulenhet. Än i tvärbranta, vådliga kurvor upp på en fjällkam, än ned i en dal, där berget svart, hotfullt djärvt behärskar vägen, och blott högst uppe en flik av en regntung himmel skymtar! Vid vägen betar islandsfåren, icke i hjordar, utan som en symbol för livets individualisering här uppe ensamma eller två och två, här och där skymtar enstaka bondgårdar, och som ett karaktäristiskt inslag i landskapet leder telefontråden från gård till gård över vidderna. Man nalkas Gullfoss. Över rostbruna lavaöknar går den nu knappt antydda vägen; snöfjällen med det ståtligt vita Hekla längst i öster behärskar slätterna. Över själva forsen, som med väldigt majestät i två avsatser störtar ned i en svindlande kanjon, stänker det gula skummet som ett evigt duggregn. Det vilar en egendomlig stämning av exotism över detta sterila landskap, man drömer sig ofrivilligt till Söderns öknar och väntar redan

att i stoftmolnet över lavamarkerna i fjärran se ett tåg av dromedarer sakta träda fram ur diset.

Nordlandet besitter mera idyll än naturen i södra Island. Redan det torrare klimatet i norr gör ett "gladare" intryck än Reykjaviktraktens disiga luft och grå himmel. Nordlandets huvudstad, det lilla Akureyri i botten av den 6 mil långa Eyafjörður, är en nätt och ordnad stad i jämförelse med Reykjavik, detta monstrum av arkitettonisk förvirring. Och fjällen här lyser i allmänhet gröna högt upp mot de snöklädda topparna. Fjällsippor och saxifraga glittrar på tuvorna, och i dalarna frodas björkbestånd, ja nära Akureyri träffar vi en hel liten skog med träd över manshöjd! - Österut över fjällkammarna med utsikt vida över Eyafjördurs och Ishavets härligt mörkblå, solglittrande vatten går vägen till vulkansjön Myvatn, en rik fågelsjö och en av Islands förnämsta geologiska sevärdheter. Här har i tidernas morgon de väldigaste eruptioner ägt rum, överallt i trakten synes krater vid krater i alla dimensioner. Tröstlöst sterila tornar sig Dimurborgirs askgrå lavablock upp till de egendomligaste bildningar: hiskliga käglor över vidsträckta grottor, höga valv, krönta av bräckliga kupoler, som ser ut att kunna störtas med en handrörelse. Och högt, högt mot den klarblå himlen tecknar sig pilgrimsfalkens skarpa siluett över detta månlandskap av aska och grus.

Kanske väntar den resande att i islänningens yttre återfinna sagans långa, blonda vikingabild. Men han skall förvånas av att se så många av en helt annan typ: kortväxta och mörka. De "nordiska" gestalterna är sällsynta och återfinnas bäst i enstaka blonda eller rödhåriga, resliga kvinnor, kanske ännu iförda den mörka folkdräkten och med håret egendomligt flätat. - Islands folk är i själva verket icke enhetligt. Redan sagan omtalar två människotyper på ön: en lång och ljus - "nordisk" - och en kort och mörk - med starkt keltiskt inslag. Hur skarpt gränsen dem emellan kunnat dragas, är svårt att säga, men i huvudsak torde den förra ha utgjort en överklass, hjältar, vikingar, den senare en arbetande underklass, - till en del den förras trälar. Nu förefaller det

emellertid, som om med tiden den "nordiska" typen degenererats och avtagit, medan den segare, men i kulturell prestationsförmåga måhända underlägsna, mörka arbetat sig upp och vuxit till majoritet.

Kanske döljer sig i denna rasförskjutning en orsak till den civilisatoriska slapphet, som ohjälpligen tyckes utmärka stora delar av Islands folk i dag, särskilt i städerna, som jämte likvärdiga mindre kustsamhällen omfatta gott 50 000 själar eller hälften av hela befolkningen. Här har civilisationen och med den en ständig fara för moraliskt förytligande alltför snabbt trängt in. Damtyperna på Reykjaviks gator och nöjeslokaler med till ytterlig karikatyr driven, parisisk "krigsmålning" av läppar och naglar, hårfärgning m.m., och de hållningslösa hånglande manstyperna talar ett bistert språk. Och man frågar sig ofrivilligt om den isländska anden än är mäktig en "kultivering" av den mottagna civilisationsgåvan, en förädling, som säkerligen tillika skulle befästa Islands samhörighet med den skandinaviska kulturkretsen.

Har då Islands bondebefolkning (ca 40 % av hela folkmängden) i sin ytterliga isolation och extrema individualisering bevarat en starkare genuin kulturprägel? I viss mån säkerligen. Det första intryck, som möter i en isländsk bondgård, är den litterära atmosfär, som vilar över allt och alla. De gamla sagornas berättelser, fast knutna vid isländsk jord och isländsk historia, känns av envar och växer organiskt samman med islandsbondens föreställningsvärld. De skapande krafter, som döljer sig bakom detta, är svåra, ja omöjliga att på basen av några ytliga iakttagelser värdesätta, men måhända gömmer sig mycken livskraftighet och vilja till utveckling hos den tills vidare mest opåverkade och isolerade delen av Islands folk.

Redan överskuggar en ny tid isländskt liv av i dag. Syntesen av den urgamla individualistiska böjelsen hos islänningen och den modärna civiliseringsprocessen kan förmärkas i en viss, kanske omedveten, chauvinistisk vara-sig-själ-nog-hållning utåt, kanske främst gentemot unionslandet Danmark, samtidigt som en

slitande konkurrens mellan näringsidkarna inom landet tyckes omöjliggöra ett samlande för större ekonomiska uppgifter. Men en chauvinistisk position gentemot Danmark kan den fattiga atlanterön försvara blott genom ett närmande till stormakter, främst England, som redan utövar ett stort inflytande på Islands finanser och utrikespolitik. Och man må icke misstaga sig på Englands intressen här uppe! Skall morgondagens röster vid det isländska rådsbordet klinga annorlunda än för 1 000 år sedan lagmännens på Thingvellir, förkunnande urgammal nordisk hävd för folket?

Denna bild av isländskt liv och isländsk politik av i dag borde, om ock ofullständig och vag, lära oss, vilken stor uppgift skandinavismen har i Island. Norden har icke blott mot öster, utan även mot väster en front, som i kulturellt och statligt avseende må bevaras stark och hel. Ännu har den samnordiska tanken Island i sin krets, om och i periferin. Urgammal frändskap förbinder islänningen med norrmannen, svensken är omtyckt här uppe, och förhållandet till Danmark må icke hindra landet att omfatta ett vidare skandinaviskt perspektiv. Och hela Norden tackar Island för dess urgamla litteratur, en samnordisk kulturskatt av grundläggande betydelse, med den klassiska hjältebild, som vi alltid skall anse föredömlig i mannamod och duglighet. – Men en ny tid förestår, och nya marker bryts för odlingen. Om det skall lyckas att väcka den slumrande sagaön i världshavet till skandinaviskt samarbete med uppgifter och ideal möjliga att förverkliga, är en öppen fråga till en oviss framtid.

Stefan George. En skald och siare

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 86.
– Poeten Stefan Georges (1868–1933) ställning som en de ”invigdas” diktare kommer till uttryck också i von Wrights artikel. Den ger en känsla för något av det som fascinerade Georges läsare och lärjungar, av vilka många samlades i den så

kallade Georgekretsen som hade drag av kult. von Wright hade som tolvåring tillbringat ett formativt år i Meran i Sydtyrolen där han lärde sig tala och skriva god tyska (ML, s. 19–20). Han sade senare att ”den tyska diktningen och romankonsten ligger mitt hjärta närmare än litteraturen på något annat språk, närmare till och med än den på mitt eget modersmål, svenskan” (”Mein Verhältnis zur deutschen Literatur”, 1983, s. 15, övers. JB). I denna senare återblick nämner han dock inte George, vilket kan bero på att det inte var ett rent litterärt utan ett uppenbart politiskt-kulturkritiskt intresse som den unge von Wright – liksom många andra samtida – hyste för George i egenskap av, som han säger här, en ”förelöpare och förkunnare” för fascismen/nazismen.

George dog snart efter Hitlers makttillträde och det är oklart vad han själv exakt ansåg om nazismen, och över huvud taget om relationen mellan politiken och den andlig-kulturella förnyelse han eftersträvade. Bland hans anhängare i Georgekretsen, som också inkluderade judar, fanns många olika meningar om nazisterna. Claus von Stauffenberg, en av attentatmakarna som försökte ta livet av Hitler 1944, hörde faktiskt till Georgekretsen. Det står emellertid klart att många nazister skattade George högt och inspirerades av hans vision, uttryckt i diktsamlingen *Das neue Reich*, ”Det nya riket” (1928), om hur ett dolt eller hemligt Tyskland (*Geheime Deutschland*) bestående av en andlig aristokrati skulle lotsa in Tyskland i en ny nationell storhetstid. Även om George inte föreställt sig denna som specifikt nazistisk, karakteriserades den definitivt av hierarkisk ordning och mystisk folklig enhet snarare än av modern demokrati. George var också central inspiratör för den heterogena rörelse som bekände sig till den ”tredje humanismen” – en specifikt tysk sådan, efter humanismens två tidigare huvudformer under klassisk tid och renässansen – och som bidrog till det allmänna kulturkritiskt-revolutionära stämningsläge som också nazismen levde av. (Om Georgekretsen och politiken, se Lane & Ruehl 2011, och om tredje humanismen, Stiewe 2011.)

Då för vidpass ett år sedan budskapet om Stefan Georges bortgång nådde världen, var det helt visst ej mången, som förstod, att denna stora tids kanske märkligaste dik-

tare och förkunnare dragit hädan. Okänd för de många hade han levat, okänd är han än, där man kanske bäst borde känna honom, och okänd skall han alltid vara för de sovande och blinda. Men redan sveper världsförnyelsens vindar över litteraturens blomsterfält, renande och hårdande, och redan hör man sägas, att alltsen klassikernas dagar har Tyskland icke ägt ett så genialt och tillika så betydelsefullt diktarnamn som George.

Stefan George, som föddes 1868, var elsassare till börden och häri ligger måhända en djup förklaringsgrund för det riktiga uppfattandet av mycket i Georges väsen. Så t.ex. den inre slitenhet, som drev honom att i årtal irra omkring utanför Tysklands gränser och i yttre avseende upptaga så mycket av galliskt väsen, att en fransk litteraturkritiker betecknat honom mera som en romansk än germansk skald. Hos George ser vi som hos Goethe en ständig längtan att med "nordisk" kraft och klarhet sammansmälta söderns sprudlande livsglädje och färgstarka stämning. Stefan George var alltid en ensling, en aristokrat och må ofta synas oss obegripligt kall och hård, men han var jämväl en stor och varmhjärtad *livsbejakare* i ordets finaste bemärkelse, och han talar gripande till envar, som i allvar och förståelse lyssnar till hans visdomsord.

Vari består nu det betydelsefulla i denna mans gärning, att vi i honom vilja se en av tidens märkligaste diktare? Rent litterärt sett representerar George en ny-idealistisk riktning i skarp opposition mot naturalism och realism, men också mot den egentliga romantiken. Ett utmärkande drag i Georges diktning är något, som visserligen är alldeles nytt och originellt, men i brist på lämplig term kunde kallas *fornklassiskt*. Den som känner Georges produktion har redan i den yttre formen varnat en egendomlig, sträng enkelhet genomförd: den sparsamma användningen av stora bokstäver, samt versers och strofers matematiskt noggranna byggnad, (georgeforskarna har kommit underfund med egendomliga saker i detta avseende, som för tankarna till pythagoréerna och de gamles talmystik). Och i innehållet spåras det klassiska i uttryckets enkel-

het och endel oss främmande uppfattningssätt, såsom den "homosexuella" kärleksuppfattningen, sådan vi känner den från antiken och renässansen. Och hans åsikt om vänskapens värde och väsen manar fram bilder ur miljön i Platons dialoger.

Dock – när jag gör gällande, att George framför allt är ungdomens, den vakna ungdomens skald föresvävar mig något helt annat än litterära idéer och finesser. George är nämligen trots sin enastående aristokratiska exklusivitet en i djupaste mening *aktuell* diktare, och ytterst få har som han överallt sökt och funnit blott det väsentliga, det "ödesdigra", och få har lyckats tolka tidens tecken som George. Det som han lär kan icke återges, det måste så att säga *anas* fram ur djupet av hans skapelser. Vi förstår omedelbart blott, att det är något nytt och oprövat, men något som är i vardande och engång skall komma över oss med stormens kraft. George är en utpräglad *individ* men han är ingen *individualist*, han är en massföraktare, men han älskar de krafter, som slumrar i folksjälén, de kollektiva krafterna, vilka allena är i stånd att besjåla de stora kulturerna och de stora personligheterna. Han är en förelöpare och förkunnare för den egendomliga, oftast missförstådda, och dock andligen så oändligt rika världs rörelse, som med några dåliga, blott ofullständigt täckande namn må kallas fascism, nazism eller något liknande.

Nietzsche och *George*, – icke *Spengler*, *Fridell* eller andra ordsvamlare –, se där Europas ödesförkunnare! Två stora *föraktare* – men är det icke som den ena av dem så talande sagt: "De stora föraktarna äro de stora av vördnad fyllda andarna och längtans pilar mot den andra stranden."²⁴ En sådan längtans pil var *Stefan George*. Och som en sådan står han oss unga så oändligt nära, och många av våra bästa, våra ungdomligaste tankar skall vi alltid återfinna än klarare, än högre i den store lyrikerns vackraste skapelser.

24 Citat ur Nietzsches *Zarathustra* (1883-1885), företalet, § 4. – Om den unge von Wrights kritiska hållning till *Spengler*, som han senare kom att skatta mycket högt, se fotnot 27 till "Tyskt perspektiv".

Världsrymden i människans föreställning. Astronomiskt kåseri

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 114.
– Det här är det tidigaste exemplet på von Wright i den för honom senare så viktiga rollen som författare av populära, ofta filosofiskt resonerande översikter över tendenser och förändringar i den vetenskapliga och filosofiska världsbilden. Det kändaste exemplet är boken *Vetenskapen och förnuftet* från 1986. (Se också t.ex. "En modern Lucretius", 1956, och "Den exakta beteendeforskningen och människans plats i världsordningen", 1963, i avdelning IV.) Särskilt på 1940- och 1950-talet publicerade von Wright även ett stort antal kortare bokanmälningar om "det tvivelaktiga slag av litteratur, som kallas populärvetenskap" ("Moderna psykologier", 1954, s. 283).

I recensionen "Populär vetenskap" från 1942 reflekterar han över möjligheter och faror med genren, mot bakgrund av att "den populärvetenskapliga boken från att ännu för några årtionden sen ha varit 'uppbyggelselektyr', låt vara av ett ganska torftigt slag, i våra dagar utvecklats till en renodlad sensationsroman". Han kritiserar här populärvetenskapliga framställningars "benägenhet att fascinera vår fantasi och leda vår tanke på flykt undan den konkreta verkligheten". När dessa använder vardagsbegrepp för att åskådliggöra naturvetenskapliga teorier och till exempel säger att elektroner är *både* "partiklar" och "vågor" eller att rummet är "krökt" och därför ändligt, "kommer fysikens verklighet, som gör anspråk på att vara den 'vetenskapliga' och 'sanna', att för [läsaren] te sig såsom en av ett mystiskt skimmer omstrålad, fantastisk sagovärld. I denna går hans tanke hopplöst vilse, ingen till nytta, men hans oförfalskade, naturliga sätt att tänka till skada". Följden blir att "lekmannens blick för vetenskapens *allvar* skymms"; "Forskaren blir en detektiv på spaning efter sensationer i ett mysteriöst universum; den lärdes personlighet värdesätts efter de mått på skarpsinne och duktighet, vilka gäller i indianböckernas och kriminalromanernas värld. Kring vetenskapsmannens kall spinns en väv av falsk romantik, som i grund och botten innebär en pinsam trivialisering av våra andliga ideal" ("Populär vetenskap", s. 270–271).

Dessa faror ville von Wright undvika i sina egna försök att åskådliggöra och belysa principiella frågor som den vetenskapliga världsbildens förvandlingar aktualiserar. Hur väl det lyckades honom i detta hans första försök i genren, må läsaren bedöma.

Jorden i medelpunkten

Vi vet, att under medeltiden den gängse uppfattningen var, att jorden befinner sig i världsalltets medelpunkt, och att solen, planeterna och fixstjärnorna i cirkelrunda banor kretsar kring den. Vetenskapligt begrundades denna åsikt som bekant redan av Ptolemaeus, som emellertid för att kunna förklara de s.k. planetslingorna måste antaga, att planeterna oavslått beskrev små kretsar, "*epicycler*", belägna på den stora cirkelbanans omkrets! Då denna geocentriska uppfattning dels tyckes bekräftas av vår omedelbara iakttagelse, dels får stöd i Bibeln, dels återfinnes hos medeltidens vetenskapliga läromästare Aristoteles, kan vi förstå, varför den trots sin invecklade förklaring av planetslingorna behärskade människornas tänkesätt för ett helt årtusende. I själva verket är vår *heliocentriska uppfattning* i vetenskapens historia nästan lika gammal som den geocentriska. Redan Platon, Aristoteles' lärare, sade, att jorden vrider sig kring en axel ett varv i dygnet, och han hade troligen påverkats av pythagoréernas teorier. Och intressant är att se, hur forntidens största matematiker Aristarchos från Samos redan är fullt "modärn", då han utom jordens rotation uttryckligen lär, att jorden kretsar runt solen ett varv i året, och att årstidernas växling beror därpå! Något egentligt vetenskapligt framsteg innebar Kopernikus' framträdande därför icke, detta lät vänta på sig ända till 1610, då *Galileo Galilei* med sin stjärnkikare för första gången lämnade ur erfarenheten hämtade bevis för att den geocentriska teorien *måste falla*. Men ännu långt in på 1700-talet fanns det universitet, där man undervisade efter den gamla läran!

Är världsrymden oändlig?

Efter den kopernikanska världsuppfattningens genombrott stod människan för första gången i historien inför föreställningen om världens *oändlighet*. Nu förkunnar Giordano Bruno, den svärmiske renässansfilosofen, människans och hennes jords intighet i det oändliga rummet. Är då världsrymden verkligen oändlig? Ett slutgiltigt svar på denna fråga trodde sig den frejdade filosofen *Kant* kunna ge, då han sade, att medan vår tanke å ena sidan alltid söker ett yttersta, en gräns och därför fordrar, att också världsrymden någonstades skall "ta slut", kan vi å andra sidan dock städse fråga oss: vad finns då på andra sidan? och sålunda komma till att världsrymden är oändlig. Härav drog Kant den slutsatsen, att frågan om världens oändlighet (i likhet t.ex. med frågan om Guds existens) är *olöslig*, vilket i själva verket är "det sunda förnuftets" syn på saken och än i dag villigt torde medges av flertalet lekmän. Men – den gode Kant hade orätt, och om vi får tro våra dagars naturforskare och filosofer, så är vår värld visserligen *obegränsad, men dock ändlig!*

Ett enkelt exempel skall visa oss, att denna paradoxala tanke är fullt begriplig.

Som känt uppfattar vi världen i 3 dimensioner, längd, bredd och höjd. Låt oss anta varelser, som blott kände längd och bredd, alltså uppfattade hela världen som en yta. Levde dessa varelser på en stor bordsskiva, skulle de säga: *om världen (bordsskivan) är obegränsad, så är den samtidigt oändlig*, vilket uppenbarligen stämmer. Om de åter levde på ytan av ett klot skulle de, då de icke kunde veta, att klotet är "runt", emedan de ej förstår volymer, säkerligen drar samma slutsats. Och dock ser vi, att klotets yta har en *fullt bestämbar area, fast den icke har någon gräns, något "slut"*. (Trodde icke människorna förut, att jorden var "som en pannkaka", och att den någonstades långt borta "tog slut"! Vi vet i dag, att jordytan icke "tar slut", emedan den är "rund". Icke desto mindre har den en bestämd areal.)

Analogt måste vi nu förstå den modärna uppfattningen av världsrymden, blott att här (åtminstone) 4 dimensioner existerar. Om vi företog oss att promenera genom universum skulle vi efter fantastiska tider återkomma till vår utgångspunkt, ehuru vi hela tiden trott oss rycka allt längre bort från den. – Världsrymdens storlek kan emellertid icke noggrant anges, då man funnit, att universum oavslutligt utvidgas! –

Vår lära öppnar oanade perspektiv. En revolution inom naturvetenskapen, lika väldig som någonsin den kopernikanska pågår. Jorden har uppkommit genom en kosmisk katastrof, livet genom en elektronernas nyck, lagen om orsak och verkan betvivlas, sedan materiens oförstörbarhet visats vara en barnsaga. Och det tillkommer den modärna människan att veta något om allt detta, att lyssna till forskarens och filosofens berättelse, en saga lik, om det underbara universum, vars hemligheter vi utgrundar, en efter en, med vårt ädlaste redskap: vår tanke.

Rasförföljelse?

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 116, osignerad. – Det konkreta fallet av antisemitisk diskriminering som von Wright hänvisar till i texten, utan att ge några detaljer, gällde två judiska skolflickor som nekats inträde i Helsingfors IFK:s damsektion för bandy med hänvisning till ett styrelsebeslut om att inga judar skulle accepteras som medlemmar. Den ena flickans far skrev en insändare om saken och fallet väckte debatt. IFK:s representanter svarade först med vaga formuleringar som underförstått tycktes både erkänna och försvara beslutet, men när kritiken inte lade sig ändrade de taktik och förnekade styrelsebeslutets existens. Debatten rann därefter ut i sanden utan att klarhet i fallet uppnåts.²⁵

25 Insändare och en ledarkommentar om fallet publicerades i *Svenska Pressen* 7 och 10.12.1934 samt i *Hufvudstadsbladet* 9, 10, 11 och 13.12.1934.

von Wrights tidiga protest mot antisemitismen i denna text kan jämföras med hans satiriska notis från 1939 som häcklar utestängningen av judar från de tyska universiteten ("Vårt in- och utsiktstorn", 1939, i avdelning III). I von Wrights närmaste vänkrets under skoltiden – dessa "urvänner" som han kallar dem – ingick för övrigt också Boris Schur, som von Wright senare beskriver som "något i Finland så ovanligt som en intellektuell jude" (ML, s. 36; jfr kommentaren till "Faustus på rännarbanan", 1934, ovan).

Både det ena och det andra har vi fått uppleva i dessa yttersta tider. Men vem ville dock tro, att rasförföljelse-lustan efter importerat mönster gripit omkring sig även bland oss. Vi *vill* ej heller tro det och hoppas blott, att vi ej *blir tvungna* därtill.

Vi ingår ej här på det konkreta fallet, utan hänvisar våra läsare till en aktuell debatt i *Husis* och *Pressen*. Dock må vi fritt kommentera frågan och framföra ett principuttalande, som vi vågar anse för en opinionsyttring. Detta känner vi desto mera som vår ridderliga plikt, alldenstund saken berör en medlem i ett till F.S.S. anslutet konvent.

För det första anser vid det ur *allmän kulturell synpunkt* vara i högsta grad vanhedrande för ett folk, som skrivit frihet och humanitet på sin sköld att utan klar motivering öppet visa ovilja mot en människogrupp, vars innersta väsen kanske är oss främmande, men som utan tvivel bör tillmätas samma medborgerliga kvalifikationer som oss själva. Att öppet tilldela judarna i vårt land ett slag i ansiktet för att de är "andra", kanske för att de är ett fåtal och icke förmår svara med samma mynt, är någonting, som vi finlandssvenskar borde hålla oss för goda till, allra mest i en tid, då det blivit så lätt att utpeka den judiska rasens alla upptänkliga fel och så

Fallet har så vitt vi vet inte tidigare beaktats i forskningen; vi tackar Patrik Forss för hans utmärkta arkivarbete med att utreda vilket fall det handlade om. Andra fall av antisemitisk diskriminering inom idrotten i Finland vid denna tid diskuteras i Gasche & Muir 2013.

svårt att ge ett ridderligt erkännande åt de stora insatser den gjort i kulturhistorien.

För det andra anser vi, att på idrottens område, där gentlemanna-andan, den fria tävlingen städse varit de klaraste ledstjärnorna, alla småaktiga rassynpunkter, allt kvasipolitiserande en gång för alla borde skjutas åt sidan. Och därför, vet vi, är vår svenska skolungdom djupt besviken över att den idrottsförening, som länge varit den ledande och samlande på svenskt håll, ej städse gått *den raka vägen* efter sportsmannaandans ledande idéer.

Tyskt perspektiv

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Studentbladet* 14/1934, s. 289–290. – Redaktionen hade placerat en kort anmärkning efter texten som lydde: ”Artikeln är naturligtvis insänd. Red. har ej velat förmena den plats, alldenstund under den lärda ytan synbarligen klappar något, som tid och rum tyvärr dock förbjuder oss att utleta och här kommentera.” Det som ”klappade” här var von Wrights ungdomliga vurm för fascismen/nazismen, som kanske mest oförblommerat kommer till uttryck just i denna text. P.O. Barck (1912–1978), senare litteraturkritiker och litteraturhistoriker, skrev i en återblick på sin tid som redaktionssekreterare för *Studentbladet* 1934 – året då von Wrights text publicerades – om hur liberaler som han själv på den tiden ”hade det en smula trångt” i finlandssvenska studentkretsar: ”Så var det borgerlig samverkan, aktivt studentförbund, stora tal, svart propaganda i *Studentbladet* och vårluft för nazismen. [...] Jarl Gallén skrev om Storfinland [...] Örnulf Tigerstedt höll bländande tal och förförde ungdomen. Akademien sjöng fascisthymnen i källarsalen och fulla högerstudenter av en yngre årgång hädade det bestående samhället på oförfalskad SA-dialekt” (Barck 1937, s. 22–23).

Örnulf Tigerstedt (1900–1962), under 1930-talet chefsideolog för det högerextrema ”svarta gardet” av finlandssvenska författare, där bland andra Tito Colliander, Göran Stenius och

Edvard Robert Gummerus också ingick, kunde faktiskt tala för nazismen på ett helt annat språk än den vulgära stormtruppsdialekten.²⁶ Hans förföriska värtalighet kan man studera till exempel i det föredrag han höll vid Allmänna Gymnasistdagarna i Stockholm i mars 1934. Föredraget publicerades i *Svensk Ungdom* och kan ha påverkat von Wrights perspektiv i texten här nedan. Tigerstedt talar om hur en tid av individualistisk, materialistisk och parlamentarisk anarki, av relativistisk värde- och meningsupplösning, trängs undan av ”ett strängare och mer puritanskt tidevarv”, ”en ny världsbild” där i politiska termer det nationella och det sociala (i praktiken arbetarklassens integrering i samhället) äntligen ska ingå i harmonisk förening – läs: nationalsocialism – i stället för i oförsonlig konflikt. Detta ska äntligen skänka den unga generationen en uppgift och en livsmening:

Var det inte så [...] att intet tycktes tjäna till något, att vi kände ett obeskrivligt äckel inför idiotin omkring oss och att likgiltighetens avgrund tycktes oss vara det enda som kunde göra slut på våra fåfänga frågor? [...] Men tiden var mogen. Det livsdugliga inom oss protesterade och vårt förnuft lämnade oss ingen ro. Det fann en spricka här, ett felslut och en ny tråd där, och steg för steg förde det oss närmare den upplevelse, som snart skulle komma. [...] Vi kände att det inte var tillräckligt att bara vara sig själv, att vi inte bara ägde oss själva, utan att något större och väldigare ägde oss och talade inom oss och som ett stort och mäktigt öde svepte fram över allas våra huvuden. Vi förstod, att vi alla på detta sätt även tillhörde varandra, att denna förpliktande gemenskap i en nation, vars gränser sträckte sig genom seklerna, i själva verket var vårt hem [...] och den] skänkte oss den frihetskänsla, den offervilja och motivering, vi saknat. (Tigerstedt 1934, s. 58)

von Wright, som inledde studierna vid Helsingfors universitet på hösten 1934, skriver för sin del:

Det fanns på den tiden två politiska grupperingar bland de svenska studenterna: det högersinnade och på sina håll lätt

26 Om Tigerstedt och svarta gardet se Waltå 1993.

nazistiskt anstuckna Aktiva studentförbundet och de mera uttalat anti-nazistiska Nyliberalerna. Jag hörde till ingendera. Vid sidan av dem fanns ett tredje [politiskt mer neutralt] debattforum, Akademiska diskussionsklubben. Jag var dess första ordförande. [...] Bland debattörerna fanns [också] någon enstaka representant för radikalvänstern och för total vapenvägran. Men de var isolerade och betraktades som egenomliga. Av någon anledning förhöll sig dessa vänsterkretsar (också på finskspråkigt håll) sympatiskt till min person. Detta kan inte ha berott på någon åsiktsgemenskap, utan hade troligen sin grund i att jag var villig att lyssna till deras verklighetsfrämmande drömmier om en bättre värld. (ML, s. 43)

Att von Wrights inställning till sina socialistiska medstudenter inte alltid var så respektfullt lyssnande, framgår i några grovt raljerande notiser i "Vårt in- och utsiktstorn", 1939, i avdelning III. En pessimistisk syn på framtiden utmärker många av von Wrights senare skrifter, men i texten här nedan skisserar han själv en framtidsdröm snarast i tigerstedtsk anda.

Det kan synas fåfängt eller förmätet att i en tid, då all saklighet både av objektivitetens belackare och dess "försvarare" utan vidare kastats över bord söka öppna ett kulturfilosofiskt perspektiv över det land, som mest av alla intrasslats i den lidelsebetonade kulturella debatten: Tyskland. Men det kan i form av fragmentariska, helt subjektiva reflexioner vara motiverat inför ett forum, som så gott som undantagslöst får saken belyst blott från ena sidan, och vari många säkerligen reservationslöst skulle skriva under den mer eller mindre kvasibetonade åskådning, som utan vidare kallat det som nu sker i Tyskland en primitivitetens renässans.

Vi söker ur profeters förkunnelser lyssna ut den nazistiska rörelsens innersta väsen. Det är kanske än så länge en ofrånkomlig väg, men vi bör förstå att också i det andra lägret skilja mellan *gycklare och apostlar*. – Spengler har för många blivit inkarnationen av nazistiskt tänkesätt och historieuppfattning. Hans filosofi må få det erkännande den vetenskapliga granskningen kan

skänka den, hans fatalism och hans fullkomligt vegetativa uppfattning av den kulturella evolutionen står den ljusa tro på värdenas bestånd, som är ett bärande element i den nazistiska livsuppfattningen, så fjärran, att de tvärtom utgör "die grösste Gefahr, die unsere neue Lebensform drohen kann".²⁷ En känd författare bland oss har hos Klages velat se tidens anda fullödigast uttryckt, andra slår sig ned vid *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts* eller *Der dritte Humanismus* och är i ett nu spränglärda domare över en barbarisk mänsklighet.²⁸ – –

För mer än ett halvt sekel sedan utkämpades en historisk vorden kamp mellan två andliga stormän i Tyskland, aktuella allra mest just i våra dagar: Friedrich Nietzsche och Richard Wagner. Både Nietzsche och

27 "Den största fara som kan hota vår nya livsform" (övers. JB), oidentifierat citat. von Wrights föraktfulla bedömning av Oswald Spenglers (1880-1936) historiefilosofi kontrasterar mot hans senare höga uppskattning av densamma. I sin senare tidskritik från 1980- och 1990-talet betraktar von Wright, som han själv säger, tingen ur ett "spenglerskt [...] skymningsperspektiv" som "i samtiden ser de yttersta tiderna för något som går mot sin avslutning och upplösning" (AFSS, s. 18). Europa uppfattar han nu, med Dostojevskijs Ivan Karamazov, som en "minnenas kyrkogård". Det är ett perspektiv som hos honom framkallar känslor av vemod men också vördnad: "Vördnad för de stora insatserna i Europas historia, dess filosofi, litteratur, bildkonst och musik – för Kant och Goethe, Rembrandt och Mozart. Vemod emedan deras verk är slutgiltigt och oöverträffbart, en ousinlig källa till insikt och glädje, men inte nånting man kan efterlikna eller utveckla vidare" (AFSS, s. 19, jfr s. 121). Sin egen ungdomliga kritik av Spengler nämner von Wright varken i sin stora essä om Spengler och Toynbee från 1951 (omtryckt först i *Tanke och förkunnelse* och på nytt i AFSS, s. 135-202) eller i senare återblickar. År 1994 beskriver han den spenglerska historiesynen som något han "förvärvade redan i unga år, på 1930-talet" (AFSS, s. 17).

28 Alfred Rosenbergs *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*, "Det tjugonde århundradets myt" (1930), var näst efter Hitlers *Mein Kampf* den mest inflytelserika boken av en ledande nazist och kom ut i miljonupplaga. I boken *Der dritte Humanismus*, "Den tredje humanismen" (1932) talade Stefan George-lärjungen Lothar Helbing (eg. Wolfgang Frommel) för en specifikt tysk humanism och människotyp som t.o.m. skulle överträffa den grekiska förebilden. Den "kända författare bland oss" som lyfte fram filosofen Ludwig Klages (1872-1956) var von Wrights 25 år äldre vän Hans Ruin i boken *Gycklare och apostlar* (1934), som von Wright recenserade i *Svensk Ungdom* 8/1934 och alluderar till tidigare i denna text.

Wagner var ense i att *kultur* är *stil*, båda hade gjort front mot intellektualismens bildningsfilisteri. Men medan Wagner med åren allt mer och mer "i jordens mull" sökte livets sanna värden i kampen mot moralens och viljans förtytligande för att slutligen i en dunkel naturromantik och mystik med ändlös undergivenhet falla ned vid korset, gick Nietzsches väg *uppåt* mot de eviga bergstopparnas svalare rymder, varifrån den vise förkunnar människans styrka och kraft blott hon är *hel*. Här är kärnpunkten i Nietzsches ofta missförstådda kritik av den "moderna" kulturen, och det är samma sak, som Ibsen redan tidigare i *Brand* ropat en sovande mänsklighet. Emellertid – Nietzsche och Wagner det är två andliga makter, som i dag med världshistoriskt allvar kämpar om den tyska folksjälens. Det är en kamp, ännu oavgjord, som utspelas bland det tyska folkets ledare, ja inom den store Hitler själv, och som pålägger ett oerhört ansvar för framtiden.²⁹

Man frågar: vilket är kriteriet på, att Nietzsches, icke Wagners anda är den *sanna*? Icke minst, då så många "rätttrogna" svärmar i de wagnerska skuggdalarna. I själva verket saknar vi varje kriterium, vi *tror* blott, men det innebär icke, att vår tro måste sakna grunder. Hur många var de, som i vår tideräknings första århundraden visste, att kristendomens sanna väsen låg i patristiken och icke i gnosticismen? I vår tid är förhållandet ett liknande. Själva grundsvårigheten är, att den nya rörelsen, hur doktrinärt den än uppträder, tills vidare

29 Idékampen mellan Nietzsche och Wagner skildras av von Wright i stort sett så som den uppfattades av den ena parten, Nietzsche, först en stor beundrare och sedan en än större kritiker av Wagner; jfr Nietzsches "Fallet Wagner" och "Nietzsche kontra Wagner", båda från 1888 (se Nietzsche 2013). Det von Wright skriver här kan jämföras med framställningen i självbiografen nästan 70 år senare, enligt vilken han hade "läst och fascinerats av" Nietzsche och andra existentiellt orienterade tänkare redan som ung, men hade närmast sig dem "utifrån, som litteratur och inte som integrerade i mitt eget tankearbete", som "söndagsläsning när jag vilade från matematisk logik eller begreppsanalys". Det var först efter kriget som han började "inse att deras tänkande berörde mina egna försök att förstå den värld där jag fötts att leva" (ML, s. 110).

saknar varje fast doktrin! Detta kom slående tydligt till synes vid den stora filosofkongressen i september i Prag. Den är framför allt en dynamisk process i tiden, en väldig omvärdering av alla värden, som ännu är i sin linda, men en gång skall förena de till synes mest skilda andliga områden till en helhet. Blott långsamt mejslar vi ut "den slumrande bilden i stenen".³⁰

Utgångspunkten för denna omvärdering är att återföra begreppen *gott* och *ont* till sina ursprungliga betydelser. Härav härleder sig antagligen talet om en "primitivitetens renässans." I själva verket rör det sig blott om ett bortrensande av historiska perversiteter. Ingen fränkänner den liberalistiska eran stora förtjänster, men dess abstrusa generaliseringar som det absoluta människovärdet, den sociala och politiska frihetens egenvärde, (i praktiken sentida barn av en lång utveckling!), skall den skrupelfria analysen, om ej en annan så vårt eget samvetes, upplösa i egoism och lyckomoral, ja de utgör i dag ett "de mycket för mångas" evangelium för det stora arbetet att ur efterkrigsårens nervsjuka hjordvarelser tukta fram den sunda, starka och hela *människan*. Det goda är för henne icke någon hemlighetsfull substans, utan en relation, frihet, järnhård disciplin under ett värde.

Man gör gällande, att denna nya åskådning vill leda mänskligheten till en "ny medeltid". Denna vanligen missförstådda och i grunden kanske falska analogi missbrukas emellertid hänsynslöst både av nazismens motståndare och apologeter, i förra fallet vanligen emedan den grundas på en föråldrad uppfattning, som i medeltiden velat se inbegreppet av allt, vad kulturfientlighet och barbari är, i det senare, emedan den lämnar ur räkningen många av historiens ädlaste och varaktigaste vinningar. Utan att ingå på ett lika intressant som svårhanterligt kunskapsfilosofiskt problem, må jag blott antyda, att det snarast synes, som om det märkligaste som försiggår i denna tid är en, som det heter, logisk typförskjutning,

30 Citat ur Nietzsches *Zarathustra*, Bok II, § 24, "På lycksalighetens öar". I stenen slumrar bilden av "övermänniskan".

vilket tvärtom skulle förflytta oss ett väsentligt och fullt fixerbart steg *uppåt* på den andliga utvecklingsskalan. Hur som helst, vi lever i en stor och härlig och idérik tid, men dess sanning skall aldrig läras oss av svärmiska profeter på det ena hållet eller förvekligade idealister på det andra. Nu om någonsin är en manligt rättfram, en gång för alla förutsättningslös och oegoistisk självranskan av nöden, att vi icke må stå som verklighetsfrämmande drömmare den dag, då en ny tids ande sveper fram också över oss och som en frisk fläkt obarmhärtigt sopar bort alla dem, som ännu framhärdar i arkaistiska åskådningar, ett arv från en försvunnen värld.

Finlands universitetsfråga

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Nordisk Gymnasiastblad* 4/1935. – I denna text presenterar von Wright för en nordisk publik den äktfinska rörelsens strävanden att helt förfinska Helsingfors tvåspråkiga universitet, samt spekulerar om rörelsens psykologiska drivkrafter (se kommentaren till ”Nordisk utblick”, 1934, tidigare i denna avdelning). Språkfrågan avgjordes slutligen genom en ändring i universitetslagen 1937 som förpliktade Helsingfors universitet att upprätthålla ett minimiantal professurer med ansvar för undervisning på svenska. Som framgår av en av notiserna i ”Vårt in- och utsiktstorn”, 1939, i avdelning III, ville en finsksinnad minoritet ännu i slutet av 1938 öppna frågan på nytt, men tvåspråkigheten vid Helsingfors universitet har bestått.

Om sin egen upplevelse av språkstriden under studietiden på 1930-talet skriver von Wright senare: ”Under mina studieår i Helsingfors gick jag nästan uteslutande på finskspråkiga föreläsningar och de flesta av mina studiekamrater var finskspråkiga. Men jag diskuterade aldrig språkfrågan med dem och utsattes inte heller för någon aggressivitet eller påtryckning på grund av mitt språk. Senare var jag tvungen att avlägga universitetets stora språkprov och fick ett intyg på att jag ’fullständigt behärskar finska språket’. Omdömet är

nog en överdrift” (ML, s. 52). Det är slående att von Wright i denna återblick på sin studietid beskriver sig som oengagerad i språkfrågan: ”Naturligtvis var jag i någon mening svensk-sinnad [...]. Men på det hela taget lämnade mig språkfrågan oberörd, lika oengagerad som jag dåförtiden var i politiska stridsfrågor överhuvud” (ML, s. 51). Mot bakgrund av hur aktivt han publicerade sig i språkfrågan på 1930-talet och att han sparade allt han skrev, är det inte lätt att förstå varför han i sina memoarer gör en sådan bedömning. Man frågar sig om det här kanske handlade om ett behov hos von Wright att trivialisera en sida av sitt ungdomliga samhällsengagemang som i sig inte på något sätt stod i strid med hans senare inställning, men som – om han hade lyft fram den – kunde ha gett honom och andra anledning att också uppmärksamma hans ungdomsvurm för fascismen.

Lika förvånande är det att den unge von Wright i mitten av 1930-talet inte tycks reflektera över spänningen mellan sitt försvar av svenskans ställning i Finland och sin egen dragning till fascismen vid samma tid, trots att de starkast pådrivande krafterna bakom förfinskningssträvandena var de ultranationalistiska, fascismen närstående rörelserna Akateeminen Karjala-Seura (AKS, Akademiska Karelen-Sällskapet) och Isänmaallinen kansanliike (IKL, Fosterländska folk rörelsen).³¹ Finlandssvenska antifascister, som omfattade såväl socialdemokrater som konservativa och liberaler, bland annat den av von Wright högt uppskattade opinionsbildaren och politikern i Svenska folkpartiet, historikern Eirik Hornborg (jfr ML, s. 108, citerat i introduktionen till avdelning IV), underströk att fascismens homogeniserande idé om folkets (”rasens”) enhet utgjorde ett hot mot alla språkliga och andra minoriteter (se Kaihovirta & Wickström 2019, s. 66–69). Denna insikt tycks von Wright själv anspela på i en

31 AKS, grundat 1922, var under mellankrigstiden en inflytelserik organisation särskilt inom universitetsvärlden. I dess nationalistiska vision var målet en återförening med de finska ”frändefolken” i det ryska Karelen, och ytterst med alla Östersjöfinska folkstammar inom ett enspråkigt finskt Storfinland. Det högerradikala partiet IKL var en efterföljare till Lapporörelsen som hade upplösts efter det misslyckade Mäntsäläupproret 1932. Partiet hade som mest 14 platser i riksdagen. Både AKS och IKL förbjöds efter andra världskriget som en del av fredsavtalet mellan Finland och Sovjetunionen.

text från 1939, där han talar om finshetsivrnarnas bekännelse till ”ideal och importerade program, vilka i djupaste mening är främmande för det positivt uppbyggande i vår historia” (”Vårt in- och utsiktstorn”). Det leder honom ändå inte till någon vidare reflektion över problematiken. – På ett allmänt plan konstaterar Matias Kaihovirta i en artikel från 2022 att det saknas forskning där ”den finlandssvenska minoriteten och dess olika politiska fraktioner ställs i relation till fascismens och nationalsocialismens etnonationalism och hur det påverkade finlandssvenskt identitetsbygge under mellankrigstiden” (Kaihovirta 2022, s. 11). – Beträffande hur de (fåtaliga) svenskspråkiga nationalsocialisterna i Finland på 1930- och 1940-talen uppfattade språkfrågan, se Weckman & Wickström 2020.

Varje skandinavisk gymnasist med intresse för grannlandens kulturpolitiska problem känner utan tvivel till den i hela Norden de senaste månaderna aktuella universitetsfrågan i Finland. I detta nummer av *Nordisk Gymnasiastblad*, där Finland första gången företrädets, är det därför motiverat att för denna viktiga frågas opartiska uppfattande och bedömande bland nordisk ungdom ge en sammanfattning av dess sakliga underlag och en granskning av de konsekvenser vårt statsuniversitets fullständiga förfinskning kunde ha för det skandinaviska samarbetet.

Vid universitetet i Helsingfors är i detta nu ca 6 600 studerande inskrivna, varav ca 1 100 svensktalande, och meddelas där som bekant undervisning på såväl finska som svenska, varvid den finskspråkiga undervisningen praktiskt taget kan anses fullständig, medan den svenskspråkiga meddelas endast i vissa ämnen främst inom juridiska, medicinska och filosofiska fakulteterna. Tentamens- och examensrätt har vardera språkgruppen obetingat på sitt modersmål. Denna språkproportion i undervisningen har sin juridiska grund i universitetslagen av år 1923, vilken i sin tur bygger på grundlagens bud, att de båda språkgruppernas kulturella behov skall tillgodoses enligt enahanda grunder. (Landets svensk-

talande befolkning uppgår till ca 350 000 personer eller vidpass 10 % av hela folkmängden och har större relativ andel i den högskoleutbildade klassen än den finsktalande, vilket i sin mån även belyses av ovanangivna siffror för studenternas antal.) – Ytterligare må framhållas, att i landet dessutom finns 2 privata universitet, ett rent finskspråkigt och ett rent svenskspråkigt, båda i Åbo. Vid dem är dock ej alla fakulteter företrädde.

I ovanskildrade språkförhållanden vid vårt statsuniversitet vill man nu, som känt är, åstadkomma en ändring. För att förstå, vad detta innebär, bör tvenne tendenser noga hållas isär. *För det första* den, som fick ett uttryck i vår nuvarande, borgerliga regerings förslag, enligt vilket den svenskspråkiga undervisningen närmelsevis hade bibehållits som förr, och den finskspråkiga utökats till absolut fullständighet. Denna *liberala* proposition gick emellertid snöpligt omintet genom den beryktade obstruktionen i vår riksdag i januari. *För det andra* den *äktfinska* rörelsens med stegrad intensitet påyrkade fullständiga förfinskning av universitetet, varvid ej blott alla svenskspråkiga föreläsningar skulle avskaffas, utan även de svensktalande studenterna berövas rätten till tentamina och examina på sitt modersmål. Den svenskspråkiga högskoleundervisningen skulle, om den överhuvudtaget alls administrerades, ordnas som en fråga för sig och får enligt ett färskt uttalande av den akademiska nationalistorganisationen ej förläggas till landets huvudstad. Sålunda skulle våra svensktalande studenters ständigt växande skara se sin utbildning efter läggning och kall försvårad, samtidigt som den skulle känna sig som en kulturellt och socialt isolerad minoritet, vilken aldrig, så länge den fasthåller vid sitt modersmål, skulle hälsas välkommen till gemensamt arbete för fosterlandets väl. – Efter regeringspropositionens fall erhöll universitetets rektor och en dekanus av statsrådet i uppdrag att uppgöra förslag *dels* till universitetets förfinskning, *dels* till den svenskspråkiga undervisningens grundlagsenliga ordnande vid sidan härav, vilka förslag nu föreligger färdiga och utgör bas för regeringens vidare initiativ i universitetsfrågan.

Nästa höst kommer förmodligen en ny proposition i saken att föreläggas riksdagen.

Granskar vi den äktfinska mentalitetens psykologiska förutsättningar, må det genast fastslås, att denna mentalitet står i samband med en i våra dagar allmänt märkbar strävan att tillvarata och samla folkens nationella krafter för att ur deras rötter i folksjälens leda dem upp till nationens högsta politiska och kulturella liv och sålunda skapa en starkare känsla av samhörighet och solidaritet mellan folklagren. Men lika oförbehållsamt måste en samvetsgrann analys utvisa, att denna strävan i sin utveckling förvanskats både till teori och praktik. Ty om vi betänker, att finskan som ett i egentlig mening bildnings- och universitetsspråk är en skapelse av de senaste 100 åren, i jämbredd med vilken svenskan måste framstå som ett urgammalt kulturspråk i landet, och om vi gör klart för oss, vilken stor roll det svenska språket spelat och spelar som förmedlare mellan landets kulturliv och utlandets, särskilt den skandinaviska kretsens, så är det icke svårt att förstå, hur i den äktfinska rörelsen samtidigt med många rena och upphöjda ideal ett omedvetet mindervärdighetskomplex sökt sig uttryck alltifrån de primitivaste massdemonstrationer och autodaféer till de spetsfundigaste teoretiseringar i en falsk idealisms namn.

Ur denna reaktiva kompensationssträvan hos den äktfinska rörelsen framgår också svårigheter för ett helhetsbetonat samnordiskt arbete. Ty all den betydelse och det egenvärde till trots, som de skandinaviska folken av fullt hjärta säkerligen tillmäter den nationella finska kulturen, är det för var och en, vill vi tro, uppenbart, att det svenska språket och den i landet rotfasta svenska kulturen, som dock skänkt även det *finska* Finland det värdefullaste i religion och samhällsform, i alla tider måste vara det starkaste och naturligaste bandet mellan vårt land och Skandinavien. Därför: om en fullständig förfinskning av vårt statsuniversitet genomföres på bekostnad av en tillräcklig svenskspråkig högskoleundervisning i vårt land, d.ä. med åsidosättande av dess svensktalande folkgrupps kulturbehov, då hotar

man tillika att avskära bandet till Skandinavien. Och inser icke den finsktalande bildade klassen detta sakförhållande i dess fulla bärvidd, skall den engång försänka sitt land i olycka och chauvinism och samtidigt glömma dess uppgift i det stora nordiska samarbetet, som, först det, kan ställa Finlands mångomtalade, ehuru måhända överdrivna, position som en den västerländska kulturens utpost mot en oss främmande kulturform i dess rätta perspektiv.

I en snar framtid skall Finlands universitetsfråga avgöras. Och alla tecken tyder på vår högsta läroinrättningens fullständiga uniformering i språkligt avseende. Den stora och brännande frågan är, om det finska folket i sin nationella självhävdelse skall vara starkt och frigjort nog att vid sidan av kravet på folklig resning och kraft ärligt se och ärligt fullfölja sin andra stora kulturella och politiska uppgift: ett urgammalt skandinaviskt kulturarvs upprätthållande och utbyggande. Och vi tror som sagt icke, att denna uppgift kan fullföljas med mindre den svenskspråkiga högskoleundervisningen opartiskt tillgodoses. En tusenårig samnordisk tradition och en skickelsediger framtid sitter domare över det steg, som det finska folket och dess ledare skall ta.

Om psykoanalysen som lära och läkarmetod

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Svensk Ungdom* 10/1935, s. 42–43.
– Psykoanalys, eller psykologi över huvud taget, är knappast ett ämne som förknippas med von Wright. Men när han på hösten 1934 började studera teoretisk filosofi vid Helsingfors universitet bestod läroämnet faktiskt av två ämnen: det ena var kunskapslära med logik, det andra psykologi. Psykologin blev ett självständigt akademiskt ämne först efter kriget. När hans kommande lärare, professor Eino Kaila frågade honom vilketdera ämnet han lockades mer av svarade von Wright, utan att vara särskilt säker på sin sak, logik. I självbiografin betecknar han det som ”förmodligen det för mitt liv mest

konsekvensrika svar som jag givit på en fråga” (ML, s. 54). Trots att han valt logiken som sitt egentliga ämne publicerade von Wright många texter om psykologi, främst korta recensioner av ny litteratur men också en del längre essäer. I den essä som vi återger här förhåller han sig på det hela taget uppskattande till Sigmund Freud (1856–1939) och psykoanalysen, särskilt till dess strävan att ersätta en idealiserad och intellektualiserad människobild med ”bilden av den verkliga människan, som är ett *levande kraftfält av behov*” och, om än med reservationer, till dess framhåvande av sexualitetens ”genomgripande betydelse” – varvid von Wright också passar på att kritisera 1930-talets föråldrade syn på sexuell uppfostran.

von Wrights strävan att ställa psykoanalysens lära ”i den vetenskapliga kritikens ljus” förtjänar en kort diskussion som knyter an till hans syn på psykologin i allmänhet. I en artikel tio år senare skriver han att även om ”Freud måste hållas för en av de mest geniala psykologer, som funnits, och psykoanalysen berikat vårt vetande om människan med många viktiga rön, är dock riktningen alltför lös i sina metodologiska grunder för att kunna kallas vetenskaplig psykologi i egentlig mening”. En sådan vetenskaplig psykologi, menar von Wright då, skulle kräva en lyckad förening av ”gestaltteroriens insikt i de psykologiska lagbundenheternas helhetsnatur med behaviorismens krav på icke-animistiska orsaksförklaringar” (”Filosofien och vetenskaperna”, 1946, s. 96, 98).

Att det är skäl att förhålla sig kritisk till anspråk på vetenskaplighet för psykologins olika riktningar överlag – och av samma skäl naturligtvis till tvärsäkert förkastande av den ena eller andra riktningen som klart ”ovetenskaplig” – illustreras av en annan essä från 1935, ”Sambandet mellan kroppsbyggnad och karaktär – Glimtar ur modärn typforskning”. von Wright redogör där uppskattande och utan nämnvärd kritik för Ernst Kretschmers (1888–1964) typologiska teori, enligt vilken både psykiskt sjuka och människor i allmänhet kan indelas i två huvudtyper, den leptosomt-schizothyma och den pykniskt-cyklothyma, hos vilka båda karaktär och kroppsbyggnad speglar varandra. ”I laborationerna företagna fotograferingar av cyklothyma och schizothyma personers gångsätt” visar till exempel tydligt ”hur den förre rör sig lugnt och ’avrundat’ jämfört med den senares knäckiga, ’nervösa’ och ojämma

steg”, vilket sägs motsvara personernas själsliga dispositioner. Kretschmer hade med andra ord lyckats avslöja ”hittills för vetenskapen dolda lagbundenheter mellan kroppsligt och själsligt hos den normala människan” (”Sambandet mellan kroppsbyggnad och karaktär”, s. 117–118). Att Kretschmers teori vid denna tid inte bara var vetenskapligt respektabel utan *cutting edge*, visar hur djupt rotade idéer om kroppens utseende som en direkt spegel av själen var under 1930-talet även, eller särskilt, inom vetenskapen. Idéerna gavs dessutom ofta en explicit rasistisk tolkning. I detta sammanhang kan man betänka von Wrights iakttagelse från 1954 att ”summan av vidskepelser i världen är i stort sett konstant, men att vidskepelens typiska former växlar med tidsförhållandena. I en typiskt vetenskaplig tid som vår är det naturligt om de förhärskande vidskepelserna är vetenskapliga vidskepelser” (AFSS, s. 291).

Psykologien som vetenskap är icke gammal. Då den för vidpass 100 år sedan blev till, försökte forskarna, följande en allmän tendens i tiden, bygga upp den efter föredöme av *fysiken*, närmare bestämt mekaniken. Människans nervsystem skulle undersökas till sin *struktur* och därur skulle dess *funktion* förklaras, reflexer och sinnesförmågor, känslor och tankar, på samma sätt som vi med kännedom om byggnaden hos en maskin kan förklara dess verkningssätt. Denna *mekanistiska* psykologi var förhärskande ända till världskrigets tider och behärskar än i dag i vidsträckt mån det allmänna ”psykologiska medvetandet”. Det kan f.ö. omnämnas, att en av dess största företrädare var den för många läsare säkert kända danska filosofen och psykologen Harald Höffding. En nutida, tillspetsad kvarleva av denna föråldrade riktning är den s.k. behaviorismen, som vunnit stor utbredning särskilt i den anglosaxiska världen, men nu småningom förlorar fotfäste även där.

Den *modärna* vetenskapliga psykologien anknyter även den omedelbart till en naturvetenskap, men inte till fysiken, utan till *biologien*. Och vad var väl i själva verket naturligare än att vetenskapen om ”själslivet” skulle bli en del, och kanske den viktigaste, av veten-

skapen om livet överhuvud! Beviset på, att denna nyorientering av psykologien var lycklig, har vi i det ståtliga uppsving den psykologiska forskningen tagit de två senaste decennierna, ett uppsving, som kommit den att uppdelas i ett antal huvudriktningar, med var sitt mera speciella forskningsområde. Som den mest omfattande och vetenskapligt betydelsefulla av dessa riktningar vill jag nämna den i Tyskland utvecklade *gestaltpsykologien*, vars skarpsinnigaste företrädare Wertheimer och Köhler numera, (efter Tredje rikets uppkomst!) verkar i Förenta Staterna, där deras läror som bäst uttränger behaviorismen från högskolorna (jmf ovan!).

Här må vi dock närmare tala om en annan riktning inom den modärna psykologien, som väl på grund av sina många överdrifter ej alltigenom kan betraktas som vetenskaplig, men vars idéer dock varit utomordentligt uppslagsgivande och fruktbringande och dessutom blivit livligt omdiskuterade i lekmannakretsar. Jag avser naturligtvis *psykoanalysen*, Freuds och hans lärjungars (så gott som samtliga österrikiska judar!) berömda skapelse. – Då jag här nedan försöker teckna huvuddragen av psykoanalysen, sker det närmast med tanke på, vad som efter min syn verkligen är av vetenskaplig och praktisk betydelse i dem; varför jag bl.a. helt utelämnar läran om oidipuskomplexet, ehuru Freud själv förklarat den för en av de viktigaste punkterna i hela sitt system.

Vad är människan? Männe ”en förnuftigt tänkande varelse med fri vilja”, som filosofer och teologer förkunnat, och vi själva kanske helst ville skriva under? Eller är hon icke fastmer ”en hopgyttring av tusen behov”, som redan den djupa människokännaren Schopenhauer sade, ett levande kraftfält, där visserligen både ”förnuftigt tänkande” och ”fri vilja” spelar med, och vilkas stora betydelse ingen må förneka, men som dock är förhållandevis svaga jämförda med våra animala behov, hunger, sexualitet, självupphållelse- och sällskapsdrift med alla de tusen skiftningar och övergångar, som vi känner ur vår dagliga erfarenhet? Psykoanalysens största förtjänst ligger säkerligen däri att den

försökt ersätta den idealiserade och intellektualiserade människobilden som psykologiens objekt med bilden av den verkliga människan, som är ett *levande kraftfält av behov*. Ett dylikt betraktelsesätt behöver icke leda till s.k. ”krass naturalism” eller ”moralupplösande materialism”, men en av psykoanalysens svagheter, som vi ännu skall omtala, har otvivelaktigt lett i den riktningen.

Enligt Freud är sexualiteten människans djupaste behov, och eftersom människan själv är ett kraftfält av behov, följer härav, att människans *väsen* egentligen är *sexualitet*. Redan det späda barnets reaktioner är enligt Freud sexuellt färgade, dess sexualitet är ännu helt obestämt lokaliserad till hela dess kropp, först på ett senare utvecklingsstadium förlägges dess tyngdpunkt till könsorganen. Vi ser härav, att psykoanalysens sexualitetsbegrepp måste vara mycket allmänt för att icke säga dunkelt, och redan på denna punkt kunde tungt vägande invändningar riktas mot teorien.³²

Barnets utveckling försiggår ännu utan större hämningar, först hos den mogna människan finner vi inre spänningar och konflikter. Intressant är att se, hur Freud på dem tillämpar sin sexualteori. Människans sexuella behov är nu funktionellt utbildat till vad vi kallar könsdrift i egentlig mening och mot *denna* sexualitets ohämmade tillfredsställande uppreser sig andra själskrafter, t.ex. människans moraliska föreställningar. Strid uppstår, medveten eller omedveten, mellan den framträngande sexualiteten och de tillbakahållande andliga behoven och ”drabbningens” utgång är ofta den, att sexualiteten får rymma fältet. Den retirerar, *förträngs* till det *undermedvetna* och bildar där ett *komplex*.³³

32 Jfr Freud 2002 [1905]. von Wright nämner inte alls Freuds kontroversiella idé om ”dödsdriften”, *Thanatos*, som sägs stå i konfliktfylld samverkan med *Eros* (sexualiteten). Se Freud 2003 [1920].

33 Freuds term *das Unbewusste* översätts normalt till svenska som ”det omedvetna”, men i vardagsspråket har ”det undermedvetna” kanske blivit det dominerande uttrycket. Också ”komplex” är en term som snabbt etablerade sig i vardagsspråket, men som Freud själv förhöll sig skeptisk till och brukade sparsamt, utom då han talade om ”Oidipuskomplexet”. Se uppslagsordet ”complex” i Laplanche & Pontalis 2018 [1973].

– Undermedvetande och komplex är väl de allmännast bekanta av de psykoanalytiska termerna, begreppen är dock av Freud ej alldeles lyckligt klarlagda, särskilt det undermedvetna har av gestaltpsykologien förtagits det mystiska ljusdunkel, Freud omgivit det med. – Emellertid: sexualiteten är ej därmed besegrad, ty den fortsätter att verka undermedvetet och om komplexbildningen varit fullständig blir resultatet en neuros, (tvångsneuros, skräckneuros, mindervärdighetskomplex: allt förklaras av Freud sexuellt), ett sår i själen av det slag, som man kan iakttaga hos så många individer, särskilt påfallande i ungdomsåren och i den s.k. ”farliga åldern”.

Nu ställer sig frågan: hur läka detta sår, hur bota neurosen och oskadliggöra komplexet? Detta sker genom att personen i fråga *psykoanalyseras*, d.v.s. själsläkaren (det förutsättes då, att han är utbildad i Freuds skola) tar reda på, ett hurudant komplex patienten lider av, dess orsaker och yttringsformer samt gör patienten medveten om allt detta, varav, om analysen är riktig, vanligen följer, att komplexet dödas och såret läkes. Själva svårigheten vid analysen och faran med neurosen är just den, att den sjuke oftast icke är medveten om komplexet, (han lider t.ex. av mindervärdighetskänsla, men förstår ej dess *orsak*) och hur svårt det kan vara t.o.m. för den skarpaste självakttagare att draga några slutsatser om detsamma förstås, då man betänker, att komplexet stundom börjar verka först årtal efter förträngningen. Emellertid är det alltid teoretiskt möjligt för en skicklig psykoanalytiker att finna reda på patientens komplex, emedan detta söker sig talrika förklädda uttryck i den sjukes själliv. Särskilt *drömmarna* är härvid symtomatiska. Freud har alla överdrifter till trots på drömtydningens område skapat, vad inga sibylleböcker och andeskåderier någonsin åstadkommit: en vetenskaplig tolkning av drömmarnas symboliska betydelse. Den av saken intresserade finner exempel på det sagda i Freuds berömda arbete *Die Traumdeutung*, till vilket här må hänvisas. Ett annat komplexsymptom tror sig Freud ha funnit i s.k. ”*Fehlleistungen*”, varmed för-

stås symbolisk tolkning av fel, som vi gör i vårt tal eller i skrift o.s.v.³⁴

Av det sagda kan anas, att Freuds metod för botande av neuroser i många avseenden är vanskelig och svår-tillämplig, ja delvis oriktig, då, som redan antytts, den bygger på sexualitetens självhärskardöme i människan. Dock torde man icke kunna förneka den vissa förtjänster även i den rent praktiska tillämpningen: de psykoanalytiska läkarna i Wien åtnjuter internationell ryktbarhet; deras mest inkomstbringande patienter påstås vara rika engelska och amerikanska misser, som rest till Wien för att yppa sina "små bekymmer" för skarp-sinniga och välsignelsebringande själsskådare! Bland medicinare av facket är Freuds metod knappast helt erkänd; i vårt land verkar enligt undertecknads vetenskap blott en vetenskaplig psykoanalytiker, nämligen dr Yrjö Kulovesi, som nyligen publicerat en liten avhandling om psykoanalysen på finska. – Som ett elakt apropå kan tilläggas, att man sökt psykoanalysera Freud själv med hans lära som symptom och trott sig komma till underliga resultat!

Ännu återstår emellertid en betydelsefull sida av psykoanalysen att redogöra för. Långtifrån alltid är resultatet av den sexualitetens och de moraliska föreställningarnas tvekamp, som ovan skildrades, förträngning med åtföljande komplexbildning. En annan utgång av kampen är den, att den hämmade könsdriften omvandlas till själslig energi av annat slag, energi som av individen kan brukas i hans sociala och andliga verksamhet. Denna företeelse kallas *sublimering* (= "förädling", namnet torde härstamma från Nietzsche). Exempel på sublimering har vi i de religiösa geniernas förändligade uppträdande eller i de stora konstnärernas, filosofernas och vetenskapsmännens (t.ex.

34 Freuds tidiga storverk *Drömydning* utkom 1900; felhandlingar diskuterar han mest utförligt i *Vardagslivets psykopatologi* (1904). Freuds diskussioner om den psykoanalytiska behandlingsmetoden, av vilken von Wright ger en mycket förenklad bild, finns samlade på svenska i Freud 2008.

Newton!) utvecklade, för medelmåttan ofta obegripliga, andekraft. Så säger "den gudomlige" Plato uttryckligen, att hans filosofiska system aldrig blivit, vad det blev, om ej i Athen funnits så många sköna ynglingar! (Athenarna hade som bekant i likhet med t.ex. renässansens människor ett starkt drag av homosexualitet.) Och ett mera påtagligt exempel har vi i vårt dagliga liv: man vågar påstå, att en god del av varje människas kulturella prestige utgöres av sublimerad sexualitet. Hos Freud skymtar man rentav den tanken, att hela *kulturen vore sublimerad könsdrift*. Frågar man emellertid, vad som är orsaken till att sublimering inträder, måste psykoanalysen svara: de moraliska föreställningarna, alltså en kulturprodukt (!), och vi märker inkonsekvensen. Detta hindrar icke, som redan i exempel visats, att sublimeringen har en stor betydelse såväl för individens som för samhällets kulturutveckling, men då vi spørjer efter sublimeringens orsaker, finner vi, att psykoanalysen pekar ut över sig själv.³⁵

Vi har redogjort för huvuddragen av den psykoanalytiska skolans teori och för dess psykoterapeutiska metod. Och vi har även varit i tillfälle att lägga fingret vid några av psykoanalysens mest iögonenfallande svagheter. Anledningen till allt detta har djupast varit den, att det tycks oss, som om man i psykoanalysens lära ställd i den vetenskapliga kritikens ljus hade det bästa medlet att tränga fram till den rätta förståelsen av det sexuella livets genomgripande betydelse för individen och hans ställning som samhällsmedlem. Denna förståelse kunde säkerligen även bidra till en reformering av det bedrövliga kapitel, som kallas sexuell uppfostran

35 Det är en allmän uppfattning bland Freuds uttolkare att sublimerings-idén är central, men teoretiskt underutvecklad hos honom (se uppslagsordet "sublimation" i Laplanche & Pontalis 2018 [1973]). Däremot förbises ofta den principiella svårighet som von Wright pekar på: hur ska man redogöra för drivkraften bakom sublimeringen (eller för den delen förträngningen) av sexuella eller andra "driftsimpulser" inom en teori som ytterst förstår *allt* – inklusive de kulturella och moraliska normer i vilkas ljus drifterna kan framstå som skamliga eller på annat sätt problematiska och därför kan behöva maskeras genom att sublimeras (eller förträngas) – som uttryck för "drifterna" själva.

av ungdomen i Finland. Här är i all synnerhet den äldre generationen i behov av en grundlig vädring av dammiga och oförsvarligt föråldrade tänkesätt. Men vi får väl vänta tills den unga generationen vuxit upp för att engång själv med sveklöst samvete förverkliga tidens krav i denna brännande fråga!

En livsåskådning kapitulerar. Om Huxleys *Blind i Gaza*

Kommentar

Ursprungligen publicerad som "En livsåskådning kapitulerar" i *Studentbladet* 5/1937, s. 81–83. – von Wright diskuterar här, med utgångspunkt i Aldous Huxleys (1894–1963) roman *Blind i Gaza* (1936), frihetens problem i relation till konflikten mellan en "dyrkan av det stora" i kulturen och längtan efter en upphöjd betraktarposition å ena sidan, och behovet av moraliskt och politiskt engagemang å den andra. Denna konflikt upplevde von Wright själv och den går igen på många ställen i hans skrifter (jfr "Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten", 1958, i avdelning IV, och "Mina fyra former av humanism", 1973, i avdelning V). Frihetstematiken behandlar han bland annat, med utgångspunkt i två andra romanförfattares verk, i "Dostojevskij" (1949, omtryckt i AFSS) och i "Gide och människan" (1947), där problematiken i Göran Schildts efterföljd formuleras som självmedvetandets problem.

Till Huxleys författarskap återkom von Wright i en artikel från 1940, "Mystikern Huxley". Där skriver han att även om Huxley "knappast [hör] till den utvalda skara av konstnärer, som skänkt mänskligheten skönhetsskapelser av oförgängligt värde", så är hans romaner "oöverträffade uttryck för en viss tidsanda". Om *Blind i Gaza* säger von Wright 1940 att Huxley där "följt tidsströmmen, då han från bespottande cyniker blivit troende mystiker"; "Vad är vår tids ideologier och massförkunnelser annat än en jätteanstängning av en trött mänsklighet att bygga upp en ny tro och nya normer på ruinerna av söndersmulade och förhånade ideal?". von Wright hävdar 1940 vidare att Huxley "klargör för oss, var-

för de politiska och sociala konflikter, som sönderslitter den nutida civiliserade världen, i själva verket är meningslösa gräl. Endast på grund av sin bristande förmåga till klarsyn ter det sig för den politiskt färgade människan som om hon kämpade för något så livsviktigt som mänsklighetens lycka". Men när Huxley själv "önskar lära människorna, hur de skall ordna samhället för att fred och lycka skall råda på jorden" förfaller han till samma trivialitet: "Som kritiker är Huxley oöverträffad, som förkunnare blir han högst misslyckad". ("Mystikern Huxley", s. 70, 72.)

I den här återgivna artikeln utgår von Wright från en relativistisk uppfattning, enligt vilken moraliska och politiska ställningstaganden är uttryck för rent känslomässiga reaktioner för vilka inga skäl kan ges och om vilka strikt taget inget meningsfullt kan sägas; en uppfattning som han delar med Huxley och, framför allt, med den logiska positivismen, som vid denna tid var hans filosofiska världsåskådning (jfr "Mina fyra former av humanism"). Det von Wright säger om "livets och logikens oförenlighet" här nedan står i viss spänning till hans, också den av positivismen inspirerade, diskussion om logikens konventionella, till särskilda tänkesätt eller livsformer bundna karaktär i "Logistisk filosofi", 1938 (i denna avdelning). Enligt detta synsätt framstår logiken inte som oförenlig med livet, utan snarare som oupplösligt inmängd i det. "Logik", eller snarare de olika "logiker" vi kan tänka oss, är då helt enkelt beskrivningar av olika sätt att leva.

Med *Blind i Gaza* har Aldous Huxley synbarligen slagit in på en ny linje i sin utveckling som författare; med bibehållande av det bästa från den tidigare produktionen kommer här ett principiellt nytt drag till synes. Det är därför av intresse att jämföra *Blind i Gaza* med det märkligaste av Huxleys tidigare arbeten, *Kontrapunkt*, det enda som i kompositionens storhet och idéernas bärvidd kan mäta sig med den nya boken. En sådan jämförelse har två sidor: en jämförelse till formen och en jämförelse till idéinnehållet.

Huxleys skrivsätt, i recensentens smak det hittills enda acceptabla för skönlitterär prosa, kunde kallas

deduktivistisk romanskrivning. Ett skrivsätt som visst icke är utmärkande för Huxley allena, men i vilket han av alla nått det största mästerskapet. Allt som behöves för en roman är vissa axiom, vissa psykologiska förutsättningar, som upprullas i bokens begynnelse, resten är logiska konsekvenser ur dessa axiom. Emedan hela utvecklingen sålunda ligger latent i förutsättningarna, befrias Huxleys böcker från varje störande intryck av "handling", "övertäckningar" och "röda trådar". Vad vi iakttar i dem är en utveckling, som är rent logisk och kan förliknas vid den från axiom till följsatser i ett matematiskt system och är analog med utvecklingen av ett musikaliskt tema hos klassikerna. Och som förty även hos läsaren framkallar samma intryck, som matematisk sysselsättning eller lyssnandet till Bach.

Denna romanstil, som är Huxley egen, nådde i *Kontrapunkt* sin fulländning. Ett axiomsystem på 200 sidor: balen i Tantamount House, resten en analys av konsekvenserna. I *Blind i Gaza* försöker Huxley tillämpa samma metod på skildringen av ett människoöde. (Detta är en förklaring till den brutna kronologien, en vanlig "historia" kan Huxley icke skriva, ty allting måste vara "givet från början".) Om försöket i allo krönts med framgång, är svårt att säga. Säkert är, att *Blind i Gaza* saknar mycket av den symfoniska charm, som genomgår *Kontrapunkt*, och överhuvud har man vid läsandet ett svagt intryck av en bundenhet, ofrihet och förkonstling, som saknas i de tidigare romanerna. Men lika tydligt är det, att Huxleys nya bok trots det innebär en storartad utveckling även till skrivsättet. Intrycket av polyfoni har gett rum för en nästan klassisk klarhet och enkelhet i linjerna, koketterandet med smått diletantmässiga kunskaper från olika områden av mänskligt kunnande har så gott som försvunnit, utan att intrycket av sällsam kunskapsrikedom och intellektuell överlägsenhet gått förlorat. Och språket – redan tidigare något av det underbaraste i engelsk prosa – har nått än större enkelhet i konstruktionen, samtidigt som Huxleys vokabulär svällt ut till nästan shakespeare'ska dimensioner. Med denna utvidgade ordsfatt sammanhänger en djupare

intrycksfullhet i de sensuella detaljbeskrivningarna, ett område där han synbarligen ser sin mästare och förebild i Marcel Proust, vilken författare han dock i intellektuell förmåga är långt överlägsen.

Men Huxleys psykologiska begåvning framträder ej blott i den ypperliga beskrivningen av sinnesintryck, den har ett annat än märkligare område: karaktärsanalysens. Man frågar sig dock, om karaktärsskildringen hos Huxley fördjupats från *Kontrapunkt* till *Blind i Gaza*. Så torde knappast vara fallet. Visserligen är t.ex. Mary Amberley en utstuderad skapelse, kanske Huxleys bästa kvinnokaraktär, men var är män som Spandrell, Mark Rampion, Burlap eller Richard Quarles: hela det brokiga galleri av människor, som lever i *Kontrapunkt*? Borta – men, får vi hoppas, icke för alltid. Och dock: den nya linje Huxley med *Blind i Gaza* slagit in på, och som vi i det följande går att omtala, kommer förmodligen att innebära en förändrad syn på människorna och skall kanske småningom omöjliggöra den objektiva karaktärpsykologi, som är ett av de litteraturhistoriskt mest vägande momenten i hans tidigare produktion.

Huvudintresset vid läsningen av *Blind i Gaza* knyter sig till den radikala förändring i livsåskådning, som där kommer till uttryck. – Den stora genomgående frågan i Huxleys romaner har varit: när är människan fri? Och en tidigare lösning har han trott sig finna i en fullständigt objektiv inställning till livet och dess företeelser. En inställning som tillåter ett skämt med allt smått och vrångt och en beundran för allt stort och upphöjt, en inställning som t.o.m. kan göra narr av sin egen svaghet. Det är Philip Quarles inställning i *Kontrapunkt*. För denna position är varje partitagande i fråga om politiska, religiösa eller ”kulturella” åskådningar icke blott en ensidighet, utan en meningslöshet. Att formulera en åsikt i en livsåskådningsfråga i ord är absurt och låter, säger Philip Quarles, som att säga ”An the bee-what in the tee-mother of the trothodoodoo”. – Man har tagit för vana att nämna Huxleys inställning ”cynisk” och påstå, att intet heligt undgått hans spott och hån.

Detta är emellertid i viss mening oriktigt och beror förmodligen på att Huxleys psykologiska kritiker träffar så många sjuka punkter i så gott som varje läsa- res själsliv, att man lätt glömmer, hur mycket Huxley ändå sist och slutligen beundrar. Ty dyrkan av det stora är lika mycket som gäckandet med det svaga ett karaktärsdrag i Huxleys böcker, och att denna dyrkan finner värdiga objekt först i Bach och Beethoven, etruskiska gravmålningar eller Newtons matematiska intuitioner, och icke i de alltförmänskliga figurerna och idealen i vår omgivning är hos en man på Huxleys andliga nivå blott naturligt. Och i grund och botten är det väl därför alltid så, att en klok författare kallas cyniker och den enfaldiga mänsklig!

Redan tidigt har Huxley emellertid insett, att "den fria människans" position har svagheter. I *Kontrapunkt* skymtar mången gång tvivel på, att den intellektuellt frigjorda människan faktiskt är "fri". Innebär icke hans position som objektiv åskådare till livets drama en bundenhet, likaväl som aktörens – den partitagande människans – innebär det. En stark känsla av ovisshet, olust och undertryckt förtvivlan av "fångenskap i friheten" är den grundstämning, som trots allt blir vilande över Philip Quarles' väsen. Skall titanen kunna framhärda i sin åskådarställning, eller skall även han en dag stiga ned på arenan och börja tala "An the bee-what in the tee-mother of the trothodoodoo"-språket?

Blind i Gaza lämnar svaret. Titanen har stigit ned till människorna. Philip Quarles har blivit Anthony Beavis. Förkämpe för en originell pacifistisk inställning, som bygger på en djup psykologi och är lika långt avlägsen från småborgaren-människovännens dröm om "fred och samförstånd" som från kommunistens tanke på världsfreden, realiserad genom en världsrevolution. Kanske vågade man i Huxleys pacifism se en storslagen konsekvens av hans dyrkan av det stora, denna gång uppfattat som sammanfattningen av det ädlaste i den europeiska kulturgärningen. Blott att dyrkan nu är parad med *viljan*, viljan att rädda detta stora arv från den förstörelse, som i dag tyckes hotande nära.

Och Huxley tänder en brandfackla av jättemått att lysa för sina ideal, att mana människorna till besinning och efterföljd. Men hans ord, hans argument är icke mera tankens, utan hjärtats, för Philip Quarles skulle de därför låta som "An the bee-what in the tee-mother of the trothodoodoo".

Detta är sammanfattningen av Huxleys nya inställning. Vi kan förmoda, att hans positionsförändring icke varit lätt. Den har kostat honom för en vanlig människa ofattbara uppoftningar, varit förenad med en känsla av svidande bitterhet och alltförtärande självironi. Den behärskade och upphöjda form, varmed han lyckats kläda sitt nya ställningstagande i ord, måste därför väcka vår beundran. En annan sak är, om vi vilja acceptera Huxleys lösning av frihetens problem. – Det är säkert, att denna lösning är *psykologiskt* väl funnen, annars hade Huxley icke föredragit den. Men *logiskt* är den otillfredsställande, ty den innebär ett partitagande för *en* uppfattning av livet, för ett av de många "böra", som är meningslösa för den klara tanken. Man behöver icke betvivla, att Huxley själv är fullt medveten om den svaga punkten i sin position. Hans ställningstagande har framgått som resultatet av ett svårt val. Kravet lyder: frihet! Hans tidigare inställning tillfredsställer detta krav i logiskt avseende, men ej psykologiskt. Den nya lösningen är psykologiskt oklanderlig, men ur logisk synpunkt absurd. Psykologisk och logisk frihet tycks sålunda oförenliga, och Huxley har att välja. Han väljer den psykologiska friheten: livet har besegrat logiken.

Man har på grund av detta val kallat Huxleys nya roman mänsklig. Mänskligt alltförmänsklig vore kanske ett riktigare uttryck. För den som föredrar den logiska friheten framom den psykologiska, som låtit stämningen i *Kontrapunkt* bli den bästa motsvarigheten till vad han tänker om livet, och som därför i Huxley sett en läromästare i livets konst eller riktigare: i konsten att besegra livet, måste *Blind i Gaza* komma som ett budskap om nederlag. Ett nederlag som en följd av livets och logikens oförenlighet, det stora tragiska hos män-

niskan, den tragik som Huxley förnummit intensivare och formulerat klarare än någon annan.

”Oh, wearisome condition of humanity, Born under one law, to another bound”.

Dessa ord av Grenville har han ställt som motto i *Kontra-punkt*. En gång skall eftervärlden kunna ställa dem som motto över Huxleys hela sökande som människa och författare.

Fuga genom fem länder

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Studentbladet* 9/1937, s. 170 och 173–174. – Artikeln beskriver den sista etappen (hemresan) av det von Wright senare kallar ”mitt livs resa” (ML, s. 67; resan beskrivs på s. 62–67). Göran Schildt, som reste med, säger att hans och von Wrights vänskap började med denna resa, ”vårt livs kanske märkligaste [...] en tre månader lång pilgrimsfärd till Dantes, Goethes och Jacob Burckhardts underland Italien” (Schildt 1995, s. 9). von Wright skrev två andra reportageartiklar från resan, Schildt en (Schildt 1937, jfr ML, s. 63–64). von Wrights två reportage, från Rom och Kraków (”Krakau – Polens gamla konungastad” och ”Från republikens tempel till kejsartidens latriner”, båda 1937), upptas av omväxlande lyriska, bombastiska och pedantiskt ingående beskrivningar av ruiner och andra kulturskatter – inte ett enda möte med en levande människa nämns. Hans iakttagelser drevs av en brådmogen humanists otåligt ängsliga ambition att, som han själv senare säger, ”se *allt*, förstå *allt*, inpräglade *allt* i mitt minne” (ML, s. 68; jfr ”Mina fyra former av humanism”, 1973, i avdelning V).

Givet ambitionsnivån är det knappast förvånande att von Wright blev ”överansträngd av den italienska resan” och efter hemkomsten led av ”svår ångest” och psykosomatiska besvär under det han kallar ”min svarta höst” (ML, s. 68). Den grundton av melankoli han slår an i ”Fuga”, som komponerats i

en annorlunda, mer mediterande stil än de nämnda reportagen, ger kanske en föraning om den annalkande ångesten, och på ett ställe säger han faktiskt att han ”anar en personlig katastrof som förestår”.

Jag vaknade av att tåget stannat. Egendomligt friska fläktar trängde in genom det öppna kupéfönstret. Jag lutade mig ut och besåg landskapet. Vi hade stannat vid en liten ort helt nära Brenner, ännu på italienska sidan.

Vilka sällsamma kontraster! I går lombardiska slätter i grönt med poppelraderna i självmedveten höghet, Milanos sydländskt charmfulla storstadsliv, Viscontiernas dom, Raffaels Sposalizio. I dag granskogens dystra odifferentierade falang, som hotande tränger ned på sluttningen för att i sista ögonblicket hejdas av en framskjutande åkerren, ett människans mödosamma verk i kampen mot naturen. Och borta skymtar nya berg högre och än hotfullare. – Tacitus! var mitt första intryck. Jag interpreterade ännu allting i romartermer.³⁶

Det var en härlig morgon och den kyliga luften kom som en befriande upplevelse efter veckor av scirocco och tärande hetta. Och plötsligt förstod jag, vad det var som gjorde denna känsla så stark och omedelbar: det var hemkomstupplevelsen som skymtade bakom den. Jag var ingen romare mera. Det var Finlands granar

36 I verket *Germania* (98 e.Kr.) skriver den romerske historikern Tacitus att germanernas land får ”en helhetsprägel av sina rysansvärda skogar och otäcka sumpmarker” (Tacitus 1969, s. 37 [kap. 5]). Eftersom von Wright i ”Fugan” genomgående speglar sin finska identitet i andra, rikare och ärorikare europeiska folks, kan det vara intressant att här också citera Tacitus beskrivning av finnarna (lat. *fennis*) högt uppe i norr, veterligen deras första framträdande i den europeiska litteraturen: ”Finnarna äro häpnadsväckande vilda och vederstyggligt fattiga; inga vapen ha de, inga hästar, inga boningar. Till föda använda de örter, till kläder djurhudar, till nattläger marken. [...] Dock anse de denna lott lyckligare än att sucka över arbete med jorden, möda sig med husbygge och under hopp och fruktan ha sina tankar kretsande kring egna och andras ägodelar. Obekymrade i sitt förhållande till både människor och gudar ha de nått det svåraste av ideal: de känna icke ens behov av att önska sig något” (1969, s. 101-103 [kap. 46]).

Etna. Bestigningen av Etna på von Wrights myndighetsdag den 14 juni var, skriver han, en "höjdpunkt i dubbel mening" på hans och Göran Schildts Italienresa 1937. På toppen "överlämnade Göran till mig sin födelsedagspresent, väl den minnesrikaste jag någonsin fått, Benvenuto Cellinis *La vita, scritta di lui modesimo*" (ML, s. 66–67). – Jfr Etna-hågkomsten i början av "Marknadens mirakel och Antikrists bländverk", 1993, i avdelning VI.

jag återsåg, Finlands magra odlingar jag anade, och i luften låg en erinran om en frisk sommarmorgon i hemlandet. Naturupplevelsen här i alpdalen gav ett tema, som spelade vidare och utvecklade sig till en märklig symfoni under den vecka som förde mig genom fem länder från Italien till hemmet i Norden. – Men denna första dag gick min väg genom ett av Europas vackraste landskap till Wien.

*

Wien är av alla städer jag känner den mest fulländade. Fulländad såväl i de yttre aspekterna som till själsdragen. Jag gör kanske orätt i att prisa Wien, denna stad i utdöende, där inga barn mera leker i parkerna, där de

arbetslösas och fattigas antal slår rekord och olyckliga politiska förhållanden betrycker sinnena, skapar missnöje och nervositet. Men jag tvekar icke. Jag prisar den, icke som operettglädjens och den luftiga balstämningens stad, utan som den mänskliga och kulturella fulländningens, där livet halvt småleende, halvt vemodsfyllt tyckes domna bort då dess kurva är fullbordad. Det är en själslig utvecklingskurva, vars alla subtiliteter det icke ligger i en utomstående makt att fatta, som överhuvud kan uppfattas blott i det utsägbara, men som dock ständigt är närvarande även i det yttre skalet, som man erfar och förnimmer även som ytlig betraktare.

Wien har tre anleten. Det första är Ringen med Heldenplatz, Hofburg, Universitetet, Parlamentet och alla de andra monumentala barockartade byggnaderna från Frans Josefs dagar, svällande och populära, men icke högmodiga, skapade vid en tid, då det bästa redan var förbi, dock utan att verka dekadenta. Man förnimmer trevnad mitt i väldigheten och ryttnarstatyerna av Prins Eugen och ärkehertig Karl har något av marionetter över sig trots all heroisk strävan. Det andra anletet härstammar från Carl VI:s, Maria Theresias och Josef II:s Wien. Här når den inre kurvan sin höjdpunkt och återspeglas i det yttre, i Fischer von Erlachs, Prandauers och Hildebrands skapelser. Klimax heter icke Schönbrunn utan Belvedere, Prins Eugens sommarpalats. Belvedere är wienerbarockens höjdpunkt: behag parat med värdighet i en dynamisk symfoni, där det värdiga elementet slutligen helt upptages och försvinner i det graciösa. Man frestas till en fantasilek: ett halvsekel senare har vi Mozart, arkitekturen har upplöst sig i toner.

Men bortom Barockens Wien, skymtar ett tredje stadens väsen, som i fina trådar arbetar sig in i den nuvarande stadsbilden och betingar dess egendomliga synes av logisk följdriktighet och charmfull asymmetri. Det är Gotikens Wien, ännu intensivt levande i stadsplanen innanför Ringen och med sin kulmen i centrum, Stephansdomen. Det är wiener-andens genesis, detta fint naturliga väsens tillblivelse, som vi erinras om inför

detta märkliga monument, den gotiska kulturens sista stora manifestation på vägen österut.

Wien blev ett avsked, men även en utgångspunkt. Mitt hemkomsttema, naturupplevelsen, fann här sitt kontrasubjekt i upplevelsen av människan. Vilken förmåtenhet eller vilken skam – beroende på från vems sida vi önskar se saken – är det inte att säga, att jag i wienaren återfann min landsman! Ty trots allt: är icke denna wienska människotyp den högsta potensen, verkliggörandet av våra egna aspirationer? Vi skandinaver är i allmänhet inga teutonismens apostlar, och vår längtan går ofta bort från vårt eget väsen mot gallickisk esprit och romanskt realitetssinne som motvikter mot inneboende germanskt patos och blodfullhet. Men hur mången friare till det romanska bland oss får icke korgen, – för att ofta fortsätta och spela narrens roll. Vårt eget väsen, vårt öde kan ej undflys. ”Werde was du bist”³⁷ är den livsmaxim vi skandinaver kanske har svårast att följa, men det tyckes mig som om riktningen den ger oss leder till Wien. Här ser vi våra äkta drömmar realiserade, ett germanskt väsen befriat från teutonism, förädlad av romanska och slaviska inflytanden, Mozart icke Wagner. I Wien återfinner vi oss själva.

*

Efter Österrike mötte mig en ny natur och nya människor. Samtidigt kom ett nytt tema in i hemkomstsymfonien. Ett politiskt tema, kunde det kallas. Jag talar ej här om Tscheckoslovakiet, som jag blott skär ett hörn av, – och det var kanske bäst så –, men om Polen och Balticum. Ställningen som Europas förposter mot Östern ger oss en gemenskap med dessa länder, som är långt mer än ett slagord. En gemenskap som vi kan vara stolta över, ty Polen, denna antemur Christianitatis och Europas räddare i åtminstone trenne kritiska ögonblick – 1241, 1686 och 1920 – är trots allt en av den

37 Travestierar den grekiska diktaren Pindaros ord, ”Bli den du är”, ofta citerade i varierande tysk språkdräkt bl.a. av Nietzsche.

europiska kulturens hörnpelare.³⁸ Men det är ej blott förpostattityden, som är oss gemensam. Här finnes även en subtilare frändskap, och det tyckes mig som gåve den, rätt uppfattad, större förståelse för en iakttagelse beträffande vårt eget land, som många utlänningar gör. Jag avser faktum att särskilt resande från Skandinavien ofta finner något österländskt i Finland; man talar i detta sammanhang t.o.m. om gatubilden i Helsingfors. En rätt interpretation av denna intressanta omständighet får vi väl först, då vi studerat den i dess långt mera pregnanta former hos våra grannar i söder. Ty det är kanske ej blott de yttre detaljerna, märken från österns ofta förnyade grepp kring Västerns utmarker, det är fråga om, kanske gäller iakttagelsen även en viss rörlighet och intellektuell anpassningsförmåga, som vi i Finland får räkna oss tillgodo, åtminstone i jämförelsen med våra närmaste grannar i västerled.

Det ligger något angenämt i att resa genom Polen. Det är ett stort land, och storheten understrykes i landskapets monotona linjespel över det skogbeklädda slättlandets väldiga vidder. Ett landskap för ryttare, tycker jag, och får en omedelbar verifikation för min tanke i de uniformerade grupper till häst, som än här än där syns spränga fram mellan träden. Men här är tillika mycket som påminner mig om fattigdomen och magerheten hemma i Finland. Bosättningen andas tungt och odlingarna talar icke överflödets språk; det är slut med Mellaneuropas asfalterade strador och ett kilometerlångt dammoln ringlar sig över vägen, där en ensam bil gått fram. Polen blev på ett mera handgripligt och

38 Vid slaget vid Liegnitz 1241 kämpade polackerna mot mongolerna som trots att de vann slaget led svåra förluster och avbröt sin invasion i Centraleuropa. Årtalet 1686 torde avse 1683 då en polsk-tysk armé hävde ottomanernas belägring av Wien; en historisk vändpunkt efter vilken ottomanerna inte längre allvarligt kunde hota Europa. Slaget vid Warszawa 1920 avgjorde polsk-sovjetiska kriget 1919-1921 och stoppade ryska revolutionens spridning västerut i Europa. - Idén om hotet från öster är ett centralt inslag i von Wrights förståelse av Europa och av Finlands roll särskilt i texterna från krigsåren, men också senare (se "Öst-Karelen och Norden", 1941, i avdelning III och "Europa - hönan som lägger guldägget?", 1991, i avdelning VI).

omedelbart sätt en förberedelse på det som väntade mig än vad Österrike varit. Underliga modulationer började höras i mitt hemkomsttema.

*

Plötsligt krymper landskapet samman och en känsla av obetydlighet blir närvarande. Jag har kommit till Balticum. Till landen som – all den aktning vilken tillkommer dem som moderna stater till trots – mest tilltalar min fantasi som svärdsbrödernas och de tyska ordensriddarnas domäner. (Och därefter som de baltiska baronernas. En av dem är Kayserling!)³⁹ – En gulblek sol sjunker i väster över vattensjuka slättmarker och ur de torftiga hyddorna följer förskrämda blickar det förbiflygande tåget. Samma blickar som engång i skräck sett ryssar, polacker, svenskar, danskar och westfaliska riddare trampa ned deras fattiga marker i förhärjande och meningslösa krigståg, samma blickar, som sett baronernas beridna jaktföljen hänsynslöst bryta ned gärdsgårdar och förstöra grödan på mödosamt röjda åkrar medan jakthornen genljuda över slätten. Känslor av vemod och mild ironi infinner sig. Jag anar en personlig katastrof som förestår.

Då jag nått Riga kommer den stora förvandlingen. Mitt tema som spelat i dur, slår definitivt över i moll: hemkomststragedien står plötsligt klar för mig i hela sin obarmhjärtiga förfärlighet. Den sista aningen av en gotisk stadsplan, några kopparärgiga spiror, ett Hansehus, som ännu förmår höja min entusiasm till ett maximum, ett förfelat palats, till vilket Cancellarian stått fadder, och resten – Helsingfors. Jag känner de sista fläktarna från den europeiska kontinenten dö ut, jag ser de sista spåren av Europas historia lämnas bakom mig och jag ser i samma bild redan tomheten som följer därefter. Vad jag för blott någon dag sedan tänkt på i form av

39 Osäkert vilken Keyserling von Wright avser, eller vad utropstecknet betyder. Eventuellt är det greve Hermann Alexander von Keyserling (1880–1946), balttysk filosof, vars kändaste verk i svensk översättning har titeln *Österland och Västerland. En filosofers resedagbok* (1922). von Wright leker ju i "Fugan" med samma genre.

aspirationer och drömmar, vad jag skyndat emot full av iver och förtröstan, förnimmer jag nu som realiteter och tonen förändras. Mörka klingar ackorden i symfoniens sista sats, den löper ut i ett perpetuum mobile, och det tyckes, som om en återgång icke vore tänkbar, som om jag förtagits rätten att hoppas på förlösning.

*

Ett dygn efter Hansehuset och de gotiska spirorna ser jag Helsingfors födas ur havet. En nyrappad Nicolai-kyrka skiner välbehaglig över det hela och framkallar även på mig den avsedda effekten: stadens epitet⁴⁰ tyckes mig icke förfelat. Runtomkring en låg och dyster horisont, ovanom en melankoliskt lutande julisol, som skyggt tittar ned mellan molnen. En underbar sordin lägges på känslösvallet, och en inre frid infinner sig: jag känner mig välkommen åter till den eviga aftonstämningens land. Hemkomstsymfoniens modulationer har skapat harmoni mellan det yttre och det inre, och endast en svag återklang påminner mig om det som varit.

Logistisk filosofi

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Nya Argus* 31 (1938), s. 175–177. – Detta är von Wrights debut som skribent i den anrika tidskriften, vars betydelse för honom personligen diskuteras närmare i introduktionen till avdelning IV. ”Logistisk Filosofi” är tillika von Wrights första försök att för en bredare publik presentera sitt eget akademiska specialområde, den nya logiken, vid denna tid ännu allmänt kallad ”logistik”, inom vilken han kom att höra till de centrala namnen internationellt. von Wright skrev senare många populära översikter av modern logik och den därmed nära förbundna analytiska filosofin, däribland två böcker i ämnet, *Den logiska empirismen* (1943) och *Logik, filosofi och språk* (1957). Den senare boken byggde

40 Östersjöns pärla.

på uppsatser som först publicerats i *Nya Argus*. I dessa skrifter är presentationer och tolkningar av Ludwig Wittgenstein ett viktigt element (jfr *Om Wittgenstein* 2022, där det mesta som von Wright skrev om Wittgenstein på svenska finns samlat).

Hur ska denna logik och logiskt inriktade filosofi relateras till det slags tidskritiska, och i en bredare mening filosofiska reflektion som flertalet texter i denna bok representerar? von Wright skriver i självbiografin, två år före sin död, att det länge var ett problem för honom hur ”de två sidorna av mitt intellektuella liv, logiken och den existentiella problematiken, förhöll sig till varandra”: ”Företrädde de två helt skilda världar eller fanns det en inre förbindelse mellan dem? Den frågan har jag aldrig lyckats besvara på ett slutgiltigt sätt. Men jag tror mig kunna säga att de två världarna långsamt börjat smälta ihop i samma mån som de historiefilosofiska och tidskritiska sidorna av den existentiella problematiken [från 1970-talet och framåt] trätt mera i förgrunden” (ML, s. 111). År 1993 formulerade han saken lite annorlunda och skarpare. Han skriver då att hans reflektioner kring existentiell och kulturkritisk problematik på sätt och vis har gjort honom till en kritiker av just ”den form av rationalitet som drivit” honom i arbetet inom logiken och den akademiska filosofin, och att det är denna, visserligen ännu oavslutade och tvetydiga självkritik, snarare än någon ”sammansmältning”, som har ”upprättat den relation” mellan de två sidorna av hans intellektuella verksamhet som först saknades. (”Introduction” i *The Tree of Knowledge*, 1993, s. 4, övers. JB. Se också ”Mina fyra former av humanism”, 1973, i avdelning V. Spänningen mellan de två sidorna av von Wrights intellektuella profil och i hans egen självförståelse diskuteras i flera av bidragen i Strang & Wallgren 2016.)

I en essä från 1953 finns en i detta sammanhang högingtressant passage som ger en fingervisning om på vilket sätt den ”logistik” von Wright bidrog till att utveckla är en väsentlig del av det ”teknosystem” vars övermakt inom kulturen han senare så skarpt kritiserade (MF, s. 114):

Ett viktigt ledmotiv i den europeiska kulturens historia under nya tiden kunde kallas ”maskinens idé”. När vi hör ordet ”maskin”, tänker vi väl i första hand på teknik. Men den moderna tekniken är bara en utåt synlig sida av andan i

europaisk vetenskap, filosofi och livsuppfattning. Maskinen har s.a.s. en okroppslig kusin inom det abstrakta tänkandet. Den heter "kalkyl". Kalkylen kan sägas vara nya tidens mest egenartade bidrag till matematikens utveckling. [...] Vad är en kalkyl? Man kunde – mycket summariskt – svara att en kalkyl är operationer med tecken enligt givna regler. Kalkylering är en sorts maskinmässigt tänkande. Sambandet mellan kalkyl och teknik symboliseras av räknemaskinerna. ("Språket som kalkyl", 1953, s. 84; jfr *Logik, filosofi och språk*, 1957, s. 40–43)

Det är framför allt Leibniz utarbetande av kalkylens idé och dess paradigmatiska betydelse för den moderna logiken som beskrivs i texten nedan. von Wrights diskussion om kalkyl och teknik har intressanta beröringspunkter med dagens diskussion om algoritmer, artificiell intelligens och robotik. För vidare diskussion, se "Den exakta beteendeforskningen och människans plats i världsordningen", 1963/1965, i avdelning IV. Jfr också von Wrights diskussion om Turings och Gödels delvis omstörtande bidrag till synen på logik och kalkylerande i "Intet är fördolt", 1992 (ingår i *Om Wittgenstein* 2022).

Ett av de mest utmärkande dragen i vår tids filosofiska odling är logikens nydaning och denna företeelses konsekvenser för övriga områden av filosofien, främst kunskapsläran. Den nya logiken – känd under namnet *logistik* – har icke blott skapat ett organon, varmed gamla problem kan behandlas med större säkerhet och exakthet, utan den har tillika möjliggjort en avsevärd precisering av själva frågeställningarna och låtit innebörden i tidigare dunkla formuleringar framstå entydig och klar. Denna omvälvning i filosofien kan sägas ha framgått ur en fördjupad insikt i den logiska kunskapens egenart, en insikt som framvuxit hand i hand med den exakta forskningens utveckling de senaste tre seklen.

Den logistiska filosofiens huvudprogrampunkter formulerades redan av Leibniz i hans storartade utkast till en *Scientia generalis*, en formaliserad allvetenskap, som skulle omfatta alla specialvetenskaper som delområ-

den. Denna universalvetenskap förutsatte en *Characteristica generalis*, ett teckensystem, där varje tecken entydigt tillordnats någon sak (ting, tanke, idé) och varje teckenkomplex ett motsvarande sakförhållande, samt en *Calculus ratiocinator*, som angav, hur ur givna teckenkombinationer andra kan härledas, hoc est enligt vilka regler ett sakförhållande logiskt följer ur ett annat. När engång korrespondensen mellan tecken och sak fastställts, kan man utveckla denna *Calculus*, logikkalkyl, utan att vidare fråga efter tecknens betydelse eller teckensammanställningarnas sanning och falskhet. Logiken är sålunda ett spel med tecken, "un jeu de caractères", logiskt tänkande är s.a.s. blint eller innehållslöst, det lär oss blott, vad som nödvändigt följer, om man antar vissa sakförhållanden bestå (= utgår från vissa teckenkombinationer), och aldrig vad som *verkliga* är förhanden. Och dock är detta "spel" oändligt betydelsefullt. Det låter oss överblicka givna antagandens alla konsekvenser, det lär oss, vilka hypoteser som är nödvändiga för erhållandet av en given följsats, och om de axiomsystem vetenskapen opererar med är motsägelselösa och fullständiga, samt möjliggör ett slutgiltigt utredande av alla meningsskiljaktigheter i vetenskapliga frågor genom att formalisera dessa meningsdifferenser och därpå undersöka, hur de förhåller sig till de använda axiomen. "Id ... efficiendum est, ut omnis paralogismus nihil aliud sit quam error calculi ... Sufficiet enim calamos in manus sumere sedereque ad abacos, et sibi mutuo ... dicere: calculemus!"⁴¹

Idén om allvetenskapen var ett typiskt utslag av barocktidens universalitetssträvan och återfinnes ej mera hos 1700- och 1800-talens stora tänkare, men det är att märka, att jämväl Leibniz' klara insikt i den logiska kunskapens natur och logikens enorma utvecklings-

41 "Det som [...] bör fås till stånd är att varje felaktig slutsats inte ska vara något annat än ett fel i logikkalkylen [...] Det kommer då [om det uppstår en meningsskiljaktighet mellan två vetenskapsmän] att räcka att de fattar pennorna, sätter sig vid räknebräderna och säger till varandra: 'Låt oss räkna!'" (fritt översatt av latinlektor Robert Luther). Citatet är taget ur Leibniz 1688.

möjligheter utöver den aristoteliska ramen blev så gott som utan betydelse för den närmast följande utvecklingen. Först logistiken har tagit itu med att realisera det program som historiens största logiker skisserat i sin *Scientia generalis*.

Logistikens ursprung kan emellertid endast medelbart återföras på Leibniz, omedelbart återgår den nya logiken på två filosofiska tendenser under senare hälften av 1800-talet. Den ena är den tillämpning av *matematiska* metoder på den traditionella logiken, som är känd under namnet "logikens algebra", och vars första stora företrädare är den engelska matematikern och filosofen *Boole*. Logikens algebra överensstämmer med logistiken däri att den opererar med symboliska tecken (formler), att den genomför exakta bevis, och att den uppvisar, åtminstone hos Boole, full insikt i att de logiska relationerna i ett axiomatiskt system består oberoende av varje åskådlig tolkning av systemet. Däremot skiljer den sig såväl från Leibniz' *Characteristica* och *Calculus* som från logistiken genom att vara en rent matematisk tillämpning, en kvantitetskalkyl och icke en kvalitetskalkyl, ett "sifferspel" i motsats till ett "teckenspel".

Den andra tendens, ur vilken logistiken framgick, är den undersökning av matematikens logiska grundvalar, som framför allt efter uppkomsten av den s.k. mängdläran blir en vetenskaplig fråga av vital betydelse. Medan Booles algebra tillämpar matematik på logik, innebär denna undersökning omvänt en tillämpning av logik på matematik. Uppgiften blir slutligen ingen mindre än att försöka bevisa, att hela matematiken kan härledas ur rent logiska (= utommatematiska) fundament, alltså utan att vi ens förutsätter kännedom av de naturliga talen. Det första större försöket att lösa denna uppgift gjordes av den tyska matematikern *Frege*, men det visade sig snart, att hans system ledde till en motsägelse som blottade fundamentala brister i den traditionella logiken, vilken först efter en genomgripande ombildning och finstrukturering kunde tagas i bruk för den uppgift Frege ställt sig. Denna logikens nydaning genomförde sedan *Bertrand Russell* med hjälp

av *Alfred North Whitehead* i det monumentala arbetet *Principia Mathematica* från år 1910, som tillika försöker realisera *Freges* idé om matematikens härledande ur logiken. Denna härledning kan visserligen ej ännu i *Principia* anses slutligt genomförd, och uppgiften är ej heller mera lika aktuell som för några decennier sedan, men den epokgörande betydelsen i *Russells* verk är att med det logistiken som självständig vetenskap definitivt kan anses grundlagd.

Den utveckling, som den logistiska kalkylen främst tack vare polska och amerikanska forskare genomgått efter *Principias* tillkomst, skall ej här närmare beröras, ej heller kan vi omtala den storartade logistiska tillämpning, som föreligger i *Hilberts* försök att med logikkalkylens tillhjälp prestera vissa bevis för motsägelserfrihet och fullständighet i matematikens system, en tillämpning som i huvudsak betraktar logistiken såsom en "ancilla mathematicae" och skarpt skiljer sig från den *Frege-Russell'ska* tanken om matematikens härledning ur logiken. Däremot skall vi något utförligare dröja vid logistikens tillämpning på kunskapsfilosofien, en allmänvetenskapligt mycket beaktansvärd företeelse, som kan sägas fullfölja de impulser, vilka ursprungligen gavs av två den exakta forskningens stormän från tiden kring sekelskiftet: *Mach* och *Poincaré*. Dessa impulser kan allmänt karaktäriseras som en strävan att klarlägga betydelsen av alla i realvetenskapen förekommande begrepp och formuleringar, så att ur dem entydigt framgår, vilka konkreta ting och sakförhållanden, i sista hand sinnesförmimmelser, som de avser. Denna tendens att återföra all verklighetskunskap på varseblivningar har förskaffat den logistiska kunskapsläran i sin tidigare gestalt namnet *nypositivism*.

Det första stora utkastet till en logistisk kunskapslära är österrikaren *Ludwig Wittgensteins* arbete *Tractatus logico-philosophicus*. Wittgenstein utgår från tesen, att den s.k. "världen" består av en samling fakta, vilka vart och ett återspeglas i en ifrågavarande faktum beskrivande *elementarsats*. En elementarsats' mening består däri, att satsen beskriver ett *möjligt* sakförhållande;

genom att jämföra satsen med i verkligheten föreliggande fakta kan man avgöra om satsen tillika beskriver något *faktiskt* förhandenvarande eller ej, om satsen m.a.o. är sann eller falsk. Wittgenstein visar nu, att den klassiska positivismens lära, att alla sammansatta föreställningar, om de har någon mening, kan återföras på sinnesförnimmelser, logistiskt uttryckt innebär, att alla meningsfulla satser antingen är elementarsatser eller *sanningsfunktioner* av sådana. Med att en sats är en sanningsfunktion av ett antal elementarsatser förstår man, att sanning resp. falskhet hos den ifrågavarande satsen enbart beror på, hur sanning och falskhet fördelar sig på dessa elementarsatser. Varje sådan sats har alltså formen $F(p_1, p_2, \dots, p_n)$, där n är ett ändligt tal, P_i en elementarsats och hela uttrycket så beskaffat, att det för vissa fördelningar av sanning och falskhet på elementarsatserna får värdet sann och för alla andra fördelningar värdet falsk. Eftersom man städse genom att jämföra de ifrågavarande elementarsatserna med i verkligheten givna fakta kan avgöra, vilken av dessa fördelningar som de facto föreligger, kan man sålunda även alltid fastställa, huruvida hela uttrycket $F(p_1, p_2, \dots, p_n)$ är sant eller ej. Härav följer det viktiga resultatet, att alla meningsfulla satser är *verifierbara*, d.v.s. att det alltid är möjligt att om ett meningsfullt påstående avgöra, huruvida det är sant eller falskt.

De intressantaste konsekvenserna av Wittgensteins kunskapsfilosofi, sådana de utvecklats framför allt i filosofsammanlutningen *Wiener Kreis*, skall här kort framläggas.

Man har för det första lyckats påvisa, att alla i empirisk vetenskap uppträdande begreppsbildningar och satser, hypoteser likaväl som faktiska konstateringar, kan med tillhjälp av sanningsfunktionsprincipen – eller en närastående ”prövbarhetsprincip” – härledas, konstitueras ur en enhetlig typ av utsagor, som hänför sig till sinnliga varseblivningar. En följd härav är, att alla empiriska vetenskaper logiskt sett har samma struktur, och att varje uppdelning av vetenskapen i områden med väsensskilda forskningsmetoder och objekt (t.ex.

naturvetenskap contra andevetenskap) är logiskt oberrättigad. Denna konsekvens plägar kallas den logistiska kunskapslärans *enhetsvetenskapliga* tes.

Emedan alla meningsfulla satser är verifierbara, följer vidare ur Wittgensteins lära, att inga äkta vetenskapliga problem kan vara så formulerade, att de vore principiellt olösbare. Något *ignoramus et ignorabimus*, naturforskningens anspråkslösa devis enligt en gängse filosofisk uppfattning, behöver vi aldrig uttala.⁴² Men eftersom en undersökning ger vid handen, att s.k. metafysiska satser (väsens- och realitetsproblem, frågan om viljans frihet etc.) icke kan framställas såsom sanningsfunktioner av Wittgensteins elementarsatser, och metafysiska problem sålunda är principiellt olösliga, följer härav tillika, att all metafysik är meningslös: den logistiska positivismens *antimetafysiska* tes. Man må observera, att denna filosofi icke förklarar några metafysiska doktriner falska, utan endast anser att de ej alls kan bedömas med hänsyn till sant och falskt, då de icke uppfyller fordringarna på ett logiskt korrekt språkbruk.

Nu visar emellertid en undersökning, att ej heller teserna i Wittgensteins egen filosofi kan framställas som sanningsfunktioner av elementarsatser, varav alltså skulle följa, att de själva vore meningslösa! M.a.o. om vi antar, att endast *ett* logiskt meningsfullt språk* existerar (nämligen det vars elementarsatser avbildar fakta), så följer, att de satser, som formulerar detta språks regler, syntax, ej själva hör till språket och alltså är meningslösa. Kronan på Wittgensteins verk är, att han klart insett, att hans lära förintar ej blott metafysiken utan även sig själv, d.v.s. all filosofi som satssystem betraktad. Och man siar i Wiener Kreis om en tid, då ingen filo-

** Med språk förstås här ett system av symboler för ting, uppbyggt enligt vissa regler. Svenskt, engelskt o.s.v. talspråk är logiskt sett samma språk (eller riktigare: vart och ett av dem omfattar ett flertal hopmängda logiska språk).*

42 *Ignoramus et ignorabimus*, "Vi vet inte och kommer inte att veta". Principen formulerades av den tyska fysiologen Emil du Bois-Reymond 1872.

sofi mera skall finnas, emedan – så lyder paradoxen – vi i alla frågor kan uttrycka oss filosofiskt, d.ä. meningsfullt och klart!⁴³

I all sin storslagenhet är dock Wittgensteins system en ofullständig tillämpning av logikkalkyl på kunskapsproblemet, emedan den endast underkastar det s.k. objektspråket logistisk analys och anser syntaxspråket undandraga sig en motsvarande undersökning. Denna ståndpunkt är visserligen en konsekvens av Wittgensteins tes, att meningsfulla satser är sanningsfunktioner av elementarsatser, men kunskapsteoriens senaste utveckling har påvisat, att denna formulering rymmer ett dogmatiskt moment, som icke kan logiskt motiveras. Formulerar vi däremot tesen sålunda: *objektspråkets* meningsfulla satser är sanningsfunktioner av angiven art, kan ingenting mera hindra oss att betrakta den samma som hemmahörande i ett *syntaxspråk*, vars satser, som alltså *handlar om* objektspråkets satser, är fullt meningsfulla. Frågar vi, vad som avgör, om en sats i syntaxspråket är meningsfull eller ej, måste vi hänvisa till ett nytt syntaxspråk, i förhållande till vilket det första syntaxspråket är objektspråk o.s.v. in infinitum. Detta syntaktiska betraktelsesätt, som är den logistiska kunskapslärans största nyvinning efter tillkomsten av Wittgensteins system, innebär alltså, att frågan om ett påståendes meningsfullhet icke kan besvaras absolut, utan är beroende av till vilket språk man hänför satsen, och vilken syntax som gäller i detta språk, varvid ännu är att beakta, att de syntaktiska reglerna logiskt sett är fritt valbara. Vi kan sålunda legitimera vilka uttryckssätt och

43 von Wright hänvisar här till Moritz Schlicks artikel "Die Wende der Philosophie", som inledde det första häftet av de logiska positivisternas språkrör *Erkenntnis* (1930). Han skriver senare att han som ung student läste den "om och om igen och identifierade min egen syn på filosofien med den som kom till uttryck i Schlicks artikel. Ett särskilt intryck gjorde på mig uppsatsens sista mening, som profeterade om en framtid, när filosofi inte längre behövdes därför att människorna lärt sig tala 'filosofiskt' om alla frågor, dvs klart och meningsfullt" ("En filosof ser på filosofien", 1983 [1978], s. 51). Jfr också början på "Mina fyra former av humanism", 1973, i avdelning V.

begrepp som helst i vårt språk, blott vi brukar dem konsekvent, d.v.s. syntaxenligt.

Man frågar sig: innebär icke det syntaktiska betraktelsesättet ett frångående av den logistiska kunskapslärans radikalt empiristiska och antimetafysiska inställning? Frågan kan såtillvida besvaras jakande, att enligt detta betraktelsesätt ingen bestämd kunskapsteori (= syntax) är *logiskt* den enda möjliga, men det måste uttryckligen framhållas, att detta icke förringar den logistiska empirismens *praktiska* värde, om vi nämligen uppfattar denna empirism som ett med enkla logiska medel genomförbart *förslag* till syntax för ett enhetligt och metafysikfritt vetenskapsspråk, vilket så fullkomligt, att meningsskiljaktigheter annat än i detaljfrågor knappast kan tänkas förekomma, överensstämmer med den faktiska vetenskapen såsom teoretiskt system och praktiskt instrument för vårt tillrättafinnande i tillvaron.

Och slutligen innebär det syntaktiska betraktelsesättet ett jättesteg, det största sedan själva den logistiska formalismens uppkomst, i riktning mot Leibniz' Scientia-universalis-ideal. Ty först det har lärt oss att den enda strängt logiska metod att pröva ett påstående är att infoga det i ett formelspråk, för vilket noggrant angivna operations- och formregler gäller, varefter man avgör både om påståendet är syntaxenligt bildat (= meningsfullt), och om det följer ur uppgivna premisser eller ej (= är sant eller falskt). Har vi två stridiga påståenden, vilka båda skall gälla i samma språk, står vi alltså inför en direkt tillämpning av Leibniz' "calculemus!" Dylika stränga provningar är visserligen de facto ännu ej möjliga på flere vetenskapsområden, t.o.m. sådana där de vore av avgörande betydelse som t.ex. i den moderna kvantumfysiken. Men man måste medge, att den logistiska filosofien i varje fall gjort ett både allvarligt och fruktbarande försök att realisera den mest storartade idé, som någonsin en filosof framkastat, idén om den formaliserade universalvetenskapen, Leibniz' Scientia generalis.⁴⁴

44 I en artikel publicerad fyra år efter "Logistisk filosofi" pekar von Wright på en grundläggande svårighet med idén att "ett slutgiltigt utredande

Vi unga. Om den finlandssvenska pessimismen och kulturens fiender

Kommentar

Ursprungligen publicerad som "Vi unga" i *Studentbladet* 1/1939, s. 3–5. – Detta är den utförligaste av von Wrights tidiga diskussioner om det svenska i Finland (se vidare kommentaren till "Nordisk utblick", 1934, i denna avdelning). von Wright uttrycker uppskattning för den finlandssvenska nationella

av alla meningsskiljaktigheter i vetenskapliga frågor" kunde uppnås genom en formalisering av språket. Svårigheten – som von Wright menar att Georg Christoph Lichtenberg (1742-1799) klart insåg, och därmed föregrep Wittgensteins "banbrytande gärning" – är följande: "Antag, att vi lyckades ersätta vardagsspråkets svävande uttrycks-sätt med entydiga och väl avgränsade begreppsbildningar, t.ex. genom att införa en kalkyl med symboliska beteckningar i stället för språkets vanliga ord. Eftersom dessa begreppsbildningar och symboler är *artificiella* konstruktioner, måste vi förklara deras betydelse, innan vi kan använda oss av dem. Men denna förklaring kan endast ges med tillhjälp av vardagsspråkets ord och uttryck. Då å andra sidan värdet av det artificiella språket väsentligen beror på denna i vardagsspråket givna förklaring av dess användning och innebörd, följer att vardagsspråket städse i viss mening behåller övertaget över filosofiens exakta begreppsbildningar. Eller som Lichtenberg säger: *'Die Philosophie ist, wenn sie spricht, immer genöthigt, die Sprache der Unphilosophie zu reden'* ['Filosofin är, när den talar, alltid tvungen att tala ofilosofins språk', övers. JB]". – von Wright menar inte att detta gör all formalisering meningslös; han fortsatte trots allt själv energiskt sitt arbete inom logiken. Men dess betydelse måste ses annorlunda. Formaliseringen är ingen universalmedicin, den "lär oss icke att tala ett idealspråk", men den är ett verktyg som i vissa fall kan hjälpa oss att bli klara över "användning[en] av vårt vardagsspråk, så att vårt sätt att uttrycka oss inte mera besvärar av de tankesvårigheter, till vilka vardagsspråket i sin ohyfsade form ger upphov" ("Georg Christoph Lichtenberg", 1942, s. 247-248). Formuleringen här är minst lika wittgensteinsk som den är lichtenbergsk, och man kan förmoda, att von Wrights bekantskap med Wittgenstein – alltså den direkta personliga kontakten, i kontrast till den som förmedlats genom de logiska positivisternas tolkning, eller förvrängning, av Wittgensteins ungdomsverk – bidrog till hans förändrade syn på den formella logikens betydelse mellan 1938 och 1942. När von Wright först lärde känna Wittgenstein under sitt besök i Cambridge 1939 råkade han i ett samtal nämna Lichtenberg: "Jag hade knappt uttalat namnet förrän Wittgenstein med karaktäristisk emfas utbrast: *'Lichtenberg is immense'*. Han gjorde också några påpekanden som ytterligare fördjupade mitt eget intryck" (ML, s. 127). – von Wright återkom till Lichtenberg ännu alldeles i slutet av sitt liv, i "Personligt om Lichtenberg" (2001).

samlingsrörelsen som under decennierna kring sekelskiftet 1900 förde fram idén om en specifikt finlandssvensk identitet som en reaktion mot den äktfinska enhetsnationalismen. Han inskräpper ändå att ”kultur” i ordets viktigaste bemärkelse, som för honom har med ”bildning och humanitet” att göra, är densamma överallt. Den centrala uppgiften för finländare med svenska som modersmål blir därför enligt von Wright att odla kulturen i landet i denna universella mening, inte ”en speciell finlandssvensk kulturform”. (Jfr ett snarligt resonemang i ”Alienering eller integration”, 1968, i avdelning V.) I memoarerna skriver von Wright om sin egen livsgärning i samma anda: ”Ehuru jag aldrig känt mig engagerad i finlandssvenskheten som rörelse, har jag genom min verksamhet senare i livet arbetat till fromma för högre undervisning och vetenskaplig kultur på svenska i Finland. Jag hoppas ingen vill beskylla mig för att ha svikit några lojalitetskrav på den punkten” (ML, s. 52).

Artikeln här nedan uppvisar två för von Wrights kulturella och politiska miljö vid denna tid typiska drag: tillbakablicken på Finlands och finlandssvenskarnas historia under det tidiga 1900-talet förbigår inbördeskriget med tystnad och reflektion över klassfrågor saknas. von Wright skriver i positiva ordalag om jägarrörelsen men inget om dess roll under det blodiga året 1918.⁴⁵ Han skriver om den ”gemensamma bildade klass” till vilken både svensk- och finskspråkiga studenter antas höra och noterar med entusiasm att den svensknationella väckelsen lärt ”våra svenska studenter” att också känna solidaritet med den svensktalande ”bondeklassen”. Däremot nämner han inte alls den svensktalande arbetarklassen, trots att svenskspråkiga aktivister och föreningar har spelat en betydande roll i arbetarrörelsens historia i Finland, i synnerhet under dess tidiga år. Arbetarklassförfattaren Anna Bondestams anmärkning från 1968 har fortsatt aktualitet. Hon skriver att den ”[finlandssvenskt] nationella vakthållningen” ofta fått karaktären av ”en vakthållning också kring borgerligt politiska ideal”, och

45 Jägarrörelsen i Finland som grundades 1914 hade som mål att frigöra Finland från Ryssland. Närmare 2 000 av rörelsens aktivister deltog under åren 1915–1918 i hemlig militär utbildning i Tyskland. En majoritet av dessa deltog på den vita sidan i det finska inbördeskriget 1918.

att ställa sig i opposition till dessa har ansetts "liktydigt med nationell fanflykt" (Bondestam 1968, s. 121; se vidare Kaihovirta 2015, s. 32–39, samt Kaihovirta & Holm 2022).

Att von Wright 1939 diskuterar det svenska i Finland utan att reflektera över klassaspekterna är alltså knappast överraskande. Som han skriver i memoarerna, växte han upp i "en familj med utpräglat borgerligt-liberala värderingar", där kriget 1918 självklart betraktades som ett ärorikt "frihetskrig [...]" som sista akten i en frigörelseprocess från Ryssland", men där ingen talade om själva krigshändelserna och man bara "antydningssvis fick [...] veta att det också varit ett blodigt, grymt och hatiskt inbördeskrig som delat landet i segrande vita och förlorande röda". Det är märkligt, säger von Wright, "hur fullständigt denna förträngning av ett nationellt trauma lyckades – i varje fall i min värld. Medvetandet om frihetskrigets blodiga verklighetsbakgrund vaknade hos mig först på 1950-talet med Väinö Linnas stora romansvit [*Här under polstjärnan*]" (ML, s. 45).

En intressant släkthistorisk detalj i sammanhanget är att Viktor Julius von Wright (1856–1934) kan betraktas som "den egentliga grundaren av arbetarrörelsen i Finland" – som Georg Henrik skriver om sin farfars kusin ("Om von Wrightarna på Haminanlax och några traditionslinjer i savolaxisk högreståndshistoria", 1999). Viktor Julius grundade Helsingfors Arbetarförening 1899 och var redaktör för tidningen *Työmies* (ung. "Arbetaren"). Centralt i hans vision för arbetarrörelsen var inte bara förbättrade levnadsvillkor och grundläggande politiska rättigheter (rösträtt) för arbetarna, utan yrkesskicklighetens förkovrande och produktionen uppfattad som ett gemensamt företag. Den wrightska arbetarrörelsen var "definitivt inte socialistisk" utan siktade tvärtom till "att genom samarbete mellan arbetsgivare och arbetstagare förebygga en socialistisk omstörtning av den rådande samhällsordningen" ("Om von Wrightarna på Haminanlax"). Dess verksamhet uppfattades ändå ofta av konservativa arbetsgivare och myndigheter som omstörtande och av socialisterna å andra sidan som ett hinder för klasskampen, och rörelsen marginaliserades snart. – Georg Henrik von Wrights senare syn på arbete, ekonomi och social rättvisa har mer gemensamt med Viktor Julius vision än med otyglad kapitalism

eller revolutionär socialism (se ”Marknadens mirakel och Antikrists bländverk”, 1993, i avdelning VI).

”Krig mot den finlandssvenska pessimismen” lydde slutorden i det tal Studentkårsförbundets ordförande höll vid senaste vårfest. I det följande skall vi något undersöka sätten för denna krigföring jämte de viktigaste orsakerna till nämnda pessimism. Härvid har vi att utgå från att ”den finlandssvenska pessimismen” faktiskt är något som existerar. Detta kan väl icke heller fullständigt förnekas, men måhända kan det påpekas, att denna pessimism åtminstone än så länge icke är särdeles djupgående eller speciellt utmärkande för våra svenska studenters livsinställning. Under sådana förhållanden kunde ”kriget” i fråga närmast karaktäriseras som ett ”preventivkrig”.

I likhet med alla viktiga frågor bör även denna så vitt möjligt granskas ”sub specie aeternitatis”, varför det kan vara skäl att göra början med en historisk återblick.

År 1910 ingick i *Argus* en artikel av Henning Söderhjelm under rubriken ”De unga”. Denna utmärkt klara och väl formulerade uppsats, som på sin tid väckte betydande uppmärksamhet och diskussion i vida kretsar, är ett aktstycke, som förtjänar ihågkommas. Söderhjelm utgår från en djup pessimism som karaktäristisk för den dåtida finlandssvenska studentungdomen och försöker utröna orsakerna till densamma. Han tror sig finna dessa dels i de politiska förhållandena (språkfrågan, ofärdsåren) dels i det allmänna kulturläget. 80-talets entusiasm och omvärdering av alla värden var i det stora hela på det ideella planet redan en utspeld process, i litteraturen efterträdades samhällsromanen av den inåtvända psykologiska analysen, vetenskapens specialisering och den relativistiska filosofien var likaså föga ägnade att befästa en vital och dådkraftig livsåskådning. Någon medicin mot denna tryckta livsstämning försöker Söderhjelm icke komponera – hans enda antydning i denna riktning är ett förslag att söka närmare

kontakt med de unga i den andra språkgruppen, hos vilka han ser en större livslust och aktivitet utvecklas.

Säkerligen ansåg många, att den pessimism Söderhjelm omtalar som ett faktum i artikeln blivit överdriven, men i det stora hela kan det knappast betvivlas, att de förutsättningar Söderhjelm baserade sin analys på var riktiga. Härpå tyder även många andra skriftliga dokument från samma tid. Med pessimismen blandar sig en karaktäristisk ”undergångsstämning” och känsla av begynnande förfall. I en ledare i *Argus* år 1909 talar Guss Mattsson om den finlandssvenska studenten som en utpräglad *dekadent*!

Emellertid inträffade under decenniet 1905–15 händelser, som kom att utgöra en framgångsrik offensiv mot de finlandssvenska studenternas pessimistiska syn på sin framtid. Först ledde den nationella samlingsrörelsen till mångahanda praktiska initiativ och resultat även inom den akademiska ungdomens krets, – senare kom jägarrörelsen, vilken gav hela Finlands ungdom, icke minst de svenska studenterna, stora fosterländska uppgifter att genomföra. För den svenska ungdomen blev följden en ny optimism och en ny tro på framtiden.

Om den ”livsförnyelse” den svenska samlingsrörelsen medförde bär t.ex. några av uppsatserna i broschyren *Svenskt i Finland* (utgiven av de svenska studenternas partidelegation år 1914) värtalig vittnesbörd. Man medger visserligen, att den nationella samlingen i viss mån måste fjärma språkgrupperna från varandra men väntar sig icke, att detta skall medföra några allvarligare konsekvenser. Det heter rent av i broschyren, i en artikel av Lille, att ”språkstriden har lagt sig”.⁴⁶

Resultaten av denna nationella väckelse var förvisso storartade och av genomgripande betydelse för landets svensktalande befolkning. Frånsett alla yttre detaljer, har den skapat ett svenskt nationalmedvetande

46 Axel Lille (1848–1921) var som politiker och tidningsman en tongivande gestalt inom den finlandssvenska samlingsrörelsen och blev det 1906 grundade Svenska folkpartiets första ordförande.

hos oss, som aldrig kan utplånas och som kommer oss att känna en solidaritet exempelvis med den svenska bondeklassen, som ännu för ett trettiotal år sedan torde varit ganska främmande för våra svenska studenter. Och det kan icke betvivlas, att den svensknationella rörelsen i oförminskad grad har sig stora och delvis mycket svårlösta uppgifter förelagda, för vilka allra minst den akademiska ungdomen får vara främmande. Men det kan icke heller förnekas, att "svenskheten" särskilt de senaste åren – vi behöver blott tänka på tillkomsten av den nya universitetslagen⁴⁷ – lidit motgångar, vilka i flere avseenden kommit att verka tärande på det finlandssvenska "livsmodet". Dessa motgångar har väsentligen accentuerats just mot bakgrunden av det finlandssvenska nationalmedvetandet, som gjort landets svenskar mera känsliga för intrång på deras språkliga rättigheter, då dessa ses i de vidare samband ett nationellt medvetande sammankopplar dem med.

Man frågar sig därför: vilka är botemedlen mot den pessimism, som nu kan spåras i vida kretsar av de finlandssvenska studenterna och vars orsaker väsentligen står att finna i de motgångar arbetet för svenskhetens bevarande rönt de senaste åren?

Självfallet kan man icke komponera något universalrecept mot "den finlandssvenska pessimismen", därtill beror de imperativ en människa önskar följa i alltför hög grad på temperament och uppfostran. De synpunkter, som här antyds, kan därför tyckas mången synnerligen främmande. Men de förtjänar kanske att besinnas och kan till en del betraktas som ett upptagande av de trådar Söderhjelm i sin artikel antyder, ehuru måhända i en form helt olik den, som för 30 år sedan syntes motiverad.

Uppdelningen i finskt och svenskt i Finland är självfallet riktig, icke blott språkligt utan även nationellt. Men det finns mycket som icke, utan att man förlorar sinne för det väsentliga, kan inpressas inom ramen för denna uppdelning. Hit hör framför allt det, som vi med

47 Jfr "Finlands universitetsfråga", 1935, tidigare i denna avdelning.

ett sammanfattande namn kallar *kultur*. Uppdelningen av Finlands kultur i en svensk och en finsk säregen beståndsdel, vilken indelning småningom blivit alltmer vedertagen, är förvisso en av de största försyndelser, vilka de nationella samlingsrörelserna begått. Denna uppdelning, som är berättigad endast, då vi associerar ordet kultur med gamla spinnrockar, öronprydnader, kanteler, puukkognivar och lappsidor, tyckes förbise, att huvudstommen i vår s.k. kultur och särskilt det i den samma, som är av värde för landets framtida välgång, är något som synnerligen litet har att göra med språkliga och nationella särdrag. Kulturen i denna senare bemärkelse är densamma överallt, ”nationella” skiljaktigheter representerar för den endast pittoreska färgklickar. Och här står vi nu inför det märkliga faktum, att i vårt land och icke minst bland dess akademiska ungdom, denna kultur till stor del uppbäres av landets svenskspråkiga befolkning. Medvetandet om att vara icke blott medlem av en för bevarandet av sina rättigheter kämpande minoritet, utan att tillhöra landets gemensamma bildade klass borde därför för den finlandssvenska studenten av i dag utgöra en av de värdefullaste källorna till livsmod och optimism.

Ty till detta kommer följande. Utvecklandet och förkovrandet av den kultur, som finnes i vårt land, är en av den akademiska ungdomens viktigaste uppgifter. Besinnar man nu, att den kulturbärande delen av denna ungdom till betydande del står att söka bland våra svenska studenter, skall man finna, att Finlands framtid i hög grad beror av, om vi lyckas förvalta vårt pund så, att det kommer hela landet till godo. Och om Finlands finska studenter lär sig inse, att den kultur vi uppbär och företräder är något, i förhållande till vilket vår svenskhet är av accidentiell natur, skall de även förstå att i oss se, icke representanter för något dem väsensfrämmande och oåtkomligt, utan vapenbröder i deras egen strävan mot bildning och humanitet.

Till allt detta kan man kanske invända: Låt vara, att det som här sagts håller streck. Men då nu de finlandssvenska studenternas arbetsmöjligheter allt mera attack-

eras och kringskärs, måste detta även minska såväl vår lust som vår förmåga att genomföra den kulturuppgift, som här omtalats. Denna invändning har mycket berättigande, och de fakta den baserar sig på kan ej genom resonemang lika de här presterade förtagas sin bistra realitet. Det som här efterlyses är emellertid icke ett bortseende från faktiska svårigheter, utan en vidgad blick för det, som i vårt arbete är *medel* och det som är *mål*. Försvaret av våra språkliga rättigheter, hävdandet av svenskan som landets andra *nationalspråk* och betydelsen av att vi får tjäna vårt land på vårt modersmål, allt detta är för Finlands svenska studenter en ofrånkomlig nödvändighet. Men om vi lär oss betrakta lösandet av dessa uppgifter som ett medel för vår strävan mot målet: fördjupandet av Finlands kultur, icke odlandet av en speciell finlandssvensk kulturform, så har åtminstone en inställning vunnits, som är ägnad att skänka stolthet, ansvarskänsla och arbetsglädje, emedan den låter oss besinna, hur viktig vår insats är för hela detta lands väl och ve. Och blir ej själva försvaret av vår språkliga särställning en så mycket sublimare uppgift då vi betänker, att den som motarbetar oss icke representerar någon för oss främmande kulturform, vilken vill öva intrång på vår speciella ”kultur”, utan att han rätt och slätt är kulturens fiende – att den som bekämpar oss, bekämpar sitt fosterland?

III. Finland och världskriget 1939–1941

De första fyra texterna i denna avdelning är, med undantag för det sista avsnittet i den första, från tiden före andra världskrigets och för Finlands del vinterkrigets utbrott (den 1 september respektive 30 november 1939). De belyser en värld av ökande spänningar, på väg mot kriget, diskuterar maktpolitik och de totalitära systemens relation till den västerländska samhällsordningen, och en av dem behandlar Karelenfrågan – som återkommer, men ställd i ett helt annat ljus, också senare i avdelningen. De följande fyra texterna skrevs under vinterkriget (1939–1940) medan de två sista stammar från fortsättningskriget (1941–1944) första år. Den första av de krigstida texterna, ”Västerlandets värn”, publicerad strax efter vinterkrigets utbrott, var von Wrights avsked från *Studentbladet* och utgör samtidigt en av hans första insatser i den nya karriären som fosterländsk krigspropagandist.

Under krigsåren 1939–1944 arbetade von Wright i likhet med många andra finländska akademiker och författare inom informations- och propagandaverksamheten; under vinterkriget i frivilligorganisationen Hembygdsfronten, under fortsättningskriget på informations-, censur- och propagandamyndigheten Statens informationsverk (jfr ML, s. 84–89). von Wright som var astmatiker och befriad från militärtjänst i fredstid tjänade således ”sitt land med tanken i stället för svärdet”, för att låna en formulering ur en av hans krigstida propagandapublikationer (”Brev från H:fors”, 14.12.1942). Han författade tiotals direkta propagandatexter – vi redogör närmare för dem nedan – men förtegg detta i senare återblickar i vilka han trivialiserade sin verksamhet under krigsåren.

Oavsett om von Wright skrev ”i tjänsten” eller som privatman – och som vi ska se är gränsdragningen här inte entydig

– ligger fokus i hans texter från krigsåren på Finlands relation till triangeln Sovjetunionen/Ryssland, (Hitlers) Tyskland och Skandinavien, samt i ett större perspektiv till den västerländska civilisationen.⁴⁸ Liksom mycket av det han skrev långt senare, präglas texterna av det han med ett begrepp lånat av den svenska statsvetaren Rudolf Kjellén (1864–1922) kallar ett ”geopolitiskt” betraktelsesätt, där man försöker ”tolka stormakternas tillväxt och expansion utifrån en territoriell gemenskap präglad av gemensamma kulturella anlag och ambitioner – vad som på tyska skulle kallas för ’Schicksalsgemeinschaft’” (”Potemkinkuliss av rysk upplysning”, 1996).

En central fråga härvid var, och är, hur det nazistiska Tysklands roll ska förstås. I ”Korset och hakkorset” från 1939, som ingår i vårt urval, företräder von Wright, om än med vissa kvalifikationer, en tolkning enligt vilken kommunismens och nazismens totalitära system var två former av samma stora hot mot den västerländska civilisationen. I den sista texten i avdelningen, ”Betraktelser om Europa”, liksom i andra texter från 1941, presenterar han däremot Tyskland som den europeiska civilisationens försvarare mot det sovjetiska hotet, vilket är i linje med det hopp han ställde till nazismen som kulturförnyande kraft i några tidiga ungdomstexter från 1934 (se ”Stefan George” och ”Tyskt perspektiv” samt introduktionen till avdelning II).

von Wrights negativa bedömning av Tyskland från 1939 förklaras knappast bara av påverkan från Olavi Paavolainens centrala idé i boken *Korset och hakkorset* som han recense-
rade, nämligen att hakkorset symboliserar en kollektivistisk tendens som delades av Inkariket, nazismen och sovjetkommunismen. Minst lika viktigt var det förmodligen att von Wright efter 1934 tycks ha skrinlagt sina förhoppningar på nazismen som kulturförnyande kraft – åtminstone nämns inga sådana förhoppningar i hans publicerade texter från slutet av 1930-talet. En tredje omständighet som antagligen spelade in var

48 Detta gäller von Wrights icke-akademiska produktion. Under krigsåren skrev och publicerade han också akademiska texter. Arbetet vid informationsverket i Helsingfors var, skriver han senare, så pass lätt att det ofta var klart vid lunch, och ”Eftermiddagarna kunde jag sedan ägna åt vetenskapligt arbete. Det var nu jag skrev [bl.a.] *Den logiska empirismen*” (ML, s. 89).

att Sovjetunionen och Tyskland när recensionen skrevs – den publicerades knappa fyra veckor innan vinterkrigets utbrott – genom Molotov-Ribbentrop-pakten faktiskt för tillfället stod på samma sida och nyss i samförstånd hade invaderat varsin del av Polen. Hela frågan kom i ett annat ljus 1941 när Finland som Tysklands vapenbroder gick in i ett nytt krig mot Sovjetunionen. Att många i Finland då var angelägna om att ställa Hitlers Tyskland i fördelaktig dager är knappast överraskande. I "Betraktelser om Europa" bortförklarar von Wright för sin del den nazistiska nyordningens uppenbara våld och förtryck som beklagliga biverkningar av en samhällsomvälvning som i sig syftade till, eller åtminstone potentiellt kunde leda till, något gott. En storslagen men mycket vag idé om kulturförnyelse av det slag han lekt med 1934 kom väl till pass för detta syfte (se kommentaren till "Betraktelser om Europa" för vidare diskussion).

Om von Wright på det hela taget såg positivt på Tysklands roll under fortsättningskriget, var hans syn på Sovjetunionen entydigt negativ. Han konstaterar senare att hans uppfattning om Ryssland och Sovjetunionen under barn- och ungdomen präglades av rädsla och misstänksamhet, vilket varken var ovanligt eller särskilt överraskande i Finland – "'Ett fasligt land', hörde jag mormor ofta säga" (ML, s. 46). Det handlade både om allmän antikommunism, en känsla av "den kommunistiska samhällsdemonens farlighet", och om rysk imperialism som ett historiskt hot mot Finland ("Fronten mot bolsjevismen", 3.12.1941). von Wright kom senare att delvis revidera sin syn på Sovjetunionen och Ryssland. Det sammanhänge med att han under fortsättningskriget började läsa och beundra ryska författare som Tolstoj och Dostojevskij. Om läsningen av dem skrev han senare att den "troligen mer än någon annan yttre påstöt väckt och närt mitt intresse för vad man brukar kalla existentiella frågor" (ML, s. 47). Men denna nya beundran för delar av den ryska kulturen förde förvisso inte med sig någon odelat positiv bild av det östra grannlandet i allmänhet.⁴⁹

49 Se essäerna om Dostojevskij (1949), Tolstoj (1955) och Berdjajev (1994) i AFSS. "Jag hade inte läst rysk klassisk litteratur nämnvärt före kriget", förklarar von Wright i en intervju 1995, "men nu var man i krig

I von Wrights krigstida texter uttrycks hur som helst varken beundran eller förståelse för Sovjetunionen. Han understryker ständigt att "Vårt samhällsskick, vår rättsordning och vår andliga kultur har sina rötter i Skandinavien; historiskt sett är Finland en Skandinavians och därmed Västerlandets markvinning i expansionen mot öster" – en markvinning vars andra sida varit "Finlands sekellånga försvarskamp mot slavisk expansion" ("Inför svenska dagen", 1939, s. 199; "Den bokliga bildningens växt i Finland", 5.10.1942). Denna idé om en västerländsk expansion österut fick en helt annan, bokstavlig innebörd när Finlands armé under början av fortsättningskriget som Tysklands vapenbroder inte bara tog tillbaka områdena landet förlorat i vinterkriget, utan gick över den gamla gränsen med annektering av hela Fjärrkarelen och Kolahalvön som delar av ett nytt Storfinland som yttersta mål – om än ett omstritt och aldrig klart och entydigt uttalat sådant (Jutikkala 1997, s. 79–83). De militära ansträngningarna åtföljdes av en från högsta politiska ort samordnad propagandaoffensiv som med historiska, etnografiska, moraliska, försvarsstrategiska och andra argument försökte rättfärdiga erövringskriget i österled – bland annat genom att framställa det som ett slags försvarskrig (se Manninen 1980 och kommentaren till "Öst-Karelen och Norden", 1941, nedan).

med ryssarna och det gjorde att man fick ett slags naturligt intresse för motståndarna och när man dessutom som jag var stationerad bortan från krigsskådeplatsen så hade man tid att läsa. Det var då som Tolstoj och Dostojevskij, egentligen hela den ryska klassiska litteraturen, blev något som jag ägnade mig åt under många års tid" ("Om framtiden, historien, demokratin och Europa", 1995, s. 93–94). von Wright insåg nu att "landet där man pinade människor också hade en kulturskapande historia" (ML, s. 47). På 1960-talet kom von Wright även, efter att först ha varit skeptisk mot Paasikivi-Kekkonen-linjen, att se positivt på samförståndspolitiken med Sovjet. Han började själv från 1970-talet knyta kontakter med ryska logiker och lärde sig också läsa ryska och tala språket behjälpligt (ML, s. 47–49). Trots sin nyfunna beundran för den ryska kulturen säger von Wright 1954 att när man "fördjupar sig i rysk litteratur eller historia har man ofta ett levande intryck av att det ryska samhället var ett stort missförstånd" (AFSS, s. 224). Dryga fyrtio år senare talar han på liknande sätt om en "Potemkinkuliss av rysk upplysning" (1996). För von Wrights skiftande syn på frågan om rysk och sovjetisk expansionism vid olika tider, se "Öst-Karelen och Norden", 1941, i denna avdelning, samt "Krigshotet, kapprustningen och freds rörelsen", 1983, och "Europa – honan som lägger guldägget?", 1991, i avdelning VI.

von Wright själv bidrog med dryga 20 texter till propaganda-insatsen i Karelen- och Kolafrågan, som var intensivast under fortsättningskrigets inledande anfallsfas fram till december 1941 (jfr Jutikkala 1997, s. 83–89). Vi återger här en av dessa texter, ”Öst-Karelen och Norden”, uppenbarligen riktad till en rikssvensk och mer allmänt nordisk publik. Vi presenterar därtill två propagandatexter av von Wright från hans tid vid Hembygdsfronten under vinterkriget: ”Nyhets hunger och nyhetskritik”, vars diskussion om hur man bör förhålla sig till tillgänglig information under krigstid illustrerar propagandaverksamhetens paradoxala, man kunde säga perversa, förhållande till sanningen, samt ”Ukraina – landet som bidar sin frihet,” som är ägnad att väcka ett visst intresse i dag, efter Rysslands invasion av Ukraina i februari 2022. Eftersom von Wrights verksamhet som krigspropagandist inte tidigare varit föremål för forskning, ger vi nedan en utförligare översikt av denna sida av ”den okände von Wright”.

*

I memoarerna från 2001 ger von Wright en kortfattad beskrivning av sitt arbete inom propagandaverksamheten 1939–1944, men nämner inte att han själv författade propagandatexter. Om sin tid på Hembygdsfronten (fi. Maan Turva) under vinterkriget säger han att organisationen ”hade till uppgift att förmedla tidningsartiklar och annan information om Finlands sak”, och att han själv ”senare fick [...] förestå den till utlandet riktade verksamheten”. Han fortsätter: ”Efter vinterkrigets utbrott blev tonen alltmer propagandistisk och arbetet tog snart största delen av min tid. Hembygdsfronten underställdes Statsrådets informationscentral, senare ombildad till Statens informationsverk” (ML, s. 84).⁵⁰ von Wright inställde sig vid utlandsavdelningen på Informationsverket vid fortsättningskrigets utbrott tillsammans med andra ”som skriv-

50 Grunden för den landsomfattande Maan Turva utgjordes av den högnationalistiska studentsammanslutningen Akademiska Karelen-Sällskapets organisation och aktivister, medan den svenskspråkiga systerorganisationen Hembygdsfronten utgick från höger-radikala Aktiva Studentförbundet. Statsrådets informationscentral gav instruktioner för bådads verksamhet. (Mertanen 2005.)

kunniga ansedda personer”, bland andra författarna Elmer Diktonius och Mika Waltari samt litteraturhistorikern Olof Enckell. Om sitt arbete skriver han: ”Jag fick snart en standardiserad arbetsuppgift, som bestod i att tidigt på morgonen kort referera på svenska vad landets tidningspress skrev om kriget, den politiska situationen och världsläget. Min rapport sändes till pressrummet på [hotell] Kämp, där de utländska journalisterna höll till. Mitt arbete var lätt, jag hade att ögna igenom ett fyrtiotal tidningar, som alla skrev på samma sätt om samma sak [...]. Jag lärde mig snart hur de olika tidningarna kommenterade de viktigaste tilldragelserna i landets stympade politiska liv. Ibland tillät jag mig att ironisera, särskilt över den högerradikala pressens verklighetsfrämmande utgjutelser” (ML, s. 88–89).

Men utöver pressöversikter producerade von Wright alltså också direkta propagandatexter vid informationsverket, liksom han hade gjort redan vid Hembygdsfronten. På Riksarkivet i Helsingfors har vi funnit 20 texter skrivna av von Wright för Hembygdsfronten och över 50 skrivna för informationsverket (av vilka drygt 20 som sagt gäller Karelen- och Kolafrågan). Att han författade ytterligare propagandatexter ”i tjänsten” som antingen inte bevarats eller som vi inte hittat i arkivet kan beläggas åtminstone i ett fall, och förmodas i flera andra.⁵¹ Eftersom han avancerade till ansvarig för utlandsverksamheten vid Hembygdsfronten, håller vi det för troligt att till exempel ”Russisk Masse – finsk Mod” (1940), som ingår här, är en av antagligen flera texter författade av von Wright för utrikes spridning under hans tid i organisationen. Han publicerade också under fortsättningskriget i eget

51 Det belagda fallet är ”Biskop Tomas – Finlands första militärpolitiker”, en artikel från vinterkriget som publicerades i åtminstone åtta finlandssvenska tidningar under perioden 29.2-14.3.1940. En sådan spridning visar att det var propagandaorganisationen, inte von Wright själv, som stod för distributionen. Inget manuskript för artikeln finns dock bevarat i mappen med Hembygdsfrontens material i Riksarkivet. Däremot har en omarbetad version av texten, daterad 25.7.1941, bevarats bland informationsverkets material (se appendix B). De för krigspropagandans natur belysande skillnaderna mellan textens två versioner diskuteras kort i kommentaren till ”Nyhetshunger och nyhetskritik”, 1940, i denna avdelning. Vi tackar Bernt Österman för att han uppmärksammade oss på den publicerade artikelns existens.

namn en del texter som till ton och innehåll ligger nära de i Riksarkivet bevarade texterna, men för vilka inga manuskript tycks finnas bevarade där. Det är därför oklart om de här texterna skrevs i tjänsten.⁵²

De manuskript författade av von Wright för Hembygdsfronten som vi funnit i Riksarkivet är alla avsedda för hemlandet, och på manuskripten anges genomgående som målgrupp "landsortspressen", ibland med tillägget "Svenska Pressen", som alltså syftar på en tidning som då utgavs i Helsingfors. Alla tidningar som utkom utanför huvudstaden tycks för övrigt ha räknats till "landsortspressen"; von Wrights Ukraina-artikel publicerades i alla fall i en Åbo- och i en Tammerfors-tidning. De i Riksarkivet bevarade texter som von Wright skrev vid informationsverket var däremot i regel avsedda för utländsk publik, och förutom manuskript på svenska finns översättningar till tyska, engelska, franska, italienska och spanska bevarade för många av texterna. I vilken form och var texterna slutligen *publicerades* framgår dock inte av manuskripten, och vi har inte kunnat spåra de för utlandet skrivna artiklarnas publiceringshistoria. Det är möjligt att en del av texterna aldrig trycktes: tidningarna och

52 Propagandatexterna skrivna av von Wright för Hembygdsfronten eller Statens informationsverk och arkiverade i Riksarkivet finns listade i appendix B. Vi tackar vår forskningsassistent Rickard Nylund för hans utmärkta arbete med att lokalisera texterna på Riksarkivet. Bland texter med propagandistisk prägel som von Wright publicerade under fortsättningskriget och som eventuellt skrevs i tjänsten, men för vilka vi inte hittat manuskript i Riksarkivet, kan först och främst nämnas "Tunga voro krigets offer" och "Tunga voro även fredens pris" som båda ingår i den rikligt illustrerade boken *Finland från krig till krig*, utgiven av Finska självständighetsförbundet och tryckt i Stockholm i slutet av 1941. Boken, som redigerades av Örnulf Tigerstedt (se kommentaren till "Tyskt perspektiv", 1934, i avdelning II) och till vilken bl.a. författaren Mika Waltari också bidrog, hade uppenbarligen till syfte att övertyga den svenska publiken om att de tunga fredsvillkoren efter vinterkriget berättigade fortsättningskriget. Med von Wrights ord: "För Finlands folk var fredens dag den 13 mars tyngre än krigsutbrottets den 30 november 1939. När vapenvilan den 22 juni i år [1941] var slut, kände man det därför i Finland som hade en årslång mara lättat. Man kunde åter andas fritt" ("Fredens pris", s. 23). - Andra texter som kan ha skrivits i tjänsten är "Betraktelser om Europa" (1941, återges nedan), "Sverige och Ryssland" (1941), "Östproblemet" (1942), "Mannerheimiana" (1942), och "Finsk forskning i öster" (1942).

andra aktörer de sändes till var naturligtvis inte tvungna att publicera dem. Åtgången på den inhemska marknaden tycks emellertid ha varit god. "Nyhetshunger och nyhetskritik" som vi inkluderat i vårt urval publicerades i åtminstone sju tidningar runtom i Svenskfinland 1940, vilket inte verkar ha varit en ovanlighet för von Wrights alster från tiden vid Hembygdsfronten.⁵³ De för utlandet avsedda propagandatexterna som distribuerades till pressen främst via de finska ambassaderna tycks däremot ofta ha haft svårt att nå publicering – för att inte tala om genomslag i de aktuella ländernas debatt – med undantag för den generellt mottagliga tyska marknaden, via vilken texter också kunde spridas över de tyskockuperade delarna av Europa (Jutikkala 1997, s. 112, 123–124). I en översikt som von Wright själv författade för informationsverket i november 1941 beklagar han den finska propagandans närmast obefintliga genomslag i den svenska offentligheten särskilt vad gällde den centrala frågan om Östkarelen, som också hans egna texter främst hade behandlat (citerad i Jutikkala 1997, s. 110).

I tjänsten på informationsverket skrev von Wright också andra, mer harmlösa saker än propagandaskrifter i Karelen-frågan. Dessa alster, snarast ägnade att upprätthålla en positiv Finlandsbild på kulturens område – till exempel personporträtt, översikter över filosofins utveckling i Finland eller över årets finlandssvenska bokutgivning – tycks delvis ha fått ett bättre mottagande i Sverige än den mer politiska propagandan. Under de stående rubrikerna "Brev från Helsingfors" och "Brev från Finland" författade von Wright därtill 1942–1944, turvis med två kolleger på informationsverket (Jutikkala 1997, s. 208, 214), fritt formulerade lägesbeskrivningar av situationen, stämningarna och debattämnena på den finska hemmafronten för rikssvensk publik. Dessa brev blev tydligen ganska populära: finska ambassaden i Stockholm rapporterade 1942

53 Bedömningen baserar sig på sökningar i Nationalbibliotekets digitaliserade tidningsmaterial. Om en propagandatext publicerades angavs inte nödvändigtvis författarens namn, och att texterna härstammade från en propagandaorganisation angavs generellt inte (jfr Jutikkala 1997, s. 43–44, om kutymen härvidlag på informationsverkets inrikesavdelning, samt kommentaren till "Ukraina – landet som bidar sin frihet", 1940, nedan).

Propagandabyrån. Statens informationsverk, där von Wright arbetade som krigspropagandist under fortsättningskriget 1941–1944, verkade i denna byggnad i hörnet av Mikaelsgatan och Regeringsgatan (numera Universitetsgatan) i Helsingfors. Bilden är från 1938 då huset inhyste biografen Rea.

att det första "Brevet från Helsingfors" publicerats i 35 landstidningar med en sammanlagd upplaga på 240 000 exemplar, och det tredje brevet fick lika stor spridning.⁵⁴

Också de i Riksarkivet bevarade texterna som von Wright skrev för Hembygdsfronten under och strax efter vinterkriget, är på det hela taget mindre kontroversiella än propagandatexterna om Östkarelen under fortsättningskriget. Några av artiklarna målar, liksom ofta de senare propagandaskrifterna om Karelenfrågan, avskräckande bilder av kommunismen och "den stor-ryska imperialismen i all dess bloddrypande hemskhet" och understryker att Finland för "en stor och upplyftande kamp, en strid för västerländsk kultur och en lagbunden samhällsordning mot barbari och förstörelse" ("Ukraina – landet som bidar sin frihet", 6.3.1940, ingår i denna avdelning; "Det civila arbetet i krigstid", odaterad). Här finns vidare både reportage skrivna i upplyftande fosterländsk anda, som "Hos våra gossar vid flottan" (11.3.1940) eller "Resa bland evakuerade" (11.1.1940), och vardagsnära texter till exempel om livsmedelsförsörjningen – "Bärplockning på våren" (9.5.1940) och "Brödkorten" (21.5.1940) – eller om faran med "Spioner och ryktesspridare" (31.1.1940). I förhållande till de sistnämnda måste medborgarna, skriver von Wright, försöka "förena största möjliga vaksamhet med minsta möjliga misstänksamhet", så att man inte, som i Sovjet, "lamslås [...] av en ständig fruktan för spioner och sabotörer i sin omgivning", samtidigt som man förstår att spionerna finns bland "de skenbart vardagliga, 'normala' typerna i ens omgivning" – även om de farligaste ofta, hävdar han, är "uppkomlingar, som från ett lägre samhällsskikt svingat sig upp i ett högre, utan att likväl socialt och andligt rotfästas i detta". Det genomgående budskapet i artiklarna är att hela Finlands befolkning, också på hemmafronten och oavsett ställning, solidariskt bör bidra till landets försvar och uppbyggnad efter kriget. von Wright inskräpper att var och en måste vara "villig att *ge och åter ge*",

54 Melgin 2014, s. 133. Redan under våren 1942 hade den finska utlandspropagandan – med undantag för den som riktades till Tyskland, och som uppvisade en klarare politisk prägel – på det hela taget "förvandlats till allmän kulturpropaganda, det slags verksamhet som under normala omständigheter sköttes av utrikesministeriets pressavdelning" (Jutikkala 1997, s. 215, övers. JB).

Bucke i sin bil. Georg Henrik i sin trampbil utanför huset på 2784 Bedford Ave i Brooklyn, där familjen von Wright bodde 1920-1921. På baksidan av fotografiet står det "Bucke i sin bil" - det var Georg Henriks smeknamn vid denna tid.

1932 nr. 7 a. 1

I den senaste filosofiska diskussionen i Svensk Ungdom har jag funnit att några intressanta personer sett på ett dyggligt sätt människans stånd och metafysiska spegelskål gjort hela diskussionen strömlinje. Jag finner mig därför förskämd att här visa, i vad mån signaturerna gjort sig dyggliga till minsta, och varit denna utredning fört dem. För den skull måste jag till flera klarläggas begreppen materialism och idealism.

Som filosofiska faktorer användas begreppen materialism och idealism av de flesta filosofiska skriftställarna utsträckt i metafysiken, och vad de som vänt på metafysiken brukar läsa i detta vet jag både Quas och En cyklist.

Min ordens materialism och idealism brukas också i en annan betydelse. De avse då olika synpunkter från vilka det ständigt beaktas och förändras. Men som faktorer i ett annat avseende de ständigt, ty de två orden ett par och ett översigt delvis i varandra. Detta tycks även både Quas och En cyklist ha varit, då de sagt att materialism och idealism ständigt förändras. Och detta har också varit skälet till att jag varit så mycket intresserad av att förstå dessa ständiga förändringar eller såväl filosofiska metafysik i en annan och ett i andra. Men då de i sina resor många gånger kommit till en metafysik och ett dyggligt av denna utredning, ty den metafysiska materialismen och idealismen ständigt förändras.

Quas och Kallor först Marx idealism, vilket är riktigt om ständigt idealism avseende (som metafysikerna var Marx materialism). Men naturligtvis är det på sigur en utredning av utredningen och här det sagt, att Marxens utredning också är idealistisk i grunden. Kan vara som det utvecklas på metafysiken, men som ständigt förändring är Marxens utredning materialistisk. Och utredningen är denna utredning av utredningen. För denna grund för den ständiga utredningen Quas och Kallor utvecklar. Men det förändras också, ty en ständigt idealistisk utredning kan ej ständigt på metafysik. — Och även denna utredning på ständigt kunde förändras också från cyklisterna förändras.

Som kritik av de båda "Ekonomen" utredningen är det, jag sagt, också av utredningen. Men med allt detta har jag dock ett annat syfte. Jag vill eftertryckligen påpeka vilken av de två vid alla slags filosofiska diskussioner ständigt förändras ett litet litet, vad som ej kan kallas dogm, ty det är den enda utredningen att kunna övertyga en av att det också och också den enda utredningen, som man själv vill förändras i och förändras för sig själv förändras och utvecklas problem.

Till det vill jag rekommendera den utredningen för denna hvarje filosof. Men ej bara Kant eller Platon. — Jag rekommenderar "Läraren i filosof" av vilken jag påtagit och skrivit utredningen som helst att säga begreppen, ty det "vader begreppen".

Fascist

TILL CYKLISTEN.

Cyklisten vill visa, var han förändras den metafysiska idealismen med idealism som som utredning. Se här!

I Nr 4 av Svensk Ungdom brukas Cyklisten Quas egen utredning om idealism som som utredning (och!) genom att förändras i en utredning om metafysiken, i det han förändras denna utredning på en utredning. Nu har här utredningen ständigt varit följande som utredning i det utredningen av Quas egen och vill förändras, därför kan Cyklisten inte heller ha varit utredningen på metafysiken som kan ej förändras. Vill Cyklisten förändras att Quas egen utredning om Kant och Platon, vill jag påpeka, att här ej kan vara följande som andra förändras grundläggande, och vill Cyklisten förändras, att han vill förändras annat än idealismen som utredning, då som ej heller kan ha varit några diskussioner om utredningen eller negativt förändras utredningen till förändring.

Om någon säger, att allt detta är utredning och eftertryckligen, så säger jag, att det inte är det. Ty det är inte bara utredningen, att i varje diskussion om filosofiska spegelskål begreppen ständigt, tillräckligt litet, ty det förändras kan man vänta övertyga andra eller — eller vara övertygad om en sak.

Angående Cyklistens utredning om idealism som utredning, vill jag säga, att jag ingalunda är den, som kan vara. Jag rekommenderar utredningen vilken av begreppen utredningen och definitioner, som som vill ingalunda genom den vara en "materialism i någon värld". Min utredning är som här utredningen som några cyklisterna. — Och om Cyklisten varit en så idealistiskt lagd person, att han begreppet Götters Faust, hade han kanske sagt, att jag ej vill säga utredningen utredningen. Ty denna utredning förändras, förändras Faust, vi se hos Götter, det är jag.

Och som utredning vill jag säga, att för de "Ekonomen", som i en utredning utredningen hos Kant och Platon, och förändras denna utredning vill man inte kunna fatta den, för den skulle det inga bättre betydelse än — Läraren i filosof.

Fascist.

En här fortfarande, både min och min utredning, karaktäristiskt för min stil och mitt sätt att tänka! (1932)

Första klippboken. Faksimil av första sidan i den första av de fem klippböcker där von Wright klistrade in urklipp av sina publikationer. De två debattinläggen ur *Svensk Ungdom* 1932 återges under rubriken "Faustus på rännarbanan" i avdelning II. Notera von Wrights kommentar till texterna i blyerts, daterad den 7 juni 1972: "Är väl fortfarande, trots sin snusfornuftighet, karaktäristiskt för min stil och mitt sätt att tänka!"

von Wrights skrivmaskin tjänade honom troget under hela hans skrivande liv. "Den älskade han. Om den inte fungerade var han förtvivlad och olycklig, han var så van vid den" (Elisabeth von Wright, citerad i Österman & Vilkkio 2016, s. 119). Maskinen förvaras idag i en monter i von Wright och Wittgenstein-arkivet, tillsammans med en promenadkäpp som har tillhört Ludwig Wittgenstein, en duk som lades över Wittgensteins ansikte när han hade dött och ett exemplar av det två euros mynt som 2016 präglades till von Wrights 100-årsdag. När von Wright på gamla dagar fick svårt att gå tog han själv i bruk Wittgensteins promenadkäpp, som han var mycket nöjd med (brev till Elizabeth Anscombe, 1.4.1994).

2679
3960
11.11.41
5
ARKISTOKAPPALE
7/20
Fil. 110. G.S.v. Wright

Öst-Karelen och Norden

Tid tidan för de svenska och ryska rikenas uppkomst behövdes Finland och en stor del av norra Ryssland av finska folk, sommarstolten i det nordiska lygdefförbund. Som beaktat blev de finska nordens under krigstidens objekt för politisk expansion såväl från väster som från öster. Sveriges norra vilde beaktas snabbt över de östra och västra delarna av det historiska Finland, medan Sveriges konkurrens mot Ryssland tillkännade sig politisk överhöghet över Ingermanland och östra delen av Karelen. Kungen och gränsen ryks för de två expansionerna. Ryssarna råkade emellertid i många hinder fr.

Under denna sekullära kamp utkrystalliserade sig allt klarare tanken, att Nordens trygghet mot öster kunde vinnas endast, om de finska nordens i deras helhet lades under svensk väld.

Vi möta denna tanke redan på 1500-talet i kungens Magnus Erikssons kungämbetsbrev. Samtidigt med ett svenskt angrepp mot de ryska stödgrundarna vid Neva-floden skulle en flotta från Norge, kungens andra rike, företaga en aktion mot Sveriges finska lydkunder vid kusten av Vita Havet. Det stora anslaget förestaget - det stora kungämbets i Norden - ledde som känt inte till framgång.

Sedan Erik XIV lagt grunden till Sveriges rikets storhet och Östersjö-makt, sökte Johan III och Karl IX liksom det fortfarande öppna Östgräns-problemet sålunda, att Kola-halvön och hela Karelen från Vita Havet och Osega-sjön skulle tillfalla Sverige. Denna tanke, som förverkligad hade givit Norden dess geografiskt och strategiskt naturliga gränser mot öster och tillika införlivat det finska folket i dess helhet i den nordiska och europeiska kulturkretsen, kom emellertid inte att genomföras till följd av den svenska politikens engagemang i de central-europeiska konflikterna under 1600-talet. När Gustav II Adolf haft de förträffligaste möjligheter att realisera sin faders planer, ingick han med ryssarna år 1617 freden i Stolbova, där den gränslinje sanktionerades, vilken nämns i det allmänna medvetandet kommit att gälla som det historiska Finlands Östgräns. För samtida betraktare måste Stolbova-gränsen, Gustav Adolf tydligen uttalade felaktigt till trots, ha sett sig endast som en tillfällig och ganska ryckfullt uppdragen demarkationslinje under ett uppehåll i kampen om Nordens östliga utmarker, som eftervärlden har den förefallit som en nära nog i en högre värdeordning fixerad delningslinje mellan Västeras och Österas för varandra vänskapssökande världar. Detta intryck har emellertid sig sin grund enbart i det faktum, att Norden efter den olyckliga utgången av Karl XII:s krig inte mera kunnat föra en kraftfull öst- och politik och notvaras icke av några naturliga geografiska eller strategiska betingelser för gränsdraningen.

Propagandamanuskript. Faksimil av första sidan av en tidig version av von Wrights propagandatext "Öst-Karelen och Norden" från 1941, bevarad på Riksarkivet. I marginalen med röd penna anmärkningen "Tark. R.K." ("granskad av R.K.") och med blvorts, "Odottaa kunnes Wright ilmoittaa" ("[texten] väntar tills [von] Wright meddelar [hur det blir]"). Denna version är daterad den 11 november 1941, den delvis omarbetade versionen, som återges i avdelning III, den 15 december 1941.

Elisabeth och Georg Henrik. Elisabeth von Troil och Georg Henrik von Wright förlovade sig i februari 1939; "sällsamma och lyckliga ögonblick", skrev han i sin dagbok (ML, s. 80). När denna bild togs 1950 bodde paret, nu gifta och med två barn, i Cambridge där von Wright var professor. Deras hem, huset Strathaird, syns i bakgrunden. "Under åren i Cambridge var hela familjen [...] flitiga cyklister", noterar von Wright i memoarerna (ML, s. 146).

Vind i seglen. von Wright lärde sig segla som barn med familjens gaffelriggade skötbåt. Senare i livet seglade han och Elisabeth ofta i Skärgårdshavet och farvattnen runt Åland med "goda vänner som var skickliga seglare och ägare till fullgoda yachter" (ML, s. 39). Bilden är tagen 1957, den första av många somrar som paret följde med Eric Bargum på långseglats med hans A-båt Nausikaa (jfr ML, s. 181-182, 191-192, 227).

Primus inter pares. von Wright tillträder som preses (ordförande) för Finlands Akademi den 30 mars 1968. Från vänster, akademikerna författaren Mika Waltari, bildkonstnären Sam Vanni, fysikern Erkki Laurila, von Wright, folkloristen Martti Haavio och meteorologen Erik Palmén. – von Wright liknade uppdraget som preses vid "en begravningsentreprenörs", eftersom det var tydligt att den gamla akademien skulle komma att upplösas. Så skedde också 1970. Akademin omorganiserades dock ungefär i den riktning von Wright under mellantiden hade förespråkats, och "den ursprungliga Finlands Akademi fick en tämligen hedersam begravning" (ML, s. 220, 222; jfr hela kapitlet, s. 213–223).

Morfar. Georg Henrik med barnbarnet Helena, 1974. I memoarerna skriver han: "Vi är tack-samma för allt vi lärt oss av våra barn och barnbarn – vid otaliga samtal runt middags-bordet, på sandstranden på Vålö, i deras hem. Utan deras föryngrande och uppfostrande inverkan hade vår livssyn kanske stelnat och blivit snävare. Nu gick det inte så – tror jag i varje fall" (ML, s. 210–212).

En plats i solen. von Wright skriver i trädgården på familjens andra sommarställe Björkkulla i Sjundeå 1981. Han var känd för att sommartid helst arbeta utomhus, gärna i stekande sol.

Skulpturen. Antonio da Cudan arbetar på den byst som nu står utanför von Wright och Wittgenstein-arkivet i Forsthuset i Helsingfors.

Hedersdoktor. Elisabeth med Georg Henrik som promoveras till juris doktor honoris causa vid det finskspråkiga universitetet i Åbo, Turun yliopisto 1986. von Wright mottog sammanlagt femton hedersdoktorat från universitet runtom i världen. Det han själv värdesatte högst fick han i Bologna vid universitets 900-årsjubileum 1989 (ML, s. 263).

SUOMEN KUVALEHTI

38 • 19.9. 1986 • 14,50

SUOMEN
JA USA:N
SUHTEISSA
KITKAA

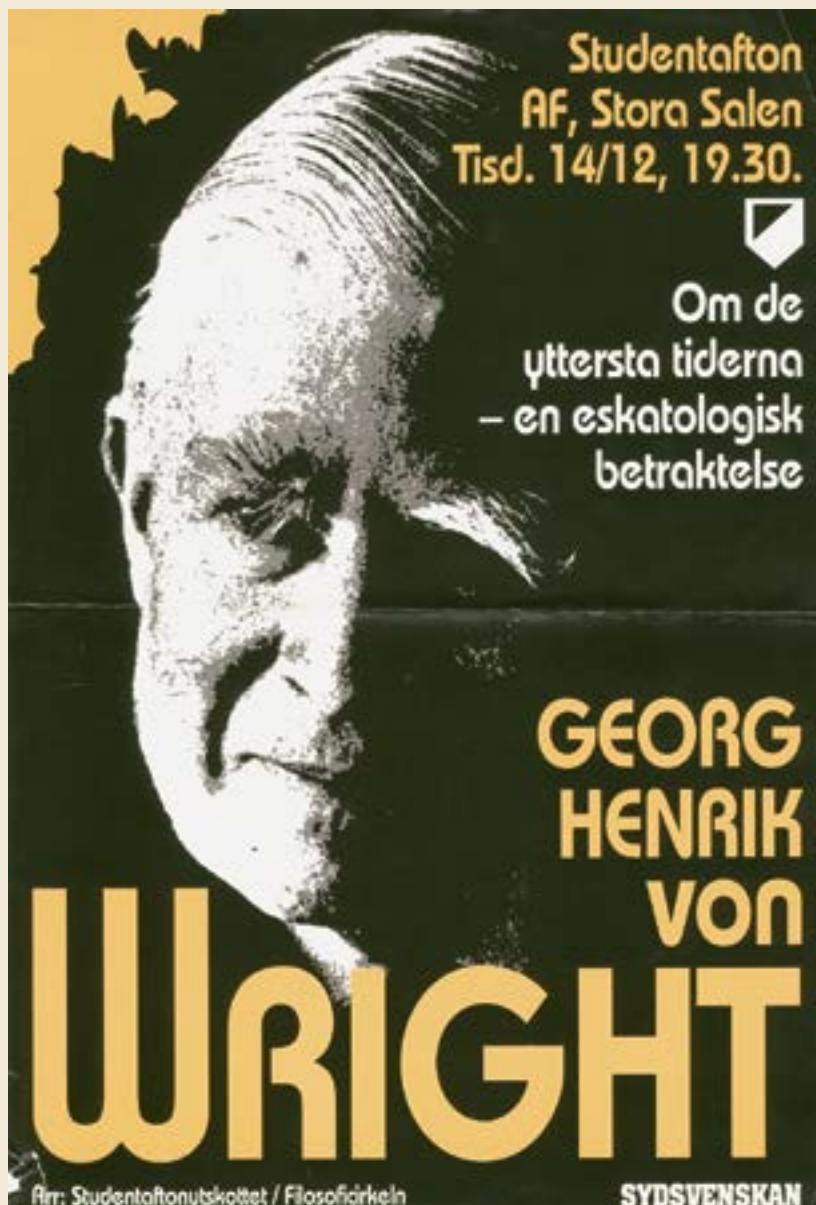
PARHAAT
SUOMALAI-
URHEILIJAT
KAUTTA AIKOJEN

AKATEEMIKKO
VON WRIGHT
ARVIOI
LINKOLAN OPIT

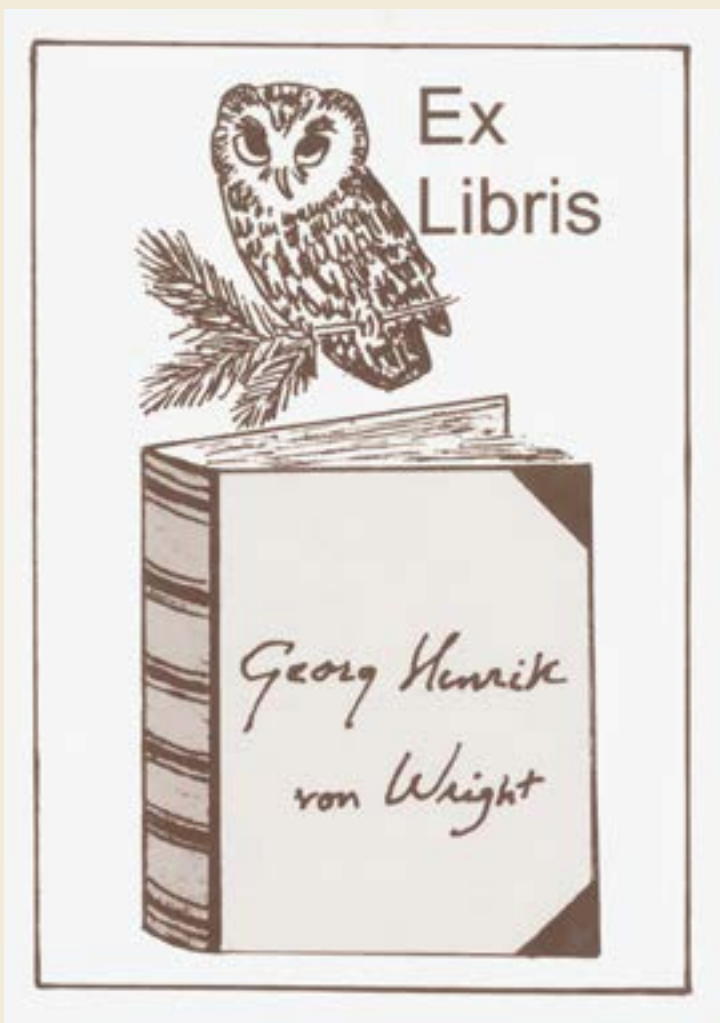
Huumevuoren
huippu paljastui

767004-6-38

Offentlig intellektuell. Pärmen till det nummer av den ledande finska veckotidningen Suomen Kuvalehti från 1986 som innehöll intervjun vi kallat "Blundar vi för den smygande katastrofen?", i avdelning VI. "Akademiker von Wright bedömer Linkolas läror", står det på pärmen.

Eskatologisk tidskritiker. Affisch för von Wrights föredrag i december 1993 vid anrika debattforumet Studentafton i Lund. Föredraget, med för honom under 1980- och 1990-talet typisk tidskritisk tematik, trycktes som "Om de yttersta tiderna. En tankelek" i *Att förstå sin samtid* (1994).

von Wrights exlibris, ritat av hans barnbarn Johanna Grönberg. Om detta säger hon själv: "Jag tyckte om att rita och måla som yngre, så min morfar frågade om jag ville göra ett exlibris. Jag tyckte alltid att Moffa var väldigt vis, därav ugglan. För mig hade det inget med hans karriär att göra, utan att han var min Moffa som kunde förklara även komplicerade och svåra saker för mig. Vi kom tillsammans överens om att det skulle bli en uggla, vilket ur många perspektiv passade bra."

Tillbaka i Cambridge. von Wright efterträdde Ludwig Wittgenstein som professor i Cambridge 1948, men lämnade "den kanske mest prestigefyllda filosofiprofessuren i hela världen" redan tre år senare och återvände till Finland. Detta det svåraste beslutet i hans liv motiverades, skriver han, av familjeskäl och fosterlandsskärlek, och av att han var alltför ung för jobbet: "jag var själv ännu inte färdig som filosof och jag fruktade att kraven och förväntningarna på mig skulle förkväva eller snedvrída min egen utveckling" (ML, s. 152, 155). Särskilt arbetet med att ge ut Wittgensteins kvarlåtenskap gav ändå von Wright anledning att senare regelbundet besöka Cambridge. Bilden är tagen 1991.

Riksfilosoferna. von Wright och Ilkka Niiniluoto vid Filosofiska föreningens i Finland 125-årsjubileum 1998. von Wright var föreningens ordförande 1962-1972, Niiniluoto, professor i teoretisk filosofi vid Helsingfors universitet, valdes till ordförande 1975 och satt sedan kvar på posten i över fyrtio år. Niiniluoto titulerades ibland skämtsamt "officiell riksfilosof" ("valtakunnan virallinen filosofi"), men titeln stämde nog ännu bättre på von Wright.

och att ”det är lika ärofullt och krävande att *leva* för sitt land som att *dö* för det”; också ”arbetarna bakom fronten” kan göra sig ”förtjänta av ärenamnet *hjältar*” (”Vad Finland får och vad Finland behöver: Hur vi befria oss från en synvilla”, 12.4.1940; ”Hjältar bakom fronten”, 24.2.1940).

Vinterkriget var ett entydigt försvarskrig som enade medborgarna. Under fortsättningskriget var saken inte lika enkel, särskilt när det gällde avancemanget österut efter att man återtagit de i vinterkriget förlorade områdena. Finlands motiv och målsättningar för kriget fastslogs som sagt aldrig klart och entydigt från officiellt håll, och hur de bäst skulle uppfattas och framställas var ett ständigt bekymmer för krigspropagandan (Jutikkala 1997, s. 79–83). I von Wrights propagandaartiklar kan man se hur bilden av kriget så småningom förändras, eller aktivt ritas om. Så länge ”det tyska segertåget”, som von Wright kallade det (”Ladoga”, 3.10.1941), rullade på och man räknade med att kriget snabbt skulle vara över, kunde han, liksom andra finska propagandister, tala om erövringen av Östkarelen som ett led i ett tysklett ”korståg mot kommunismen” med syfte att ”för all framtid eliminera det hot mot de nordiska folkens existens, som det kommunistiska mullvadsarbetet och dess andliga drivkraft: den rysk-imperialistiska drömmen om världsrevolutionen, utgjort” (”Kommunismen som samhällsfara” 26.6 och ”Fronten mot bolsjevismen”, 3.12.1941). von Wright skrev då att ”en justering av de statsrättsliga förhållandena i östra Fennoskandia”, alltså en förflyttning av den gamla finska gränsen österut, ”är en nödvändig förutsättning för att Finland framgångsrikt skall kunna uppbära sin roll i det nya Europa” (”Östproblemet”, 1942, s. 100).

Situationen ställde sig annorlunda när man i Finland började inse att Tyskland skulle förlora kriget. von Wright skriver i memoarerna att han insåg att så skulle ske redan i maj 1942, då hans arbetskamrater på informationsverket ännu var av ”alldeles annan mening”: ”Så som jag såg det var Finlands problem i fortsättningen att utan dödliga sår dra sig ur en blodig lek” (ML, s. 93). Det blev i detta läge viktigt att diskret distansera sig från Tyskland genom att framställa kriget som en olycka som drabbat ett passivt Finland snarare än som ett resultat av aktiv strävan. Finland blev ”mot egen vilja och förskyllan indraget i stormaktskriget” skriver således von

Wright i "Brev från Finland" 10.4.1943. I ett senare "Brev från Finland" 8.7.1943 har perspektivet förskjutits ytterligare: "Till det yttre går Finland in i sitt tredje krigsår, som om intet nytt vore att anteckna. Under ytan har emellertid en utveckling försiggått, som gör, att situationen idag ter sig klarare än för blott ett, för att icke säga två år tillbaka. Ju mera man kan retrospektivt betrakta den övermäktiga händelsernas logik, tack vare vilken Finland sommaren 1941 rycktes in i den väpnade kraftmätningen mellan de två största diktaturmakterna, desto tydligare framstår egenarten i de värden, för vilka Finland kämpar, och en desto djupare innebörd får tesen om det finska krigsengagemangets defensiva natur." – Formuleringen är märklig: Hur kan det komma sig att kriget först *i efterhand* tydligt framstår som defensivt? Trodde man att man attackerade, men inser först nu att man försvarade? I ett "brev" daterat nyåret 1944 talar von Wright redan om "det finska folkets goda samvete" när det gäller kriget, som då ännu fortgick (och skulle fortgå ända till september 1944). Detta goda samvete berodde på att "man *vet*, att Finland icke är en tysk 'vasallstat', att landets krig är defensivt och i förhållande till stormaktskampen separat, och att ovillkorlig kapitulation [vilket Stalin vid denna tid krävde] vore liktydig med självuppgivelse." Notera att man nu *vet* vad man enligt von Wright ett halvt år tidigare först börjat ana.

von Wright avslutar det nyss citerade brevet, som torde vara den sista texten han skrev som krigspropagandist på informationsverket, med att apropå lögnaktig rysk krigspropaganda säga att man på finskt håll bara kan "leva vidare i den platoniska förhoppningen, att sanningen trots allt skall ha sin verkningskraft i behåll, när mänskligheten engång nyktrar till efter krigsruset." Dessvärre har von Wrights senare framställning av sin egen krigstida propagandistgärning och sin syn på utvecklingen i Europa före kriget knappast bidragit till en på en sann beskrivning baserad förståelse av hans verksamhet under denna tid. I självbiografen från 2001 säger von Wright att han efter kriget "upprördes av nymornade kritikers ofta oberättigade och tanklösa klander" av Finlands militära och politiska vägval under krigsåren: "Så länge jag ännu satt fast i arbetet på informationsverket funderade jag allvarligt på att i en liten skrift redogöra för min bedömning av fortsättnings-

kriget [...]. Men därav blev intet. Det behöver man inte sörja” (ML, s. 96). Några skäl för denna sena, ringaktande värdering av den planerade analysen ger von Wright inte.

Vårt in- och utsiktstorn

Kommentar

Fem notiser, alla osignerade, ursprungligen publicerade i aktualitetsspalten ”Vårt in- och utsiktstorn” i *Studentbladet* 1939 enligt följande: ”Presidentens svar”, ”Kollegan’ Soihtu” och ”För den som uppröres av akademiska stridigheter” 4.2.1939 i *Studentbladet* 1/1939, s. 14–15; ”Vid Runebergsstoden” 18.2.1939, 2/1939, s. 37; ”Under fredliga förhållanden” med ”PS” 18.11.1939, 12/1939, s. 217. – De här notiserna visar von Wright i en lite oväntad roll, som satiriskt lagd kommentator av aktuella inrikes- och utrikespolitiska händelser, och ger samtidigt en bild av stämningsläget i ett Finland och Europa på väg mot andra världskrigets utbrott, med starka höger-nationalistiska och socialistiska strömningar. Den sista notisen är från den 18 november, två och en halv månad efter andra världskrigets utbrott och mindre än två veckor innan vinterkrigets utbrott.

Presidentens svar ...

... till den äktfinska studentdeputationen har av landets svenskar hälsats med uppriktig glädje.⁵⁵ Den uppfattning av finskhetsarbetets natur och mål, som president Kallio samtidigt personligen uttryckte, skiljer sig

55 Universitetslagen 1937 garanterade den svenskspråkiga undervisningen vid Helsingfors universitet och innebar ett nederlag för strävandena att helt förfinska universitetet (jfr ”Finlands universitetsfråga”, 1935, i avdelning II). Under ledning av Akademiska Karelen-Sällskapet (AKS) beslöt de finsksinnade studentorganisationerna att samla in en medborgaradress i protest mot lagen. Adressen överräcktes till republikens president Kyösti Kallio strax före jul 1938, men Kallio meddelade att ingen lagändring var aktuell. Genom denna tilldragelse kan den språkpolitiska ”universitetskampanjen anses avslutad” (Klinge 1979, s. 202).

även på ett fördelaktigt sätt från adressdeputanternas destruktiva och meningslösa krav. I studentpolitiskt avseende är saken av vikt som en avgjord motgång för AKS' strävanden samt som ett bevis på det relativt ringa understöd denna sammanslutnings radikala politik tryckes åtnjuta i folkopinionen. Antalet namn under adressen var nämligen relativt sett litet i jämförelse med t.ex. den svenskspråkiga adressen i universitetsfrågan, som överlämnades för ett par år sedan.

Den mentalitet som tagit sig uttryck i finskhetsadressen är densamma, som på ett nästan komiskt sätt tolkades i AKS' valplakat vid senaste delegationsval. Den språkpolitiska linjen markerades där endast av slagordet "ruotsalaisia vastaan"⁵⁶. Alltså en smutt humoristisk erinran om, att man på detta håll småningom allt mer avlägsnat sig från det positiva "finshetsarbetet" i riktning mot en rent destruktiv inställning, vars huvudmål är att förrinta den andra parten. Under sådana förhållanden är det icke ägnat att förvåna, om adresser i AKS' anda väcker ringa entusiasm i vårt folks bredare lager.

"Kollegan" Soihtu⁵⁷...

... har nyligen åtalats för kränkande uttalanden med anledning av utrikesministerskiftet. Detta är icke första gången bladet tappat besinningen för att under vrålandens proklamera sina föga smakfulla åsikter. Man frågar sig, om icke den bortrensning av osunda inslag i vårt samhällsliv, som höga vederbörande satt i gång, kunde finna ett lämpligt objekt i Akateeminen Sosialistiseura och dess organ. Ifall man icke med beaktande av ifrågasvarande sammanslutnings obetydlighet och relativa ofarlighet anser sig ha råd att betrakta *Soihtu* enbart som en skämttidning. Som sådan har den sina goda sidor bl.a. även för *Studentbladets* redaktion och läsare.

56 "Mot svenskarne".

57 "Kollegan" *Soihtu* (namnet betyder Facklan), var en socialistisk studenttidning som inför vinterkrigets utbrott förbjöds p.g.a. sina sovjetvänliga skrivelser.

... i vårt eget land kan det vara välgörande att besinna, hur fredliga universitetsförhållandena här dock är i jämförelse med vad i många andra länder är fallet.

I RUMÄNIEN blev nyligen rektorn för ett av landets universitet skjuten av en student hörande till Järngardet. Efter detta har nya bestämmelser för universitetens och studentkorporationernas organisation och rättigheter utfärdats, vilka starkt inskränker den s.k. "akademiska friheten". Dessa inskränkningar är visserligen knappast att uppfatta som analoga med universitetsförordningarna t.ex. i Tyskland, utan är snarare avsedda att värna det akademiska livet mot fascistiskt inflytande, men som sådana är de dock symptomatiska för utvecklingen mot alltmer totalitära, "diktatoriska", förhållanden även i många av de länder, där styrelseskicket nominellt är demokratiskt. På denna utveckling har vi ju f.ö. ett exempel på närmare håll.

I POLEN är judefrågan sedan länge ett av de stora problemen även vid universiteten. För någon tid sedan bestämdes *numerus clausus* för judar vid polska universitet, varjämte man även vid högskolorna inrättat "ghetton" i fråga om judiska students platser under föreläsningar o.likn. Numera går man in för en *numerus nullus* som det heter, och för den ändan proklamerade de nationalistiska studenterna i slutet av senaste höst en "vecka utan judar" vid universitetet i Warschau. Detta ledde till våldsamma antisemitiska demonstrationer överallt i landet – bl.a. blev en judisk student i Lemberg misshandlad till döds – varför myndigheterna i december förklarade universitetet i huvudstaden stängt på obestämd tid.

I TYSKLAND passade man i samband med novemberpogromerna på att slutgiltigt "lösa" judefrågan vid universiteten. Detta betyder att "numerus nullus" här numera är ett faktum. Härmed har riksledningens trägna bemödanden att så vitt möjligt fjärma Tyskland från den europeiska kulturkretsen ytterligare tagit ett steg framåt. Småningom blir det väl tid att avskaffa

även universiteten. Ett första steg till frigörelse från den besvärliga västerländska kulturtraditionen i detta avseende utgöres redan av filosofiens slutliga avlivande som självständigt läroämne. God början alltså! – Även

I ITALIEN tycks man ha sinne för parollen ”kulturell självförsörjning”. I en presskampanj för ”enhetlig italiensk uppfostran” heter det bl.a., att barn icke borde undervisas i främmande språk, emedan de härigenom blir utsatta för olämpligt inflytande av andra folkslags mentalitet! I rättvisans namn måste det dock medges, att Italien har bättre råd än Tyskland till kulturell isolering. Italienarnas gamla förakt för ”barbarerna” har aldrig varit helt utan berättigande. En sällsam parodi på detta är dock, att den enda europeiska makt, med vilken Italien på ideologiska grunder sympatiserar, just skall råka vara den sedan gammalt mest föraktade av ”i barbari”.

Vid Runebergsstoden ...

... tolkade kårförbundets ordförande Gunnar Mickwitz i manliga ord finlandssvenskarnas solidaritet med hela vårt folk, den samhörighetskänsla, för vilken kanske ”Runebergs-arvet” är det bästa namnet.⁵⁸ Det är av största intresse – icke minst borde det vara så för våra finskspråkiga studenter – att jämföra detta tal med det, som en av ledarna inom den finska studentvärlden höll vid samma tillfälle. Här fick vi åter ett sorgligt bevis på, att Runebergs-traditionen inom auktoritativa kretsar av den finska ungdomen betraktas som en ren antikvitet utan någon som helst levande betydelse för de ideal, enligt vilka Finlands framtid skall byggas. Det fanns likväl i talet en rätt stark ton av ärlighet, och talaren underlät icke att tolka den beundran även våra finskspråkiga studenter hyser för skaldekonungen. Men just mot bak-

58 Runbergsdagen firas som nationell högtid i Finland på nationalskaldens födelsedag den 5 februari. Gunnar Mickwitz (f. 1906), var en av de mest lovande historieforskarna i sin generation. Han stupade i striderna på Karelska näset 18.4.1940, ett år efter talet vid Runebergsstoden.

grunden av denna "beundran på avstånd" ter sig oförmågan att rätt värdera en av våra förnämsta nationella traditioner och bekännelsen till ideal och importerade program, vilka i djupaste mening är främmande för det positivt uppbyggande i vår historia, som en ur fosterländsk synpunkt ytterst beklagansvärd företeelse. Man önskade blott, att även den finska studentledningen skulle inse, att det här rör sig om ett historiskt misstag, vilket med det snaraste borde korrigeras.⁵⁹

Under fredliga förhållanden ...

... hade *Studentbladets* "kollega" *Soihtu*, utgiven av Aka-teeminen Sosialistiseura, ett visst existensberättigande som skämtttidning, där läsaren fick stifta bekantskap med den mänskliga stupiditetens outgrundliga mysterium i groteska, tragikomiska former. Numera torde det likväl vara av behovet påkallat att vi undvarar den lyxblomma, som *Soihtu* utgjort i vår akademiska journalistik. Eller vad säges om bladets senaste nummer, som utgör en enda lovsång över Sovjet-Unionens förträffligheter i allmänhet och de baltiska staternas frälsning från det imperialistiska hotet i synnerhet. Med överlägsen logisk skärpa bevisas att Estland, Lettland och Litauen nu först kan betraktas som fullt självständiga stater. Ryssarnas vänliga inbjudan till Finland att sända representanter till Moskva för vänskapliga överläggningar har vi bl.a. besvarat med att inkalla reservister, medan den skandinaviska pressen satt in med en trumeld av krigspropaganda för att om möjligt få till stånd ett krig mot arbetarparadisets. O.s.v.

Vi uppmanar allvarligt *Studentbladets* läsare att köpa sista numret av *Soihtu*, ty vi misstänker starkt att detta praktblomster inte mera kan tillåtas florera ens i ett så generöst land som vårt. Därför skall man inte försumma att beskåda det, innan det för alltid skattar åt förgängelsen.

59 Om denna tematik se "Finlands universitetsfråga", 1935, i avdelning II.

P.S. I pressläggningssögonblicket nås Redaktionen av meddelandet att *Soihitu* i enlighet med inrikesministeriets beslut indragits. Vi beklagar livligt dem som försummat att i tid förskaffa sig det numera unika aktstycke, som *Soihtus* svanevrål betecknar i vår akademiska tidsningslitteratur.

Maktens filosof. Ett apropå till en ny Machiavellibiografi

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Studentbladet* 10/1939, s. 188–190. – Denna diskussion om Machiavelli och den politiska maktens problematik, föranledd av Valeriu Marcus nyutkomna biografi *Machiavelli, renässansmänniskan och maktfilosofen* (1939), ger ett gott prov på den strävan efter objektivitet i betraktelsesättet, eller åtminstone i stil och ton, som kännetecknar von Wrights analyser av politiska maktkonstellationer genom hela hans författarskap, och som just Machiavelli exemplariskt förkroppsligar. Vid sidan av filosofi studerade von Wright statskunskap som biämne och hans laudaturuppsats behandlade Machiavellis statsfilosofi (ML, s. 241). Kritiken av skenheligheten som vår tids kännetecken framför andra återkommer i ”Västerlandets värn”, 1939 (senare i denna avdelning).

Statsläran är ett av vetenskapens sorgebarn. Emedan dess objekt ligger på ett område, där våra önskningar om, hur sakerna *borde* vara, så bjärt avsticker mot tingens verkliga ordning, så kan man knappast öppna en enda framställning av statsvetenskapens principer utan att bland de teoretiska idéerna återfinna författarens önskedrömmar i skicklig och oftast kanske omedveten förklädnad. Och då önskningsarna varierar med olika tider och olika temperament förstår vi, varför statsläran i stort sett förblivit en heterogen anhopning av isolerade system och ”teorier” utan den grundfond av exakt formulerbara resultat, som utgör själva kärnan i varje *vetenskap* i ordets egentliga mening.

Bland de vetenskapligt sett mest fullödiga bidrag till läran om staten, som någonsin getts, måste man räkna den florentinska humanisten Machiavellis arbeten från början av 1500-talet. Detta påstående kan i första ögonblicket förefalla egendomligt. Man vill kanske beskylla Machiavellis arbeten för att vara osystematiska och innehålla alltför litet allmänna teorier för att kunna kallas vetenskapliga. Machiavelli beskriver t.ex. ingående, hur man bör gå tillväga om man vill mörda en tyrann, men han uppställer ingen sammanfattande teori om statens ändamål och uppgifter. Han inskränker sig i huvudsak till att studera skeendet i en stat som en kamp mellan olika maktfaktorer, han undersöker i detalj de sociala och psykologiska betingelserna för envar av dessa faktorer att göra sig gällande, och han låter icke sin undersökning påverkas av moraliserande ställningstaganden för eller emot. Just i denna begränsning av uppgiften röjer sig mästaren. En oskymd blick för maktbegäret som en av de starkaste drivfjädrarna för mänskligt handlande, både individuellt och kollektivt, har låtit Machiavelli upptäcka de regler, enligt vilka världens furstar dirigerar de mänskliga lidelsernas spel. Hans vetenskap kan betecknas som det politiska maktspels axiomatik. Den stora frågan, som leder hans forskning, lyder: *om* du vill uppnå det och det politiska målet, vilka medel skall du då använda dig av?

I Valeriu Marcus nyligen till svenska översatta arbete om Machiavelli får vi en livfull bild av de tidsförhållandena, i vilka den stora florentinaren levde och verkade. Vi förstår av denna bild även, varför renässansens Italien erbjöd så utomordentliga förutsättningar för uppkomsten av en maktfilosofi likt Machiavellis. För det första utvecklades i Italien under denna tid ett politiskt spel, som i färgrikedom söker sin like. Aldrig har maktspellet bedrivits mera ohämmat än då, aldrig har den hänsynslösa individualismen frodats som under denna period av enastående initiativrikedom och levnadslust. Samma anda som besjälar renässansens stora konstnärer och vetenskapsmän, besjälar dess politiker. Även politikern är "artist", och hans konstnärskap består i,

att han behärskar i teori och praxis de mänskliga lidelsernas invecklade kombinatorik.

Men detta karaktärsdrag i tiden är icke nog för förståelsen av Machiavellis system. T.ex. vår egen tid med sina caesarer och ränksmidare i stort är även en det ohämmade maktspelets guldålder. Men vår epok saknar en av renässansens förnämsta egenskaper, dess *ärlighet*. I och för sig är det politiska skådespel renässanstidens Italien erbjuder lika ynkligt och motbjudande som våra dagar. I vardera bilden spelar lögnen en dominerande roll. Men just i det sätt, på vilket lögnen användes, kommer en viktig skillnad till synes. En renässansfurste begagnade lögnen som krigslist. Cesare Borgia inviterade sina fiender till gästbudet i Sinigaglia under förevändning, att han ville försona sig med dem. När de engång var i hans våld, lät han saklöst sticka ner dem. Senare hånade han offentligt deras enorma enfald och blev själv beundrad för sin slughet. I våra dagar gäller det framför allt att bevara skenhelighetens mask *efter* ett nidingsdåd. När man underkuvat ett land har det varit för att "rädda freden" eller för att tillvarata landets "sanna" intressen. Man talar om motståndarnas svek och lögn och beundras slutligen själv för sin oskrymtade ärlighet, rättvisa och sanningskärlek.

Denna *skenhelighet post festum* gör vårt århundrade till oklarhetens förlovade tid. Hela denna tids mentalitet går ut på att rättfärdiggöra och vitmena allt det, som ligger i linje med våra egna önskningar. Vår moral måste vara fläckfri. Om Machiavelli hade levat nu, skulle han säkert varit en stor beundrare av Hitler. Men om han skildrat den germanske caesaren lika skrupelfritt som han beskrev sin samtida idol Cesare Borgia, skulle han omedelbart ha kastats i koncentrationsläger. Ehuru vår epok är "machiavellismens" tid i sina gärningar, är den det icke i sitt tänkesätt. Renässansen däremot blev, tack vare sin skrupelfrihet, även klarhetens tid framom andra. I denna dess storhet ligger också förklaringen till, att renässansen frambragte den mest klarsynta vetenskapliga beskrivning av maktens väsen som någonsin getts.

Valeriu Marcus bok tecknar inte bara den tidshistoriska och psykologiska bakgrund, mot vilken vi har att förstå Machiavellis statslära som helhet. Den belyser även i korthet ett av de detaljproblem, som berett Machiavelliforskarna mest huvudbry, nämligen den skenbara motsättning som består mellan florentinarens båda politiska huvudarbeten. Alla vet att Machiavellis bok *Il Principe* behandlar de metoder, genom vilka en enväldshärskare tillskansar sig och behåller sin makt. Mindre allmänt känt är, att Machiavelli samtidigt som boken om *Fursten* skrev en utförlig framställning av, hur ett demokratiskt statsskick bör ordnas för att nå största möjliga stabilitet.⁶⁰ I det senare arbetet ger han ingående råd, hur man bör röja ur vägen en tyrann; i det förra åter finns ett ryktbart kapitel om, hur tyrannen bör uppspära och mörda dem som traktar efter hans liv. Den ”motsägelse”, som man velat inlägga i Machiavellis beredvillighet att utskriva recept för två fullkomligt motsatta ändamål, försvinner om vi beaktar, att den stora lidelsen, som behärskar hans forskning, icke är frågan om vad som *bör* ske i och för sig, utan frågan hur man skall realisera ett engång givet ändamål. Problemet huruvida detta ändamål är gott eller ont faller utom den vetenskapliga forskningens ram. Denna skarpa boskillnad mellan vetenskap och moral, mellan ”vara” och ”böra”, som är ett grundvillkor för all objektiv forskning, har Machiavelli genomfört med hänsynslös klarhet. Det är karaktäristiskt för senare tiders tankegrumling, att man velat ge denna klarhet ett sken av paradoxmakeri och absurditet.

Då Machiavelli formulerar maktspelets regler, sker det alltid sålunda, att han omtalar ett antal konkreta exempel och ur dem abstraherar en allmän princip, som sedan kan tillämpas på analoga fall i framtiden. Men hur vet vi, att principen inte förr eller senare skall förlora sin tillämplighet? Vi vet detta, säger Machiavelli, i enlighet med en allmän lag, vilken redan antikens filosofiska

60 *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio* (skrivna ca 1517), Machiavellis kommentarer till Livius romerska historia.

historieskrivare med förkärlek återopade, nämligen att människonaturen alltid i stort sett förblir oförändrad genom tiderna. Samma grundläggande lidelser, vilka behärskat människorna sedan årtusenden, behärskar dem för all framtid. Något bevis för riktigheten av denna tes, när den utsträcker sig gälla även för framtiden, kan vi självfallet inte giva. Men för en nutida läsare av Machiavellis skrifter är intet så fascinerande som att se, hur faktiskt den maktkamp, som driver det politiska skeendet, samt de kollektiva och personliga lidelser denna maktkamp kalkylerar med, i dag är i psykologiskt avseende desamma som de, vilka ledde renässansfurstarnas ävlan eller de romerska caesarernas världspolitik.

Någon vill kanske påpeka, att detta faktum är skäligt nedslående. Om människonaturen förblivit oförändrad, är vi alltså lika onda, småsinta och förblindade som gångna tiders människor. Är det faktiskt nödvändigt, att det politiska livet alltid skall dirigeras enligt de ”machiavelliska” principerna för våra drifter och begär? I själva verket borde vi likväl inte uttala denna fråga med ett beklagande tonfall. Ty vad vår tid lider av är inte så mycket förekomsten av ”machiavelliskt” handlande som av alltför stor brist på ”machiavelliskt” tänkande. Vår dödssynd är vår skenhelighet, vår tro på fraserna. I den mån vi lyckas befria oss från denna hypokritiska inställning och klart se vår egen skröplighet, skall även det som händer och sker i världen te sig mindre oförklarligt och meningslöst, och vi förstå att möta ödet med den rätta värdigheten.

Korset och hakkorset. Tema med variation

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Studentbladet* 11/1939, s. 200–202. Recension av Olavi Paavolainens bok *Korset och hakkorset. Inför en ny världsbild*, övers. Bertel Gripenberg (1939). – Olavi Paavolainen (1903–1964), ledande modernistisk poet, essäist, kritiker och reseskildrare, var också – och kanske framför allt

– en skarpsynt och idérik kosmopolitisk kulturkritiker och kulturhistoriker. Han analyserade 1930-talets och krigsårens ideologiska landskap och stämningslägen förutom i den bok von Wright recenserade också i *Som gäst i tredje riket* (1937) och *Finlandia i moll. Dagboksblad från åren 1941–1944* (1946). Alla är högst läsvärda böcker än i dag. – von Wrights bedömning här av Hitlers Tyskland som ett hot mot snarare än ett hopp för den europeiska civilisationen, avviker från bedömningen både i några av ungdomstexterna från 1934 och i hans senare utläggningar från 1941. Se den korta diskussionen om möjliga skäl här till i introduktionen till denna avdelning. I recensionen kommenterar von Wright även Paavolainens kritiska synpunkter på de då nya kommunikationsteknologierna ”radion, biografen och bildtidskriften” på ett sätt som kan föra tankarna till hans egen senare kritik av tron på bestående framsteg tack vare ”den vetenskapsbaserade industriella teknologin” (VF, s. 150).

Det finns ett slags de intellektuella kretsarnas problem-barn som kallas ”kulturkritiker”. Personer som ”lyssnar till tidens röster” eller försöker ”tänka världens tankar”. Deras uttrycksmedel är någonting mellan diktarens suggestiva symboler och vetenskapsmannens väldefinierade terminologi. Av detta förstår vi, varför deras skrifter för genomsnittsläsaren blivit en så fascinerande lektyr. De ger en poetiskt förenklande bild av en konkret verklighet, en bild som likt ett konstverk ger oss känslan av befrielse ur en konflikt eller en invecklad problemställning, samtidigt som den i likhet med ett vetenskapligt system vill tjäna som bas för våra ställningstaganden och våra förväntningar i fråga om ett visst utvecklingsförlopp. Men i denna dubbelnatur ligger en stor fara. Om en poet förenklar och förenhetligar ligger häri intet ont, det är ju bara ”poesi”. Men då kulturkritikerns poesier tjänar oss som bas för våra bedömanden, är det ofta frestande att bygga förhastade imperativer och fördomsfulla värderingar på deras grund. För de frestelser, som denna förenklingens poesi för med sig, ser vi tyvärr även de mest kultiverade hjärnor ge vika.

Av dessa kulturkritiker har vi, gudskelov får man kanske säga, inte överhövan många i vårt land. Av dem vi har torde man utan överdrift kunna beteckna Olavi Paavolainen som den främsta – både i gott och i ont. Hans bok *Korset och Hakkorset*, vid vars idéer vi här skall dröja, är full av intelligenta uppslag och iakttagelser och öppnar fascinerande perspektiv över världsskeendets sammanhang, samtidigt som den är en exponent för alla svagheter i det slag av ”världstänkande”, som nödvändigt vill i en begränsad ram inpassa en oändligt nyckfull och mångtydig verklighet.

Som så många kulturkritiker försöker Paavolainen belysa frågan om världsskeendets ”varthän?” genom en historisk parallell. Det är Inka-riket sådant det var århundradena närmast före den europeiska erövringen, som ger jämförelsematerialet.

Den sociala strukturen i det välorganiserade Inka-riket utmärktes av en ytterlig rationalisering av människans verksamhet som samhällsmedlem. Varje familj brukade ett stycke jord, som staten tilldelat den, och vars storlek reglerades alltefter som familjen växte eller minskades. All avkastning överlämnades till de statliga förråden, från vilka den sedermera på ett rättvist sätt fördelades på folket. Ingen fick byta boningsort eller yrke utan statens tillstånd. Ingående av äktenskap var obligatoriskt vid en viss ålder, likaså avtjänande av värnplikt.

Inkas kände inte penningen, utan allt betalades med arbete. Så länge en sträng rationalisering av arbetskraften kunde genomföras, fungerade emellertid detta ekonomiska system utmärkt, och tiggare och arbetslösa var okända.

En av inka-statens huvuduppgifter var skapandet av en varaktig fred. För detta ändamål förde man ständiga krig mot grannfolken, vilka även i stor utsträckning underkastade sig inka-väldet, emedan de på detta sätt kom i åtnjutande av de välsignelser inkafolkets högre civilisation medförde. Krigen fördes med utomordentlig diplomatisk skicklighet: man undvek onödiga grymheter och framställde vid varje lämpligt tillfälle

”fredsanbud”. För att eliminera alla möjligheter till uppror i de underkuvade områdena förflyttade man ända till tiotusentals halsstarriga personer till andra delar av riket, samtidigt som det mest raffinerade övervaknings- och angivarsystem infördes.

Det är här ganska likgiltigt, i vad mån den bild av Inka-kulturen, som Paavolainen tecknar, är riktig. Man ser i varje fall genast den parallell han önskar dra. Inkas levde under hakkorset. Var deras kultur att betrakta som en egenartad form av barbari eller som en mera utvecklad samhällelig tillvaro än den, som i Västerlandets historia varit den normala? Frågan är väl i och för sig meningslös. Men det är viktigt att konstatera, att inkas köpte sin civilisation och ordning med förnekelsen av de värden, som den europeiska människan under lysande perioder av sin historia värderat högst: personligt mod, ansvar och initiativ.

Dessa egenskaper förkroppsligade i högsta grad inka-kulturens förstörare, de spanska conquistadorerna. Blöt-hjärtade liberaler som vi talar gärna med avsky om deras omänskliga grymhet, snikenhet och hänsynslöshet i valet av medel. Men vi får inte glömma, att dessa karaktärsdrag är psykologiskt och historiskt välbegripliga korrelerat till de grundläggande själsegenskaper, ur vilka den så kallade västerländska kulturen vuxit fram. Bach och Newton hör hemma bland conquistadorerna på samma sätt som koncentrationsläger-mentaliteten hör hemma i den sociala rättfärdighetens land.

Den moral, som präglat den västerländska kulturen såväl i gott som ont, är den kristna. Vi får ej glömma, att conquistadorerna även var korsriddare. Deras seger över inkas var korsets seger över hakkorset.⁶¹

*

I dag kämpar åter korset mot hakkorset. Men nu är det hakkorset, som är angriparen. – De två makternas kamp skildras mest omedelbart i de avsnitt, där Paavolainen

61 Om ”conquistadorernas anda” se ”Betraktelser om Europa”, 1941, sist i denna avdelning.

talar om Mussolini och påven samt kyrkofejden och den s.k. nyhedendomen i Tyskland. Det har ordats mycket om den ryska kommunismens religionsfientlighet. Särskilt torde man kunna påstå, att vi i Norden varit blinda för att den kamp mot kristendomen, som nazismen för, i många avseenden är mycket mera genomgripande än bolsjevikernas. I Ryssland kämpade man ursprungligen mot en ortodox och frihetsfientlig kyrka för fullständig befrielse från religionen. I Tyskland bekämpar man den kristna moralen för att ersätta den med en ny moral, där kristendomens individualistiska och liberalistiska läror efterträtts av läran om "rasen" och "folkgemenskapen". Den teori, i vars anda Sovjet-Unionen skulle organiseras var organiskt framsprungen ur kristendomen. Den kristna anden hade förvillat sig i en utopi. Man fann snart, att denna utopi kunde förverkligas bara under hakkorsets nya moral, och i denna mening torde man kunna påstå, att det moderna Tyskland och det bolsjevikiska Ryssland representerar samma anda. En undermedveten föreställning om, att utgångspunkterna varit olika, har gjort att ända till sent nazismen och bolsjevismen betraktats som varandras svurna fiender, och många har i uppdelningen svart-rött sett tidens stora alternativ. Men djupare sett är det icke så, utan den verkliga motsättningen är den mellan kristendom och västerländskhet å ena sidan och hakkorsets världsåskådning å den andra, eller som Paavolainen säger, det är icke en svart och en röd utan en svart och en vit front som står mot varandra.⁶²

Paavolainen belyser sin tes inte bara med exempel från de religiösa konflikternas område. Han talar om ungdomens frammarsch, om den nya uppfattningen av kvinnans ställning och om andra tidens företeelser, där kampen mellan korset och hakkorset går igen. I ett avsnitt fullt av utomordentliga iakttagelser talar han om bokens utdöende. Radion, biografen och bildtidskriften är dess banemän. Människan söker sig bort från tänkan-

62 Jfr diskussionen om socialism och kristendom i "Marknadens mirakel och Antikrists bländverk", 1993, i avdelning VI.

dets sfär till den omedelbara sinnliga upplevelsen med öga och öra. ”Långsamt och säkert håller nutidsmänniskan på att bli ett barn, som uppfattar världen endast som bilder och inte som tankar – och handlar därefter!” Vilket lätt byte är ej biograf- och radiomänniskan för den som önskar göra propaganda! I de demokratiska länderna, där bio, radio och illustrerade tidskrifter florerar okontrollerat, bereder man en idealisk jordmån för hakkorsets propaganda. Men där hakkorset vunnit seger, ser man nogsamman till, att propagandan endast får tjäna dess ändamål.

*

Det är uppenbart, att Paavolainen i motsatsparet korset–hakkorset funnit något för förståelsen av vår tids historia synnerligen väsentligt. Men det ligger även en stor fara i att som han försöka inpassa snart sagt alla tidens alternativ i denna ram. Dessutom är den s.k. kristna moralen inte något så skarpt avgränsat, att den utan vidare kunde ställas upp som hakkors-mentalitetens absoluta motsats. Måhända hade Paavolainen bättre fått fram kontrasten mellan de två moraliska åskådningar, som nu kämpar om herraväldet, ifall han undvikit att använda slagordet kristen moral som ett sammanfattande namn för de moraliska krafter, som står mot nazismen. Däremot är han i sin fulla rätt att påpeka dessa krafternas väsentliga samband med kristendomen som ett av den västerländska kulturens grundläggande element.

En annan svaghet, som är typisk för arbeten i stil med Paavolainens, är att de obetingat önskar uppfatta de stora faktorerna i tidsskeendet som *motsatser*. Detta är naturligtvis i och för sig berättigat. Men existensen av ett motsatspar får inte skymma blicken för det viktiga faktum, att mellan motsatserna även kan råda ett organiskt samband. Låt oss därför till sist försöka skissera ett sådant samband mellan korset och hakkorset, att de inte mera kommer att framstå som absoluta motsatser, utan närmast som poler i en kontinuerlig utvecklings-

kedja. Vi är självfallet medvetna om att vi härvid producerar en fri fantasi över det suggestiva tema Paavolainen angivit.

De conquistador-typer, som skapade den s.k. västerländska kulturen, levde ett farligt liv fullt av allvar och umbäranden, vilka för vår tids vekligare släkten i det stora hela är okända för att icke säga obegripliga. Men som lön för sin möda nådde de även resultat av värde både för sig själva och för hela mänskligheten. En skapade konstverk av ovansklig skönhet, en annan erövrade med ett matematiskt system nya domäner i andens rike, en tredje grundade en förmögenhet, som var början till ett mäktigt handelshus' blomstring. Då dessa kulturskapare blickade tillbaka på sin gärning, fann de samtliga, att den hade till grundförutsättning deras möjlighet att själva bryta sig väg genom hindren, att få kämpa efter egna linjer och under eget ansvar. Sålunda uppstod den farliga tanken, att envar människa, om blott de yttre betingelserna det tillät, kunde utföra en gärning åtminstone i smått lik den som dessa stora kulturbärare utfört. Ur försöken att realisera denna idé framväxte småningom det nutida liberalistiska och demokratiska samhället. Men massan har mera sinne för avnjutandet av arbetets frukter än för det svåra allvar, i vilket de stora arbetsresultaten nåtts. Den var glad över att livet blev lättare och glömde, att denna lättnad blott var avsedd att tjäna ändamålet: att också de kunde utvecklas till conquistadorer. I stället gjorde man lättnaden till självändamål och yrkade på allt större och större förenkling. Man ville till slut inte mera läsa böcker, man ville se biograf, man ville inte befatta sig med personligt grubbleri, man ville ha fasta objekt att dyrka och se upp till, man krävde fred, ordning och jämn fördelning av detta livets goda framom allt annat. Men ju bredare basen blev för den demokratiska och västerländska kulturen, desto svårare blev det att bemästra de problem och svårigheter man helst av allt ville undvika. Och när det inte gick på annat sätt, revolutionerade man till slut mot Västerlandet. Korset störtades, och man uppreste hakkorset.

Men då massorna började uppresas hakkorset, blev några betänksamma och sade: Inte var det ju därhän vi ville. Vi skulle bli conquistadorer likt våra förfäder och inte slavar som undersåtarna i Inkans rike. Medvetna om att ett värdefullt arv höll på att förintas reste sig en del av conquistadorernas ättlingar till kamp mot hakkorset. Ingen vet i dag, hur den kampen skall sluta. Skall Västerlandet åter engång förmå höja sig mot de ideal, som det självt förflackat? Eller är vi redan så långt från kontakten med våra idealiserade förfäder, att vi inte mera klart vet, vad vi själva sist och slutligen kämpar för? Kanske är vår strid nu blott en protestinlaga mot en på det psykiska planet redan fullbordad utvecklingsgång.

Verklighet och dröm kring Finlands ostgräns

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Studentbladet* 12/1939, s. 223–224. Recension av Olof Enckells bok *Vakt i öster. Vandringar i Gränskarelen* (1939). – Genom realismen och sinnet för mänskliga tragedier i beskrivningen av Karelen, liksom i dragningen till ”gammal hederlig’ patriotism” både hos Enckell och von Wright, som för övrigt var goda vänner (ML, s. 88), kontrasterar recensionen starkt mot texterna om Karelen och Europa från 1941 som placerats sist i denna avdelning. År 1939 tycktes von Wright ”tanken på ett Stor-Finland definitivt ha blivit en utopi utan existensberättigande”. När fälttåget österut kommit igång sommaren 1941 framstod saken för von Wright och många andra i ett helt annat ljus. (Se ”Öst-Karelen och Norden” senare i denna avdelning.)

Olof Enckells nya bok *Vakt i öster*, borde ha utomordentliga förutsättningar att bli en av årets bestsellers. Boken, som är skriven på basen av intryck från fotvandringar i den karelska gränsmarken sommaren och hösten 1938, kan kallas aktuell av två skäl. För det

första emedan den är en landskaps- och kulturskildring av rang från den del av Finland, där man mest påtagligt erfar vårt lands i dessa dagar särskilt uppmärksammade position som en Europas utpost mot Asien. Och för det andra på grund av de inlägg Enckell själv gör i diskussionen om de invecklade problem, som måste bemästras för utvecklingen och förkovringen av de i många avseenden efterblivna och tragiska förhållandena i vår ostmark. Enckells bok blir som helhet en ytterst stimulerande lektyr, inte minst emedan den ger näring åt fantasien och lockar till spekulationer kring det tema, som bestämmes av vår ställning som Västerlandets pionjärer på vägen österut. Över framställningen vilar en stämning av genomkultiverad, human patriotism, en fosterländskhet, som är fullständigt fri från alla slagord och allt reklamakeri, och som inte förlorar sin värme trots tillsatsen av den lilla reservation och skepsis, vilken präglar varje intellektuell betraktelse av tingen. – Vi tar för givet, att boken kommer att uppmärksammas även i Skandinavien och likaså att den skall översättas till landets andra språk.

Enckell började sin vandring på den punkt där Stolbova-fredens gräns når ut till Ladoga och genomvandrade sedan Salmis, Suojärvi och Ilomants socknar i omedelbart grannskap av gränslinjen. Själva gränsen och dess stämningar av, man vore frestad att säga skräckromantik, utgör ett huvudmotiv i reseskildringen. Det är känt, att för endast vidpass fyra år sen sovjet-myndigheterna vidtog omfattande folkförflyttningar i Fjärrkarelen. Påsknatten 1935 måste sålunda gränsbefolkningen i vidsträckta avsnitt lämna gård och grund för att bortföras till okända öden i Gud vet vilken del av det väldiga imperiet. De övergivna husen i gränsens omedelbara närhet står nu halvt fallfärdiga med tomma fönstergluggar stirrande in mot de lyckligare lottade markerna i väster. De enda spåren av bebyggelse är de talrika ryska vakttornen och de palisadombyggda kasernerna. Vid deras anblick, säger Enckell, erfar man den sällsamma dragningskraft, som det skrämmande och otillgängliga utövar på oss, och som påminner om

den ”skräckinjagande, perversa njutning, vilken döden kan ha också för en sund människas inbillning”. I allt sitt armod och elände är det ändå en vänlig och trygg bosättning, som öppnar sig på den finska sidan, medan över ingången till kommunistparadiset man städse tycker sig läsa mottot från Dantes *Inferno*: ”I som här inträden låten hoppet fara!”

När Enckell i Hattuvaara i Ilomants på grund av fysisk utmattning såg sig tvungen att avbryta sin vandring tidigare än beräknat, utgjorde hans resa likväl ett avslutat helt, emedan han då genomvandrat hela det grekisk-katolska bosättningsområdet längs gränsen. Detta bosättningsområde bildar en kulturell provins, där Finland inom sina gränser kommit att sluta en spillra av en Västerlandet rätt främmande kulturform. Det märkligaste med denna spillra är, att den numera bör betraktas närmast som ett museiföremål, icke som en avskuren del av en större helhet. Ty såvitt man vet, håller de grekisk-katolska karaktärsdragen, som länge i vårt medvetande framstått som inseglet på allt ryskt, i och med bolsjeviseringen på att försvinna i Ryssland. Den medeltida kampen om Finland mellan Sverige och Novgorod var ett led i råuppgången mellan kristendomens två huvuddelar: den västerländska katolska och österländska ortodoxa. I dag pågår likaså en kamp om själarna mellan Öst och Väst, en kamp där den lagbundna frihetens idé kämpar mot idén om individen som robotvarelse i ett fåtal mäktiga despoters tjänst. Även i den kampen befinner sig Finland på gränslinjen mellan två världar. Men det är icke vid anblicken av de ortodoxa kapellen eller i studiet av den grekisk-katolska befolkningens primitiva seder och bruk, som vi erinras om Finlands *nu* aktuella förpostställning mot öster. Den ortodoxa kulturen i vårt land representerar blott minnet av en värld som överlevat sig själv och som numera därför kan betraktas med romantiserande pietetsfullhet.

Under den ”ryska tiden”, vilken för Gränskarelen vidkommande börjar redan 1721, bildade hela det kareliska området fram till Onega och Vita havet i öster ett i

etnografiskt och kulturellt avseende homogent gebit. Stolbova-fredens gränslinje framstod ingalunda ens efter det s.k. Gamla Finlands återförening med moderlandet 1811 som en obetingat skiljande mur mellan två folk och två kulturer. I 1800-talets finsk-nationella väckelse spelar Fjärrkarelen en betydelsefull roll som Kalevala-sångernas fyndplats. Det är först efter Finlands självständighet som gränsen i öster blivit en oöverstiglig skiljemur. Detta har i många avseenden varit ett tragiskt faktum inte bara för den finska befolkning, som fått stanna i Sovjet. Även för inbyggarna väster om gränsen blev den definitiva skilsmässan från stamfränderna öster om linjen smärtsam. Många familjeband blev brutalt ituskurna och inte minst avbröts ekonomiskt viktiga förbindelser. Vår karelska gränsbefolkning hörde i många avseenden närmare ihop med Fjärrkarelen än med landet i väster, och det är ej alldeles förvånande om den i dag som är ännu inte helt på samma sätt som landets övriga inbyggare känner sig hemmastadd i det fria Finland.

Det är delvis mot bakgrunden av dessa faktiska förhållanden som vi har att förstå den stor-finska drömmen. Till en av sina sidor är visserligen heimo-tankens rent ideologisk. Som sådan bygger den helt visst till icke ringa del på världsfrämmande illusioner och ouppfyllbara önskedrömmar. Men ett påtagligt, reellt underlag för denna tanke ligger i den karelska delningstragedien vid tiden för Finlands tillblivelse som självständig stat. Aunus-expeditionen år 1919 måste bedömas även ur andra synpunkter än de, som låter den framstå som enbart ett romantiskt fribytaräventyr. Det var i varje fall ett försök att rädda en icke oväsentlig del av den finska folkstammen till gemenskap med huvudstommen, ett försök vars misslyckande blir desto mera tragiskt, då man besinnar det öde, som senare under sovjet-rysk regim kommit Fjärrkarelen till del.⁶³

63 Olonetsexpeditionen (fi. *Aunus*) var en militär expedition 1919, under vilken en finsk frivilligkår med stöd av finska staten försökte erövra och med Finland införliva delar av Östkarelen. Den var en del av

Man kan förmoda, att det Fjärrkarelska dramat i och med de folkförflyttningar, som de allra senaste åren företagits på den ryska sidan av vår ostgräns, definitivt blivit utspelat. Det hör till vår tids brutalaste drag, att regeringar med sitt maktbud kan utplåna århundradens arbete och historiska traditioner. (Jämför tyskarna i *Balticum*!) Därmed tyckes även tanken på ett Stor-Finland definitivt ha blivit en utopi utan existensberättigande.

Men detta hindrar inte att våra nationella ambitioner har ett rikt verksamhetsfält i öster. Nämligen på den finska sidan om gränsen. Som redan antydde lever vår karelska gränsbefolkning till en stor del i förhållanden, vilka inte bara på grund av sin primitivitet och fattigdom i och för sig är beklagliga, utan vilka även kan vara vårt land till direkt skada. Finland har ej råd att vid sin östra gräns hysa en befolkning, som inte känner levande gemenskap med vårt land som helhet, och som kanske därför kunde tänkas stå främmande även för kravet att vårt områdes integritet obetingat måste värnas. Det får inte bli så att drömmen om förgångna lyckligare tider kommer vår karelska gränsbefolkning att rikta blickarna mot öster i hopp om att det som en gång varit skall återställas. Det är ett bittert faktum, att denna befolkning först av allt måste lära sig att skrinlägga drömmen om ett enhetligt Stor-Karelen, samma illusion alltså som den från vilken vår finska nationalism småningom får lov att befria sig. Men av denna anledning framstår det även som ett oavvisligt imperativ att förhållandena vid vår ostgräns görs sådana, att befolkningen där förstår, att dess egen framtida lycka är knuten till Finlands fortbestånd som en fri och framåtsträvande nation.

Det är icke möjligt att här diskutera de åtgärder, vilka i första hand synas nödiga för förbättrandet av de sociala och ekonomiska förhållandena i Gräns-karelen. De problem, som här uppdyker, är delvis av mycket svår-

frändefolkskrigen (fi. *heimosodat*), halvofficiella militära expeditioner som arrangerades från Finland till Estland, Östkarelen och Petsamo 1918-1922.

löst och ömtålig natur. Till detta bidrar i sin mån att all kolonisationsverksamhet i denna del av landet måste bedömas även ur strategiska synpunkter, vilka ofta talar för åtgärder i motsatt riktning mot dem som omedelbart ur välfärdssynpunkt vore att anbefalla, t.ex. i fråga om byggandet av tidsenliga trafikleder. Enckell belyser dessa problem rätt ingående på flera ställen i sin bok och framför synpunkter, vilka torde vara även av omedelbar praktisk betydelse.

En allmän sak beträffande det fosterländska arbetet i Gränskarelen, som Enckell betonar, måste här till sist påpekas. Erfarenheten har utvisat, att detta arbete har mest framgång, när det bedrivs utan patos och yttre åthävor, fritt från ideologiska programpunkter och radikala nationalistiska idéer. Denna omständighet förtjänar att framhållas både som ett varnande memento för överdriven finsk nationalistiver och som ett glädjande bevis för den ”gamla hederliga” patriotismens livskraftighet även i vår av metafysiskt dunkel omtöcknade tid.

Västerlandets värn

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Studentbladet*, 13–14/1939, s. 223–224, osignerad. – Artikeln ingick som ledare i det första numret av *Studentbladet* som utkom efter vinterkrigets utbrott den 30 november 1939. von Wright var vid denna tid tidningens chefredaktör. Denna text och den följande i vårt urval försöker begreppsligt artikulera och retoriskt bygga upp idén om kontrasten mellan det fria, västerländska Finland och det despotiska barbari som Sovjetunionen sägs representera. von Wright diskuterar även vad ”kulturförsvaret” i god mening kan tänkas innebära. Att försök av denna art lätt förfaller till kritiklös självhävdelse är uppenbart.

Vår tids bedrövligaste kännetecken är dess skenhelighet. Aldrig har en världshistorisk epok i samma utsträckning som vår uppvisat ett så hängivet hypokritiskt fjäsande för de goda idealen. I stormakternas kamp har intet vackert ändamål varit så upphöjt, att det ej kunnat tas i bruk för själviska syftens rättfärdigande och även de blodtörstigaste våldsmän har vi sett vifta med sanningens, rättvisans och fredens banér över människomasorna, som de uppviglat. Europa har störtats i ett inbördeskrig, som länder de västerländska kulturnationerna till ovansklig skam.

Den nesa, som drabbat Västerlandet, framstår klarast och tillika ohyggligast, när man betraktar den karikatyr av de europeiska metoderna, som Sovjetunionen presterat i sitt angrepp på Finland. I vilken översvallande godhet och rättträdighet har ej de röda hövdingarna maskerat sig, då de gått att rädda vårt land undan farliga krigshärdar, imperialistiskt hot och sociala orättvisor! Även om argumenten i sin plumphet ej kan väcka annat än avsky i den civiliserade världen, kvarstår dock det bedrövliga faktum, att Europa i Sovjets uppträdande fått skåda sig självt i narrspeglarna.

Det är därför icke utan en viss tvekan man i detta fraseras århundrade ser sig om efter de slagord, vilka skall besjåla oss i kampen mot barbarerna. – Man säger, att vi kämpar för den västerländska kulturens värnande. I detta påstående ligger förvisso en djup sanning. Men vi måste även se till, att vi *förstår* denna sanning och ej låter slagordet om Västerlandets försvar bliva en fras utan innehåll.

Vad som menas med att kämpa för Västerlandets kultur, inser vi kanske bäst om vi hänvisar till ett ofta åberopat exempel, som uppvisar en betydelsefull analogi till vårt fall. När grekerna avvärjde persernas angrepp på deras land, skyddade de tillika den spirande europeiska kulturen mot förintelse österifrån. Och dock kan man knappast påstå, att grekerna i sin kamp eldats av medvetandet om det värdefulla i sin filosofi, sin matematik, sin litteratur eller sin konst. Omedelbart stred de för det betydligt konkretare mål, som låg i värnan-

STUDENTBLADET

XXVII

N:o 13-14

Ur innehållet:

Västerlandets värn

Hjalmar Neiglick

Reflexioner om Åbo
Akademi

Finland i student-
pressen

Bokrecensioner,
teater m.m.

Finlands hjälte — nu liksom för tjugo år sen

Finlands hjälte. Överbefälhavare Mannerheim på *Studentbladets* pärm strax efter vinterkrigets utbrott. Marsken, som också varit den vita sidans överbefälhavare under inbördeskriget, hyllas som "Finlands hjälte - nu liksom för tjugo år sedan".

det av hem, egendom och familj. Man frågar sig därför om ej i grekernas liksom i vår situation kampen för skyddandet av en viss bildningsform är av sidoordnad betydelse i jämförelse med kampen för mera elementära livsvärden. Under sådana omständigheter kunde det även tyckas som vore det starka betonandet av vår ställning som den västerländska kulturens försvarare en fras mera än en realitet.

Detta resonemang, som visserligen äger sin tillämplighet på sorgligt många fall, där talet om västerländsk bildning och kultur blivit endast en vacker skylt, är likväl förfelat, om man beaktar det orsakssammanhang, som råder mellan kampen för kulturen och kampen för s.k. elementära livsvärden. Det är nämligen ingen tillfällighet, att de folk, som mest framgångsrikt kunnat försvara sig mot övermäktiga fiender, i regel varit kulturbärare i kamp mot barbarer. Och detta igen beror ingalunda enbart på att med högre kultur även skulle följa teknisk och organisatorisk överlägsenhet. Långt mera kommer det an på den *anda*, i vilken striden kämpas. Just i den målmedvetna och okuvliga viljan att värna sitt hem, sitt land och de möjligheter till fri verksamhet, som där erbjudas den enskilda individen, dokumenterar sig de själsegenskaper, vilka är nödvändiga förutsättningar för kulturskapande arbete i de andliga idéernas tjänst. Därför kan man även säga, att ett folks kamp för sin kultur, består *i det sätt, på vilket det förstår att kämpa för värnandet av sina omedelbara livsintressen.*

Uppgiften att värna den västerländska kulturen får sålunda en djupare innebörd, om vi besinnar, att den är identisk med kravet på en målmedveten och energisk vilja till försvar för de alldagliga ting, vilkas värde framstår för oss mest osökt och konkret. Däri skiljer sig även den enskildas uppgift i våra led från den enskildas uppgift i fiendens. I namnet av abstrakta och innehållslösa slagord drivs de röda soldaterna mot våra linjer. Hela detta skådespel är en sinnebild för den anda av lögn och ofrihet, i vilken despoterna i Kreml undertryckt sitt folk. Där dessa förslavade horder röner motstånd av fria män, av vilka envar vet, vad hans kamp gäller, där möts

Västerlandets kultur och Österns barbari. Det mötet har våra förfäder åter och åter fått uppleva. Genom sin kamp har de förskaffat vårt land ära och aktning bland alla kulturfolk. Vi tror att då Finland av i dag åter träder upp till Västerlandets värn, det skall värdigt fylla den ansvarsfulla uppgift, som det har sig tilldelat.⁶⁴

Russisk Masse – finsk Mod

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Vort Værn* 3/1940. – Den danska tidskriften *Vort Værn* utkom 1935–1951 på initiativ av Forsvarsligaen, ett kontaktforum för högre officerare, framträdande personer inom näringslivet och högerpolitiker. Det är inte känt hur von Wrights text kom att publiceras i *Vort Værn* eller vem som översatte den till danska, och något svenskt originalmanuskript har inte påträffats, men vi förmodar att detta var en del av utlandspropagandan inom Hembygdsfronten som von Wright ansvarade för under vinterkriget (se introduktionen till denna avdelning). von Wright behandlade samma tematik, fast mindre utförligt, i ”Den röda armén fyller år”, 14.12.1940, skriven vid samma tid för Hembygdsfrontens inhemska propaganda.

Utöver att vara en redogörelse för, och hyllning till, den finska insatsen under vinterkriget – som för övrigt kan jämföras med von Wrights senare framställning om det lilla viet-

64 Jfr von Wrights ord om de evakuerade karelare han träffade vid pass en månad efter att denna text skrevs, som – trots att de förlorat allt – ger ”ett alldeles storartat intryck” av att ha framtidstron kvar: ”De är bergfast övertygade om, att de skall få återse marken, där de en gång bott och byggt. Nya bostäder skall snart åter resa sig ur askan, nya skördar bärgas och livet fortleva rikare, starkare och intensivare än förr. Så har Finlands folk alltid börjat på nytt där den gamla fienden skövlat och härjat och så skall det börja igen denna gång. Det ligger något stort och förändligt över en livssyn, för vilken personliga ägodelar och rikedomar betyder mindre än själva hembygden som sådan. Ett folk, som besjålas av denna omedelbara och självförgätna kärlek till sitt land, kan icke lätt betvingas” (”Resa bland evakuerade”, 11.1.1940).

namesiska folkets kamp mot en annan stormakt i ”Vapnen tystnar i Vietnam”, 1973 (i avdelning V) – innehåller texten här nedan ett tidigt explicit uttryck för den teknologikritiska hållning som senare blev en så central del av von Wrights tidsdiagnostiska tänkande. Han presenterar vinterkriget som sovjetmaskinens nederlag i kampen med den finska människan. Det sovjetiska misslyckandet i pansarkriget ger, säger han i ”Den röda armén fyller år”, ”en fruktansvärd bild av den förnedring, som inträder, när människan blir maskinernas slav i stället för deras herre”, och visar – som det heter i texten här nedan – att ”maskinen kan tjäna mänskliga syften bara försåvitt den styrs av individer med förmåga till självständighet i tanke och handling”. En idealiserad bild av avancerad teknik i en sådan människan tjänande roll ger von Wright själv i en tredje propaganda-artikel från vinterkriget, där han beskriver sitt besök på ett finskt örlogsfartyg. Skeppet ger ett intryck av ”majestätiskt allvar” och ”estetisk fullkomning”: ”Snart rapporteras det: fientliga flygare närmar sig! Som en jätteorganism, styrd av en övermänsklig vilja, reagerar pansarskeppet. Varje man är på sin post, kanonerna rör sig till sina med matematisk fulländning beräknade vridnings- och lutningsvinklar, hela fartyget är en levande helhet av med strängaste precision samverkande delar. Inom ett ögonblick är allt redo för aktion” (”Hos våra gossar vid flottan”, 11.3.1940).

Om fartyget i fråga varit ryskt snarare än finskt hade von Wrights beskrivning säkert blivit annorlunda, men det anmärkningsvärda är att han kunde skriva en sådan hyllning till teknologin, därtill i dess mest destruktiva form. Beskrivningen kan för övrigt ha inspirerats av arkitekten och skriftställaren Sigurd Frosterus (1876–1956). Frosterus hade så ”tjusats av slagskeppen” att han ”gång efter gång” skrivit om dem i *Nya Argus* och i sin bok *Moderna vapen* (1915) hade han noggrant beskrivit delarnas exakt kalibrerade samverkan i helheten (Ramsay 1915, s. 124). Frosterus frammanade skickligt den teknologiska fulländningens estetiska tjuskraft och framställde ”den moderna förstörelsemaskinen” som ”det färdiga konstverket”. ”Skönast blir slagskeppet”, skriver han 1907, ”då det vaknar ur sin vila, när tornen vrida sina muskler av vatten och stål” och kanonerna, som ”i raffinerad elegans kan förliknas vid de antika kolonnskäftens entasis”, ter sig som ”halsen

till ett fruktansvärt rovdjur; i styrka, i vakenhet, i känslolös grymhet överträffande de förhistoriska siluriska djuren” (Frosterus 1915 [1907], s. 245–246, 254). – Om Frosterus, som senare utvecklade sig till en stor teknologikritiker, och om von Wrights relation till honom, se Sarje 1996, 2000 och 2021.

Oavsett om beskrivningen inspirerats av Frosterus eller inte, visar von Wrights propagandaartikel att ett estetiserande och beundrande tal om modern teknologi inte var honom helt främmande. Att han kunde hysa stor beundran för fredstida vetenskapligt-teknologiska framsteg framgår tydligt av en del av hans senare skrifter (se introduktionerna till avdelning IV, V och VI, samt kommentaren till ”Den exakta beteendeforskningen”, 1965, i avdelning IV). Å andra sidan är den typ av humanism som den unge, och till betydande del också den senare von Wright företräder ändå latent, om inte teknologifientlig så åtminstone ringaktande i förhållande till teknisk utveckling. Sålunda skriver von Wright redan i ett resereportage från Rom 1937 om kontrasten mellan de tidigare, republikanska romarnas ”etiska anda [...] dygdernas pietas och virtus” som den visar sig i deras byggnader, och kejsartidens storvulnhet, där ”mera allmängiltiga, men tillika även mera förflackade egenskaper” uttrycks och ”raffinemang i de tekniska detaljerna ersätter helhetens harmoniska uttryck”. ”Den fabriksmässiga tillverkningen efterträder det organiska modellerandet. Ändamålens profanering följer med teknikens triumf över anden, och det är kanske typiskt, att vi tycker latrinerna med marmörväggarna är en lika god representant för kejsarnas världsstad som det etrusco-italiska templet för Catos [...] Rom” (”Från republikens tempel till kejsartidens latriner”, 1937, s. 18). von Wright säger senare om Romreportaget att den som känner till hans senare tankar ”kan ur själva titeln utläsa en hel historiefilosofi” (ML, s. 64; om hans resereportage se kommentaren till ”Fuga genom fem länder”, 1937, i avdelning II).

Selvom Krigen i Finland kun har varet i tre Maaneder, har den allerede skænket Verden mangan en Lære. En af de vigtigste er de russiske Motortroppers, specielt Stridsvognenes Fiasko.

At dømme efter den Maade, paa hvilken det russiske Overfald paa vort Land har fundet Sted, havde den bolchevikiske Militærledelse tydeligt regnet med en hurtig Katastrofe for det finske Forsvar, idet den røde Armé i langt højere Grad end den finske kunde benytte den moderne Maskintekniks Frembringelser til krigerske Formaal. De motoriserede Troppers Massevirkning, paastod man, skulde i en moderne Krig alene være i Stand til at gøre Udslaget. Et ypperligt Bevis for denne Teori syntes man at have fundet i Tysklands og Sovjets Krig mod Polen sidste Efteraar.

Som man ved, er disse Beregninger slaaet fuldkommen fejl, og det uanset den endelige Udgang af Finlands Kamp mod den overmægtige Angriber. De almene Slutninger der kan drages heraf kan deles i tre Slags. Dels vedrører de Grænserne for Anvendelsen af motoriserede Tropper overhovedet, dels giver de Udgangspunkter for Bedømmelsen af Effektiviteten af den militære Hjælp til Finland, og sidst men ikke mindst giver de et levende Indtryk af Aanden i det System efter hvilken den røde Armé er organiseret.

Smaa Nationer kan med Held forsvare sig mod overlegne Angribere

Det russiske Felttog mod Finland har paa en anskuelig Maade bevist, at hvis en Hærmagt med en bestemt Vaabenart, udviklet til den højst mulige Effektivitet og Modernitet, vil tiltvinge sig Afgørelsen i en Krig, maa to Forudsætninger være til Stede. Den første er, at Vaabnet faar Lejlighed til at udvikle sin Slagkraft under de ydre Betingelser, med Henblik paa hvilke det egentligt er konstrueret. Den moderne Stridsvogn f. Eks er et Vaaben, som hovedsageligt egner sig til mellemeuropæiske Naturforhold, hvor det i Forbindelse med Infanteri kan udvikle en afgørende Effektivitet. I Finland er Terrænet derimod gennemgaaende af en saadan Art, at Stridsvognene baade har svært ved at operere selvstændigt og endnu sværere ved virksomt at understøtte Infanterifremrykning paa en bred Front. Dette gælder selv den

Del af Landet, som ejer den største Lighed med central-europæiske Terrænforhold, nemlig det Karelske Næs.

Man hører ofte den Pastand fremsat, især fra bolchevikisk Side, at Aarsagen til det frygtede russiske Tankvaabens Fiasko ene og alene skyldes de vanskelige Terrænforhold. Dette er imidlertid kun een Side af Sagen. Som antydet, maatte der endnu være en anden Forudsætning til Stede end Terrænets Egnethed for at man kan være sikker paa Fremgang for en overlegen Vaabenart. Denne er, at begge de kæmpende Arméer i det store og hele bliver opstillet efter den samme Skole. I modsat Fald kan den angribende Part nemlig komme til at opleve ligesaa mange uventede som ubehagelige Overraskelser. I denne Kendsgerning finder vi Nøglen til Historiens mange gode Exempler paa, hvorledes smaa Nationer med Held kan forsvare sig mod overlegne Angribere. Thi disse smaa Folk, som ligger klods op af Stormagternes Magtkoncentrationer og hverken har Resourcer til eller Interesse for at udvikle sin Krigsmagt efter de samme Principper som de expansive Nationer, er fra Begyndelsen af gaaet ind for i en eventuel Krig ikke at udnytte *Styrken*, men *Svagheden* hos de paa Moden værende Vaabenarter.

Et illustrerende Exempel, som desuden opviser en slaaende Analogi med de finske Soldaters Kamp mod de russiske Motortropper, frembyder de svejtsiske Bondehæres vellykkede Forsvar mod de østrigske og burgundiske Riddere. De rustningsklædte Riddere til Hest var Middelalderens Tanks, og frygtindgydende Angrebsvaaben i sin Art. Naar to Ridderhære mødtes, sejrede den Part, der kunde mønstre de stærkest rustede og mest effektivt bevæbnede Mænd paa de hurtigste Heste. Men hvis en Ridderhær skulde kæmpe mod en Krigsmagt, som var opstillet efter helt andre Principer, kunde det ske, at selve Idéen med ”de bevægelige Fæstninger” var belemred med Svagheder, som fortræffeligt kunde udnyttes af en Modstander, som fra Begyndelsen af havde været indstillet paa en ren defensiv Krigsførelse. Den Forsvarsmetode, som det svejtsiske Folk benyttede overfor Ridderne, fik som bekendt en revolutio-

nerende Betydning for Krigsførelsen i hele Europa. Det er paa ingen Maade udelukket, at de talrige improviserede Metoder, som de finske Soldater har udviklet i Retning af at uskadeliggøre Bolchevikernes Stridsvogne, engang i systematisk og videre udviklet Form kan yde sit Bidrag til en fuldstændig krigsteknisk Omvurdering, der kan faa Betydning selv for Stormagternes indbyrdes Krigsførelse.⁶⁵

Den militære Hjælp til Finland vil ikke være forgæves

Den finske Armés heldige Forsvar mod de bolchevikiske Motortropper er ogsaa egnet til at fremsætte visse Synspunkter vedrørende Betydningen af udenlandsk Hjælp til Finland. Da Budskabet om det brutale Overfald paa Finland naaede ud til Verden, turde den første Reaktion have været Tanken om Finlands uafvendelige Undergang trods et tappert Forsvar og Folkets ubegrænsede Vilje til at ofre alt for Fædrelandet. Ruslands Resourcer var uudtømmelige; den materielle Overlegenhed maatte naturnødvendigt snart knuse den svagere Part. En stor Del af den civiliserede Verden er endnu hildet i denne Tro, og den har ganske givet vanskeliggjort Hjælpen til vort Land. Først langsomt begynder det at gaa op for Folkene, at Finlands Sag ikke alene er retfærdig, men at det ogsaa betaler sig at hjælpe Landet i dets Kamp.

65 De medeltida riddarhärarnas sårbarhet uppenbarades vid slaget vid Morgarten 1315, då en mindre schweizisk infanteristyrka tog de österrikiska trupperna i bakhåll i ett smalt bergspass där riddarna inte kunde formå sig. En viktig del av den finska försvarstaktiken under vinterkriget var lätta trupper som rörde sig snabbt på skidor i terrängen. Sovjetiska pansarvagnar och andra mekaniserade trupper som var tvungna att hålla sig på vägar splittrades och omringades i isolerade grupper i en s.k. "motti". Ett legendariskt exempel på denna taktik var mottin på vägen mot Raate, genom vilken finnarna avgjorde slaget vid Suomussalmi i januari 1940. – Som alltid i krig, var Raate-segern också en mänsklig tragedi, där 7 000–9 000 dåligt utrustade sovjetiska soldater miste livet. En historiens ironi är att soldaterna i fråga var från Ukraina (jfr Sillantaus 2022). von Wright beskriver 1940 ukrainarna som finländarnas ödeskamrater, båda på olika sätt offer för Stalins terror ("Ukraina – landet som bidar sin frihet", 1940, senare i denna avdelning).

Til Klargørelse af dette Punkt har bl.a. det russiske Tankvaabens Nederlag stor Betydning. Thi man maa huske paa, at Stridsvognene fra Begyndelsen af blev betragtet som den røde Armés store Trumf i Forsøget paa at gennembryde de finske Forsvarsstillinger. Nu da denne Trumf blev spillet ud med den størst mulige Applomb og alligevel viste sig fuldstændigt ubrugeligt, maatte en Vurdering af Sovjets Muligheder for at betvinge Finland falde væsentligt anderledes ud end inden Krigens Udbrud. Thi Stillingen er ikke den, at Rusland efter at have prøvet *en* Krigsmetode kunde tage en anden op med samme Haab. Udelukkende med Infanteri kunde de finske Befæstninger paa det karelske Næs forceres, og i Ødemarkerne fra Ladoga til Ishavet er Forbindelseslinierne ikke tilstrækkeligt udviklede til at fremføre særligt store Troppemængder. Den Skæbne, som mødte de russiske Divisioner ved Suomisalmi, Kuhmo og Kitelä, turde virke afskrækkende. Ej heller kunde de finske Befæstninger skydes i Grus af Artilleri eller ødelægges fra Luften, hvilket følger af selve Fæstningsanlæggenes Art. Dertil kommer, at Artilleriet er et Vaaben, som den røde Armé har forsømt paa Bekostning af ”mere moderne” Vaabenarter. Altsaa kommer vi til det Resultat, at det eneste i og for sig anvendelige Middel til at gennembryde den finske Forsvarslinje er at benytte Stridsvogne, og dette har som bekendt ikke vist sig af kunne udvikle den nødvendige Slagkraft.

Konklusionen af dette er, at Sovjets Overmagt ikke er saa sønderknusende, som den ser ud til paa Papiret. Risikoen er ikke mere den, at Finland skulde blive *knust* af denne Overmagt, men Faren er, at Finland langsomt skal blive *udryddet*. Saa snart man er kommet til Klarhed over denne vigtige Kendsgerning, træder Spørgsmaalet om Hjælpen til Finland netop ind i en principielt ny Fase. Hvad vi behøver, er først og fremmest saa mange Mænd, at vore egne, hidtil ubetydelige Tab erstattes, og at Mandskabet paa de mest udsatte Afsnit kunde faa Lejlighed til at hvile ordentligt ud efter Kampene. Denne Opgave burde kunne løses gennem den frivillige Hvervning i de skandinaviske Lande. Oversend-

elsen af tilstrækkeligt store Skarer af Frivillige vilde faa en afgørende Betydning for Finland samtidigt med, at det vilde skaane hele Skandinavien for de ubehagelige Følger, som en eventuel Stormagtsintervention til Fordeel for Finland vilde medføre.

Nordens Kamp mod den asiatiske Kommunisme

Sluttelig vil man være tilbøjelig til at mene, at den Skæbne, som blev de russiske Tankformationer til Del, vil være egnet til at give Verden nogle ny Synspunkter m. H. t. hele Sovjetsystemets Fortræffelighed og samtidig gøre den lille Haandfuld "Salonkommunister", der endnu er tilhage i Kulturlandene, betænkelige m. H. t. Moskvavældet.

Russernes Tro paa Letheden ved med motoriserede Tropper at fremtvinge en Afgørelse i Krigen mod Finland er nemlig ikke blot et typisk Udtryk for deres naive Tillid til Maskinens undergørende Kraft. Den er ogsaa et Udslag af den bolschevistiske, "revolutionære" Idé om de kollektive Kræfters altoverskyggende Betydning og det enkelte Individets relative Værdiløshed. Altsaa et Udslag af den samme Aand, som har præget hele den kommunistiske Idealstats Organisation, og som genspejler sig i Sovjets Industri, Jordbrug, Bureaukrati og Familieliv.

Denne Idé bygger imidlertid i meget høj Grad paa fejlagtige Beregninger. Man har glemt, at Maskinen kan tjene menneskelige Formaal, kun forsaavidt den styres af Individet med Evnen til Selvstændighed i Tanke og Handling. Dette gælder i aller højeste Grad Maskiner som Tanks, som ikke blot hver for sig skal føres med Dygtighed og Omtanke, men som desuden i høj Grad kræver nøje indbyrdes Samvirken for at hidføre den paatænkte Massevirkning. For at et Kollektiv i en Krig skal kunne udvikle sin fulde Styrke, kræves der af dets enkelte Bestanddele, Individerne, meget mere end mekanisk Eksercits. Der kræves Forudseenhed, selvstændig Vurdering og en skønt Intelligens, kort og godt lige netop de Egenskaber, der er karakteristiske for den frie Personlighed. Men da alle disse Egenskaber

systematisk er blevet undertrykt i Rusland, er Følgen blevet, at den russiske Armé har lettere ved at udvikle sin Massevirkning ved Parader end paa Slagmarken!⁶⁶

De finske Krigere derimod har overfor hele Verden bevist, hvilken uvurderlig Krafttilførsel det enkelte Individis Tapperhed, Forslagenhed og Initiativ kan yde. Grunden til, at Finlands Soldater har kunnet lægge alle disse Egenskaber for Dagen, skyldes maaske mere end noget andet den Omstændighed, at vort Folk er vokset op med en Samfundsaaend og en Tradition, som siden Arilds Tid har set Statens Opgave i at opfostre frie Mænd og ikke Slaver undergivet en Selvherskers Nykker. Derfor kan man sige, at Finnernes sejrige Kamp mod Kommunisternes Motortropper er noget mere end en ren og skær militær Fremgang, den er et slaaende Bevis paa Raaddenskabens i hele den Ideologi, hvormed de røde Propagandamagere har søgt at forgifte og undergrave de europæiske Samfund. Saaledes en den finske Armés Sejr tillige den nordiske, og dermed den europæiske Samfundsordnings Triumf over Kommunismens fornedrende Barbari.

Nyhetsunger och nyhetskritik

Kommentar

Ursprungligen publicerad åtminstone i *Vasabladet*, *Österbottningen* och *Björneborgs Tidning* 13.2.1940, *Åbo Underrättelser* och *Kotka Nyheter* 14.2.1940, *Syd-Österbotten* 15.2.1940 och *Österbottniska Posten* 16.2.1940. Signerad G-t, i två fall osignerad. Här transkriberad av Joel Backström från maskinskrivet manuskript, daterat den 7 februari 1940, skrivet under von

66 I en propaganda-artikel författad strax efter fortsättningskrigets utbrott är von Wrights bedömning av Röda arméns stridsförmåga dock något annorlunda: "Erfarenheterna från vårt vinterkrig har [...] tydligt givit vid handen, att de ryska trupperna [...] inte är några föraktliga motståndare. Den utomordentliga seghet, med vilken avskurna bolsjevikdivisioner kunde försvara sig i strategiskt hopplösa lägen, lever ännu i färskt minne" ("Tålamod", 1.7.1941).

Wrights tid vid frivilligorganisationen Hembygdsfronten och arkiverat i Riksarkivet i Helsingfors (se appendix B och introduktionen till denna avdelning). – Detta är något så paradoxalt som en krigstida propagandatext som förespråkar källkritik och en skeptisk hållning till sanningsanspråk i massmedia, ett stycke propaganda som varnar läsaren för att låta sig duperas av propaganda. Vid närmare påseende är paradoxen skenbar eftersom von Wright här arbetar – i ordvändningar som låter ana den professionella logikern – med en av propagandans grundläggande figurer: att varna för fiendens lögner, medan den egna propagandan postuleras som sanning. På samma sätt hävdade också granskningssektionen vid Statens informationsverk i en av sina krigstida översikter att ”den finska informationsverksamheten så till vida varit exceptionell för ett krigförande land att den genomgående baserats på fakta och på sanningen, och därmed skarpt avvikit till exempel från det för engelsmännen typiska sättet att informera” (Jutikkala 1997, s. 54, övers. JB).

Propaganda kan naturligtvis innehålla mer eller mindre av direkta lögner, och tonen kan vara mer eller mindre saklig och resonerande, men det som skiljer propaganda från icke-propagandistisk informationsverksamhet är att beslutet om vad som sägs och lämnas osagt underordnas propagandans syfte, vilket det än är – att ena folket bakom krigsinsatsen eller att sälja tvättmedel. Sanningen kan utsägas bara så länge den främjar, eller åtminstone inte äventyrar syftet. Sålunda underströk samma granskningssektion vid informationsverket i en annan översikt, med anledning av pressens missnöje med censuren, att ”i krigstid har ingen rätt att framföra eller i offentligheten underblåsa andra än för krigföringen och landet fördelaktiga stämningar och åsikter” (Jutikkala 1997, s. 56, övers. JB).

En jämförelse av von Wrights två versioner av artikeln om biskop Tomas som ”Finlands första militärpolitiker” (se fotnot 51) ger en inblick i vad detta krav i praktiken innebär. Den första versionen publicerades i ett antal finlandssvenska tidningar i slutet av vinterkriget 1940, den andra föreligger som manuskript från början av fortsättningskriget, daterat 25.7.1941 (se appendix B). Grundtesen som framhävs i båda versionerna är att det på biskop Tomas tid på 1200-talet, liksom under andra världskriget, begicks ”en kraftmätning

mellan två väsensskilda kulturformer” där Finlands roll var avgörande, och att biskopen klart insåg att det gällde ”att i yttersta Norden bygga ett Europas värn mot en ständig fara från öster” – på Tomas tid Novgorod, då von Wright skrev Sovjetunionen. Både 1940 och 1941 är syftet med artikeln det samma: att i ljus av historien söka stöd för Finlands krigstida politik. Men förändringar i den politiska konstellationen ger författaren anledning till ändringar i texten.

Då den tidigare versionen skrevs stödde Storbritannien Finlands försvarskrig mot Sovjetunionen, medan Tyskland och Sovjet samarbetade under Molotov-Ribbentrop-pakten; ett samarbete som också innefattade vapenexport från Tyskland till Sovjet. Versionen från 1941 skrevs däremot då Finland krigade vid Tysklands sida och därmed indirekt mot Storbritannien. År 1940 skriver von Wright om hur det på biskop Tomas tid ”särskilt från de tyska städerna levererades stora mängder vapen och annan krigsmateriel till Novgorod, vilket allt sedan kom väl till pass på härnadstågen västerut”; 1941 talar han bara neutralt om Novgorods handel med ”länderna söder om Östersjön”. År 1940 understryker han Englands viktiga roll inom den västliga kristenheten och Tomas engelska ursprung; 1941 har ”den engelska dominikanermunken” blivit ”kaniken i Uppsala, dominikanermunken Tomas” och England omnämns inte. Karelen nämns inte alls 1940, men 1941 skriver von Wright att Tomas var ”den första politiker, som format och sökt förverkliga tanken om Karelen tillhörighet till Norden”. Europa har nu, säger han, ”med enig front dragit ut på ett nytt korståg mot öster”, och därmed står ”den finska medeltidsbiskopens drömmar om ett starkt Finland med en kulturellt, etniskt och strategiskt naturlig östgräns [läs: innefattande hela Karelen] inför sitt förverkligande” (jfr ”Öst-Karelen och Norden”, 1941, senare i denna avdelning).

Att från propagandistiska utgångspunkter tala om sanning och källkritik är i grunden falskt, något von Wright rimligtvis måste ha varit väl medveten om. Det kan vid läsningen av propaganda vara svårt att bedöma vilken författarens relation till sin text är och fallet von Wright är inget undantag. Hans beskrivning av biskop Tomas som ”en man, om vars verk och planer vi endast äger en ofullständig kunskap, men som trots det – eller kanske just därför – framstår som en monumen-

talgestalt i den europeiska östpolitikens historia”, innebär ju till exempel ett indirekt medgivande om att det han själv säger om Tomas snarare har karaktären av retrospektiv projektion än genuin historisk tolkning. På liknande sätt frestas man av vissa formuleringar i den text vi publicerar här nedan att uppfatta den som skriven i medvetet ironiskt syfte, som ett slags *reductio ad absurdum* av propagandan som sådan. Samtidigt är det väl tveksamt hur mycket utrymme som fanns för ironi och kritisk självreflexion i den finska propagandas-taben under kriget.

I dessa tider, då varje dag kan föra med sig budskap av avgörande betydelse för Finlands del, är det fullt naturligt, att människornas nyhetshunger är mångdubbelt större än under vanliga förhållanden. Envar av oss försöker skaffa sig så många upplysningar som möjligt om läget vid fronterna och om det världspolitiska maktspelets eventuella återverkningar på vår situation. Detta är självfallet ett fullt berättigat intresse, men vi får inte glömma, att tidens allvar även kräver urskillning och kritisk prövning, då det gäller att sammanställa de spridda uppgifterna till en helhetsbild av läget. Vi måste lära oss att skilja mellan tillförlitliga och otillförlitliga källor, mellan den objektiva sanningen och den tendentiöst färgade propagandan, och att avhålla oss från förhastade slutsatser och osäkra spekulationer på basen av ett ofullständigt och okontrollerat nyhetsmaterial.

I fråga om krigsnyheterna är det en gyllene regel, att högkvarterets dagliga rapport bör tillmätas absolut sanning och läggas till grund för vårt bedömande av alla övriga nyhetskällor. Det första vi har att fråga oss inför varje annan krigsnyhet är därför: strider den mot något i armérappen? Om den gör det, kan vi dra den säkra slutsatsen, att nyheten är falsk, gör den det inte, följer härav naturligtvis ej, att uppgiften måste vara sann, utan endast att den möjligen *kan* vara det. Vi har i så fall att ta den med reservation och icke tillmäta den någon väsentlig betydelse, innan den eventuellt bestyrkes av högkvarterets kommuniké.

Man ville kanske invända, att högkvarterets rapport är så kortfattad och knapp, att det är nödvändigt att ty sig även till andra källor, ifall man vill skapa sig en fullt klar bild av krigets gång. Denna inställning beror emellertid huvudsakligen på att vi icke lärt oss läsa rapporten tillräckligt uppmärksam. Och detta är en konst för sig. I all sin ordkarghet innehåller nämligen armérapporten ett långt rikare nyhetsmaterial än vad man vid en första överblick skulle förmoda, beroende på att i denna även det skenbart obetydligaste ord har sin givna valör. I den mån vi får öga för armérapportens alla detaljer, kommer den att förtälja oss mera om vår ärorika kamp än färgrika och mångordiga skildringar och vi lär oss mer och mer uppskatta dess klara och strängt logiska form.

Beträffande de nyheter som vi får oss till livs i våra egna tidningar och den inhemska radion gäller regeln, att man alltid bör beakta de *källor*, från vilka materialet hämtats. Det är icke tillräckligt, om man för att dokumentera en nyhets vederhäftighet påpekar att det eller det sades i radion, eller att i tidningen X står det så och så. Man bör framför allt ha klart för sig, *varifrån* radion eller tidningarna har nyheten, och detta framgår så gott som alltid av notisens ingress: "F.N.B. meddelar" eller "Havas' korrespondent meddelar" eller "enligt tidningen Y". Det händer mången gång även i vår nog så sakliga tidningspress, att uppseendeväckande notiser, som publiceras på framträdande plats under sensationella rubriker, vid en närmare granskning visar sig vara hämtade från en fullständigt inauktoriativ och möjligen ovederhäftig källa. Den enda källa, som när det gäller nyheter om vårt eget land, bör tillmätas fullt värde, är Finska Notisbyrån, vars meddelanden i likhet med Högkvarterets rapporter om krigsläget alltid borde läggas till grund för bedömandet av uppgifter från annat håll beträffande förhållandena i Finland.

Sistnämnda regel bör framför allt tillämpas, när man ur utlandets tidningar och radioutsändningar försöker förfullständiga sin bild av vårt krig mot bolsjevikerna och Finlands internationella belägenhet. Man

bör minnas, att notiserna från de olika länderna nästan alltid bär prägelse av den mer eller mindre "subjektiva" attityd respektive land intar till vårt krig. Även de mot Finland välvilligt inställda stormakterna försummar icke att utnyttja vårt lands belägenhet som en propagandapjäs i det internationella maktspelet, även om det sker på bekostnad av sanningen. Till och med mot de rikssvenska tidningarna måste man förhålla sig kritiskt, ty notiserna i dem är ofta präglade av en viss sensationslystnad. Även om deras strävan går ut på att främja Finlands sak, är det icke utan vidare klart, att deras notismaterial för en läsare i Finland bidrar till en saklig orientering i läget.

Men det gäller för oss inte bara att med urskillning och kritik förstå att mätta vårt nyhetsbegär. Lika viktigt är det att vi lägger i dagen behärskning och återhållsamhet i själva iveren att komma intressanta nyheter på spåren. Denna iver härleder sig i de allra flesta fall minst lika mycket av tom nyfikenhet som av ett rent sakligt intresse. Och nyfikenhet är här i dubbelt måtto en skadlig egenskap. För det första emedan torgförandet av allsköns nyheter, icke minst sådana av rent lokal art, som t.ex. om bombnedslag och förlägningsplatser, kan verksamt gagna den lede fiendens underrättelseväsen, och för det andra emedan politiska dagdrömmar och kannstöperier kring krigets gång är ägnade att avlänka våra tankar från de civila uppgifter, som vi nu med större energi än någonsin har att koncentrera oss på. Det gäller kort sagt att arbeta och tåla, och endast i den mån det framgår ur kravet på medborgerlig allmänbildning taga befattning med dagsnyheterna, och därvid alltid visa största försiktighet och kritisk besinning, då man fäller domen om sant och falskt.

Ukraina – landet som bidar sin frihet

Kommentar

Ursprungligen publicerad åtminstone i *Tammerfors Aftonblad* 14.3.1940, *Åbo Underrättelser* och *Borgåbladet* 16.3.1940 samt *Östra Nyland* 2.4.1940. Signerad G.H. v. W. Transkriberad av Katarina Pihlflyckt från maskinskrivet manuskript, daterat den 6 mars 1940, skriven under von Wrights tid vid frivilligorganisationen Hembygdsfronten och arkiverat i Riksarkivet i Helsingfors (se appendix B och introduktionen till denna avdelning). – I denna artikel spekulerar von Wright kring tanken att vinterkriget, som inleddes med det sovjetiska angreppet på Finland i november 1939, ställt Ukraina i en ny situation och kanske till och med öppnat en möjlighet till ukrainsk självständighet. von Wrights historiska översikt följer ett för nationalistisk historieskrivning typiskt mönster: Ukraina framställs som en nation som alltid funnits och längtat efter självbestämmande men hindrats i sin frihetssträvan av yttre makter. Mångfalden av motstridiga och historiskt föränderliga uppfattningar om nationens själva existens och gränser, dess inre och yttre relationer (jfr t.ex. Plokhly 2015 om denna mångfald i Ukrainas fall), beaktas inte, och bland de många stormakter som påverkat de ukrainska områdenas öden utpekas Ryssland/Sovjetunionen som den eviga fienden. Liksom i von Wrights övriga krigstida texter (med ”Korset och hakkorset”, 1939, tidigare i denna avdelning, som enda undantag) framställs världskriget som den senaste rondan i en tusenårig kamp mellan öst och väst, mellan Europas expansion österut och Rysslands västerut.

Att de fyra tidningar där von Wrights artikel ingick publicerade den i lite olika versioner, visar den inhemska finska krigspropagandans villkor, där redaktionerna inte bara kunde låta bli att publicera texterna de fick sig tillsända, utan också kunde redigera eller stryka efter egen bedömning. *Tammerfors Aftonblad* publicerade manuskriptet utan ändringar (alltså texten som den återges här nedan) medan *Borgåbladet* strök den avslutande meningen (”Ju mer det börjar knaka i fogarna ...”) och *Åbo Underrättelser* hela det sista stycket (texten slutade med ”avskuddande av det ryska oket”). *Östra Nyland* å sin sida ändrade ett enda ord i sista meningen: ”Stalins blodsherra-

välde” blev det neutralare – eller om man så vill mer över-
slätande – ”Stalins välde”.

Den ukrainska frågan, som vid tiden för zardörets fall var ett av de intressantaste problemen i europeisk politik, har under en följd av år befunnit sig utanför det dagsaktuella maktspelets sfär. Efter de misslyckade försöken att konstituera en självständig ukrainsk stat åren 1917–20 har Ukraina betraktats som definitivt knutet till bolsjevik-Ryssland och berövats allt hopp att med egna krafter kunna förverkliga sitt oberoende. Men efter det ryska överfallet på Finland har den urgamla ukrainska frihetsdrömmen fått ny aktualitet och kanske även nya, oförutsedda möjligheter att taga gestalt. Visserligen kan icke den ukrainska frågan, åtminstone än så länge, konkret sammankopplas med lägets utveckling i Finland, men den står oss tillräckligt nära för att påkalla uppmärksamhet och sakligt intresse i vårt land.

Det är ett märkligt faktum, att av Stalins 180 miljoner undersåtar drygt hälften icke är ryssar. Av de icke-ryska folken är ukrainarna det största, omfattande vidpass 45 miljoner människor eller en fjärdedel av hela Sovjets folkmängd. De områden, som bolsjevikerna skändligen rövade åt sig vid Polens sammanbrott senaste höst, var till största delen ukrainska och den ynkliga komedi, som den röda armén uppförde, när den proklamerade sig som det västukrainska folkets ”befriare” lever ännu i färskt minne.

Även om ukrainarna till härstamning, språk och i viss mån också kultur utgör en från ryssarna skild folkhet, får man icke förbise, att de såväl etniskt som kulturellt står stor-ryssarna nära. Orsaken till förvantskapen i det senare avseendet står att söka dels däri, att ukrainarna i likhet med ryssarna och i motsats till det tredje stora slaviska folket, polackerna, antog den grekisk-katolska formen av kristendomen och därigenom avsöndrade sig från den europeisk-västerländska kulturtraditionen, dels däri att i de delar av Ukraina, som kommit att lyda under Moskvans herravälde i flera

århundraden bedrivits den mest hänsynslösa förryskningspolitik.

Ukrainas tragiska historia är lärorik för alla de folk, som genom tiderna haft att kämpa mot moskovitisk expansion. Den visar oss den stor-ryska imperialismen i all dess bloddrypande hemskhet, samtidigt som den lär oss att icke ens sekler av förtryck och ofrihet är tillräckliga för att utplåna ett folks längtan efter statligt oberoende och ekonomisk och kulturell självständighet.

Den tid då Ukraina var ett fritt och mäktigt rike ligger långt tillbaka i historien. Landet styrdes då med Kiev som huvudstad av en gren av den Rurik'ska ätten, denna märkliga vikingasläkt från Norden, som kan taga äran åt sig att ha grundat de riken, vilka sedermera smält samman till det nutida begreppet Ryssland. Kievriket störtade emellertid samman vid mongolernas infall under Djingis Khan i mitten av 1200-talet. Då slutligen mongolvägen brutits och Europas expansion mot öster åter tog vid, var det icke ukrainarna förunnat att ånyo organisera sitt rike. Deras land råkade under främmande inflytande och blev slutligen en del av det polska riket, vilket då sträckte sig från Östersjön till Svarta Havet.

Men detta sekellånga tillstånd av politiskt beroende förmådde icke utplåna ukrainarnas frihetslängtan. Längst i söder och syd-öst organiserade sig det mångomtalade ukrainska kosacksamhället, dit den polska kungens inflytande endast nominellt sträckte sig, och som blev ett frihetens förlovade land för otaliga ukrainska adelsmän och bönder, vilka flydde undan erövrarnas hårda regemente. Och slutligen utgick från kosackernas land en frihetsrörelse, som avsåg ingenting annat än den ukrainska statens pånyttfödelse och lösgörande från Polen. Under kosackhövdingen Bodhan Chmielnicki reste sig ukrainarna till kamp mot sina förtryckare år 1648.

Ehuru Chmielnicki var en obestridlig statsmannabegåvning begick han dock ett politiskt misstag, som skulle bli ödesdigert för hela Ukrainas senare historia. För att reda sig mot polackerna ingick han ett "vänskapsfördrag" med zaren i Moskva, varigenom han

ställde sitt land under den höge moskovitens ”beskydd”. Ukrainarna finge emellertid inom kort göra samma bittra erfarenhet, som alla folk i historien, vilka litat på Moskvas löften och förespeglingar: vid första tillfälle begagnade sig ryssarna av det frihetsälskande folkets dilemma för sina egna expansionssyften. Zaren slöt fördrag med polska kungen och Ukraina fick sitta emellan. Det olyckliga landet, som några år tidigare stått så nära förverkligandet av sitt oberoende, delades mellan sin västra och sin östra granne.

Ukrainas nästa försök att återfå sitt statliga oberoende är förknippat med ett av den skandinaviska östpolitikens mest storslagna företag, Karl XII:s försök att i förbund med kosackerna rikta ett förintande slag mot Moskvas välde. Som känt blev likväl det bistånd, som kosackhövdingen Mazepa gav svenskarna, aldrig tillräckligt effektivt, och den svensk-ukrainska hären blev slagen vid Poltava 1709. Zar Peter utkrävde en fruktansvärd hämnd av de upproriska ukrainarna, och ett ännu grymmare öde övergick folket under århundradets sista årtionden, då efter Polens styckningar nya delar av Ukraina hamnande under det moskovitiska oket. Det ”återuppbyggnadsarbete”, som Katarina II satte i gång i de ukrainska områdena, var en meningslös parodi, som slående påminner om det sätt, på vilka den nuvarande ryska regimen älskar att framställa de ”välsignelser”, som den bringat Sovjets förtryckta folk. Kosack-samhället utplånades, ukrainska språket bannlystes i litteraturen och ämbetsverken, och med en systematisk terror försökte man genomdriva Ukrainas fullständiga förryskning.

Detta tillstånd fortsatte fram till världskriget. Men trots sin förnedring hade det ukrainska folket kraft att under det förra århundradet uppleva en nationell väckelse, som beredde vägen för nya planer på ett fritt Ukraina. Då zar-dömet i mars 1917 störtade samman var handlingens timma äntligen inne för de ukrainska patrioterna. I december samma år, alltså vid tidpunkten för det fria Finlands tillblivelse, utropades en självständig ukrainsk republik. Denna hade likväl från bör-

jan att kämpa med oerhörda svårigheter. Först gällde det att göra sig kvitt bolsjevikerna, vilket även såttillvida lyckades, som tyskarna i början av 1918 occuperade landet och erkände den ukrainska republiken. Finland och Ukraina kan vid denna tidpunkt betraktas som de båda polerna i ett storslaget tyskt projekt att tillvinna sig hegemonien i östra Europa.

Emellertid ledde Tysklands sammanbrott till occupationstruppernas bortdragande från Ukraina och därmed var landet igen blivit ett objekt för den bolsjevistiska imperialismen. I denna situation fanns det för ukrainarna ingen annan råd än att vända sig till sina gamla vedersakare polackerna, som likaså hotades av bolsjevismen. Ukrainas ledare, Petljura, slöt förbund med det återuppståndna Polens hjälte, Pilsudski, och utverkade bistånd mot ryssarna, men måste som motpresentation till Polen avstå det av ukrainare bebodda Galizien, som efter den österrikiska monarkiens sönderfall infogats i Petljuras republik. Alliansen med Polen var likväl icke i stånd att rädda Ukraina undan bolsjevikerna. De röda horderna trängde härjande genom landet och vidare in i Polen, där de hejdades först vid Warshcau. Polen räddades, men i det rysk-polska fredsslutet i Riga 1921 lämnade polackerna sina bundsförvanter definitivt i bolsjevismens klor.

Detta var alltså det tragiska slutet på Ukrainas sista stora försök att återvinna sin statliga frihet. Men drömmen om oberoende lever alltså. Den lever hos de talrika ukrainska emigranter, vilka nu fjärran från sitt hemland hoppas på bolsjevikväldets fall som en nödvändig förutsättning för ett fritt och lyckligt Ukraina, och den lever på djupet hos de 45 miljoner olyckliga människor, som motser sin befrielses timma och väntar att tiden skall mogna för ett avskuddande av det ryska oket.

Med det bolsjevistiska angreppet på vårt land har även den ukrainska frågan inträtt i ett nytt skede. Det har talats om svåra oroligheter i samband med inkallningar och transporter av ukrainska soldater till fronterna i Finland. Vi får självfallet icke bygga några

förhastade spekulationer på den ukrainska frihetsdrömmen, ty även om konjunkturerna för densamma förbättrats av Rysslands krig mot oss, så torde detta faktum motvägas av den europeiska maktpolitikens utveckling sedan senaste sommar. Men i varje fall står det fast, att ett rike som inom sina gränser sluter ett 45-miljoners folk, vilket för blott två decennier sedan organiserade en självständig stat och kämpade en förtvivlad kamp mot sina förtryckare, icke kan känna sig alltför stabilt, då det inlåter sig på ett så vanskligt företag som ett imperialistiskt krig. Ju mera det börjar knaka i fogarna på den sovjetiska statsbyggnaden, desto större bli även utsikterna för att Ukrainas förtryckta miljoner skall ge utlopp åt sin längtan efter ett slut på Stalins blodsherravälde.

Öst-Karelen och Norden

Kommentar

Maskinskrivet manuskript daterat den 15 december 1941, skrivet i tjänsten vid Statens informationsverk och arkiverat i Riksarkivet i Helsingfors (se appendix B och introduktionen till denna avdelning), transkriberat för denna utgåva av Zacharias Hägerstrand och Joel Backström. Det är okänt om texten publicerats tidigare, i Sverige eller någon annanstans. – Att Finlands armé under fortsättningskriget inte nöjde sig med att återerövra de under vinterkriget förlorade östra provinserna utan gick vidare och ockuperade det tidigare ryska Karelen, krävde rättfärdigande inför de egna soldaterna och hemmafronten, men också gentemot utlandet. Motiveringarna i propagandan som Statens informationsverk producerade och distribuerade såg olika ut beroende på tidpunkt och publik. När von Wright riktar sig till en amerikansk publik lyder titeln således ”Finland’s love of liberty” (3.10.1941). I en annan text från samma år, ”Den karelska frågan som internationellt-politiskt problem” (24.10.1941), översatt till franska och tyska, är argumentationen främst statsrättslig, med hänvisningar till hur ”den karelska befolkningens rättskrav [på

självbestämmande] tidigare av opartiska domare [bl.a. inom Nationernas förbund] sanktionerats”.

Boken *Finnlands Lebensraum*, utgiven 1941 av geografen Väinö Auer, historikern Eino Jutikkala och etnologen Kustaa Vilkuna, var det viktigaste bidraget till den del av den finska propagandainsatsen som riktades till vapenbrodern Tyskland. Med delvis nazistiskt och rasistiskt klingande argumentation och terminologi försökte finländarna, på direkt uppmaning från Berlin, motivera varför kontrollen över Östkarelen och Kolahalvön borde tillfalla Finland i det ”nya Europa” som skulle upprättas efter Sovjetunionens nederlag, vilket vid fortsättningskrigets (tillika Operation Barbarossas) början antogs vara nära förestående. Finländska akademiker bidrog därmed för sin del till ett massivt tyskt projekt för att producera en ”vetenskaplig” legitimering för erövringen och nyordningen av kontinenten (jfr Hausmann 1998). Från finsk synpunkt var detta naturligtvis inte huvudsyftet med den finska propagandan, och den viktiga frågan i propagandan gentemot Tyskland var inte heller ”huruvida detta land [Karelen och Kola] tillhörde Sovjetunionen eller Finland, utan huruvida det skulle bli ett tyskt lydland eller inte” (Jutikkala 1997, s. 125) – eller eventuellt en del av Norge, vars quislingregim likaså gjorde anspråk på Kolahalvön. (Jfr Manninen 1980.)

Även om vissa propagandatexter av von Wright översattes till tyska var hans insatser, liksom i den här återgivna texten, primärt inriktade på att försöka övertyga svensk och nordisk publik om det berättigade i Finlands expansion österut. Han hade själv i en översikt författad för informationsverket i november samma år kritiserat den tidigare finska propagandan i Karelenfrågan för att ha varit alltför finsknationalistisk och därmed föga ägnad att övertyga utländsk publik. I stället borde man enligt von Wright framhäva sakens allmän nordiska och allmän europeiska betydelse och sträva efter maximal saklighet i argumenteringen (Jutikkala 1997, s. 120).

I texten som vi presenterar här är det främst strategiska säkerhetsaspekter som lyfts fram, i enlighet med informationsverkets generella policy att bygga upp Karelenpropagandan kring behovet av en militärt försvarbar östgräns enligt devisen att en kort gräns ger en lång fred, fi. *lyhyt raja, pitkä rauha* (Jutikkala 1997, s. 93, jfr s. 80–83, 89). von Wright

målar upp bilden av ett imperialistiskt Ryssland som oavsett regim genom historien utgjort ett permanent säkerhetshot mot Finland, Sverige och hela Norden. Genom det "samfällda kriget mot bolsjevismen" under tysk ledning, skrev han i juli 1941, skulle man "bygga ett Europas värn mot en ständig fara från öster, från ett folk [det ryska] som definitivt ställt sig på sidan av den europeiska kulturutvecklingen och företräd[er] en anda, vilken för alltid måste vara fientlig mot den västerländska" ("Ost-Karelens politiska problem", 30.7.1941, och "Biskop Tomas", 25.7.1941).

I andra propagandatexter från samma år fokuserar von Wright mer på kulturellt-historiska aspekter som han menar visar på Finlands och hela Karelen's samhörighet med Norden och västvärlden. Han följer här den idiosynkratiskt nationalistiska tolkning av den finska historien som företrädades av medeltidshistorikern Jalmari Jaakkola, vars populära bok *Suomen idänkysymys* (1941) också den var en produkt av den statligt organiserade propagandainsatsen (jfr Byholm 2021). Den svenska översättningen av Jaakkolas bok, *Finlands östproblem*, som utkom samma år, recenserades i positiv ton av von Wright i *Finsk Tidskrift* ("Östproblemet", 1942). von Wright hävdar med Jaakkola att Väinämöinen och de andra Kalevalahjältarna är "förtätade porträtt av mäktiga finska sjöfarare och handelsfurstar, representanter för samma driftiga, djärva och fantasirika människotyp som de skandinaviska ländernas vikingar", och att Kalevala sålunda är "den sång som besjunger det finska folkets inträde i den nordiska kretsen" ("Finnarna i den nordiska kretsen", 25.11.1941). Öst-karelen är en "europeisk provins", vars folk genom Kalevalas runodiktning "skänkt Västerlandet poetiska skatter jämförbara endast med den homeriska hjälteodiktningen", men som "utelämnats åt en främmande världsdel" ("Ost-Karelens politiska problem", 30.7.1941).

Vid tiden för de svenska och ryska rikenas uppkomst beboddes Finland och en stor del av norra Ryssland av finska folk, sammanslutna i löst organiserade bygdeförbund. Som bekant blev de finska områdena under kors-tågstiden objekt för politisk expansion såväl från väster

som från öster. Sveriges herravälde befästes snabbt över de södra och västra delarna av det historiska Finland, medan Sveriges konkurrent Novgorod tillskansade sig politisk överhöghet över Ingermanland och största delen av Karelen. Kampen om gränsen för de två expansionsområdena rasade emellertid i många hundra år.

Under denna sekellånga kamp utkristalliserade sig allt klarare tanken, att Nordens trygghet mot öster kunde vinnas endast, om de finska områdena i deras helhet lades under svenskt välde. Vi möter denna tanke redan på 1300-talet i konung Magnus Erikssons korståg. Samtidigt med ett svenskt angrepp mot de ryska stödjepunkterna vid Neva-floden skulle en flotta från Norge, konungens andra rike, företaga en aktion mot Novgorods finska lydländer vid kusten av Vita Havet. Det stort anlagda företaget – det sista korståget i Norden – ledde som känt icke till framgång.

Sedan Erik XIV lagt grunden till Sveriges storhet som Östersjö-makt, sökte Johan III och Karl IX lösa det fortfarande öppna östgräns-problemet sålunda, att Kola-halvön och hela Karelen fram till Vita Havet och Onega-sjön skulle tillfalla Sverige. Denna tanke, som förverkligad hade givit Norden dess geografiskt och strategiskt naturligaste gräns mot öster och tillika införlivat det finska folket *i dess helhet* i den nordiska och europeiska kulturkretsen, kom emellertid icke att genomföras till följd av den svenska politikens engagemang i de central-europeiska konflikterna under 1600-talet. Ehuru Gustav II Adolf haft de förträffligaste möjligheter att realisera sin faders planer, ingick han med ryssarna år 1617 freden i Stolbova, där den gränslinje sanktionerades, vilken numera i det allmänna medvetandet kommit att gälla som det historiska Finlands östgräns. För samtida betraktare måste Stolbova-gränsen, Gustav Adolfs tydligt uttalade åsikt till trots, ha sett sig endast som en tillfällig och ganska nyckfullt uppdragen demarkationslinje under ett uppehåll i kampen om Nordens östliga utmarker, men eftervärlden har den förefallit som en nära nog i en högre världsordning fixerad delningslinje mellan Västerens och

Österns för varandra väsensfrämmande världar. Detta intryck har emellertid sin grund enbart i det faktum, att Norden efter den olyckliga utgången av Karl XII:s krig icke mera kunnat föra en kraftfull öst-politik och motsvaras icke av några naturliga geografiska eller etnografiska betingelser för gränsdragningen.

I ett avseende var likväl Stolbova-gränsen icke ofördelaktig för det samtida Finland och Norden: i strategiskt. Ladoga-sjön blev Viborgs-traktens naturliga skyddsmur mot Ryssland, och i de hundramila ödemarkerna från nämnda sjö upp till Ishavet var det för dåtida krigsföring omöjligt att föra fram truppstyrkor i sådan omfattning, att de skulle ha utgjort ett allvarligt hot mot Finlands trygghet. Detta strategiskt fördelaktiga förhållande bestod i huvudsak oförändrat under en tid av flera hundra år. Ännu så sent som 1939, innan utbrottet av det finsk-ryska kriget, företrädde den finska militärexperten, major Halsti, i sin kända bok *Finlands försvar* uppfattningen, att gränsen genom ödemarken i det stora hela "försvarade sig själv" mot infall av fientliga styrkor.⁶⁷

En av de viktigaste insikter med hänsyn till Nordens politiska ställning i framtiden, som en modern skandinav kan tillägna sig, är att det strategiska läget vid Nordens östgräns i våra dagar till följd av kommunikationsväsendets och krigsteknikens utveckling radikalt förändrats. Beviset härför gav Finlands vinterkrig. För den stora allmänheten i de nordiska länderna och troligen även för Finlands krigsledning avslöjade det ryska angreppet på ett överraskande sätt omfattningen och effektiviteten av bolsjevikernas krigsförberedelser i Öst-Karelen och på Kola-halvön. Från Murmanbanan hade ett flertal bibanor byggts mot den finska gränsen och goda landsvägar i öst-västlig riktning underlätade ytterligare etappen för de ryska trupperna. Omedelbart vid krigsutbrottet kunde därför på samtliga de punkter, där vägar och andra kommunikationsleder till

67 Wolf H. Halsti (1905–1985), militär och författare till bl.a. *Suomen puolustaminen* (1939), som von Wright hänvisar till.

det inre av landet var tillgängliga på finska sidan, överlägsna ryska styrkor bryta in över gränsen. Så var fallet i Petsamo, Salla, Kuusamo, Suomussalmi, Kuhmo, Lieksa, Suojärvi, Käsnäselkä och Salmis; i trakter där krigföring i stor skala aldrig tidigare varit möjlig. Särskilt allvarligt var hotet i Suomussalmi – vid Finlands ”veka liv” – samt i Kuhmo och Lieksa, där järnvägen Sordavala–Uleåborg hotade att avskäras. Som bekant avvärjdes visserligen angreppen längs gränsen – det var det ryska genombrottet på Karelska Näset, som avgjorde kriget – men det synes stå utom allt tvivel, att den ständiga tillförseln av friska ryska trupper i längden hade gjort invasionen omöjlig att motstå även i ödemarken. I varje fall bevisade kriget på ett övertygande sätt oriktigheten i tesen, att ödemarken skulle försvara sig själv.

Från början hade Stolbova-gränsen varit geografiskt och etnografiskt onaturlig, i det den skurit den fenno-skandiska naturprovinsen och det finska bosättningsområdet i tu.⁶⁸ Efter det finsk-ryska vinterkriget var denna gräns därjämte strategiskt ohållbar.

Denna insikt och icke något annat är det som nu, när Finland givits en chans att återfå de i Moskva-freden förlorade områdena, gör att landet samtidigt måste söka sig en ny gräns i stället för den gamla Stolbova-linjen.

68 von Wright skriver 1942 att den finländska geologen Wilhelm Ramsays (1865–1928) begrepp ”Fennoskandien” har ”grundmurat föreställningen om Norden inklusive Östkarelen som en enhetlig naturprovins”; finländska botaniker har fastställt ”Nordens växt-geografiska östgräns” och geologer ”var den finsk-skandinaviska urbergsgunden avlöses av östeuropeiska sediment” (”Brev från H:fors”, 24.7.1942). *Folket* på båda sidor om Stolbova-gränsen var både finskt och nordiskt, förklarade von Wright: ”Ehuru Ost-Karelen tidigt kom under ryskt inflytande och rysk statstillhörighet, är området likväl obetingat ett finskt och nordiskt land. Dess hemmahörande befolkning, karelarna, är icke ett med finnarna besläktat ’frändefolk’, utan en del av det finska folket” (”Ost-Karelen politiska problem”, 30.7.1941). Detta kan jämföras med von Wrights ganska annorlunda bedömning i ”Verklighet och dröm kring Finlands ostgräns”, 1939 (tidigare i denna avdelning), där han talade om den grekisk-ortodoxa kulturen i Karelen som ”en Västerlandet rätt främmande kulturform”, vilken därtill i praktiken förintats av kommunismen; det lilla som fanns kvar av den var ett ”museiföremål” och ”en värld som överlevat sig själv”.

Det är förvisso icke med lätt hjärta, som Finlands folk påtagit sig tunga offer i en blodig kamp bortom landets tidigare politiska råmärken. Men man har gjort det i medvetandet, att Finlands ställning som en fri, nordisk stat icke mera är trygg inom de gamla gränserna. Och ett starkt moraliskt stöd i sin kamp ser finnarna däri, att trygghet för deras land samtidigt betyder trygghet för hela Norden mot bolsjevism och rysk imperialism.

Det är ännu för tidigt att uttala sig om hur de finska trygghetsanspråken slutligt skall tillgodoses. Vid sökandet efter en ny gräns faller likväl blicken av sig själv på en linje från Ladoga längs floden Svir (på finska Syväri) till Onega och från denna sjö över näset till Vita Havet. Medan gränsen från Ladoga till Ishavet är ca 1 500 km, är nämnda sträckning fågelvägen endast mellan 500 och 600 km. Därtill kommer, att Stolbovalinjen i sin helhet är landgräns. Linjen Ladoga-Onega-Vita Havet däremot uppvisar strategiska vattenhinder både i den 500–1 500 m breda Svir-floden och i Onega-sjön; återstoden, det 160 km breda näset mellan Onega och Vita Havet, genomdrages dessutom av det forsrika och mäktiga Uikujärvi-vattensystemet. Ett brett bälte söder om Svir består av glest bebodda, oländiga kärrmarker, och norr om Onega utbreder sig ändlösa, öde skogsregioner.

Den betraktade linjen uppvisar sålunda i strategiskt avseende ojämförliga fördelar i förhållande till den gamla gränsen. Därtill kommer, att Onega-linjen någorlunda exakt sammanfaller med den geologiska och växtgeografiska gränsen mellan Fenno-Skandien och den nordryska naturprovinsen, samt rätt väl motsvarar den etnografiska och språkliga demarkationslinjen mellan finskt och ryskt i Öst-Karelen. Dessa två omständigheter understryker självfallet starkt nämnda linjes ”naturlighet”.

Man hör invändningen: Om Rysslands svaghetstillstånd utnyttjas till att giva Finland en strategiskt fördelaktigare gräns, kommer icke detta att hos ryssarna väcka till liv imperialistiska strävanden och revanschtankar? Den som i svaret på denna fråga tror sig ha funnit ett

argument *mot* en gränsrevision, har emellertid förbi-sett sakens kärna, vilken är följande:

En blick på de finsk-ryska (tidigare svensk-ryska) relationerna efter 1617 lär oss, att *även ett Finland inom Stolbova-fredens gränsmärken varit ett konstant objekt för imperialistisk rysk expansionspolitik*. Detta faktum höll under den korta fredsperioden 1920–1939 på att sjunka i glömska. Ryssland tycktes redan acceptera Stolbova-linjen som ett självständigt Finlands östgräns. Det ryska angreppet på Finland 1939 visade dock, att detta ”respekterande” endast haft sin grund i politiska konjunkturer, och att Ryssland, så fort ett tillfälle bjöds, var redo att gå till anfall.

Ett av den ryska politikens starkaste expansionsmotiv i Norden är strävan efter en kust vid Atlanten. Såsom kännare av Rysslands politiska historia kunnat fastslå, har den ryska expansionen på ett säreget sätt följt det minsta motståndets lag. Där gränsens varit lättast att genombryta, har även den expansiva kraften starkast satts in. För den skull måste man antaga, att *en avrundning av Nordens gränser till största möjliga geografiska naturlighet, varvid Ryssland skulle berövas sina militära baser för en framstöt mot Skandinavien, samtidigt komme att avleda Rysslands expansiva tryck i en annan, lättare framkomlig riktning*.

Den stora frågan är alltså: Vilken sträckning hos Finlands östgräns är bäst ägnad att säkerställa Norden mot det militära hotet från Ryssland? Ur svaret på denna fråga framgår, när de nordiska ländernas försvarsmöjligheter mot öster är *störst* och samtidigt det expansiva trycket från ett imperialistiskt Ryssland *minst*.⁶⁹

69 I en tidigare version av denna text (med samma titel, daterad 11.11.1941) skrev von Wright i detta sammanhang: ”Man kan måhända beklaga den hårda verklighet, mot vars bakgrund Nordens östgräns-problem måste ses och lösas, men man får icke med tomt önsketänkande försöka överskyla denna realitet.” – Man kan jämföra von Wrights syn på den ryska expansionismen här med två av hans senare bedömningar. I ”Krigshotet, kapprustningen och fredsrörelsen”, 1983 (i avdelning VI), påpekar han att i motsats till de tre stora angreppen från Europa österut i den ”nyare historien” (Karl XII, Napoleon och Hitler) finns inte ”motsvarande ’korståg’ i den andra

Finland kämpar sålunda icke för landutvidgning och lockande rikedomar. Land har Finlands 3 1/2 miljon inbyggare redan förut tillfyllest, och Öst-Karelen är en fattig provins. Finland kämpar för sin trygghet, och denna är ett samnordiskt intresse. Man kräver icke i Finland, att Nordens övriga riken direkt skall medverka i landets kamp, så tung och blodig den är. Men man önskar, att i de mål, som Finland satt sig före, man skall se en *nordisk tanke*, att Öst-Karelen i ljuset av historien och nuets händelser skall ingå i allas medvetande som ett *nordiskt begrepp*, och att Finlands utvidgning åt öster skall framstå, icke som något vilket fjärrmar Finland från den nordiska kretsen, utan tvärtom som en tilldragelse ägnad att knyta landets bestämmelse än fastare vid *Nordens öde*.⁷⁰

riktningen", alltså från Ryssland västerut, utan endast "begränsade strävanden att skapa intressesfärer och säkerhetszoner bortom gränserna"; "Oberoende av vad vi tänker om det moraliskt berättigade eller politiskt kloka i dessa strävanden, måste man medge, att de är psykologiskt begripliga i historiens ljus. Detta faktum borde man aldrig glömma, när man kritiserar Sovjetunionens attityd till väst och den omgivande världen överhuvudtaget." År 1991 varnar han å andra sidan för att Sovjetunionens då nära förestående sönderfall kommer att bli "ett ofantligt trauma, en källa till nationell förödmjukelse och därmed också till en stark och aggressiv nationalism" i Ryssland, och att det därför vore "blåögt att tro, att konflikternas tid mellan väst och öst är förbi" ("Europa - hönan som lägger guldägget?", 1991, i avdelning VI).

- 70 Den första halvan av den avslutande meningen återkommer i nästan identisk form i "Sverige och Ryssland", von Wrights korta recension av historikern Eirik Hornborgs *Sverige och Ryssland genom tiderna* (1941) som ingick i *Finsk Tidskrift* samma år. von Wright kritiserade här den av honom högt uppskattade Hornborg (jfr ML, s. 108, citerat i introduktionen till avdelning IV), denna "stora och förnåma skandinav", för att han i sin bok inte diskuterat Karelen-frågan i den anda von Wright själv - i enlighet med informationsverkets propagandistiska riktlinjer - gör i texten vi återgett här. I recensionen noterar von Wright att en historiker kunde invända att "de svenska planerna på Öst-Karelen i de svensk-ryska relationernas utvecklingshistoria endast representerar kuriositeter," och medger att han själv inte "tilltror sig [...] kompetens att värdesätta ifrågavarande företeelsers relevans i det historiska sammanhanget," men han understryker ändå att "Hornborg genom att fästa uppmärksamheten vid den historiska bakgrunden för det *aktuella* östgränsproblemet [hade] gjort sitt land en stor tjänst i en svår situation".

Betraktelser om Europa

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Finsk Tidskrift* 130 (1941), s. 151–162. – Denna långa essä blev känd, eller snarare ökad, när den lyftes fram i den offentliga debatten och kritiserades för sitt protyska ställningstagande, först 1996 och på nytt 2002 (se fotnot 7 i inledningen till denna bok). En protysk hållning var naturligtvis ingen ovanlighet under fortsättningskriget, då Finland och Tyskland var vapenbröder, och ”[p]åfallande många representanter för vetenskap och kultur” i Finland dessutom engagerade sig för ”ett mera djupgående samarbete med Tyskland” (Ekberg 1991, s. 162). Litteraturvetaren, ”det vita Finlands hovpoet” V.A. Koskenniemi och matematikern Rolf Nevanlinna, som von Wright kände och beundrade, var bland de kändaste (jfr ”Rolf Nevanlinna. Tankar vid hans bortgång”, 1981, i avdelning VI, samt Jokisipilä & Könönen 2013). På kritiken som senare riktats mot von Wrights protyska inställning 1941, svarar han i sina memoarer:

Jag har ingen anledning att försvara mitt paneuropeiska ställningstagande, men det måste bedömas i sitt rätta sammanhang. [...] I Betraktelserna försökte jag anlägga ett europeiskt perspektiv, men det blev snarare, och kanske i överkant, fennocentriskt. Vinterkriget hade blottlagt Sovjets avsikter mot Finland och det askmolnstyngda mellanåret 1940–41 lät ana Finlands undergång. [...] Av västmakterna återstod bara England obesegrat. [...] Pearl Harbour låg ännu i framtiden. Det var naturligt att under dessa förhållanden se en konflikt mellan Sovjet och Tyskland som enda möjligheten för Finland att överleva. [...] Dessutom var de nazistiska gräsligheterna mot judar och andra mycket bristfälligt, om alls kända i Finland när det tyska anfallet på Sovjet och därmed Finlands fortsättningskrig bröt lös på sommaren 1941. (ML, s. 91–92)

Den här förklaringen väcker en del frågor. Givet den realpolitiska situationen är det begripligt att von Wright som finländare ansåg sig ha skäl att hoppas på tysk seger, men det förklarar inte varför han ännu i ”Betraktelser om Europa”, liksom tidigare i ungdomstexterna från 1934, ställde en förhoppning

om europeisk kulturförnyelse till nazismen. Man frågar sig också hur okända ”gräsligheterna” var för von Wright. För en annan samtida finlandssvensk iakttagare, den socialdemokratiska riksdagsmannen och tidningsredaktören Atos Wirtanen, stod det klart redan efter novemberpogromerna och ”Kristallnatten” 1938 att nazismen ville upprätta en ny form av rasbaserat ”kastväsende”: dess kamp mot judarna ”åsyftar inte assimilering utan förintelse”, och genom sin njugghet mot judiska flyktingar gör ”den demokratiska världen [...] sig medskyldig till det omänskliga genom att icke hjälpa dess offer” (Wirtanen 1938b, s. 3). von Wright å sin sida skrev senare: ”Jag minns att jag kände djup avsky när jag hörde nyheterna om nazisternas grymheter, till exempel om ’kristallnatten’ i november 1938 – men denna avsky fanns endast på ett känsloplan, och stod inte i relation till min reflekterande sida” (”Mina fyra former av humanism”, 1973, i avdelning V).

Detta framstår dock mindre som en förklaring till von Wrights ställningstaganden än som ett förhållande som själv tarvar förklaring. Hur kom det sig att han inte ställde sin avsky i relation till sina reflektioner över världsläget? Varför lät han, trots att han blev ”fruktansvärt uppskakad” av Kristallnatten, inte detta – eller för den delen sina tidiga fördömanden av antisemitismen (se ”Rasförföljelse?”, 1934, i avdelning II) – få ”någon djupare inverkan på [s]ina egna politiska ställningstaganden” (ML, s. 43)? Den reduktion av moraliska reaktioner till rent subjektiva känsloreaktioner, som han vid denna tid företrädde som principiell filosofisk position (jfr kommentaren till ”En livsåskådning kapitulerar”, 1937, i avdelning II), kan kanske delvis förklara hans sätt att försöka rättfärdiga sin hållning. Men det förklarar naturligtvis inte varför von Wright i sina resonerande analyser valde att framhäva vissa aspekter av den politiska situationen men inte andra som viktiga och *värda* läsarens uppmärksamhet. Ur det allmänt värdesubjektivistiska perspektivet är ju ingen aspekt, inget ställningstagande, ”objektivt” viktigare än andra.⁷¹

I ”Betraktelser” säger von Wright uttryckligen att kampen mellan nazism och liberal demokrati är irrelevant i förhål-

71 För en diskussion om relativismfrågan i von Wrights moralfilosofi och värdeteori, se Jakola 2023.

lande till frågan om Europas framtid, och att ”de intressen, som menas stå på spel i ideologiernas kamp, ofta alls icke är klart och tydligt definierade, utan närmast att anse som förhastade uttryck för känsloreaktioner”. Hans syfte är att teckna ”ett europeiskt perspektiv över världsläget”, med vilket han menar en bedömning av Europas ställning i relation till andra framväxande makblock, som USA, Sovjetunionen och Östasien. Det är svårt att i texten hitta belägg för hans senare karakteristik av analysen som överdrivet fennocentrisk. Den är nog just vad den uttryckligen avser vara, eurocentrisk, och motiverad av en oro över att Europa på sikt tycks förlora sina kolonier och därmed hotar sänkas till ”en maktfaktor av andra ordningen”. Problemet för von Wright är alltså ”att betingelserna för Europas världsdominerande ställning långsamt förändrats, och att förändringen i våra dagar lett till en kris”. Krisen kan lösas bara av ”ett enat Europa”, och för att nå det målet måste, menar von Wright, varje människa som bryr sig om ”Europas härliga, unika kulturarv” vara ”beredd att offra intressen och ideal av underordnad [...] betydelse”. I den aktuella situationen, menar han, innebär det att stöda Tyskland oavsett regimens brutalitet, eftersom bara Tyskland kan ”säkerställa Europa mot att uppslukas av en främmande världsdel” (alltså det ”asiatiska” Sovjetunionen).

von Wrights lärare i filosofi och intellektuella fadersfigur, Eino Kaila, tycks ha uppfattat den geo- och kulturpolitiska situationen på ungefär samma sätt som von Wright. I ett brev till Kaila den 5 april 1939 talar von Wright om den ”avsky” de båda känner för ”Hitler och hans förbrytarband” (*”Skriv så ofta du kan”* 2020, s. 136), men ändå ställde båda 1941 sitt hopp till att ett enat Europa under ledning av Hitlers Tyskland skulle bli räddningen undan Sovjetmakten. Ett enande och en ”nyordning” av kontinenten under tysk överhöghet var en central strävan för nazisterna själva. I en essä skriven strax efter fortsättningskrigets utbrott 1941, ”Zur Idee einer Europäischen Friedensordnung” (”Till idén om en europeisk fredsordning”), publicerad i en tysk tidskrift, skriver Kaila att en av detta nya Europas viktigaste uppgifter är ”att hjälpa varje medborgare” – här används den nazistiska termen *Volks-genosse*, eventuellt en ändring gjord av tidskriftens redaktion – ”till medvetande om att det värdefullaste vi äger är den euro-

peiska kulturens tretusenåriga, heliga arv” (citerat i Salmela 1999, s. 153–154, övers. JB; se vidare Manninen 2007). Se även Kaila 2020 [1940], som kan ha påverkat von Wrights perspektiv i ”Betraktelser om Europa”; jfr diskussionen om detta i Österman 2020, s. 87–96. Om den nazistiska politiska och kulturella nyordningen av Europa, se Mazower 2008 och Martin 2016. – von Wright kommenterade senare själv kritiskt den okritiskt protyska hållningen som var vanlig i Finland inte bara under fortsättningskriget utan överlag under självständighetstidens första decennier – men bara på ett allmänt plan, utan att nämna sin egen tidigare hållning – bland annat i ”Alienering eller integration”, 1968 (i avdelning V) och ”Det svenska språket och den finska identiteten”, 1997 (i avdelning VI). Den mycket annorlunda paneuropeiska ordning som höll på att växa fram i Europeiska gemenskapernas regi i början på 1990-talet diskuterar han i ”Europa – hönan som lägger guldägget?”, 1991 (i avdelning VI). Också i denna sena text hör man emellertid ännu tydliga ekon av oron över att Europa ska uppslukas av ”främmande” folk och världsdelar.

Det har blivit ett till trivialitet upprepat påstående, att vår tid genomlever en världshistorisk kris. Någon allmän klarhet om vad krisen gäller påträffar man likväl inte. Detta är lätt begripligt. Vi bedömer vikten och värdet hos de krafter, som verkar i nuet, efter vad vi tror om dessa krafterns betydelse för framtiden, och människans föreställningar om framtiden är i regel en spegling av hennes önskningar och lidelser, hennes fruktan och hopp. Därför är världsförklaringarna lika skiftande som den psykologiska grund, ur vilken de framgår.

Följande utredning uppträder icke med anspråk på att kunna framhäva den enda viktiga, eller ens den viktigaste, aspekt under vilken världskrisen kan betraktas. Det har endast varit författarens avsikt att betona några synpunkter, som – ehuru icke obeaktade – ofta skjutas i bakgrunden för andra i författarens mening likväl långt mera efemära och känslopräglade alternativ.

De historiska fakta, som i det följande åberopas, är elementära och allmänt kända. Att hänvisa till dem

verkar lätt trivialt. Och dock är det endast ett klart fasthållande vid de enklaste linjerna i historiens fysiognomi, som möjliggör förståelsen av den förvirrande mångfald, vilken möter i världsskeendets detaljer.

I.

Under påverkan av nuförtiden populära åskådningar kan det lätt synas, som om Europas splittring i ett flertal om makten rivaliserande stater varit en källa till sekellång svaghet och olycka. Att döma så vore likväl i hög grad ensidigt. Politisk splittring erbjuder i regel flere chanser för tillkomsten av individualiserade, förbildliga och till sin fulla potens utvecklade kulturyttringar och ger dessutom det personliga initiativet, alla stora prestationers moder, större spelrum än en stark enhetsstat. Man må blott tänka på den oerhörda betydelse, som furstehoven av alla storleksordningar haft för Europas andliga kultur. Sammanhållande faktorer har icke heller saknats trots splittringen, t.ex. kyrkan under medeltiden.

Under långa tider av sin historia har Europa icke hotats av någon yttre fara. Arabernas stormanlopp hejdades redan under den tidiga medeltiden, och mongolinvasionen var föga mer än ett momentant hot, som icke krävde någon större gemensam ansträngning för att avvärjas. Endast turkfaran bestod för en tid av flera sekel, tills den i slutet av 1600-talet förlorade sin betydelse.

Frånvaron av ett tryck utifrån lät ur de konkurrerande strävandenas maktkamp i Europa framgå den märkliga eruption av överflödande kraft, som ledde till de främmande världsdelarnas besittningstagande. Härvid faller från första början kolonisationsföretagens "privata" natur i ögonen. Vare sig vi betraktar spanjorernas erövring av Mexico och Syd-Amerika, engelsmännens, fransmännens och holländarnas kolonisation av Nord-Amerika, Indien och Stillahavs-världen, eller t.o.m. en så sen företeelse som öppnandet av de svartas världsdel för de europeiska makternas oceana

expansion i förra århundradet: överallt ser vi företagen planeras och genomföras av djärva, handlingskraftiga och fantasirika män, ofta representanter för någon i hemkontinentens stridigheter utslagen faktion. I Cecil Rhodes inkarnerade sig conquistadorernas anda kanske för sista gången.⁷²

Kolonierna tillförsäkrade Europa enorma råvarutillgångar och billig arbetskraft för dessa tillgångars utvinande. Varorna, som strömmade in, kunde förädlas av den europeiska industrien för att sedan åter strömma ut över jorden och på nytt berika den vite mannen. Utan kolonierna vore icke Europas nuvarande levnadsstandard och knappast heller dess höga invånartal tänkbara. Och framför allt: tack vare sina kolonier förvärvade sig Europa en härskarställning bland kontinenterna, som är fullkomligt häpnadsväckande i förhållande till världsdelens storlek, folkmängd och naturtillgångar. Inför det europeiska världsherraväldets majestät förstummas all kortsynt veklagan över splittring och ävlan mellan Europas folk i gångna århundraden.

II.

En av de betydelsefullaste historiska insikter en modern människa kan tillägna sig är, att betingelserna för Europas världsdominerande ställning långsamt förändrats, och att förändringen i våra dagar lett till en kris.

Den historiska process, med vilken vi här har att göra, är icke av alldeles ung upprinnelse; den börjar i själva verket med de nordamerikanska staternas frigörelse från England i slutet av 1700-talet och Latin-Amerikas förvärv av oberoende i början av förra århundradet.

72 Cecil Rhodes (1853–1902), brittisk gruvägare, Kapkolonins premiärminister 1890–1896 och på sin tid en av världens rikaste män. Kolonisationsföretagens "privata" natur, som von Wright framhåver, exemplifieras av den brittiska kolonin Rhodesia (nuv. Zimbabwe och Zambia), namngiven efter Rhodes, vars bolag British South Africa Company till en början styrde hela området genom koncession från brittiska regeringen. – Om "conquistadorernas anda" se "Korset och hakkorset", 1939, tidigare i denna avdelning.

Under senare hälften av 1800-talet tillstöter en ny företeelse, de färgade rasernas emancipation. Man fäster sig vid den skrämmande lätthet, med vilken åtminstone en främmande ras lyckats tillägna sig det vapen, som hjälpte den europeiska anden och dådkraften till seger: den västerländska tekniken. En färdighet, som på den kultiverade européen gör ett obehagligt intryck av apaktig härmning.⁷³

Man kan knappast tala om en medveten europeisk tanke bakom den oceana expansionen. Däremot torde man med rätta kunna säga, att en tidigare omedveten europeiskhet sedermera efterträts av en medveten ooeuropeiskhet. På de färgades knorranden har man reagerat med att åt de underkuvade utlova – i bästa välmening! – sådana kulturens makalösa välsignelser som folkvalda representantförsamlingar och parlamentariskt styrelsesätt. Men dessa medgivanden har förblivit halvmesyrer, emedan man tillika förstått eller anat, att deras fulla förverkligande skulle allvarligt ha hotat härskarfolkets intressen. Halvmesyrrerna åter har av de färgade med säker psykologisk intuition tolkats som ett tecken på svaghet hos löftesgivaren och fullt blottställt den europeiska egoismens hypokritiska maskering. Det brittiska väldets historia i Indien efter 1861 är i detta avseende ett lärorikt exempel.⁷⁴

73 Den "främmande rasen" är japanerna. von Wright beklagade senare dessa "nedsättande ord om utomeuropeiska folk", som inte var "uttryck för tyskvänlighet, utan reflexer av en lite barnslig anglofili [...]. Jag var en okritisk beundrare av det engelska imperiebygget, särskilt i Indien" (ML, s. 91-92). Dower 1986, s. 84-88, visar hur oerhört utbredd tropen om japaner som apor var i brittisk och amerikansk press både före och efter Pearl Harbour i december 1941; det vore knappast förvånande om von Wright påverkats av detta förhållande.

74 von Wright följde aktivt med utvecklingen i Indien. Han planerade en tid att i sitt biämne historia skriva en avhandling om det brittiska ostindiska kompaniet (ML, s. 92). I en artikel från 1937 var emellertid hans bedömning av de koloniserades reaktioner i Indien något annorlunda än i "Beträktelser". Han skrev också då att "eftergivenhet från de styrandes sida [...] ofelbarligen [tyds] som ett tecken på svaghet och manar till fortsatta attacker", men betecknade detta som ett drag "typiskt för indisk mentalitet (om ett dylikt generaliserande begrepp tillåts)" och som "ett reaktionsätt konträrt motsatt det hos 'västerländska' folk vanliga". von Wright avslutar artikeln

Alla tafatta försök att bromsa händelseutvecklingen till trots står vi nu inför faktum, att utanför vår världsdel utvecklats eller håller på att utvecklas ett antal stora geopolitiska och ekonomiska helheter, vilka – i avsaknad av en ursprunglig differentiering i starkt individualiserade beståndsdelar – med teknikens och det moderna kommunikationsväsendets hjälp fått möjlighet att sammansvetsas till en i Europa hittills okänd grad av homogenitet. I jämförelse med Europa kan man dessutom om envar av dessa helheter, till vilka vi kunna räkna USA, Sovjet-Unionen, Östasien, Indien och möjligen ännu Latin-Amerika, konstatera, att de har åtminstone två av följande egenskaper:

- a) större ytareal,
- b) större folkmängd,
- c) större naturtillgångar,
- d) *en säkrare strategisk position.*

Blotta förefintligheten av dylika homogena "rum" hotar att sänka Europa till en maktfaktor av andra ordningen och att som följd därav framkalla svårartade rubbningar i världsdelen sociala, ekonomiska och kulturella liv. Detta öppnar väldiga perspektiv, som icke kan nog allvarligt begrundas. Man må endast besinna, att Östasien

med orden "Och dock: trots alla motgångar får man ej ännu misstro Englands förmåga att bemästra Indiens politiska problem. För hela den europeiska politiken vitala värden står på spel i Indien, och det ansvar detta medför skall England förvisso göra sitt yttersta att på ett ärofullt sätt bära. Mycket har lyckats de vältaliga oppositionsmännen i Indiens nationalkongress: två författningar, en god portion bolschevism och en lika stor portion västerländsk nationalism har de talat *in* i sitt land. Men en vida svårare och mera konkret uppgift går de än så länge ej i land med: att tala *ut* engelsmännen ur Indien. Och må det så förbliva!" ("Indiens väg mot 'swaraj' – Ett kapitel politisk experimentalpsykologi", 1937, s. 62–64.) – Med tanke på den nordiska ekofilosofins utveckling, till vilken von Wright i sina senare skrifter kan sägas ha bidragit, kunde det f.ö. också vara intressant att jämföra den unge von Wrights syn på Indien med ekofilosofen Arne Naess syn vid ungefär samma tid och senare. Naess tog tidigt starka intryck av Gandhi och de indiska icke-våldskampanjerna mot det brittiska styret. Jfr Galtung & Naess 1955.

och Indien ännu upplever sin födelseprocess, och att Sovjet fortfarande har enorma resurser outnyttjade.

Men icke nog med detta. Sedan ett kvartsekel är en av dessa helheter ett omedelbart hot mot Europas existens. Alldeles oberoende av den åsikt man har om bolsjevismen som samhälls- och kulturfara, ja t.o.m. om man anser världens bolsjevisering som något högeligen önskvärt och välsignelsebringande, kan man icke förneka, att man måste gå tillbaka till hundturkens och saracenernas storhetsdagar för att finna en analogi till den nuvarande situationen vid Europas gränser. Kanske kommer framtida historieskrivning att jämföra Weygands triumf vid Warschau, när Tuchatjevskijs och Budjonns arméer hejdades från att över Polens slätter bryta in på ett utmattat och sönderslitet Europa, med Karl Martells bragd vid Poitiers.⁷⁵ Och parallellen mellan Hitlers fälttåg mot bolsjevikerna och kristenhetens stora företag mot gemensamma fiender i gångna tider är mindre missvisande än flertalet av de pompösa liknelser, med vilka världens härskare älskar att förhärliga sina stora beslut och åtgärder.

Med dessa fakta för ögonen inser man, att Europa icke mera har råd till en partikularism, som åter och åter låter världsdelen skakas av våldsamma inbördeskrig. För den som besjålas av en allvarlig vörndnad för sina europeiska fäders bragder och för Europas härliga, unika kulturarv, måste ett enat Europa bli ett mål, för vars uppnående han är beredd att offra intressen och ideal av underordnad, ehuru kanske icke i och för sig oväsentlig betydelse. Han blir, kort sagt, en europeisk patriot. Och som hos en sann patriot alltid, bygger hans övertygelse på en djup kulturinstinkt och icke på någon

75 I slaget vid Poitiers 732 stoppade Karl Martells armé den muslimska expansionen norrut i Europa. "Weygands triumf" hänvisar till "undret vid Wisła", alltså den polska segern i slaget vid Warszawa i augusti 1920 som avgjorde polsk-sovjetiska kriget 1919-1921 och stoppade ryska revolutionens spridning västerut i Europa. Att den franske generalen Maxime Weygand skulle ha spelat en central roll för segern tycks emellertid vara en legend; triumfen var helt polackernas och särskilt Józef Piłsudskis (se Davies 1972, s. 220-225).

opportunistisk sannolikhetskalkyl med ödets många nyckfulla faktorer.

III.

Det vore förvisso högeligen naivt att tro, att kampen mellan England och Tyskland direkt gällde Europas enande eller något annat s.k. "ideellt" mål. De två stormakterna kämpar helt enkelt för sin trygghet. Men de trygghetssynpunkter, i enlighet med vilka den segrande parten skulle diktera freden, är i andra hand även relevanta för Europas framtida ställning bland kontinenterna.

Både för England och Tyskland är Europas enande ett trygghetsintresse i den mening, att det gäller att göra ett radikalt slut på den fyrahundraåriga europeiska jämviktspolitiken med sina regelbundet återkommande koalitionskrig.

Ur tysk synpunkt innebär Europas enande Tysklands hegemoni över kontinenten och en avsevärd, ehuru måhända icke likformig, reduktion av övriga europeiska staters suveränitet. För många av världsdelens folk måste detta perspektiv te sig föga lockande. Dessa folks missnöje kan i sin tur på olika sätt tänkas påverka enhetsverkets faktiska utformande.

För Tyskland som segrarmakt är det vidare ett vitalt intresse att radikalt eliminera det militära hotet från Ryssland och att göra de enorma naturtillgångarna i öster tillgängliga för Europa. Om Tyskland i längden kan bemästra denna gigantiska dubbeluppgift, är en fråga för sig.

Ur engelsk synpunkt är Europas enande förenligt med ett flertal europeiska staters fulla suveränitet och kräver icke heller Englands konstanta och direkta ingripande i kontinentens angelägenheter. Däremot förutsätter "enandet" Tysklands fullständiga militära maktlöshet. Detta har upprepade gånger försäkrats i samband med redogörelser för de engelska krigsmålen och vore även utan dessa auktoritativa uttalanden självklart.

Rysslands roll i händelse av en engelsk-amerikansk seger i stormaktskriget är tills vidare oklar och inbjuder till kannstöperier. Någon förmodar kanske, att England icke kommer att sanktionera en rysk upprustning, ej heller tillgodose ryska territoriella krav på de europeiska randstaternas bekostnad, ja kanske till och med acceptera en eller annan europeisk terrängvinst i Ryssland, som gjorts i samband med den tyskryska uppgörelsen. En annan menar måhända, att både en rysk upprustning och en rysk landutvidgning i jämförelse med 1939 års gränser kommer att vara ett engelskt intresse. Mellan dessa ytterligheter kan man tänka sig tallösa mellanformer och kompromisser.

Spekulationerna över Englands framtida inställning till sin moskovitiska bundsförvant är emellertid fullständigt betydelselösa för diskussionen om konsekvenserna för Europas framtid av en engelsk respektive en tysk slutseger i den stora kampen. Ty hur än dessa spekulationer utfaller, kan de icke rubba följande tre fakta:

1. Det finnes inga vägande skäl, varför Rysslands aptit på Europa skulle vara mindre efter kriget. Man kan tvärtom förmoda, att denna aptit kommer att stå i direkt proportion till graden av Europas utmattning och i indirekt proportion till storleken av de eftergifter, som England är villigt att göra inför eventuella ryska krav.

2. Icke ens den mest förkrossande tyska seger över bolsjevikerna kan länge återverka på Rysslands krigspotential, om riket återfår sin fulla rörelsefrihet. En rysk förlust nu på tio miljoner stupade har efter femton år ingen nämnvärd betydelse. Ännu långt snabbare kan även en total materielförintelse ersättas.

3. Man kan kanske med skäl anse, att ett starkt Ryssland icke är ett engelskt intresse. Men ingen allvarligt tänkande människa kan vara nog naiv att tro, att England skulle lägga militär auktoritet bakom ett veto mot Rysslands upprustning. Och även om detta mirakel realiserades, vilka möjligheter skulle England ha att militärt hävda sin vilja i konflikter, som i första hand beröra förhållandena vid Europas östgräns?

Tillgodoseendet av Englands trygghetskrav efter en seger över Tyskland skulle sålunda – alldeles oberoende av Englands principiella inställning till Ryssland – under inga omständigheter eliminera den mest omedelbara av de faror, som hotar vår världsdel med förfall och undergång, utan tvärtom lämna Europa än svagare än förut att möta denna fara. Endast ett segerrikt Tyskland måste göra allvar av avsikten att säkerställa Europa mot att uppslukas av en främmande världsdel.

Kanhända kunde ännu ett domnat över Ryssland återskänka Europas existens den materiella bakgrund, som en ofrånkomlig utvecklingsgång nu långsamt hotar att beröva vår världsdel. Denna tanke öppnar fascinerande perspektiv för den europeiska fantasien. I dem skall vi dock ej här fördjupa oss.⁷⁶

IV.

Mången torde vara benägen att fråga, om den aspekt, som ovan anlagts på världskrisen, trots allt är viktig. Är det icke en smula småskuret och verklighetsfrämmande att tala om Europas hävdande bland kontinenterna i samband med en kamp, som gäller två diametralt motsatta stats-, samhälls- och livsuppfattningars herravälde i vår egen världsdel?

Olika aspekts viktighet beror av de intressen, som vi ställer bakom aspekten. Och om väldefinierade intressen kan man strängt taget icke disputerat. Nu synes det oss emellertid, att de intressen, som menas stå på spel i ideologiernas kamp, ofta alls icke är klart och tydligt definierade, utan närmast att anse som förhastade uttryck för känsloreaktioner. Klarhet om dessa intressens sakliga grund skulle troligen i många fall avsevärt reducera deras förmenta livsviktighet.

76 Tanken att Ryssland kunde komma att komplettera eller ersätta Indien och andra länder i Asien och Afrika i rollen av kolonial besittning som förser ett av Tyskland dominerat Europa med de resurser världsdelens behöver uttrycktes också av Hitler – alltid en stor beundrare av det brittiska imperiebygget. Han talade 1941 om hur Ryssland "ända bort till Ural" skulle bli "vårt Indien" (Mazower 2008, s. 558, 581).

Här skall endast sägas några ord om *ett* av de skenintressen, som låtit ideologiernas kamp för många undanskymma de allmän-europeiska synpunkterna. Vi avser uppfattningen, att utgången av kraftmätningen mellan de två ideologierna vore väsentlig för den västerländska kulturens framtida trygghet. Våra argument är självfallet inte tillräckliga för att rättfärdiga vår åsikt, att frågan om ideologierna är sekundär och skäligen irrelevant i förhållande till frågan om Europas framtid. De avser blott att illustrera en allmän tankegång, som kan tillämpas i många sammanhang.

Man fäster sig vid att de som ivrigast ordar om kulturens framtid i regel är personer med ovanligt små förutsättningar att bedöma en så subtil företeelse. Överhuvud vet vi så litet om den högre kulturens beroende av politiska förhållanden, att kategoriska omdömen spontant borde chockera oss.

Såsom särskilt ogynnsamma betingelser för den högre kulturens trevnad framhålls likriktningen och åsiktsförtrycket i de fascistiska länderna. Ingen allvarligt tänkande människa torde heller kunna förneka, att vi här har att göra med två kulturhämmande moment. De är emellertid icke de enda och mänskligt att döma icke heller de våldigaste i vår tid.

De för mänskliga förhållanden onormalt fördelaktiga trygghetsvillkor, som det moderna samhället kunnat bjuda individen, religionens slaknade grepp om själarna och många andra faktorer har samverkat till att den västerländska genomsnittsmänniskans livsföring under de senaste hundra åren i anmärkningsvärt hög grad fått karaktär av vad vi kunde kalla en "bekvämlighetskalkyl". Det har varit möjligt att ur tillvaron eliminera många moment av risk och fara, som gjort livet i gångna tider otryggt och ångestfullt, och att göra allehanda ansträngningar och extrema prestationer överflödiga, vilka varit ägnade att rubba jämvikten i småborgarens balanssystem för det kroppsliga och själsliga välbefinnandet.

Den framgång, med vilken det varit möjligt att tillgodose trygghetssynpunkter i den moderna människans

livsföring, belyses förträffligt av många drag i samhällsmaskineriet. Man må blott tänka på det moderna försäkringsväsendet i alla dess former. För en ringa penning kan, i vissa fall *måste* (!), samhällsmedlemmen i våra dagar säkerställa sig mot praktiskt taget alla risker, icke endast mot tjuvnad, brand och orkeslöshet, utan i det maximalt välorganiserade samhället även mot regnväder, tvillingar, fläckar på rockuppslaget och andra olyckor. I sanning praktiskt!

Det är även karakteristiskt, att det område av den högre kulturen, där vår tid kunnat göra sin största insats, är den positiva vetenskapen. Ty dennas avläggare är tekniken, bekvämlighetens lydiga tjänare. Där emot är en miljö, där trygghetssynpunkter får dominera människans livsföring, högst ofördelaktig för alla verkligt allvarliga, naiva och originala yttringar av upphöjd andlighet. Det är även mycket troligt, att för sentida betraktare vårt tidevarv skall tyckas sällsamt fattigt, kanske rent av utblottat, på märkliga prestationer i filosofi, litteratur och konst, eller just de kulturmanifestationer, som framom andra mäter en tids själsliga djup och moraliska storhet.

Om vi jämför de för kulturen hämmande faktorer, som ovan omtalats, med hänsyn till deras föränderlighet eller stabilitet, kan vi icke undgå att observera en anmärkningsvärd olikhet mellan dem.

Likriktning och åsiktsförtryck är resultat av regerings maktbud och därför lika obeständiga och efemära företeelser som själva dessa bud. De är att uppfatta som polisåtgärder, dikterade av praktiska svårigheter, vilka det måste ligga i de maktägandes intresse att övervinna eller undanröja. När de praktiska motiv, som ursprungligen nödvändiggjort förtrycksåtgärderna, försvunnit, blir förtryckets fortsatta upprätthållande beroende av politiska konjunkturen, vilka snabbt kan skifta. Någon garanti för att dessa konjunkturen med det snaraste skall återställa för den högre kulturen gynnsammare yttre betingelser står självfallet inte att finna. Ej heller får man blunda för faktum, att långvarigt förtryck plägar gynna en av servilitet och oärlighet infek-

terad, kulturdödande mentalitet. Men insikten i mak-
tens obeständighet och ödets nyckfullhet borde verka
vederkvickande på de själar, som i fasa över nuets bruta-
liteter uppfylls av apokalyptiska visioner med evighets-
perspektiv.

En tidstypisk livsinställning – icke att förväxla med
de skiftande idéströmningar, vilka dikterar det för
decenniet förhärskande intellektuella och estetiska
”modet” –, som på många sätt är knuten till livets yttre
former och allehanda i stat och samhälle bestående
institutioner, och vars utbredning dessutom gynnas av
en psykologiskt begriplig och rationell allmänmänsklig
strävan, är däremot för sin förändring avhängig av långt
mera komplicerade betingelser än de företeelser, vilka
beror av maktbud och föreskrifter. Historiens stora s.k.
”kriser” har i regel sammanhängt med djuptgående för-
ändringar i den mentala strukturen hos en tid; samban-
det är så påfallande att man frestas att fråga, om icke
den anhopning av betingelser, som en dylik förändring
kräver, just är vad vi *kallar* en ”kris”.

Även för en ytlig betraktare är det tydligt, att fascism
och nazism siktar längre än enbart till en förändring av
bestående politiska system, att de bl.a. i något avseende
syftar till en uppgörelse med just den genomsnitts-
mentalitet, som vi ovan försökt karakterisera. Om den
”nya anda”, som skall efterträda den gamla, vet vi ännu
mycket litet, dess verkliga karaktär avslöjar sig kanske
först efter mansåldrar. I ingen händelse kan den slut-
giltigt bedömas i det ”extatiska” skede, som den nu
genomlever.

Det har icke varit vår avsikt att framkalla några
bestämda förväntningar beträffande den västerländska
kulturens framtid i händelse av det ena eller det andra
politiska systemets seger. I en viss mening kan vi aldrig
vara annat än pessimister beträffande den högre andlig-
hetens växt och trivsel bland människorna. Men denna
pessimism må icke förväxlas med de småskurna och
osakliga bekymmer för kulturens fortbestånd, i vilka
många av oss maskerar sina högst jordiska och själv-
iska intressen och aspirationer.

I det föregående har vi försökt teckna vad man kunde kalla ett europeiskt perspektiv över världsläget. Vi har även sagt några ord om de dimbildningar, vilka för många skymmer utsikten från den ståndpunkt, som här intagits. Det återstår att rikta uppmärksamheten på några perspektiviska förvrängningar, vilka lätt förväxlas med den vy, som öppnar sig från vår position.

Vårt ställningstagande till de europeiska stormakternas kamp har icke påverkats av något värdeomdöme om de två parternas kulturella prestationer eller företräden i det ena eller andra avseendet. Dylika omdömen är städse vanskliga och vanligen icke frukten av objektivt överbäggande, utan av en omedelbar sympati för det som vi tack vare litteratur eller resor känner, eller som till följd av ödet kommit att på något särskilt sätt berika och försköna just vår egen tillvaro. Därför är det alltid ovärdigt, då sådana omdömen – vilket likväl oftare än man är benägen att tro inträffar – får spela in vid bedömandet av stora och allvarliga politiska frågor. Det förtjänar påpekas, att den ståndpunkt som ovan deklarerats, är neutral till dylika ”sympatier”: den motsäger ingen och är förenlig med alla.

Icke heller är det som sagts om nödvändigheten av Europas enande och om enhetsverkets betingelser att uppfatta som ett försök att teckna ett framtidsperspektiv. Vi har fäst uppmärksamheten vid en stor uppgift, som vi måste kunna se klart och utan några särskilda illusioner beträffande möjligheterna för dess genomförande. En flyktig blick på historien lär oss, att den ursprungliga upphöjdheten hos värv, som ställer krav på ett helt tidevarv, sällan undgår att förflackas av medelmåttigheten och egoismen, och att de världshistoriska idéernas stora enskilda uppbärare i regel för eftervärlden blir tragiska gestalter. Denna insikt hör till varje sann förståelse av det historiska skeendet och måste därför även framträda i våra betraktelser.

Det europeiska perspektiv vi sökt framlocka innehåller alltså icke något jämförande värdeomdöme och

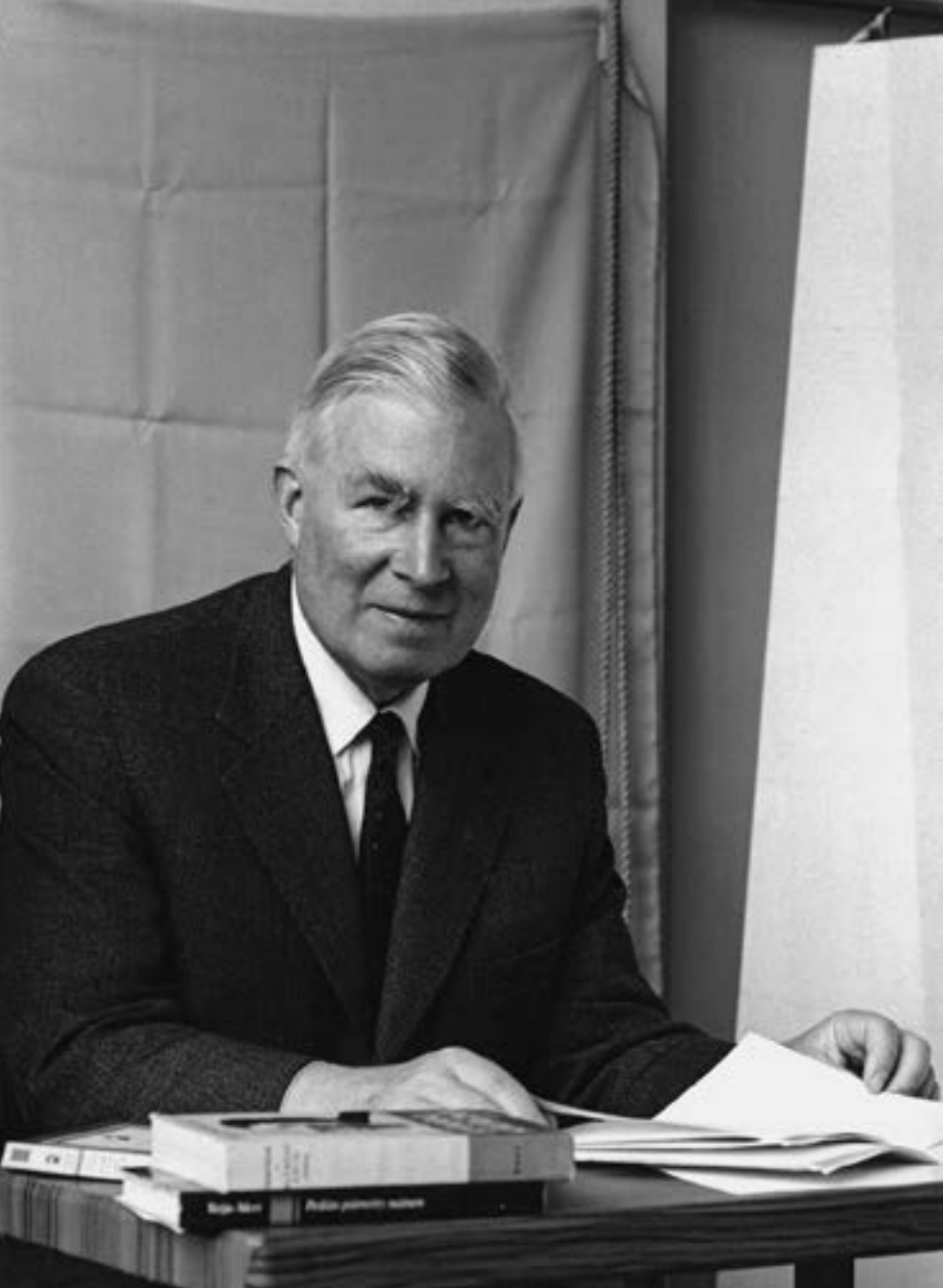
icke heller någon framtidsvision. Det är endast ett sätt att betrakta vissa redan föreliggande sakförhållanden. Vi har icke uppträtt med anspråk på att bevisa det ”rik-tiga” i vårt betraktelsesätt; att efterlysa ett sådant bevis vore att missförstå framställningen. Denna har nått sitt syfte, om den hos någon, vars tankar rört sig i liknande banor, kan alstra den glädje, som det adekvata uttrycket för en svår och betydelsefull sak brukar uppväcka.

IV. Filosofi, bildning och vetenskapstro 1943–1965

Som vi har sett i bokens tidigare avdelningar publicerade von Wright som ung och ännu under krigsåren ett stort antal geopolitiska analyser och ställningstaganden av klart politisk karaktär, även om de ofta kläddes i kulturkritikens form. Efter kriget blir texter av det här slaget ovanliga under drygt tjugo år. von Wrights skrifter för den breda allmänheten under denna tid behandlar oftast högkulturella och allmänmänniska teman, som de essäer som samlades i boken *Tanke och förkunnelse* (1955), eller mera teoretiska frågor av det slag som von Wright 1978 beskriver som ”reflexion över filosofiens och vetenskapens mening och värde” (HL, s. 7). ”Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten” (1958) utgör ett mer omedelbart politiskt orienterat undantag från denna period, och den politiskt-moraliska tematiken finns också med som ett drag i Platonessän från 1943 som inleder avdelningen.

De tre första essäerna nedan publicerades i anrika *Nya Argus*, om vars viktiga plats i hans intellektuella liv von Wright senare skriver:

Nya Argus kände jag sedan barndomen. Jag minns tydligt det karaktäristiska omslaget med de hundratals argusögonen som kritiskt beskådade läsaren. Pappa skrev nu och då artiklar i *Argus* i ekonomiska och politiska ämnen. Hans Ruin satt i redaktionen liksom den av mina föräldrar högt beundrade Eirik Hornborg, som varit deras lärare i historia i skolan. Under Hornborgs tid som huvudredaktör spelade *Nya Argus* en inte obetydlig roll som opinionsbildare och opinionsbevakare, först under de skickelsediga Lappoåren, senare i samband med Finlands mödosamma väg bort från kompanjonskapet med Hitlers Tyskland. Redan som student väcktes min ambition att en gång bli invald i den illustra kretsen kring *Nya Argus*. (ML, s. 108)

Akademiker med litterära intressen. von Wright sade att han alltid "levat bland böcker" - "Mina morföräldrars bibliotek hör till de rum som jag tydligast minns från min barndom" (ML, s. 121). På bordet framför honom ligger Veijo Meris roman *Peiliin piirretty nainen* (1963, i svensk översättning *Kvinna i spegeln*, 1964). De två andra titlarna har inte kunnat identifieras.

Efter att ha bidragit till tidskriften som skribent i ett decennium efterträdde von Wright 1948 Hornborg som huvudredaktör. Utnämningen till professor i filosofi i Cambridge gjorde att han måste avgå från huvudredaktörsposten senare samma år, men han fortsatte bidra med essäer till *Nya Argus* och kvarstod som medlem i redaktionen till 1961 (ML, s. 109). De kulturkritiska essäerna i *Tanke och förkunnelse* publicerades, med undantag av den långa Tolstojessän, ursprungligen som essäcykler i *Nya Argus* (ML, s. 111–112).

Den sista texten i denna avdelning representerar ytterligare en rätt så okänd sida av von Wright, nämligen det han själv senare karakteriserar som sin korta period av vetenskapstro och teknologioptimism under första hälften av 1960-talet (se ”Mina fyra former av humanism”, 1973, i avdelning V). I essäsamlingarna finns den här fasen i hans intellektuella utveckling representerad bara i ”Enhet och splittring i vetenskapen” (1962), omtryckt i *Humanismen som livshållning* (1978). Starkt påverkad av stämningen vid de amerikanska universiteten som han ofta gästade, hyste von Wright vid denna tid ”en tro på framsteg och lycka som en följd av utvecklingen av den sida av människans förnuft som den exakta forskningen representerar” (ML, s. 233). Genom beteendevetenskapernas framsteg föreföll det honom som att ”den mänskliga och samhällsliga sfären, som dittills hade dolts under en slöja av relativ okunskap, var på väg att lysas upp av förnuftets ljus”, och att samhällslivet därmed skulle ”anta en mer rationell, och därigenom mer human, karaktär” (”Mina fyra former av humanism”).

Under en kort tid tycks alltså von Wright ha trott på just den ”myt om framsteget” som han själv senare så skarpt kritiserade (jfr MF, särskilt inledningskapitlet). ”Vid den tiden”, skriver han i memoarerna, ”hade jag ringa sinne för vetenskapens och teknologins sociala aspekter. Jag levde fortfarande i den vetenskapliga republikens slutna rum” och var föga ”medveten om dess mänskligt-problematiska sidor” (ML, s. 288, 233). von Wrights medvetenhet om just dessa problematiska sidor växte fram redan under andra hälften av 1960-talet, och särskilt efter *Vetenskapen och förnuftet* (1986) blev han framför allt känd som en kritiker av dem.

Vid närmare påseende ter sig kontrasten dock mindre klar. Å ena sidan tycks von Wrights förnufts- och vetenskapstro inte

ha varit särskilt helgjuten ens på 1960-talet (se kommentaren till "Den exakta beteendeforskningen", 1965, nedan), och å andra sidan var hans senare kritik av förnuftet och det vetenskapligt-tekniska framsteget mångbottnad, hans inställning den sökande människans. Det är karakteristiskt för den senare von Wright att han varnar för att mänskligheten i takt med att den "vetenskapsbaserade industriella teknologien fortsätter sin uppsluppna dans [...] mot framtiden" kanske "går mot sin undergång som zoologisk art". Samtidigt uttrycker han förhoppningen om att "en ny form av vetenskaplig rationalitet" utvecklas som kan förändra "vår syn på förhållandet mellan människan och naturen" (VF, s. 150–151, 116. Se vidare introduktionen till avdelning VI).

Platon-problemet

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Nya Argus* 36 (1943), s. 167–170. Essän föranleddes av Gunnar Rudbergs nyutkomna bok, *Platon, en inledning till studiet* (1943). – von Wright fokuserar på två teman som han återkommer till också i andra sammanhang, och som båda kan sägas utgöra aspekter av den för honom centrala frågan om förnuftets betydelse och begränsning som källa till mänsklig självförståelse och till ett gott liv för individer och samhällen.

Det första temat är frågan om filosofins och moralens relation till politiken. Här ger han uttryck för det han själv i en kritisk återblick på sin 1950-talshållning kallade en "etisk humanism", där en förändring av de yttre samhälleliga livsbetingelserna har "djupare intresse och betydelse endast om den fötts ur en inre omvändelse till ett bättre liv"; "I Jaegers efterföljd läste jag Platons *Staten* i denna anda av individualistiskt inriktad humanism" ("Mina fyra former av humanism", 1973, i avdelning V). von Wrights stora essä "Paideia" 1947–1948, där Platon återigen är en central gestalt, är det mognaste uttrycket för denna fas i hans tänkande (omtryckt i AFSS, s. 39–82). Han återkom till konstellationen politik-moral-filosofi på ett annorlunda, och i det konkreta samhällsskeendet bättre förankrat sätt i många senare texter, till

exempel i "Russells kamp för rättvisa utmanar filosoferna", 1970 (i avdelning V).

Platonessäns andra tema anknyter till det första; det gäller frågan vilket slags verksamhet filosofi över huvud taget är (i vårt urval diskuterades frågan bl.a. i "Logistisk filosofi", 1938, i avdelning II, och återkommer i "Om filosofiens verklighetsförändrande kraft", 1978, i avdelning V). von Wright uttrycker uppfattningen att den nödvändiga sanning som filosofer i alla tider sagt sig söka är en "ren begreppskunskap" eller, eftersom begreppen hör hemma i ett språk, en "insikt i den riktiga betydelsen och användningen av ord". Detta är, som han själv påpekar, "nog så främmande för [...] den bland lekmän gängse uppfattningen om filosofien". Det kan låta som om filosofi var ren sofism, ett spetsfundigt ordvrängande, snarare än en strävan att förstå den värld och de villkor under vilka vi lever. Här, liksom i senare diskussioner om filosofins natur, försöker von Wright upplösa detta, som han menar falska, antingen-eller mellan förståelse av "ord" och av "verklighet", liksom också, kunde man säga, mellan logiskt resonerande "förnuft" och "känslans" omedelbara insikt. Denna inom filosofin kontroversiella syn på problematiken är i linje med hans vid denna tid (1943) ännu av de logiska positivisterna påverkade, men egenartade, läsning av Wittgenstein. von Wright-texterna i del III i *Om Wittgenstein* (2022) ger rikligt material för fördjupat studium av hans filosofisyn från slutet av 1930-talet och framåt.

I.

Den andliga revolution, som Europa upplevde för vidpass fyra sekler sedan, och som bl.a. ledde till den moderna (natur)vetenskapens födelse, kan i ett viktigt avseende beskrivas såsom platonismens pånyttfödelse och triumf över den det medeltida tänkandet behärskande aristotelismen. Keplers kosmografiska spekulationer anknyter omedelbart till *Timaios*, den av Platons dialoger, som var mest bekant för renässansens människor, och i Galileis två huvudarbeten – om himlasystemen och mekaniken – kommer arvet från Platon till synes utom i tankeinnehållet, även i fram-

ställningens dialogform. I själva verket bär den västerländska människans kunskapsuppfattning och -ideal alltsedan renässansen tydliga spår av de tankar, som antikens störste vise uttalat 22 sekler tillbaka i tiden.

Platon är emellertid icke endast teoretiker. Som den grekiska prosans obestridde mästare har han skapat konst av evigt värde. Och som moralist är han den förste, vilken i hela dess vidd blottställt konflikten mellan etiskt handlande och politiskt tänkande. Utopien i *Staten* betecknar härvid blott en sida av Platons brottnings med samhällsproblemen. Även för varje försök att i livets verklighet förena moral och politik har han angivit de bestående riktlinjerna.

Allt detta gör av Platon vår kulturs allsidigaste klassiker. Få gestalter lockar oss såsom han att tänka över, vad "klassicitet" egentligen är. Kanske vågar man ett försök att fånga klassikerns *qvinta essentia* i, att han samtidigt är klar och entydig och dock en gåta, som varje tidsålder har att lösa på nytt. Så är i varje händelse fallet med Platon. Nästan alltid, då filosofien kunnat anteckna principiella vinningar, har man känt ett behov att icke blott konfrontera de vunna resultaten med Platons, utan därjämte med deras tillhjälp fresta en ny tolkning av mästaren i avsikt att fördjupa vår uppfattning om det väsentliga och bestående i hans system. Varje era i filosofiens historia ger sålunda sitt bidrag till Platon-problemet, medveten om att detta problem väl är outtömligt, men alltid lika befruktande för vår tanke att syssla med.

Uppsala-professorn i grekiska, *Gunnar Rudberg*, har nyligen ägnat den förste akademikern en bok, som vid sidan av *Ivar A. Heikels* biografi med referat av dialogerna varmt kan anbefallas såsom inledning till Platon-studiet. Rudbergs arbete ger en bild av den historiska situationen, av det ideella arvet, av tänkarens karaktär och av de kriser, han hade att genomgå. Tyngdpunkten ligger emellertid i den estetiska och litteraturpsykologiska analysen. Ingående redogöres för dialogernas litterära form samt för deras människo- och miljöskildring. Platons språk skärskådas närmast ur stilistisk synvinkel, och läsaren blir övertygad om,

att de uppgifter, Rudberg förelägger den litteraturhistoriskt orienterade språkforskningen, är väl värda att bearbetas.

Av Platon som filosof ger oss Rudbergs bok icke mycket. Denna begränsning överensstämmer med författarens intentioner. Det kan naturligtvis icke förnekas, att den bild, arbetet ger av sitt objekt, under sådana förhållanden måste bli ofullständig, och att Platons storhet och betydelse väsentligen förblir ogripbara för läsaren. Nedanstående reflexioner kan till en del fattas såsom ett filosofiskt apropå till Rudbergs stimulerande skildring av Platon som historisk gestalt och litterärt problem.

II.

Även den nyaste filosofien har ett behov att spegla sina tankar i Platons och omvänt: att spegla de platonska föreställningarna i ett nutida uppfattningssätt. En sådan dubbelspeglning är i våra dagar påkallad redan med hänsyn därtill, att den gängse Platon-bilden börjar bli betänkligt traditionell. Tyvärr har ännu ingen haft mod eller knappast ens förutsättningar att gripa sig an Platon-problemet i hela dess vidd, utgående från de filosofiska nyvinningar, som gjorts under de senaste femtio åren.

Den teoretiska filosofiens största principiella framsteg under innevarande sekel vågar man kanske kort beskriva som en fördjupad insikt i att all sanning, som är nödvändig och tvingande, är en produkt av vår tanke allena, utan bistånd av erfarenhet och iakttagelse, men att samtidigt all sanning, som skapas av vår tanke, är "tom" eller "innehållslös" i den mening, att den icke ger kunskap om hur verkligheten är beskaffad. Nödvändig sanning är m.a.o. ren begreppskunskap eller, med tanke på våra begrepps språkliga motsvarigheter: nödvändig kunskap är insikt i den riktiga betydelsen och användningen av ord.

Den sanning, som filosofen söker, har i allmänhet ansetts vara av det nödvändiga och obetingade slaget. Denna uppfattning kan man säga, att även den moderna

filosofien biträder. Men i enlighet med vad nyss sades följer härav, att filosofiens resultat icke innehåller kunskap om en sak, utan blott kunskap om ord eller om vårt sätt att tala om sakerna. Filosofi, så kunde man även säga, är en verksamhet eller en metod i avsikt att hjälpa oss till en riktig insikt i begreppsliga, d.v.s. språkliga, sammanhang. Filosofiens problem, – detta gäller i eminent grad klassiska debattämnen som förhållandet mellan kropp och själ, yttervärldens existens eller viljans frihet –, är i en karaktäristisk mening ”språkfrågor”, vilkas skenbara ”verklighetsnatur” förlätt oss att ställa ett spørsmål om en sak, där det blott finnes en fråga om ord.

Hur rimmar nu dessa tankar – nog så främmande för det som torde vara den bland lekmän gängse uppfattningen om filosofien – med Platons åsikt om kunskapens grader och slag?

Oxford-filosofen *Gilbert Ryle*, en av Englands mest framstående yngre tänkare, har i en väldokumenterad analys i *Mind* (1939) av dialogen *Parmenides* sökt visa, att redan Platon varit medveten om distinktionen mellan realbegrepp och formalbegrepp eller mellan den kunskap, som rör faktiska förhållanden, och den som håller sig inom språkets egen ram. Det synes högst antagligt, att dessa värdefulla forskningsresultat avsevärt kunde generaliseras, om man i ljuset av moderna synpunkter sökte bestämma hela det platonska filosofibegreppet på nytt.

Den metod, som enligt Platon leder till den högsta och säkraste av all kunskap: *episteme* eller den filosofiska insikten, är den dialektiska. Dialektik åter är konsten att med frågor och svar – Sokrates’ berömda tanke- teknik – nå klara begreppsbestämningar. Resultaten av filosofiskt kunskapssökande är definitioner* eller sat-

ser, som får sin giltighet av definitioner; alltså vore den filosofiska metoden en språk-analytisk metod och *episteme* kunskap om våra språkmedels riktiga användning.

*Så säger *Aristoteles* i sin *Metafysik* uttryckligen om det sokratiska förfarandet.

Till en så radikal tolkning ville man sannolikt invända, att även om filosofiskt vetande enligt Platon är begreppskunskap, det samtidigt enligt honom – i motsats till den moderna uppfattningen – är kunskap om något reellt. Såsom Platons förnämsta tillägg till den sokratiske metoden plägar man ju gemenligen beteckna idéläran, vars kärna säges vara, att till grund för begreppen ”hypostaseras” en översinnlig verklighet av idéer. Kännedom om dessa idéer, så förefaller det, kan omöjligt vara liktydig med ett rent formellt och verbalt vetande om betydelsen av vissa ord.

Emellertid måste man minnas, att det realitetsbegrepp, som vi sena bedömare är benägna att projicera på Platons idélära, väsentligen är en produkt av en långt senare tid, en tid på vars sätt att tänka och uttrycka sig den moderna naturvetenskapen och den empiristiska filosofien fått trycka sin prägel. Vår uppfattning om Platon som metafysiker löper därför risk att bli grovt anakronistisk. För Platon var ”det verkliga” ett i viss mening avsevärt diffusare begrepp än för oss, ett faktum som står i nära samband med den för de gamles spekulation utmärkande arkaistiska föreställningen, att kunskap är en sorts ägande av kunskapsobjektet. Ju mera vi i ljuset av kulturhistorisk och filologisk kritik lyckas göra rättvisa åt det vi tror vara Platons egna intentioner, desto tydligare skall man sannolikt finna, att den nutida uppfattningen av filosofien är en genom differentiering långsamt vunnen utvecklingsprodukt, vars embryonala form vi igenkänner i Platons dialektik.

III.

Även som konstnär ställer Platon forskningen inför mäktiga problem. Vi skall ej här gå in på rent estetiska frågor, som anknyter till hans författarskap. Ej heller på den märkliga psykologiska gåta, som ligger däri, att Platon, denna gudabenådade konstnärssjäl, bränner sina egna poetiska alster (enligt Diogenes Laertius) och från sin idealstat låter förvisa – visserligen under hedersbetygelser! – skalderna och skådespelsförfat-

tarna. Däremot önskar vi kort fästa uppmärksamhet vid det konstnärliga dragets betydelse för Platons teoretiska tänkande.

I Platon bodde två själar, en diktares och en matematikers, säger *Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff* i sin starkt personligt färgade, men utan tvivel geniala biografi över den grekiske tänkaren. Det är omöjligt att skapa sig en helhetsvy över Platons filosofiska system, om man icke genomgående beaktar, att Platon med ett av alla tiders rikaste teoretiska intellekt förenade en utpräglad konstnärlig läggning. Denna syntes har han gemensam med många av filosofiens störste, men hos kanske ingen är den så påfallande som hos honom.

Då Sokrates (enligt Platons vittnesbörd) förliknar dialektiken eller metoden att i frågor och svar utveckla begreppskunskap vid förlossningskonst, så är detta den kanske mest träffande karaktäristik, som någonsin givits av vad filosofi är. Man frapperas av dess slående giltighet för det fördjupade filosofibegrepp, som den moderna forskningen tack vare den skarpa skillnaden mellan formell och reell kunskap nått fram till. Då man säger, att filosofen söker kunskap om den riktiga användningen av ord (begrepp), får detta icke missförstås, som om vore hans uppgift en lek med definitioner i betydelse av konventionella, språkliga överenskomelser. Mot en dylik förfalskning av filosofibegreppet kämpade redan Platon, då han nagelfor de s.k. sofisternas läror, och mot en motsvarande fara har även det nutida tänkandet att vara på sin vakt. Det utmärkande för en "filosofisk" utredning i motsats till en "s sofistisk" är, att den förra följs av en karaktäristisk psykologisk effekt, som vi kort kunde kalla klarhet. Vad denna upplevelse är, skall ej här närmare analyseras, det må blott påpekas, att dess framträdande bäst beskrives just som en "förlossning" av vår tanke ur ett tvångsläge, i vilket en ofullkomlig insikt i begreppsliga eller språkliga betydelsesammanhang fört den. Den sanne filosofen måste därför kunna annat än uppställa förutsättningar och utveckla deduktioner; han måste äga säker smak för det väsentliga i problemen och oändligt tålamod att icke

forcera sina lösningar. Även den mest överlägsna logiska talang urartar till sofistisk, om den icke ledes av denna intuitiva känsla för de filosofiska frågeställningarnas specifika innebörd.

Ännu i ett annat avseende kräves av filosofen egenskaper, som går utöver rent "förnuftsmässiga" kategorier. Den insikt om språket (begreppen), vilken filosofen vill levandegöra hos andra, måste han uttrycka med språket (begreppen) som hjälpmedel. Nu inser man emellertid lätt, att om detta förfarande icke skall leda till en oavslutad räckta av definitioner, så måste samtidigt i en karaktäristisk mening den filosofiska insikten kunna lösgras från det språkliga (begreppsliga) mediet. Om man ville hemfalla åt en ofta missbrukad och missförstådd filosofisk terminologi, kunde man även säga, att den djupaste visdomen kan meddelas blott i liknelser och fattas endast i en intuitiv akt, ett "skådande".

Om denna "uttryckets ofullkomlighet" tyckes Platon ha varit medveten. Vid framförandet av sina svåraste läror upphör han stundom att lägga dem i den strängt dialektiskt resonerande Sokrates' mun och övergår – som i *Faidros* – till "mytens" friare form. Även annars förekommer ofta ett bildligt talesätt. Det tyckes uppenbart, att de berömda platonska myterna och bilderna kan förstås blott, om man i dem ser en med konstnärliga medel fullföljd, konsekvent fortsättning av den dialektiska metodens sökande efter begreppslig klarhet. På denna punkt sviker ofta Platons uttolkare, kanske till icke ringa del emedan de stått främmande för det konstnärliga uttryckets filosofiska syfte. Djupt oriktigt är i varje fall att associera den sanning, som Platon meddelar i poetisk omklädnad, med mysteriös eller mystisk kunskap i traditionell bemärkelse. Detta framhålls även förtjänstfullt av Rudberg.

IV.

Börd, uppfostran och ett allvarligt intresse för saken hade till synes bestämt Platon för den politiska banan. I sitt främsta självbiografiska dokument, det s.k. sjunde

brevet, berättar han om sin föresats att göra karriär i fädernestadens tjänst och om de besvikelser, som kom honom att återtaga sitt beslut: de trettio tyrannernas missbruk av makten och det bistra öde, som den följande regimen hade i beredskap för hans vän och lärare Sokrates. Men även sedan han vänt världen ryggen och blivit filosof, sysslar hans tanke oavslutligt med politiska problem, och i sina skrifter koncipierar han ett ädlare statsliv än det, som mänsklig ofullkomlighet tillåtes förvanska. Personlighetspsykologerna har icke så orätt, då de i Platons politiska skriftställarskap velat se en kompensation för tänkarens förlorade möjligheter att spela en roll i Athens statsledning.

Viktigare än sistnämnda synpunkt är dock, att Platon efter ungdomsårens besvikelser upplever en kris i sitt förhållande till politiken. Ur krisen växer fram en insikt, som Platon förvisso icke varit ensam om, men som han kunnat tolka djupare upplevt och mera övertygande än kanske någon annan. Det är insikten, att en förnuftig ordning i statens och samhällets liv är möjlig endast, om det politiska handlandet behärskas av obehörigat moraliska grundsatser. Inga reformer, inga nya lagar och författningar kan leda till varaktiga förbättringar, om icke människan såsom samhällsmedlem förnyas och blir en moralisk varelse. Detta "enda nödvändiga" fattades medborgarna i Athen, liksom det fattas våra dagars cives och deras styresmän. Då Platon vänder sig från den utåtriktade politiska verksamheten, betyder det, att han omsätter i handling en djup politisk visdom. Självmedvetet kan han därför i *Gorgias* säga om filosofens tillbakadragenhet: "Jag tror, att jag tillika med blott några få athenare, för att icke säga ensam, ägnar mig åt den sanna statskonsten, och att jag ensam bland de nu levande sysselsätter mig med statens angelägenheter."

När Platon står på livets middagshöjd, samlar han sin politiska förkunnelse i sitt innehållsrikaste och mest allsidiga litterära alster, den stora dialogen om staten. Detta verk med dess tes om filosoferna som politikens ledare har gemenligen blivit kallad en "utopi". Denna

benämning är emellertid ägnad att undanskymma det centrala i Platons intentioner. Lika gärna kunde dialogen kallas ett "evangelium". Att staten skall styras av "filosofer" får icke missförstås som hade Platon menat, att ministrar och presidenter borde rekryteras bland högskolornas konsistorier, utan är blott ett annat uttryck för den sanning, som gått upp för Platon under krisåren, och som han nu utformar till ett program: att samhällets förnyelse måste börja med människan, och att endast den är skickad att reda ut den mänskliga samlevnadens trassliga härva, som själv vet, vad det goda är, och handlar därefter. Idéhistoriskt sammanhänger denna tanke med att enligt Platon kännedom om det goda är liktydig med att vara god, – en identitet som i sin tur återgår på den tidigare nämnda arkaistiska föreställningen om kunskapen såsom ett ägande av kunskapsobjektet. Sistnämnda historiska samband har man tyvärr så gott som genomgående lämnat ur räkningen, då man kritiserat det, som med ett mycket missvisande namn kallats den platonska dygdelärens "intellektuella optimism".

Rätt fattad är kärnan i Platons politiska förkunnelse en psykologisk realitet, som världsförbättrare och samhällsbyggare av alla tidsåldrar måste beakta. Helt visst är Platons livserfarenhet en alltför mogen produkt för att annat än i enstaka fall kunna bli bestämmande för dem, som i sin verksamhet är världens män. Kanske är chanserna större för att forskaren och teoretikern skall kunna fatta vidden av det imperativ, som inneligger i Platons politiska visdom. Han bör i så fall icke heller försumma att på samma sätt som den grekiske filosofen – för att anföras Rudberg – "med tankens, känslans och viljans vaksamhet följa sitt samhälles och sitt lands öden" och, om så kräves, modigt träda upp till försvar för det, som han i sin egenskap av politiker i Platons mening vet sig ha rätt att hävda.

Universiteten och bildningen

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Nya Argus* 40 (1947), s. 95–97. – von Wright diskuterar här bildningens relation till specialiseringen vid universiteten, en fråga som han spann vidare på i ”En insats för bildningen”, 1948, och som också berörs som ett problem för den moderna naturvetenskapens teoribildning i följande text i denna avdelning, ”En modern Lucretius”, 1956. von Wright föreslog en gång följande typologi för ”olika tidevarvs andliga storheter”: ”Barocken var de banbrytande universalgeniernas, rococon de talangfulla universaldilettanternas, den viktorianska eran de allsidigt bildade specialvetenskapsmännens tid. Och vårt sekel skall man måhända engång karaktärisera – även med tanke på dess yppersta förmågor – som de ensidiga specialisternas epok” (”Georg Christoph Lichtenberg. Ett tvåhundraårs minne”, 1942, s. 238).

Specialiseringen som kulturfara hade von Wright lyft fram i ”Humanismens förfall” 1946, där han skrev att den största faran med specialiseringen är att ”känslan för sanningens egenvärde går förlorad” i ett specialiserat forskande inriktat på ”tekniska och andra tillämpningar” inom en given organisatorisk ram, snarare än på ”en i humanistisk mening bildad, d.v.s. sannfärdig människa” – tills människan helt tappas bort i de institutionella ”ändamåls hierarki” (HL, s. 20–21).

Fyrtio år senare diskuterar von Wright de i vid mening politiska ansvarsproblem som uppstår i ett samhälle där en långt driven specialisering, teknifiering och byråkratisering gör att ”beslutsfattande i frågor av allmänt intresse blir alltmer beroende av s.k. experters mening” och ”individens ansvar måste ’fördelas’ på opersonliga [administrativa] instanser”. Problemen visar sig särskilt tydligt då saker går snett, då det blir katastrof eller skandal: ”Den högra handen vet inte vad den vänstra gör; också tuppen på sophögen förnekar ihärdigt, att han skulle ha ’makt’ över de andra i hönsgården; alla skyller i från sig, ingen tar personligt ansvar” (VF, s. 84). Den tidiga texten vi återger här behandlar, i moderatare ton, olika förslag på vad man vid ett modernt, demokratiserat och teknifierat universitet konkret kan göra för att specialiseringen inte ska ta livet av bildning och ansvarskänsla. – von Wrights gärning

som högskolepolitiker diskuteras kort i kommentaren till "Alienering eller integration", 1968, i avdelning V.

Allt oftare hör man upprepas, att ett av den moderna kulturens viktigaste problem är förhållandet mellan allmänbildning och specialkunskaper.

Ända till helt nyligen rekryterades studenternas majoritet vid de flesta universitet från ett, i stort sett, homogent samhällsskikt: den s.k. bildade klassen. Denna var samtidigt en styrande och ägande klass. Den uppfostran dess medlemmar fick vid universiteten var både en tankens träning av det slag, som sedan Platons och Aristoteles dagar ansetts höra till den fria mannens karaktärsdanning, och en utbildning till ett yrke. I en stor procent av fallen låg huvudvikten på den förra saken.

Denna bild är naturligtvis en betydande förenkling, men den ger i varje fall en nyttig utgångspunkt, när det gäller att bedöma de förändringar i universitetens ställning, som obestriddligen inträffat i modern tid. Förändringarna beror huvudsakligen på två faktorer, som sinsemellan är kausalt förknippade: teknikens utveckling och samhällets demokratisering.

Teknikens utveckling och dess sociala sida: industrialiseringen är i sista hand ett resultat av vetenskapen eller av de "fria konster", som odlats vid universiteten. Företeelsens återverkan på universitetslivet har varit en förskjutning av jämvikten mellan karaktärsträning och yrkesutbildning till den senares förmån. Det ankommer på högskolorna att ge samhället den kår av specialister, som är nödvändiga för att hålla det alltmera invecklade sociala maskineriet i gång och tillmötesgå kravet att i högre och högre grad göra människorna delaktiga av den tillämpade vetenskapens välsignelser.

Demokratiseringen är inte på samma sätt som tekniken en lärdomsprodukt. Detta är kanske en av orsakerna till att universiteten inte reagerat lika känsligt för samhällets demokratisering som för dess industrialisering. Anledning till reaktion hade dock funnits.

Universiteten får inte längre en huvudpart av sina alumner från en "överklass", utan från andra samhällslager. Detta innebär bl.a. att de högskoleutbildade i ett land inte har samma kulturella, sociala och politiska gemenskap i livssyn som tidigare. Och likväl är en sådan värdemenskap minst lika nödvändig i en demokrati som i ett klassamhälle, om stabiliteten skall kunna bibehållas och en lugn utveckling tryggas. Det är därför som den rubbade jämvikten mellan universitetens allmänbildande och deras yrkesutbildande uppgift ter sig så ödesdiger.

Det är inte meningen att här diskutera det allvarliga problem, vars art och samband med tidskeendet ovan i största korthet antytts. Avsikten är i huvudsak bara att referera några förslag och fakta från utlandet rörande universitetsundervisningen, som förtjänar att beaktas också hos oss. Om detta material ger anledning till fortsatt diskussion, så hade artikeln uppnått sitt syfte.

Nordamerikas förenta stater betraktas allmänt som det land, där specialiseringen hunnit längst. "Amerikanisering" innebär väl just att kontakten med bildningsidealerna gått förlorad samtidigt som man med maximal effektivitet tillgodogör sig bildningens civilisatoriska produkter. Det är kanske därför symptomatiskt, att den första samlade aktionen för att motverka vådorna av en för långt driven specialisering kommer från USA.

För några år sen tillsattes vid det ärevördiga Harvard University en kommitté med uppgift att utreda universitetens ställning som bildningshärddar i det moderna samhället och föreslå nödiga reformer. Kommitténs betänkande har sedermera publicerats under titeln *General Education in a Free Society*. Dess innehåll skall här kort återges.*

* Referat enligt R.A. Oliver, *General Education in the Universities, Universities Quarterly* 1, nr. 2, 1947.

Kommittén synes anse, att den gemensamma psykologiska basen för vår kultur är att söka i "the sense of heritage" eller, fritt översatt, i känslan för bildningstraditionen. Den grundläggande

uppgiften för en universitetsundervisning, som utom specialkunskaper vill bibringa studenterna bildning, är därför att väcka, levandehålla och utveckla denna känsla. Det är på den moderna människans förmåga att förvalta arvet från Hellas och Palestina, som kultursamhällets framtid beror. Kärnan i detta arv är kristendomens tro på människovärdet och grekernas tro på *paideia* eller människans uppfostran till något bättre genom intellektuell träning. Utan en levande känsla för kontinuiteten i den utveckling, som ligger bakom oss, skall det vara svårt för nutidsmänniskan att tillfullo fatta den förpliktande betydelsen hos dessa två nedärvda trosföreställningar.

Man ville måhända säga, att strävan att bevara kontakten med det förflutna måste vara en särskilt angelägen uppgift för amerikanerna, som redan geografiskt är separerade från kulturens källflöden. Det memento, som herrarna i Harvard uttalat, har dock sin giltighet också i europeiska förhållanden. Inte minst i ett perifert beläget land som vårt förtjänar det tagas på allvar.

Hur skall universiteten anpassa sig efter den angivna uppgiften? De rekommendationer, som ges i betänkan-det, gäller visserligen uttryckligen Harvard University, men också om de inte utan vidare kan följas annorstädes i världen är de intressanta nog att uppmärksammas.

Kommittén föreslår, att av de sexton kurser, som erfordras för en akademisk grad ungefär motsvarande våra kandidatexamina, sex skall bidra till studentens allmänbildning och tio ägnas fackträning. Av dessa sex kurser skulle åtminstone en vara från de humanistiska vetenskapernas område. Alla sex kurser skulle *inte* få tagas under de två första studieåren. Detta är en mycket viktig punkt, som äger universell giltighet: *den allmänbildande undervisningen får inte förväxlas med elementarundervisning.*

Den obligatoriska kursen i humaniora skulle vara gemensam för alla studenter. Den kallas "Great Texts of Literature". Avsikten är att göra studenterna bekanta med ett antal av världslitteraturens mästerverk: Homeros, de grekiska tragöderna, Platon, Bibeln,

Vergilius, Dante, Shakespeare, Milton, Tolstoy nämns särskilt. Andra kurser i humanistiska ämnen gäller konsthistoria, musik, estetik, filosofi. Viktigt är härvid, att man inte betraktar ett ämne som allmänbildande bara emedan det är humanistiskt, utan kräver av kurserna en syntetisk och allmänt orienterande uppläggning. Det vore ett stort misstag att tro, att studiet av humaniora vid de moderna universiteten gått fritt för specialiseringens faror. Inte desto mindre förefaller en sådan tro vara allmän bland s.k. humanister, också hos oss.

Också den obligatoriska kursen i samhällsvetenskap skulle vara gemensam för alla. "Western Thought and Institutions" kunde vara dess namn. Innehållet är något svävande och man har en känsla av att undervisningen skulle ställa utomordentligt höga krav på lärarens oväld och sanningskärlek. Nyttan av en inblick i den västerländska rättstraditionens och samhällsordningens utveckling samt av en objektiv orientering i de aktuella politiska och sociala idéernas värld kan dock inte bestridas.

Den obligatoriska kursen i naturvetenskapliga ämnen erbjuder ett alternativ. Beroende på läggning och smak kan studenten välja en matematisk-fysisk eller en biologisk linje. Inom vardera spelar laboratoriearbetet en viktig roll: studenten skall bli förtrogen med det naturvetenskapliga experimentet, nya tidens originellaste bidrag till andens utveckling och i sin tur basen för den tekniska kulturen. Med stort intresse antecknar man, att föreläsningarna till inte ringa del skulle hämta sitt stoff från vetenskapernas idéhistoria och den vetenskapliga världsbildens filosofi.

Ett särskilt påpekande förtjänar, att till den biologiska linjen också hör psykologien eller det vetenskapliga studiet av människan. Detta är ett klokt arrangemang, som bör mana till efterföljd: sålunda uppnås en "humanisering" av det biologiska studiet samtidigt som i ett traditionellt humanistiskt ämne ingjutes den exakta anda, som är den naturvetenskapliga skolningens stora företrädare.

Ett värdefullt komplement till Harvard-betänkandet är en rapport från Columbia University kallad *A College Program in Action*.* I detta aktstycke är det inte fråga om allmänna betraktelser och förslag, utan läsaren får en redogörelse för det sätt, varpå universitetet sedan många år tillbaka strävat att sörja för sina alumners allmänbildning. Detta sker i kurser, som till indelning och uppställning rätt mycket påminner om de för Harvard University föreslagna. En av kurserna heter "Introduction to Contemporary Civilization". Den pågår i två år och kräver av studenterna fyra veckotimmar det första och tre det andra året. Lärarna är experter i national-ekonomi, statskunskap, historia och filosofi. Studenterna är delade i grupper på 25–30. Ämnet får tydligen disponeras ganska fritt av föreläsarna och man har strävat att undvika karaktären av en från år till år upprepade "grundkurs". Ändamålet med undervisningen är "att klarlägga det förflutna (både det som förkastats och det som behållits av vår kulturs erfarenheter) och att redogöra för de påträngande problem i nutiden, vilka våra traditioner – det levande förflutna – kan hjälpa oss att förstå".

Man måste hoppas, att de amerikanska rapporterna skall ge universitetsfolk i Europa en tankeställare och ett diskussionsämne. Om man hos oss börjar röra vid problemet, något som säkert är motiverat, vore det kanske bra att också dra nytta av erfarenheter på närmare håll än Amerika. Jag tänker här i främsta rummet på den s.k. filosofikum-examen i Danmark och Norge.

Som känt bör varje dansk och norsk student, oberoende av den fakultet och studieriktning han senare tänker välja, först avlägga en examen i filosofi. Om kurserna kan man bilda sig en ganska god uppfattning av de förträffliga filosofiska och psykologiska läroböcker, som producerats i Danmark sedan flera decennier. En äldre generation, också i vårt land, känner Høffdings framställningar av den nyare filosofiens historia, av psykologien, etiken och religionsfilosofien. En introduktion i modern vetenskap

* *Referat enl.
Olivers artikel.*

av just det slag som efterlyses i Harvard-betänkan-
det, ger Jørgen Jørgensens *Filosofiske forelaesninger*.
Till sin allmänna syftning prisvärd är också Aarhus-
professorn Svend Ranulfs *Socialvidenskabelig meto-
delaere*, som utkom senaste höst.

I vad mån filosofikum varit ägnat att kompensera
ensidigheterna i den fackliga utbildningen vid danska
och norska universitetet, kan jag inte bedöma. Mycken
kritik har riktats mot examen, som ansetts vara en kvar-
leva från en förgången tid. Majoriteten av studenterna
känner säkert de filosofiska studierna som en börda, och
examensläsningen torde på sina håll ha blivit ytterligt
mekaniserad. En utomstående finner det svårt att avvisa
kritiken som alldeles oberättigad. Man frestas emeller-
tid tillika att söka roten till det onda i en omständig-
het, som herrarna i Harvard skarpsynt tagit med i räk-
ningen, nämligen att de allmänbildande kurserna för att
ha verklig betydelse inte få göras till förberedande och
elementär undervisning, utan måste organiskt inlem-
mas i studieplanens helhet. Ett filosofikum, som upp-
fyllde detta villkor, skulle säkerligen inte vara en otids-
enlig belastning av högskolornas curricula, och kunde
i bästa fall bjuda just det, som den moderna tiden krä-
ver av universiteten: uppfostran av sanningsälskande,
vidsynta och toleranta medborgare i ett fritt samhälle.

En modern Lucretius. Om Eino Kailas naturfilosofi

Kommentar

Ursprungligen publicerad som "En modern Lucretius" i *Nya Argus* 49 (1956), s. 173–179. Essän är en anmälan av Eino Kailas *Terminalkausalität in der Atomdynamik* (1956), som var första delen, och den enda som utkom, av det planerade storverket *Terminalkausalität als die Grundlage eines unitarischen Naturbegriffs. Eine naturphilosophische Untersuchung* (ung. "Terminalkausaliteten som grund för ett enhetligt naturbegrepp. En naturfilosofisk undersökning"). – von Wright

betecknar Kaila och Wittgenstein som sina ”två faders-gestalter” i filosofin. Av Kaila (1890–1958), sin lärare i filosofi under studietiden i Helsingfors på 1930-talet, anammade han både ”ett starkt intresse för logiken och dess användning vid en begreppsanalytisk behandling av de filosofiska problemen” och en djup ”vördnad [...] för en av den mänskliga kulturens största erövringar, de exakta vetenskapernas (särskilt fysikens) resultat och teorier” (MF, s. 160). Hur Kailas och von Wrights vänskap utvecklas kan man följa i deras nyligen utgivna brevväxling, *”Skriv så ofta du kan”* (Österman 2020). Vid Kailas död skriver von Wright i sin dagbok: ”Eino min lärare och oförlikneliga, faderliga vän, som betytt mera för min utveckling än någon annan människa [...] som jag beundrat och älskat av allt mitt hjärta” (ML, s. 192).

Den här återgivna essän står tematiskt nära en annan essä av von Wright som publicerades i *Nya Argus* två år tidigare, med anledning av Erik Stenius bok *Tankens gryning* (1953). Stenius bok behandlar de försokratiska naturfilosoferna. Greppet i den boken avslöjar, skriver von Wright, att även dess författare, som efterträdde von Wright som professor i filosofi i Helsingfors 1963, ”gått i Eino Kailas inspirerande skola” (*”Tankens gryning”*, 1954, s. 119). I sin essä ville von Wright med Stenius visa att de gamla grekernas begreppsliga utkast till perspektiv på naturskeendets logik – deras ”ofta utomordentligt sköna och sinnrika ’logiska fantasier’”, som han på ett annat ställe kallar dem (HL, s. 97) – inte bara är intressanta att reflektera över i sig, utan kan ge perspektiv på och vara impuls-givande också för den moderna naturvetenskapens teori-byggen. ”Grekernas fysik”, säger han, ”är en annan än vår. Vi kan jämföra de två ’fysikerna’ med varandra. Jämförelsen kan belysa egenarten och begränsningarna hos båda” (*”Tankens gryning”*, s. 119). von Wrights Kaila-essä tar vid precis där hans Stenius-essä slutade, och vi återger därför de sista styckena ur den senare som prolog till den förra:

Frågar man, varför försokratikerna är så märkliga, bör man *inte* svara: Emedan de på spekulationens väg föregrep sanningar, som sedermera med experimentets tillhjälp bekräftats. Utan: Emedan de trodde, att naturföreteelserna kunde rationellt förklaras eller, som man brukar säga, att naturen är

”intelligibel”. Denna tro är naturvetenskapens grundläggande förutsättning genom alla tider. Först när den finns, kan man över huvud ställa de frågor till naturen som observation och experiment besvarar. Att en sådan tro på naturens intelligibilitet uppstått bland människorna är märkligt. Vad hade hindrat, att man betraktat varje enskild företeelse som ett oförklarligt herrans under i stället för att härleda naturens mångfald ur några få allmänna lagar? I och för sig är inte den ena uppfattningen ”sannare” än den andra. Det att människorna en gång valt intelligibiliteten, utesluter inte att de senare föredrar det oförklarliga undret. Den tankens fackla, som tändes i Grekland på 500-talet f.Kr., lyser inte längre i senantikens magiska dunkel. Den tändes på nytt under senmedeltiden och renässansen. Vi har inga särskilda skäl att tro att den *nu* skall brinna evigt. Att ”begripa” naturen är att göra sig vissa allmänna ”modeller” för dess uppbyggnad och händelseförlopp. Till den som tar naturens intelligibilitet för given kan genmälas, att erfarenheten tvärtom visar, hur begränsad sådana modellers förklarande kraft är. Grekerna lyckades [till exempel] aldrig göra en tillfredsställande modell för *rörelse*. Rörelsens problem var, såsom Stenius säger, den grekiska tankens dilemma. [...] också *vår* strävan att förstå naturen kan tänkas stöta på hinder, som får jämföras med grekernas svårigheter inför rörelsens problem. Det är ett tankvärt faktum, att det som brukar kallas den moderna naturvetenskapens ”kris” – och därmed menar jag närmast läget i *naturfilosofien* efter den allmänna relativitetsteoriens och kvantumteoriens tillkomst – berör just vår förmåga att begripa naturens skeende med tillhjälp av vissa traditionella modeller om rum, tid, kroppar, vågor och kausalitet. Naturens intelligibilitet har åter blivit ett problem efter att under några sekel ha varit en trossats. (”Tankens gryning”, s. 122–123)

I

Det är troligen riktigt, att vi under detta sekel upplevat en omvandling av människans föreställningar om naturens byggnad och lagar, som har bara två motstycken i historien. Det ena motstycket är den rationellt-speku-

lativa naturförklaringens födelse hos grekerna på 500- och 400-talet f.Kr. Det andra är den matematiskt-experimentella naturvetenskapens uppkomst under senrenässansen och barocken. Och man vågar väl också säga, att det är fyra insatser, som framför allt revolutionerat tänkesätten i våra dagar.

Två av dessa insatser som hör till seklets början, är redan "klassiska". Den ena är relativitetsteorien, i vars tillkomst Einstein har den största andelen. Den angår två grundbegrepp i all naturfilosofi och -vetenskap: rum och tid. Den andra är kvantumteorien, i sin tidigare gestalt en skapelse av Max Planck. Kvantumteorien antar diskontinuitet, språngvisa övergångar, där de traditionella föreställningarna tillåter eller förutsätter kontinuitet.

Kvantumteorien är grunden för all senare utveckling inom atomteorien eller läran om den mikrofysikaliska verkligheten. Därmed är den också grunden för de två teoretiskt-fysikaliska skapelser av nyare datum, som vid sidan av Einsteins och Plancks insatser väl är de märkligaste under detta sekel. Jag menar den s.k. osäkerhetsrelationen, upptäckt av Heisenberg 1925, och den s.k. vågmekaniken, utvecklad av Schrödinger 1926 i anslutning till idéer som framförts av de Broglie några år tidigare.

Heisenbergs upptäckt är, i förenklande omskrivning, att man inte med godtycklig noggrannhet kan bestämma både läget och hastigheten hos en mikropartikel. Läget och hastigheten har var sin "osäkerhetsmarginal", vilkas produkt är ett konstant värde. Minskar vi den ena marginalen, blir den andra större. Ju noggrannare vi bestämmer t.ex. hastigheten desto obestämbar blir läget. Kunde hastigheten exakt bestämmas, vore läget fullständigt obestämt.

Osäkerhetsrelationen rubbar traditionella föreställningar om kausaliteten i naturen. Lägets och hastighetens osäkerhetsmarginal bildar liksom en "frihetsmarginal" för den i fråga varande kroppen, där skeendet inte längre kan exakt förutberäknas. Man har på sina håll velat ställa denna frihet hos materiens smådelar i

samband med frågan om vår viljas frihet. Detta är likväl en mycket luftig spekulatation, som man har anledning att avvisa.

Vågmekaniken bygger på en sinnrik analogi mellan lagar i mekaniken och optiken. Denna likhet kan utarbetas till en teori rörande alla de företeelser, som sammanhänger med Plancks upptäckt av en gräns för kontinuiteten i skeendet i små dimensioner. Uppseendeväckande hos denna teori är, att den tilldelar materiens s.k. smådelar både kroppars och vågors egenskaper. Detta lägger till synes oöverstigliga hinder i vägen för en åskådlig uppfattning av den mikrofysikaliska verkligheten, – åtminstone om vi håller oss till de föreställningar om fasta kroppar och vågor, som vi känner från den synliga världen. Och avstår vi från dessa föreställningar, vad *betyder* då orden ”kropp” och ”våg” i atomernas värld och finns det ens anledning att bruka dem i sammanhanget?

Det har sagts, att materiens dubbelnatur av partikel och våg är den mest omstörtande av alla upptäckter i den moderna naturvetenskapen. Den gör oduglig den ”biljardbollsmode” med vars tillhjälp forskningen – från Demokritos till Niels Bohr – sökt göra atomteorin fattbar för människotanken. Men den erbjuder ingen ny modell av naturens byggnad. Den är snarast en ”korsning” av två sinsemellan oförenliga bilder eller föreställningar.

Problemet att begripliggöra eller ge innehåll åt den matematiska formalism, med vilken den moderna atomfysiken arbetar, är det stora *naturfilosofiska* problemet i vår tid. (Formuleringen här är givetvis otillräcklig.) Det kan inte avfärdas som ovidkommande för *naturvetenskapen*. Det är föremål för de ledande teoretiska fysikernas lidelsefulla intresse. Löses det inte, hotas den fysikaliska teoribildningen av stagnation. Denna hotelse är inte ett ogrundat ”filosofiskt” hugskott. Är det inte anmärkningsvärt, att de fyra stora revolutionerna i fysikens teori under detta sekel inträffade under det första kvartseket och att – såvitt jag kan se – ingen stor principiell nyhet hörts av efter vågmekanikens uppkomst?

(Dylika omdömen om rang är naturligtvis vanskliga. De påverkas lätt av värdesynpunkter och försvåras av att vi ännu ser det sista kvartseket i närperspektiv.)

Sedan renässansen har teori och tillämpning gått hand i hand i naturvetenskapen. Utan föregående teoretiska nyvinningar, inga tekniska framsteg av betydelse. Det är väl riktigt, att teknikens utveckling under detta sekel huvudsakligen byggt på 1800-talets fysikaliska teori. Först med "atomålderns" inträde efter det andra världskriget börjar vi ana de tekniska återverkningarna av de teoretiska nyskapelserna under seklets första hälft. Det säger sig självt, att om utvecklingen på det teoretiska området skulle stagnera, också tekniken skulle bli lidande, – låt vara att de mera påtagliga följderna skulle visa sig kanske först efter ett halvt sekel eller så.

De naturfilosofiska frågor, som den moderna fysiken står villrådlig inför, är därför inte betydelselösa kuriositeter. De berör vetenskapens framtid och därmed i sista hand hela det moderna livets.

II

Den fysikaliska teoriens utveckling aktualiserar sålunda filosofiska problem. I fråga varande problem är "filosofiska" emedan de är frågor om vissa fysikaliska teories innebörd eller *mening* och inte i första hand om dessa teories *sanning*. De är inte problem, som kan lösas med tillhjälp av matematisk uträkning eller experimentell prövning. Då uppstår frågan: Hur skall de lösas och vem är kompetent för uppgiften?

Det är en betydelsefull trivialitet, att här fordras *två* slags kompetens: filosofisk och naturvetenskaplig.

Några av 1800-talets största naturforskare var också betydande filosofer. Omdömet gäller åtminstone Helmholtz, Hertz och Mach. Den sistnämnda var inte bara dugande utan också mycket inflytelserik som filosof.⁷⁷ Det är intressant att med män som dessa jämföra våra dagars filosoferande naturforskare. Jag tror det är ett

77 Jfr von Wrights essä "Musil and Mach", 1982.

riktigt intryck, att jämförelsen utfaller till de senares nackdel. Orsaken kan inte vara, att de ledande naturvetenskapliga teoretikerna i våra dagar inte skulle intressera sig för filosofiska frågor. Med några få undantag har de engagerat sig i den filosofiska diskussionen kring deras ämne. Att deras inlägg för det mesta vägt lätt, sammanhänger väl delvis med vetenskapernas fortgående specialisering. Ingen fysiker kan längre "behärska" sitt ämne i samma bemärkelse som Helmholtz eller Lord Kelvin. Också filosofien har fått en mera teknisk natur än för ett halvt sekel sedan, bl.a. som en följd av den formella logikens uppsving.

Ett olustigt och troligen tidstypiskt drag är, att de ledande naturvetenskapsmännens filosofiska utblickar ofta har karaktär av populärvetenskapliga översikter. Detta är en högst olycklig förening. Den begår misstaget att tro, att frågor som inte kan angripas med strängt (natur)vetenskaplig metod inte heller kan tas på fullt allvar. Det säger sig självt, att en filosofi som fötts ur sådana vanföreställningar inte är värd namnet.

Den tid då filosofer gjorde betydande insatser i fysiken är ännu mera avlägsen än den då fysiker framträdde som goda filosofer. Vi måste gå till den nyare naturvetenskapens barndom, till Descartes och Leibniz, för att få goda exempel. Den moderna filosofien har gjort mycket för att klarlägga den logiska strukturen hos vetenskaplig begreppsbildning och metod. Men detta är bara betraktelser i efterhand, en putsning av redan upptrampade vägar, – och inte en handräckning i svårigheter som bekymrar fysikerna. Det som den moderna logiken eller filosofien kan erbjuda, är en tekniskt långt utvecklad *metodologi*. Det som behöves för naturvetenskapens del är någonting som kanske bäst kallas naturfilosofi. När det gällt att skapa en tillfredsställande *naturfilosofi*, har våra dagars specialiserade yrkesfilosofer inte varit mera framgångsrika än våra dagars naturvetenskapsmän.

Det ser alltså ut som om vi råkat i följande dilemma: Den moderna fysiken väcker frågor på gränsen mellan naturvetenskap och filosofi. Vi har anledning att tro, att

dessas frågor är av stor betydelse. Men ingen förefaller att vara skickad att med framgång behandla dem. Den filosoferande naturforskaren i vår tid har dokumenterat sig som en hjälplös dilettant. Och den filosofiska expertis, som finns, förefaller att vara helt otillräcklig i de regioner, där det naturvetenskapliga teoribygandet pågår.

III

Jag skall inte här diskutera specialiseringen som kulturfara. Ej heller, om dilemmat i naturfilosofien är hopplöst. I fortsättningen skall jag säga några ord om ett särskilt försök att skapa en naturfilosofi. Försökaren är Eino Kaila. Hans företag är det mest anmärkningsvärda, som jag känner till. Om det är framgångsrikt, kan jag inte bedöma. Men jag är övertygad om att det förtjänar både filosofers och naturvetenskapsmäns uppmärksamhet.

Kaila är banbrytare i Finland för den moderna logiken och filosofiska begreppsanalysen. Det har ett visst intresse att här notera, att hans läggning egentligen inte är "analytikerns". Han är snarare "syntetiker", sökare efter en världsbild. Den teoretiska (natur)vetenskapens resultat vill han sammanfoga till en helhet, som tillfredsställer den filosofiska tankens krav på motsägelserfrihet och överskådlighet. En djup känsla för de kosmiska sammanhangens poesi ger intensitet åt hans framställning.

Kailas naturfilosofiska intressen har alltid varit starka och med åren blivit nästan allena härskande på hans täppa. Upprepade gånger har han sökt formulera ett svar på de frågor, som ansatt hans tanke, – för att finna att nya spadtag behövs.

I år föreligger ett nytt verk av Kaila. Det heter *Terminalkausalität in der Atomdynamik*. Det är tänkt som den första delen av ett större arbete med namnet *Terminalkausalität als die Grundlage eines unitarischen Naturbegriffs, Eine naturphilosophische Untersuchung*. Fortsättningen skall behandla de biodynamiska och neurala

systemen. Det finns anledning att tro, att när verket är färdigt det skall vara slutgiltigt för sin författares del.

Det förekommer mig, att Kailas bok om de atomära systemen innehåller två grundtankar. Den ena är övervägande "filosofisk": den rör kausaliteten i naturens skeende. Den andra är (kanske) övervägande "fysikalisk"; den rör de materiella mikropartiklarnas faktiska byggnad. Jag tror, att de två grundtankarna kan skiljas från varandra tämligen skarpt och att en sådan distinktion är till fördel för uppfattningen och bedömningen av dem. Därför omtalar jag dem skilt för sig i fortsättningen. Jag är emellertid inte säker på att författaren anser en sådan spjälkning ("analys") av hans tankegång fruktbar eller träffande.

IV

Tanken, att allt skeende i naturen är bestämt av orsaker, är urgammal. Likväl kan man knappast säga, att dess innebörd någonsin blivit klart uttalad, än mindre att dess sanning bevisats.

När man säger, att "allt har en orsak", föresvävar en väl något i stil med följande: Varje händelse *v*, som inträffar, måste ha föregåtts av en annan händelse *o*, som står i ett sådant förhållande till *v*, att varje gång *o* upprepas också *v* upprepas. Vi kan kalla *o* orsak eller begynnelsestillstånd och *v* verkan eller sluttillstånd. Vet man vilket sluttillstånd som svarar mot ett givet begynnelsestillstånd, så kan man *förutse* ("prognosticera") sluttillståndet, när begynnelsestillståndet råder.

Tanken, att alla händelser eller tillstånd i världen är entydigt bestämda av (samordnade med) vissa tidigare händelser eller tillstånd, kan kallas idén om *initialkausaliteten*. Det mest intrycksbjudande exempel på initialkausalitet, som finns, är väl planeternas rörelse kring solen och i förhållande till varandra. Ur vår kännedom om tillståndet hos planetsystemet vid en given tidpunkt (himlakropparnas lägen samt hastigheterna och riktningarna hos deras olika rörelser) i förening med mekanikens lagar för tillståndens samordning med varandra,

kan vi förutberäkna alla framtida tillstånd hos systemet. Därvid förutsätts, att systemet inte störes utifrån (är "slutet") och att de lagar, på vilka beräkningen grundar sig, är riktiga.

Idén om initialkausaliteten är historiskt förbunden med atomteorien. Det har varit lockande att tänka, att alla förändringar i den synliga världen "återspeglar" rörelser hos materiens smådelar, och att dessa rörelser är orsaksbestämda på ungefär samma sätt som rörelserna i planetsystemet. Till grund för Laplaces berömda liknelse om demonen, som ur kännedom om mekanikens lagar och alla (mikro)kroppars lägen och hastigheter i ett visst ögonblick kan förutberäkna varje framtida tillstånd hos världen och likaså återkalla i medvetandet varje förflutet tillstånd, ligger givetvis denna analogi mellan solsystemet i stort och de atomära systemen i smått.

Man har i naturvetenskaperna länge känt också andra former av kausalitet än initialkausalitet. Kastar jag "krona" och "klave" med ett homogent mynt, kan jag inte förutse resultaten i de enskilda kasten. Men jag kan "med till visshet gränsande sannolikhet" säga, t.ex., att på tio tusen kast komma att finnas mellan 4 900 och 5 100 "krona". Detta är ett exempel på *statistisk kausalitet*.

Statistisk kausalitet är förenlig med initialkausalitet. I allmänhet tänker man sig, att resultatet i varje enskilt kast med ett mynt är entydigt bestämt i det ögonblick utkastet sker, – förutsatt att inte det virvlande myntet stöter på något oförutsett hinder i sin bana. Men emedan de verkande faktorerna är svåra att registrera och beräkningen av resultatet dessutom är matematiskt invecklad, får man i praktiken avstå från initialkausala prognoser av individuella händelser och nöja sig med statistiska massprognoser. Sålunda uppfattad är den statistiska kausaliteten ett "surrogat" för en initialkausalitet, som vi inte känner men som likväl styr skeendet enligt sina lagar.

Nu brukar man säga, att Heisenbergs osäkerhetsrelation visar att idén om den oinskränkta initialkausalite-

ten är en vanföreställning. Skeendet i små dimensioner är inte orsaksbundet på det sätt som förutsattes i Laplaces liknelse. Ej ens en med övermänsklig kunskap och observationsförmåga utrustad varelse kan förutse, var en enskild elektron som passerar genom öppningen i en skärm vid ett interferensförsök kommer att landa på den motsatta väggen. Utgången är "obestämd". Däremot kan man ange en statistisk fördelning för landningarna hos ett stort antal elektroner.

Statistisk kausalitet *utan* "underliggande" initialkausalitet synes sålunda råda i mikropartiklarnas värld. De initialkausala nödvändigheter, som den klassiska fysiken upptäckt i den synliga världen och som gjort ett så djupt intryck på den filosofiska tanken, vore att uppfatta såsom "till visshet gränsande sannolikheter" hos massföreteelser, i vilka miljoner och åter miljoner smådelar samverka. Detta vänder upp och ned på den traditionella uppfattningen. Initialkausaliteten är bara en approximation, som är nyttig så länge vi nöjer oss med att beskriva naturens skeende i stora drag. Den primära lagbundenheten är statistisk. Och "under" den är skeendet obestämt, råder ingen kausalitet alls.

Enligt Kaila är det likväl att skatta åt en otillbörlig förenkling att beskriva den nya fysikens revolution av tänkesätten enligt det schema, som ovan följts och som blivit det vanliga. Initial och statistisk kausalitet är inte två uttömmande möjligheter. Ännu en tredje form av kausalitet måste beaktas. Kaila kallar den terminal kausalitet.

Terminal kausalitet är avlägset släkt med s.k. final eller teleologisk kausalitet ("ändamålsorsaker") och förklaras kanske lättast med exempel, som också inbjuder till betraktelser om ändamål. Antag, att en person beslutat färdas från ett ställe *A* till ett ställe *B*. Är det vackert väder, går han kanske en längre väg. Är det fult väder, tar han kortaste vägen. Har han gott om tid, går han till fots. Har han bråttom, tar han kanske taxi. Förutsatt, att hans intentioner inte på något oförutsett vis ändras eller hindras, kommer han emellertid säkert fram.

Vi har här ett "kausalt system" med två ändtillstånd, i *A* och *B*, och ett stort antal mellanliggande tillstånd. Ändtillstånden är fixerade, de mellanliggande tillstånden kan variera. Variationerna kan inte förutses *initialt* från *A*, men deras frihet begränsas *terminalt* av att allt skeende i systemet "obönhörligt" leder (från *A*) till *B*.

Man inser lätt, att inom terminalkausalitetens ram finns rum både för initial och statistisk kausalitet. Lämna jag de mellanliggande tillstånden ur räkningen, kan jag förutse att efter *A* skall följa *B*. Detta kunde kallas "diskontinuerlig" initialkausalitet. Intresserar jag mig jämväl för det mellanliggande skeendet, kan jag t.ex. göra iakttagelser om *hur ofta* de olika vägarna väljas. Sålunda blir statistiska prognoser möjliga.

Terminalkausalitet är inte någon nyhet i naturvetenskapen. Ett stort antal av den klassiska fysikens lagar kan utan vidare uppfattas terminalkausalt. Den traditionella synen är emellertid, att en sådan uppfattning är "provisorisk" och att man i den "slutgiltiga" beskrivningen av naturens lagbundenheter bör komma till rätta enbart med initialkausalitet.

Redan den tidigare kvantumteoriens men särskilt vågmekanikens lagar är typiska terminallagar. De föreskriver gränsbetingelser för skeendet i mikrofysikaliska system. Plancks princip, att verkningsstorheter måste vara heltaliga multipler av ett minsta "verkningskvantum" (Plancks konstant), är ett gott exempel. Lagarna för gränsbetingelserna är lika exakta som någonsin den klassiska fysikens initialkausala lagar. Statistiska moment kommer in först i andra hand. När skeendet inom de exakta gränsbetingelsernas ram har olika möjligheter att välja mellan, blir statistiska frekvenser aktuella.

Till skillnad från den klassiska fysiken är emellertid terminalkausaliteten i kvantumfysiken slutgiltig och inte provisorisk i förhållande till initialkausaliteten. Insikten härom är, enligt Kaila, den viktigaste naturfilosofiska konsekvensen av den nya fysikens upptäckter.

Naturens "grundlagar" är varken statistiska eller i klassisk mening kausala (initialkausalitet). Man kunde

kanske säga, att de har en *global* karaktär. De föreskriver villkor, *inom vilkas ram* ett visst skeende måste förverkligas.

Det är klart, att en sammanträngd framställning som denna inte kan göra rättvisa åt Kailas vittsyftande tankar om kausalproblemet i naturfilosofien. För det första har jag inte lyckats göra själva begreppet terminalkausalitet fullt klart. För det andra har jag bara kunnat flyktigt antyda, hur det tillämpas på lagarna i kvantumfysiken. Och för det tredje har jag helt lämnat bort frågan, på vilket sätt idén om terminalkausaliteten leder till en *enhetlig* ("unitarisk") uppfattning av naturen. Den sista frågan har att göra med förhållandet mellan levande och livlöst. Också läsaren av denna korta framställning torde ana, att livsföreteelsernas inordning i den terminalkausala betraktelsen sammanhänger med de grundläggande naturlagarnas "globala" karaktär. Livets problem skall närmare behandlas i en framtida del av Kailas arbete.

Att begreppet terminalkausalitet här blir oklart är kanske inte enbart referatets fel. Jag måste tillstå, att jag inte vill få ett fast grepp om saken. Det förekommer mig att begreppet i Kailas användning täcker sinsemellan mycket olika slag av s.k. naturlagar. Därför är jag inte säker på, om den enhetlighet i naturuppfattningen, som idén om terminalkausaliteten eftersträvar, är skenbar eller verklig. Emellertid är jag övertygad om att idén är slagkraftig som kritik av de starkt förenklade föreställningar om kausaliteten, vilka lett den naturfilosofiska diskussionen in i en återvändsgränd. Kaila gör uppmärksam på otillräckligheten, och dunkelheten, i gängse åskådningar. Detta är en förtjänst som består oberoende av tillräckligheten hos det alternativ, som hans egen teori vill bjuda.

V

Till sist skall jag kort omnämna Kailas teori om mikropartiklarna. Jag beträder nu ett område, där min okunskhet inte bara gör det omöjligt för mig att avgöra, vad som är sant eller falskt, utan också gör det svårt för mig

att tydligt återge en tankegång. Jag är därför inte alls säker på att jag kan göra Kaila rättvisa.

Kaila tar uttryckligen avstånd från anspråk på att komma med en ny teori om atomen. Ändå tyckes det mig att det som han kallar sin "interpretationsmodell" för kvantumfysiken i väsentliga stycken *är* en naturvetenskaplig teori och inte en filosofisk (begreppslogisk) utredning. Teoriens riktighet beror nämligen av data, som ligger i fysikernas händer. Några data gäller den matematiska formalismens egen struktur. Andra är experimentella rön. Datas tolkning, t.ex. i ljuset av idén om terminalkausaliteten, är av underordnad betydelse. (Men här kan det hända, att jag misstar mig och att Kailas teori i själva verket är mindre renodlat fysikalisk än jag inbillar mig.)

Vi har redan nämnt, att sedan kvantumfysiken blev en vågmekanik problemet är att förena två till synes oförenliga bilder av de materiella smådelarna: partikelbilden och vågbilden. Det förefaller att vara en allmän uppfattning bland fysiker, att partikelbilden är den mera "realistiska" ("naturtrogna") bilden. Vågbilden är ett matematiskt hjälpmedel. De s.k. våglängderna och frekvenserna hos materiella kroppar vore att betrakta som sannolikhetsstorheter, vilkas reella innebörd kommer till synes i energi- och rums*fördelningar* vid massförsök med partiklarna.

Kaila avvisar bestämt denna tolkning. Skall ett avgörande träffas till förmån för den ena av de två bilderna, så måste det bli till vågbildens förmån. Den är grundläggande. Emellertid måste våra föreställningar *både* om vågor *och* om kroppar ansenligt modifieras för att vi skall inse de två bildernas konsonans.

Bilden av partikeln måste ersättas med föreställningen om ett "fält", d.v.s. det inte skarpt begränsade området för vissa "svängningar". Dessa svängningar behöver likväl inte uppfattas som vågrörelse i åskådlig mening. Utan de är periodiska förändringar hos fysikaliska storheter, som är förbundna med fältet.

Vågrörelse i åskådlig mening (t.ex. hos en sträng) förutsätter ett flertal partiklar i samordnad rörelse.

Redan på den grund är denna bild otjänlig i atomfysiken. *En* kropp kan inte *vara* en våg. Men *en* kropp kan undergå periodiska förändringar, – med hänsyn till sitt läge eller andra storheter. Den svängande pendeln är ett gott exempel. En sådan kropp kan kallas (i en allmän mening) *oscillator*. Också den i fysiken obevandrade inser lätt, att en oscillators egenskaper påminner om vågors. (Man kan t.ex. tillämpa begreppen amplitud och frekvens på båda.)

Det är bilden av en oscillator snarare än av en våg, som vi skall förknippa med materiens smådelar. Här måste man likväl varna för bilden av oscillatoren som ”svängande kropp”. Det är fältet, som ”oscillerar”, d.v.s. uppvisar periodiska förändringar med hänsyn till vissa storheter.

Kailas, om jag förstått honom rätt, ”stora tanke” i sammanhanget är nu att förklara mikropartiklarna medelst en *dubbel* tillämpning av oscillatorns idé. Med varje partikel förbinder han två oscillatorer. Den ena kallar han den ifrågavarande partikelns nollpunktsfält. Den andra är en oscillator *inom* nollpunktsfältet. (Liksom en krusning på en våg, en ”översvängning”.) Den andra oscillatoren omtalas som själva partikeln. Nollpunktsfältets (våg)struktur bestämmer, hur partikeln kan röra sig i detsamma. Denna determination har formen av en sannolikhetslag.

Kailas modell ger en – åtminstone till synes – plausibel utväg ur svårigheter, som de klassiska våg- och partikelbilderna leder till när de tillämpas på atomära företeelser. En dylik svårighet, de s.k. ”kausala anomalier” i kvantumfysiken, kan mycket förenklat beskrivas sålunda:

Antag, att en foton (ett ljuskvantum) passerar genom ett (mikrodimensionellt) hål i en skärm och landar på en annan skärm. Den sannolika landningsplatsen anges av en fördelning, som kan härledas ur antagandet, att fotonen är en vågfront, som träffar den första skärmen och pressar sig genom hålet. Öppnar man ett annat hål i skärmen, erhåller man från samma antagande en annan sannolikhetsfördelning för landningarna. Anomalien i

denna betraktelse består däri, att fotonen i sin passage genom öppningarna behandlas som en vågfront, men med hänsyn till landningarna som en partikel. Emellertid kan man också härleda de olika landningsplatsernas sannolikhet ur antagandet, att fotonen är en liten kropp som riskerar att rubbas i sin bana av stötar mot öppningens kanter. Men då måste man svälja anomalien, att sannolikheten för att en foton, som går genom ett bestämt hål, skall landa på ett bestämt ställe, påverkas av blotta existensen(!) av ett annat hål i skärmen.

Dessa anomalier försvinner elegant inom ramen för Kailas teori. Skärmen med hålen är ett hinder, som inverkar på vågnätet (nodernas placering) i nollpunktsfältet. Finns det *ett* hål i skärmen är verkan en annan än om det finns *två*. Nollpunktsfältets struktur bestämmer i sin tur sannolikheten för fotonens ("översvängningens") förekomst på olika ställen i fältet. De olika förändringarna i nollpunktsfältet förklarar de olika sannolikheter. Det är inte nödvändigt att anta någon mystisk fjärrverkan mellan hålen eller förvandling av en vågfront till en partikel. Fotonen bibehåller sin natur av våglinje i nollpunktsfältet oförändrad under hela försöket.

Som redan nämnts, kan jag inte bedöma riktigheten eller värdet av Kailas tankar om den mikrofysikaliska världens faktiska byggnad. Ur filosofisk synpunkt är de fängslande. De är ett försök att *tänka på ett nytt sätt* om frågor, där vissa djupt rotade tankevanor leder till svårigheter (obegripligheter, förnuftsvidrigheter). Dessa tankevanor har varit vägledande för uppkomsten av det som numera kallas den "klassiska" fysiken. De har s.a.s. inbyggts i den matematiska formalism, som fysikerna arbetar med.

Att frigöra sig från dem är därför svårt. Å andra sidan synes det vara nödvändigt att så skall ske. Även om Kaila inte funnit den rätta vägen ut, har han angivit en möjlighet, som måste på allvar provas.

Döden som metafysikprofessor

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Dagens Nyheter* 8.5.1957. – Ingres-
sen till artikeln löd: ”Döden är den rätta professorn i meta-
fysik’, skall enligt P G Ahnfelts ’Studentminnen’ Tegnér ha
sagt. Detta uttryck har professor Georg Henrik von Wright
tagit fasta på i sin artikel i *Dagens Nyheter*s serie ’Liv och död’.
Artikeln hade också kunnat heta ’Döden och odödligheten’.”
Detta kan förmodligen tolkas som att von Wright själv före-
slagit den senare rubriken, medan redaktionen velat ha något
klatschigare. Dödstematiken diskuteras av von Wright också i
den stora Tolstojessän från 1954 (omtryckt i AFSS, s. 203–312;
se särskilt s. 221–223 och 307–311. Jfr även kommentaren till
”Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten”, 1958, senare i
denna avdelning).

von Wrights anmärkningar om Tolstoj och döden i en
intervju från 1989 kan läsas som ett slags pendang till den
artikel från 1957 som återges här, som också den börjar med
Tolstoj:

Tolstojs ämnen är de evigt återkommande i våra liv, de som
vi alla känner och måste ta ställning till: födelse, kärlek,
äktenskap, död. Särskilt döden är ett framträdande tema
hos Tolstoj. Ingen har väl skildrat döden så naket och verk-
ningsfullt som han. I *Krig och fred* och i nästan alla Tolstojs
berättelser och romaner finns det dödsscener som man aldrig
glömmmer. Tolstojs ämnesval berör mig också personligen. En
god filosof bör ju även han försöka säga något nytt om eviga
temata: om frihet och nödvändighet, om verklighetens natur,
om vad vi kan veta och hur vi bör handla. Det är frågor vars
vikt är uppenbar för de flesta människor, men just därför är
det oerhört svårt att säga något nytt om dem. Där lyckas bara
de verkligt stora tänkarna. (”Tolstoj och hans sökande”, 1989,
s. 42)

von Wright talar i intervjun också om ”den dödsskräck som
alltid finns närvarande hos Tolstoj”:

Den beror naturligtvis på att han själv var så obeskrivligt levande. Det finns väl få gestalter i världshistorien som varit så fulla av liv som Tolstoj, vilket ju återspeglas i många av de karaktärer han skapat, inte minst i *Krig och fred*. För en människa med en sådan vitalitet som samtidigt var reflekterande måste döden te sig som någonting främmande och i högsta grad livsfientligt. En dag är allting slut, vilken var då meningen med detta liv? För Tolstoj blir döden en fiende till livets mening. Det hindrar inte att Tolstoj säkert också var förmögen att anlägga det motsatta perspektivet; det faktum att vi en dag skall dö påminner oss om livets värde. Men döden var ändå framför allt en makt som Tolstoj fruktade och försökte komma till rätta med. Här ligger grunden för hans guds-sökande. ("Tolstoj och hans sökande", s. 44)

Detta sökande blir dock, menar von Wright, ett tragiskt misslyckande eftersom Tolstoj är en "förhårdad rationalist [...] ett barn av upplysningstiden", som "väl i grunden aldrig betvivlade [...] att människans livsproblem måste kunna lösas genom förnuftig överläggning"; en människa som "med förnuftets hjälp söker klarhet i de stora livsfrågorna, men misslyckas". von Wright säger i samma intervju att "förnuftigheten och dess roll i livet för mig själv alltid har varit ett stort problem" (s. 44–45).

Tolstoj sade en gång i ett samtal med Gorkij och Tjechov att en människa som lärt sig att tänka egentligen alltid tänker på sin död. Det stämmer om alla filosofer, tillade han.

Tolstojs utsaga stämmer naturligtvis inte alls för det viktiga slag av tänkande som är "tekniskt" och som går ut på att uttänka planer för vårt handlande och medel att förverkliga planerna. Men den stämmer ganska bra för det tänkande som kan kallas "undran" och som är de sanna filosofernas säregna form av intellektualitet. Att undra är att stanna och liksom söka dra sig något till minnes som man glömt i livsbrådskan. Vad är meningen med detta? Vem är jag? Vart går min väg? frågar den undrande. Och det är troligen helt riktigt

att den viktigaste orsaken till att vi undrar är åsynen av döden. De flesta glömmer den snart igen och rusar "tanklöst" vidare i vimlet. På några är verkan mera bestående. De tänker väl inte alltid bokstavligt på döden. Men de tänker så att säga under intryck av dödens faktum.

Det finns visst två typiska svarsreaktioner på dödens utmaning till tanken. Den ena lägger tonvikt på livet här och nu. Snart skall vi ej finnas mer, därför är varje minut av livet dyrbar. Det gäller att få ut det mesta möjliga av det som återstår och inte kasta bort sin tid på struntsaker. Det var så Tolstoj reagerade. Människor fruktar döden, säger han på ett ställe, inte så mycket emedan de är rädda för att dö som emedan de befärar att de inte lever rätt. Detta är en god iakttagelse. Men svårigheten är att veta vari nuets "enda nödvändiga" består eller hur jordelivets "mesta möjliga" skall räknas ut.

Den andra reaktionen kunde beskrivas som en gensaga mot döden. Döden skall bortförklaras, övervinnas på något sätt. Det gäller att visa att döden inte rår på livet så fullständigt som det kan se ut. Det finns något hos oss som överlever eller är odödligt.

Med utgångspunkt i Tegnér's ord kunde man säga att när döden förmår oss att pröva vårt liv här och nu uppträder han som etikprofessor, och när han tvingar vår tanke i riktning hinsides är han metafysikprofessor. Här skall jag intressera mig för döden i den senare rollen. Jag skall med andra ord försöka tala om ett så vanskligt ämne som odödligheten.

Ordet "odödlighet" används i svenskan för att beteckna två ganska olika saker. Vårt språk saknar goda ord för att ange skillnaden. På engelska talar man om "survival" och "immortality".

Survival-problemet rör människans möjligheter att överleva döden. Upphör vårt liv med kroppens död eller lever någon del av oss vidare? Den del av oss som eventuellt inte förintas med vår kropp omtalas som "själ", "personlighet" eller "jag". Om dess sätt att fortleva har man gjort sig olika föreställningar. Några menar att vår

fortsatta existens är helt skild från jordelivet, andra åter att den består i att vår själ tar sin boning eller går igen i en ny kropp (reinkarnation).

Gemensamt för alla survivalidéer är att de tänker sig odödligheten som en fortvaro i tiden, som en sorts förlängning av vår ”timliga” existens i en kropp. Häri skiljer de sig från de tankar som jag skall föra under termen immortality. Enligt dem är odödligheten så att säga höjd över rum och tid. Den är något radikalt annorlunda än det liv som lever i en kropp och eventuellt, i någon form, fortlever efter kroppens död.

Föreställningar om survival spelar en stor roll i religionerna, både de primitiva och de högre. Mest konkret och systematiskt kommer de väl till uttryck i buddismen. De ingår också i kristendomen. De blir mera framträdande ju mer primitiva och vulgära former av kristet tänkande det är fråga om. Evangelierna förefaller mig anmärkningsvärt fria från konkretiseringar av odödligheten till en survival. När Jesus tillfrågades (Matt. 22 kap) vilken av sju bröder, som varit gifta med samma kvinna, skulle få henne till hustru efter uppståndelsen, näpste han de frågvisa med orden: ”Gud är inte dödas utan levandes Gud.” Mera skoningslöst kan man inte avslöja det futtiga ”sökande efter sitt” som – föreställer jag mig – är den psykologiska förklaringsgrunden till de flesta föreställningarna och speklationer om själens fortvaro efter kroppens död.

Tanken på survival i religionerna gör inte anspråk på ”vetenskaplighet”. Men det finns en utmark i modern forskning där samma tanke lyckats ge sig ett visst sken att vara vetenskapligt respektabel. Jag tänker på det som engelsmännen kallar psychical research (på svenska stundom ”psykisk forskning”). Då denna forskningsgren tilldragit sig mer och mer uppmärksamhet de senaste åren, är det anledning att säga några ord om saken också här.

Orsaken till det aktuella intresset för psykisk forskning är närmast ett antal stort upplagda och omsorgsfullt utförda experiment med kort. Experimenten i fråga anses ha visat att det finns förnimmelser som inte fås

med sinnesorganens hjälp. Man talar om "extrasensory perception".

Saken har väckt stort uppseende och blivit häftigt debatterad. På vissa håll har man ställt sig skeptisk till experimentens vederhäftighet, främst den statistiska bearbetningen. På andra håll talar man om en principiell revolution i den vetenskapliga världsbilden. Man menar att en bräsch slagits i den traditionella uppfattningen om det själsligas bundenhet vid kroppslivet, möjligheter skapats också för en vetenskapligt hållbar lära om jagets survival, fortvaro efter döden.

Det är troligen fallet att skeptikernas invändningar kan visas tillbaka. Något har framkommit i experimenten. Men jag tror inte att det berättigar till uppseendeväckande principiella slutsatser ens om förekomsten av utomsensorisk förnimmelse. Och för frågan om survival kan jag inte se att en eller annan människas skicklighet i kortgissning skulle ha någon betydelse alls. Min negativism ville jag kort motivera så här:

Inga vetenskapliga rön kan tala för eller mot möjligheten av en survival, helt enkelt emedan vi saknar en klar föreställning om vad saken gäller. Talet om själens fortvaro efter döden har en viss suggestiv konkretism. Därför kan det bl.a. nyttjas som moraliskt påtryckningsmedel på människors beteende i denna världen. Men vad menas egentligen med en sådan fortvaro? (En semantisk frågeställning.) Vad är en själ utan kropp? Vilka rön kunde tänkas identifiera min själ i denna kropp med en annan själ i en annan kropp eller utan kropp? Det är belysande att de oreflekterade svar som ligger närmast till hands nyttjar analogier och bilder från kroppslivet, vilka vid närmare eftertanke måste förkastas såsom helt missvisande och obrukbara. Ingen tänker på allvar att änglarna har vingar och nattskjorta, etc.

Nu vill jag inte förneka att vår personlighets survival kunde ges en klar saklig innebörd. Men jag ville påstå – en smula dogmatiskt kanske – att när en sådan innebörd givits, så finns det ingenting uppseendeväckande eller övernaturligt längre hos detta slags odödlighet.

(Det skulle vara som att säga att Shakespeares odöd-
lighet är hans dramers ovanskliga skönhet.) Ty jag tror
att all "sensation" kring tanken på survival är en upp-
hetsning hos själen, som förorsakas av våra föreställ-
ningars oklarhet och inte av några märkliga, ännu icke
avslöjade drag hos verkligheten.

Jag tror det är en god karaktäristik att med "vidske-
pelse" mena en föreställning om verkligheten som på
grund av sin oklarhet undandrar sig empirisk kontroll.
Och därför ville jag kalla de flesta föreställningarna om
survival vidskepelse.

I fråga om odödligheten "bortom rum och tid" står
sakerna, enligt min mening, annorlunda. Problemet
rör inte sådant som kan och bör empiriskt kontroll-
eras. Och därför kan en tro på en odödlichkeit av detta
slag inte heller kallas en vidskepelse.

Att "tro" på en odödlichkeit bortom rum och tid är, ville
jag säga, att anlägga en särskild synpunkt på vårt liv. Det
är inte att anse sig veta något som inte redan vore allom
bekant. Utan det är snarare att ge mening åt ett talesätt.

Det förefaller mig som om den utsiktspunkt på livet
som en odödlichkeitstro är kan eftersträvas längs två
vägar. Den ena vägen leder bort från oss själva, vårt jag,
vår personliga egenart. Den utmynnar alltså i något som
kunde kallas en opersonlig odödlichkeitssvy. Den andra
vägen vill rädda också vårt jag undan förgängelsen.

Många som pinats av tanken på jagets förgänglichkeit
har sökt tröst i en opersonlig survivalidé. En människa
säges leva vidare i de verkningar som hon haft på sina
medmänniskors och i sista hand hela människosläktets
liv. Det vanskliga med en sådan tanke är emellertid att
också mänskligheten sannolikt skall upphöra att finnas
till – efter några årmiljoner. En odödlichkeit som tiden rör
på är ingen odödlichkeit alls. Därför tror jag det är fåfängt
att vilja se vår opersonliga odödlichkeit i vår andel i ett
kollektivs liv, det må sedan vara hela mänsklighetens.

Men jag kunde tänka mig att en människa utan
självbedrägeri skulle anse sin andel i något som inte är
underkastat tidens förändringar för sin odödlichkeit. En
sak varom man med rätta kan säga att den inte lyder

”tidens lag” är logikens, matematikens och över huvud begreppskunskapens sanningar. De är också något vari människan med sitt förnuft har del. Och därför kunde man med människans (opersonliga) odödlighet helt enkelt mena hennes insikt i tillvarons (också naturens) nödvändiga sammanhang. – Det är ungefär så jag uppfattat Aristoteles sparsamma, men mycket kommenterade, uttalanden om odödligheten.

Långt mera svårsmält finner jag tanken på en personlig odödlighet. Medeltidens kristna filosofer ville tolka Aristoteles lära om förnuftets odödlighet ”personalistiskt”. Jag är inte säker på att någon enda av dem lyckades. Den kardinala svårigheten är hur man skall kunna se de särdrag som sammansätter vår individualitet i ett annat perspektiv än tidens. Detta kan tyckas helt omöjligt. Det låter sig sägas att det individuella är ett med det historiska eller med just de drag hos vår varelse som uppdyker och åter försvinner i ”tidens ström”. Det vanskliga med en lära om personlig odödlighet är med andra ord att den vid närmare påseende visar sig vara en maskerad lära om survival.

En personlig odödlighet skulle förutsätta en syn som löser individens liv från tidssammanhanget utan att samtidigt tillintetgöra dess individualitet. Det mest storslagna försök som jag känner att i begrepp artikulera en sådan åskådning är Spinozas. Den individuella odödligheten är vår personlighets liv sett sub specie aeternitatis, säger han. Jag kan förstå att detta är enda möjligheten. Men jag kan inte följa Spinozas tanke till slutet. Den synes mig utmynna i en vision som är ”mystisk” snarare än filosofisk. Och det kan ju hända att en insikt i den personliga odödligheten bara kan vinnas i en själsakt som inte längre förtjänar kallas ”rationell”.

Ordet ”odödlighet” liksom söker en mening. Jag har kort velat antyda hur en lära om odödligheten kunde uppfattas som ett sätt att ge en innebörd åt ordet.⁷⁸

78 Detta var förmodligen första gången von Wright (i tryck) formulerade den senare för honom centrala idén om ”ord som söker sin mening”. Se ”Om filosofiens verklighetsförändrande kraft”, 1978, i avdelning V.

Man kan misstaga sig på ett ords faktiska betydelse. Men man kan inte ge ett ord en sann eller falsk betydelse. Och därför är odödligheten inte något som man kan besanna eller vederlägga i erfarenheten. Däremot kan man redovisa för de skäl som ligger till grund för en föreslagen mening. Ett försök till redovisning kan ge vid handen att förslaget var illa genomtänkt eller att det baserade sig på bevisligen falska föreställningar om verkligheten. Då måste det givetvis i den intellektuella ärlighetens namn förkastas. Vägran att göra detta är självbedrägeri.

Det som sades om den personliga och opersonliga odödligheten ville också ge en aning om de svårigheter som filosofernas försök att redovisa för odödligheten stöter på. Faran synes framför allt vara att man lurar sig till en tidlös odödlighet med tillhjälp av föreställningar – t.ex. om begreppen individ och mänsklighet – som bara skenbart getts en mening utanför tidssammanhanget.

En s.k. ”tro” på odödligheten kan inte vara äkta om dess motiv är ett sökande efter tröst i vår timliga tillvaros elände. Det enda godtagbara motiv som jag kan finna för den är strävan efter klarhet om innebörden i våra föreställningar om livet, döden och evigheten. Kanske kunde en sådan strävan också kallas en intellektuell kärlek till tillvaron som ett ordnat helt.

Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten. Herbert Tingsten som publicist

Kommentar

Ursprungligen publicerad som ”Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten” i *Dagens Nyheter* 20.10.1958. Artikeln är en anmälan av Herbert Tingstens böcker *På marknadstorget* och *På krigsstigen* (båda 1958). – Om Tingsten (1896–1973), statsvetare, framträdande publicist och författare, skriver von Wright i självbiografin:

På 1950- och 1960-talen medarbetade jag ganska flitigt i *Dagens Nyheter*. Vid en av tidningens kulturmiddagar blev jag bekant med Herbert Tingsten. Han var sällsynt skarp och kvick. [...] Vad jag mest uppskattade hos honom var hans direkta sätt att närma sig svåra ämnen utan inledande krumbukter. När jag föreställdes för honom frågade han omedelbart om jag kände dödsfruktan, han hade förmodligen läst min uppsats om Tolstoj. Hans konversationstalang ledde tankarna till Isaiah Berlin, vars bok om igelkotten och räven han uppskattade mycket. (ML, s. 196)

Inom svensk utrikespolitisk debatt på 1950-talet avsåg ”tredje ståndpunkten” dem som under kalla kriget inte ville ta ställning vare sig för Sovjetunionen eller USA. Tingsten kritiserade detta som en orimlighet i boken *Tredje ståndpunkten. En orimlighet* (1951). I den här texten diskuterar von Wright dock engagemangets problematik i en vidare bemärkelse, på ett sätt som försiktigt, man kunde säga på ett teoretiskt plan, förebådar hans senare moraliskt-politiskt engagerade hållning i ”Kriget mot Vietnam”, 1967 (i avdelning V) och återknyter till hans ”etiska humanism” så som den skisseras i ”Platonproblemet”, 1943 (tidigare i denna avdelning).

Det finns en tendens – mera utbredd tror jag i Norden och Tyskland än i Frankrike och England – att göra en skarp skillnad mellan ”skön” och annan litteratur. Filosofi och essäistik förs till en helt annan grupp än poesi, novellistik och romankonst. Uppdelningen har naturligtvis ett visst fog för sig. Men den borde inte få bibringa den läsande publiken föreställningen att det är ett svalg befäst mellan de två grupperna. Det finns ett allmännare litteraturbegrepp som omfattar båda. De har något viktigt gemensamt, som en smula obestämt kunde kallas skapande formgivning och som skiljer dem från det slags skriftlig framställning, t.ex. den vetenskapliga, vars huvudsakliga syfte är att återge ett färdigt innehåll.

Man får lust att plädera för denna vidgade syn på litteraturen när man läser *Herbert Tingstens* två essäsamlingar *På marknadstorget* och *På krigsstigen* (Wahl-

ström & Widstrand, 17:50 per volym). Särskilt den förra är också en litterär prestation av hög rang. Inte därför att den i stor utsträckning hämtar sitt stoff ur "litteraturen", utan på grund av författarens sätt att gestalta tankar kring de givna ämnena.

Om Tingstens stilkonst skall jag här bara framhålla det drag som tilltalar mig mest. Det kan kallas förmågan att tala rakt på sak. Den kräver åtminstone två ting: ett klart huvud och en sak att tala om. Saknas det förra går saken upp i ånga. Saknas det senare blir tanken spetsfundighet. Hos de flesta som skriver i allmänna ämnen saknas båda – vilket inte behöver hindra dem från att äga en journalistisk fingerfärdighet som en tanklös kritik prisar som "elegant" eller "sober" eller "underfundig" allt efter den närmare arten av vederbörande författares verbositet.

Tingstens kritiska och polemiska artiklar har en egendomlig slagkraft, som jag tror mera beror på hans sätt att fråga än på hans sätt att besvara frågor och formulera handlingsprogram. Lösningen är kanske en skenlösning, men problemet är verkligt och fortsätter att intrigera läsaren ännu efter det att han lösgjort sig från den utomordentligt persuasiva stilens grepp. Häri påminner Herbert Tingsten inte så litet om den författare vars tankar givit material till den inledande essän i *På marknadstorget* – Tolstoj.

"Visionen i *Krig och fred*" hör enligt min mening till det bästa som skrivits om den store ryssens syn på historien. Tolstojs historiefilosofi belyser, som Tingsten säger, "med överdriftens och karikatyrens blyxtljus problem och svårigheter som varje tänkande över historien aktualiserar". Men den är inte bara en kritik. Den förfäktar också ett antal teser som ehuru dunkla och delvis motsägelsefulla, är högst tänkvärda. En sådan tes är Tolstojs "fatalism": historiens skeenden är – liksom naturens – strängt nödvändiga, men de lagar enligt vilka de utspelas är – i motsats till naturens – alltför komplicerade för att kunna genomskådas av den mänskliga tanken. Därav följer att den insiktsfulla handlingsmän-

niskan avstår från att i enlighet med på förhand uppgjorda planer försöka länka händelserna och i stället låter händelsernas gång forma sin vilja i harmoni med det nödvändiga. I Kutusov såg Tolstoj denna människa individualiserad. Han ansåg tydligen också att ryssen som folktyp stod henne närmare än andra nationaliteter. Tingstens analys övertygar mig om att detta är innebörden i en nyckelpassage som jag tidigare missförstått och som handlar om olika nationella former av självtillräcklighet.⁷⁹

Tingsten nämner Oxfordfilosofen sir Isaiah Berlins intelligenta studie om Tolstojs historiefilosofi *The Hedgehog and the Fox*. Räven är den mångvetande och mångsidigt intresserade, den skicklige resonören som experimenterar med många ståndpunkter utan att binda sig. Igelkotten är den envetne, som vill ordna alla företeelser i ljust av en stor vision. Montaigne och Gide är rävar, Hegel och Dostojevskij igelkottar. Berlins tanke är nu att Tolstoj var räven som önskade vara igelkott – och att detta förhållande är en nyckel till förståelsen av Tolstojs dilemma som förkunnare.

Indelningen i rävar och igelkottar synes mig ha en mycket begränsad tillämpning på konkreta fall. Men ibland är den upplysande, och Berlins karaktäristik av Tolstoj träffar onekligen prick. Osökt frågar man sig vad resultatet skulle bli om man tillämpade schemat på Tingsten. Förmodligen samma som Berlins diagnos av Tolstoj: tänkare-räv av naturen, men inte utan ambition att vara förkunnare-igelkott. Detta är kanske en rimlig förklaring till att jag tycker Tingstens författar-

79 Det handlar om en passage ur *Krig och fred* som von Wright citerade i sin essä om Tolstoj från 1955. Där heter det att medan tyskarna är självsäkra för att de tror sig känna sanningen, är ryssen "självssäker just därför att han ingenting vet och ingenting önskar veta emedan han inte tror att man kan veta något". von Wright tolkade detta som ironi från Tolstojs sida (AFSS, s. 220), men Tingsten invänder att Tolstoj snarare "prisar [...] ryssen som den klokaste i nationernas krets" eftersom den förmenta ryska fatalismen motsvarar hans egen historieuppfattning; "Därmed räcker Tolstoj handen till den ryske bonden och till hans inkarnation, fältmarskalken furst Kutusov" (Tingsten 1958, s. 22-23).

skap når högst när det avslöjar, kritiserar och ställer under debatt och inte har samma övertygande kraft när det utstakar riktlinjer att gå efter. Men om engagemangets styrka och sanningslidelsens äkthet kan det inte råda tvivel.

I "Realisterna i Cliveden" diagnosticerar Tingsten, på tal om den engelska policy of appeasement under 1930-talet, ett själsläge som kunde kallas det sunda förnuftets och det goda omdömet's filisteri.⁸⁰ Det är en inställning som har rykte om sig att vara objektiv och realistisk. Men objektivitetens förutsättning är en "robust och naturlig" okunnighet om sådant som inte är egen business, parad med motvilja mot att forska i detaljer som kan vara obehagliga. Och realismen innebär att man stannar vid det konkreta och närliggande, misstror passioner, avlägsna syften och stora perspektiv. En allmän hygglighet och ett visst mått av idealitet hör också till bilden, men känslorna är för det mesta "torra och frusna".

Den energiska kritik som Tingsten i olika sammanhang riktat mot den s.k. tredje ståndpunkten i dagens politiska läge är delvis ett angrepp på samma mentalitet för vilken Geoffrey Dawson och andra prominenta medlemmar i kretsen kring lord och lady Astor på Cliveden House var representanter med omisskännligt brittisk lokalfärg. Tredje ståndpunkten har emellertid också andra, skörare och mera intressanta, psykologiska bakgrunder. De kan studeras bl.a. hos två stora författare, Mann och Rilke.

Essäerna om Thomas Mann väger kanske tyngst i *På marknadstorget*. Man kan invända mot dem att Tingsten onödigt tillspetsat motsatsen mellan konst och liv hos den tyske författaren. Mann, ville jag säga, är alltför dubbelbottnad för att ens kunna vara helhjärtat disengagerad. Är det verkligen inte "svårt att läsa vidare, att uthärda, att följa med på färden" i berättelsen om

80 På slottet Cliveden House i Buckinghamshire presiderade på 1930-talet politikerparet Nancy och Waldorf Astor. Där samlades en krets inflytelserika personer av vilka många förespråkade en undfallenhetspolitik gentemot Hitlers Tyskland.

Thomas Buddenbrooks förtvivlade väg mot undergången? I fråga om Leverkühn är jag mera benägen att ge Tingsten rätt: den frenesi varmed ämnet behandlas tyder på att Mann här försöker bryta igenom ironins stängsel, fast utan att lyckas.⁸¹

Det centrala i studien om Mann är emellertid inte "godhet och hjärtlöshet", som den lite missvisande rubriken lyder, ej heller motsatsen mellan konsten och livet som sådan, utan Manns förhållande till politiken. Vad Tingsten vill ha sagt är i korthet att Manns hållning, som kan tyckas inkonsistent till gränsen för det genanta, i själva verket "från den för honom väsentliga synpunkten varit stabil och enhetlig". Dess ledmotiv har varit striden för rätten att vara opolitisk, för trygghet i det egna elfenbenstornet och trohet mot den konstnärliga kallelsens krav på distans och "oförbindlighet". Detta förklarar paradoxen att Mann, i vars hela produktion saknas socialt engagemang, samtidigt under fyrtio år var en av de mest framträdande diktarna i den politiska debatten. Hade Mann levat i en mindre upprörd tid, är det möjligt att han inte behövt några politiska idéer som förskansningar för den livsstil som för honom framstod som den oersättliga miljön för hans eget konstnärskap. Lika orättvist som det är att beskylla Mann för opportunistiskt lycksökeri, lika fåfängligt är det att i hans positionsförskjutningar se en sökares experiment med sanningen om människans villkor som samhällsvarelse.

En tänkvärd komplettering till Tingstens mästerliga analys av den opolitiska i Mannsviten är den lilla artikeln om Rilke och fascismen.⁸² För Rilke var – under och

81 Enligt Tingsten placerar Mann konstnären (sig själv) i "iakttagelsens, analysens och beskrivningens elfenbenstorn", avskärmad från livet. I hans "behandling av konflikter och problem blir allt upphöjt, högtidligt och fjärran": "Det är underbart att läsa om [gestalter som Thomas Buddenbrook], men de pinar oss inte. Det är aldrig svårt att läsa vidare, att uthärda, att följa med på färden." Och när Mann ibland, som i framställningen av Adrian Leverkühn i *Doktor Faustus*, söker ett mer engagerat perspektiv utan kyla eller ironi, "blir det något sökt, något oäkta [...] över berättelsen" (Tingsten 1958, s. 31, 34–35).

82 Poeten Rainer Maria Rilke (1875–1926) beundrade under sina sista år den italienska fascismen, efter att tidigare enligt Tingsten (1958, s. 66)

efter första världskriget – ”den tredje ståndpunkten” ett yttre bålverk kring elfenbenstornet. Det tragiska med Rilke var att han under sina sista år i okritisk beundran för Mussolinis regim brukade ”de tankar som förut varit skyddsmedel för diktaren, för det inre livet, till vapen i konservatismens och reaktionens tjänst”. Inte bara yttre omständigheter – att Mann blev nazismens offer – utan troligen också en robustare konstitution hindrade Mann från att falla offer för en liknande tragedi. Rilke var spröd över gränsen till det morbida. Hans fall är inte desto mindre symtomatiskt för den hjälplöshet och desorientering i verkligheten som så ofta kan anas bakom den oengagerade andliga livsattityden och som det finns anledning att misstro, kanske t.o.m. klandra.

Från dessa analyser och värderingar av olika attityder är steget långt till praktiska slutledningar om vad vi bör göra i dagens läge. Den aktuella frågan om tredje ståndpunkten berörs i några artiklar, men spelar inte en framträdande roll i essäsamlingarna. Om Tingstens inlägg här ter sig något onyanserade så beror detta kanske till en del på att vägran att ta ställning inte nödvändigt måste försvaras i en anda av förnumstig realism eller ängslig månhet om friheten att stå utanför. Ett motiv kan vara en verklig förtvivlan som inte låter sig lugnas av tilltro till ”demokratiernas styrka och de nya vapnens avskräckande förmåga” eller av vaga förhoppningar om att nya maktfaktorer och konstellationer skall växa fram och omskapa världsläget. Jag skall inte här diskutera om en sådan ”apraxi”⁸³ i tecknet av en extrem skepticism kan vara av något värde. Men jag tror att den kan respekteras som ärlig, och jag kan inte finna att den måste falla till föga inför de argument som anförts till förmån för målmedvetna engagemang i världspolitikens stridsfrågor.

ha varit en klassisk företrädare för ”den tredje ståndpunkten” (här idén att konstnärer och intellektuella generellt inte bör eller kan ta politisk ställning).

- 83 Apraxi är en neurologisk rörelsesjukdom som visar sig som oförmåga att utföra viljemässiga rörelser, som t.ex. att äta, klä på sig eller borsta tänderna.

I den sista avdelningen av *På krigsstigen* har Tingsten sammanfört ett antal politiska studier med amerikanska motiv. Både kvantitativt och kvalitativt väger denna avdelning tyngst i boken. I de fyra första essäerna rör sig författaren inte på krigsstigen. De är sakrika och klara diskussioner av invandrarnas anpassningsproblem och inflytande på den nya miljön, av den amerikanska radikalismens pendlingar mellan liberalism och konservativ extremism, av den säregna form av åsiktskonformism som präglar samhällslivet i det moderna USA, samt – mera fristående i helheten – av amerikansk historieskrivnings bedömningar av inbördeskriget. På de sista femtio sidorna är Tingsten igen ute i ett angeläget tidskritiskt ärende. De behandlar ”negerfrågan”, sådan den ter sig efter det celebra högsta domstols-beslutet i maj 1954 om segregationens upphörande i skolorna.

Det har sagts om ledarna för det vita motståndet i Södern att de i regel är goda människor, som är bundna av onda grundsatser, offer för en historisk tragedi. Detta är säkert delvis riktigt. Likväl tror jag att den moraliska indignation som Tingsten känt efter sina samtal med tongivande kretsar i sydstaterna är fullt berättigad och förtjänar att delas av en vaken opinion över hela världen. Herrefolkstraditionen är en systematisk ”uppfostran i ondska, som hos det stora flertalet stämplar uppträdande och karaktär för hela livet”. Om den litteratur som försvarar segregationen och det vita våldet säger Tingsten att den ”är skrämmande i sin okunnighet, sitt högmod och sitt hat” och att han inte studerat så kväljande aktstycken sedan han gick igenom nazismens heliga böcker för tjugu år sedan.

Om framsteget på lång sikt kan här knappast råda något tvivel. Det goda verket kommer att fortsätta och föras till seger. Varför skall man då göra så mycket väsen av det upprörande moraliska närperspektivet? Saken är ömtålig och komplicerad. Den har en historisk och psykologisk bakgrund som en utomstående inte kan fullt förstå. Fjäsk i form av impertinenta kommentarer skapar bara onödig irritation och försvårar en uppgörelse i godo.

Det är just så man inte får resonera. Inte ens när man har skäl att förmoda att saken skall ordna upp sig utan att man själv gör något. Det vore liktydigt med att låta det moraliska samvetet tiga i alla frågor som inte angår de egna husknutarna. En attityd som, om den tillämpades konsekvent, troligen skulle leda till att moraliska synpunkter över huvud inte tilläts spela någon roll i sociala och politiska sammanhang.

Jag tror att det hör till en upplyst publicistiks viktigaste uppgifter att hålla gränserna mellan rätt och orätt klara i de stora frågorna, dem som vi kan bedöma på basen av ett överskådligt fåtal uppenbara fakta utan att förvillas av detaljerna och våra egna önskningar. Detta torde vara enda sättet att inarbета moraliska mönster för våra ställningstaganden när händelserna rycker oss själva in på livet och kräver beslut och handling.

”Att vara generöst allmänintelligent anses oakademiskt och lättsinnigt”, skriver Tingsten på ett ställe. Det är också ett mycket ovanligt lättsinne: dess två ingredienser, hjärtats generositet och huvudets begåvning, är redan var för sig sällsynta. Om de aldrig tilläts uppträda i förening, vore det en större förlust för vår litterära och intellektuella kultur än vad de konventionella grunderna för bedömning av andliga prestationer kanske ger vid handen. Essäerna i *På marknadstorget* och *På krigsstigen* är ett rikt och frikostigt intellekts utblickar i allmänna ämnen. Läsaren, som road och berikad lägger böckerna ifrån sig, har anledning att tacksamt beundra det stora ”oakademiska lättsinne” som i dem fått utlopp.

Den exakta beteendeforskningen och människans plats i världsordningen

Kommentar

Ursprungligen publicerad som två artiklar med rubrikerna ”Exakt vetenskap om människan” och ”Människan i världsordningen” i *Dagens Nyheter* 21 och 24.4.1965. Som PS har vi

bifogat ett utdrag ur ”Den exakta vetenskapen och humanforskningen”, ursprungligen publicerad i *Matemaattisten aineiden aikakauskirja* 3/1963, s. 135–149. Två kortare utdrag ur samma text ges därtill i fotnoterna 85 och 86. – De här texterna tar upp frågan om hur vetenskapens utveckling och förändringar i vår världsbild ömsesidigt påverkar varandra, och hur dessa i sin tur hänger samman med nya möjligheter att behärska och planera samhällslivet, i bästa fall på ett förnuftigt och människovänligt sätt. Texterna representerar von Wrights korta period av vetenskapstro och teknologioptimism under första hälften av 1960-talet (se introduktionen till denna avdelning). von Wright ledde vid denna tid ett stående seminarium för exakta metoder i beteendevetenskaperna vid Helsingfors universitet, och hans inställning till de nya genombrotten inom bland annat spelteori och informationsteori var ”odelat bejakande” (ML, s. 233, 288). I hans skrifter från denna tid finns en tro på den kunskapsmässigt och samhälleligt omvälvande betydelsen av en framväxande, genom matematiskt-experimentella metoder förenhetligad uppfattning om människan.

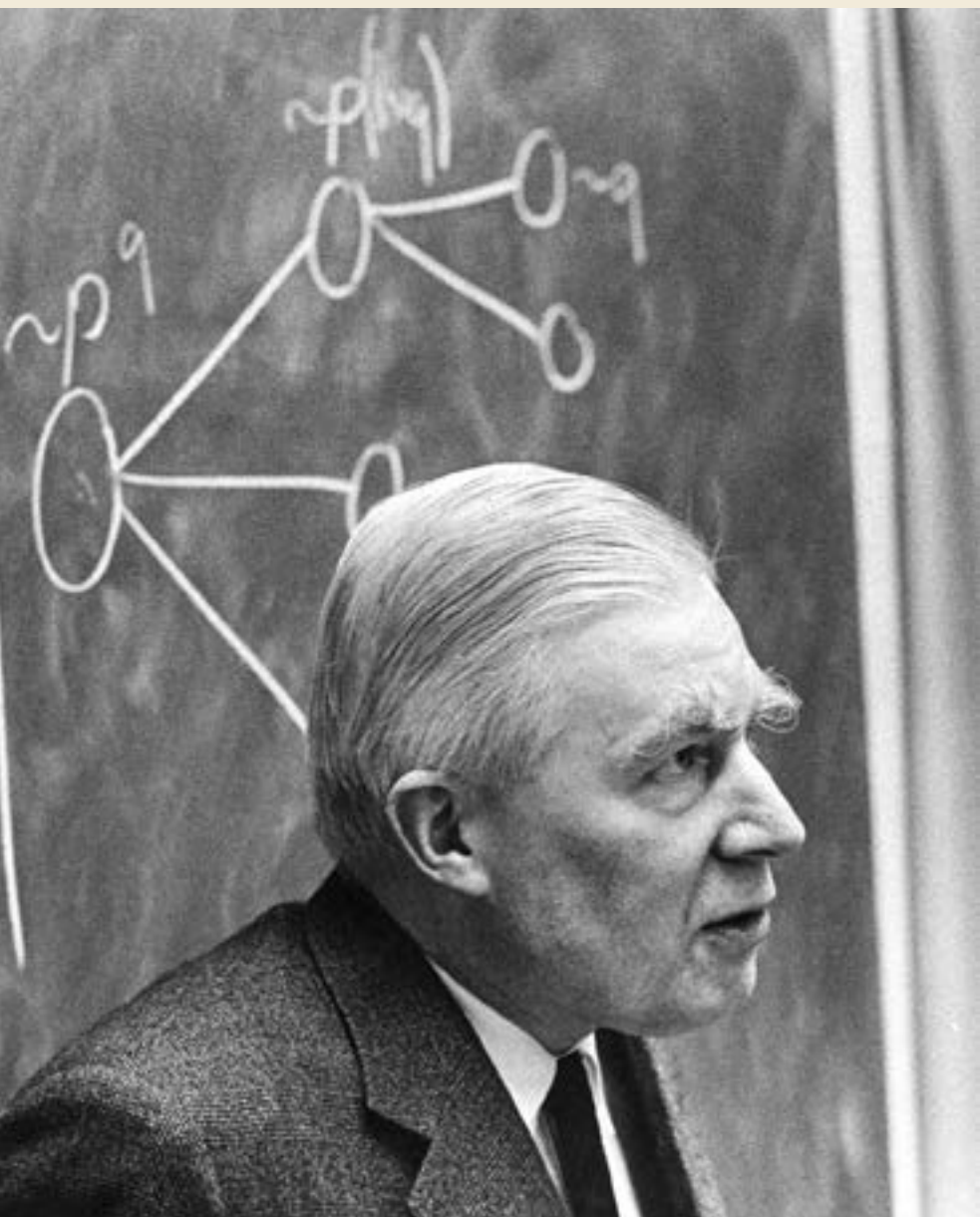
Ur vetenskapsfilosofisk synpunkt kontrasterar detta mot det von Wright senare karakteriserar som den genomgående strävan i sitt vetenskapsteoretiska författarskap att ”hävda de humanistiska disciplinernas autonoma ställning i förhållande till naturvetenskaperna” gentemot det slags ”unity of science’-ideologi” som vill ”reducera de förras begreppsapparat till de senares och därmed förläna vetenskaperna om naturen en paradigmatiskt dignitet för all vetenskap” (”Repliker”, 1997, s. 171). Hans egna texter från tidigt 1960-tal tenderar alltså mot en sådan reduktionism. Senare noterar von Wright att tron på det vetenskapligt-tekniska framsteget och på att världen går att behärska med teknologi uppmuntrar just en reduktionistisk och ”reifierande uppfattning om människor och sociala institutioner som naturföremål styrda av universella, ’järnhårda’ lagar” – en uppfattning som han senare ”efter förmåga bekämpat” (”An Intellectual Autobiography”, 1989 [1973], s. 39, övers. JB; ”Repliker”, s. 171). Kampen fick sitt akademiskt mest inflytelserika uttryck i boken *Explanation and Understanding* (1971), där von Wright framhäver den principiella skillnaden mellan förklarande och förstående, eller

mellan galileiska och aristoteliska angreppssätt i människo-
vetenskaperna.⁸⁴

I texterna som återges här nedan kritiserar von Wright tvärtom många hävdvunna dualistiska kontraster, som bland annat just idén om en principiell skillnad mellan mekanistiska ("galileiska") och teleologiska ("aristoteliska") förklaringar, eller mellan människa och maskin, levande och livlöst. Han menar att dessa kontraster framstår som oklara och obrukbara i ljuset av den nya exakta beteendevetenskapen, och därför antagligen har spelat ut sin roll. Spänningen mellan tendensen att framhäva och att vilja sudda ut dessa principiella skillnader finns inte bara hos von Wright utan går igen i mycket av den samtida diskussionen i själslivets filosofi, till exempel när det handlar om hur långt datorer, robotik och AI (artificiell intelligens) kan anses likna, ersätta och kanske överträffa mänsklig intelligens och mänskligt själsliv – en fråga som von Wright också kort berör i texterna nedan. Om dessa frågor råder fortfarande ingen konsensus och förvirringen är stor. von Wright själv diskuterade frågor om själslivets filosofi i det som blev hans sista bok i akademisk filosofi, *In the Shadow of Descartes* (1998).

Både när det gäller synen på själslivet och på den vetenskapliga kunskapen och dess roll, visar sig kontrasten mellan von Wrights tidiga 1960-talstexter och hans senare perspektiv vid närmare påseende vara långt ifrån entydig. Redan i "Den exakta vetenskapen och humanforskningen", i den diskussion som vi här återger som ett PS, understryker von Wright således att det trots allt finns en viktig skillnad mellan den exakt-vetenskapliga kunskapen, som arbetar med allmänna lagbundenheter, och den historiska kunskapen, vilken, vare sig den fokuserar på människor eller naturfenomen, "framhäver det individuella och konkreta". Därtill finns det i moral, konst och religion "andra (väsentliga) sätt att se på verkligheten och människan än det vetenskapliga sättet". Glömmer man det "urartat tron på vetenskapens och teknikens möjligheter till

84 En lustig detalj i sammanhanget är att von Wrights lärare Eino Kaila redan 1938 föreslog kontrasten mellan det galileiska och aristoteliska vetenskapsidealet som ämne för hans doktorsavhandling. Planen skrinlades efter preliminära studier, men intresset var tydligen väckt (ML, s. 69, 253-254).

Föreläsaren. von Wright föreläser om kausalitet och frihet, eller som han själv sade, om "människans plats i världssammanhanget", inför ett auditorium "fullpackat av en intensivt lyssnande publik" i Uppsala 1972 ("Ett litet land behöver alla sina forskare", 4.2.1972). Han hade inbjudits att hålla Hägerström-föreläsningarna, som senare hölls av många andra av den analytiska filosofins tyngsta namn. von Wrights föreläsningar publicerades i omarbetad form i hans bok *Causality and Determinism* (1974).

vidskepelse”. von Wright var alltså ingen simpel reduktionist ens under den period då han förhöll sig som mest positiv till vetenskapen – eller för den delen någon naiv optimist. Han säger tvärtom i texterna vi återger här att det vore blåögt att tro att den makt vetenskaplig kunskap ger, hur mycket gott den än kan användas till, inte också kommer att missbrukas.

Samtidigt är det karakteristiskt för von Wrights intellektuella profil att han genom hela sitt liv kände sig förpliktad till en tro på det han ibland kallar ”den vetenskapliga världsbilden”, även om det är svårt att klargöra vad en sådan världsbild består i eller vad en bekännelse till den i intellektuell och moralisk mening utträttar. Hans kanske mest lästa bok *Vetenskapen och förnuftet* (1986) kan sägas kretsa kring dessa frågor, men når inga entydiga svar.

Exakt vetenskap om människan

Som det märkligaste i vetenskapens utveckling efter det andra världskriget ville jag hålla exakta metoders genombrott i studiet av mänskligt beteende. Jag tänker då inte främst på vetenskapens inverkningar på livet i form av tekniska tillämpningar. Utan mera på förändringar i den idémassa som kallas vår världsbild och som också innefattar vår syn på människan och hennes ställning i det stora sammanhanget. Förändringar i världsbilden återspeglas i en tidsålders filosofi, i dess litteratur och konst och, fast mindre tydligt, i dess politiska och sociala debatt.

Man kan jämföra den inverkan på världsbilden som det här är fråga om med den som relativitets- och kvantumteorierna hade på filosofi, konst och allmänna tänkesätt under 1920- och 1930-talen. Eller med darwinismens och energilagens andel i uppkomsten av det andliga klimat som kallas naturalismen och vars mest typiska årtionde var 1880-talet. Dessa jämförelser borde inte utmana till gensaga. De syftar inte djupare än till att nämna några företeelser i vetenskapen som varit typiska och tongivande under ett visst tidsskede. Men jag skall här våga mig på en annan jämförelse, som är

djävare och om vars berättigande en slutlig dom kan fällas först i en avlägsen framtid. Inte desto mindre tror jag att den är värd att göra, därför att den kan underlätta vår orientering i nuet.

Det jämförelseobjekt som jag har i tankarna är genombrottet för nya tänkesätt i vetenskapen under senrenässansen och barocken. Det ledde till uppkomsten av en exakt vetenskap om naturen. I en motsvarande mening, ville jag säga, bevittnar vi i vår tid uppkomsten av en exakt vetenskap om människan.

Här är naturligtvis inte fråga om två isolerade händelser i vetenskapens historia – utan om två extrema punkter i en kontinuerlig utveckling, som pågått i närmare fyra hundra år. Den började med en revolution i astronomin och fysiken. Sedan utsträckte den sina verkningar gradvis till de andra naturvetenskaperna, sist till biologin.

Tanken att också människan och samhället kunde bli objekt för ett empiriskt studium med exakt metod och teori föddes i ett tidigt skede av denna utveckling. Den närdes av framstegen inom den gren av matematiken som kallas sannolikhetskalkyl. Redan på 1700-talet gjordes intressanta försök att förbinda sannolikhetsläran med en matematisk värdeteori. Till ett idémässigt genombrott, som hade kunnat jämföras med den exakta naturvetenskapens uppkomst, ledde likväl dessa tidiga ansatser till en ”humanmatematik” (också kallad ”politisk aritmetik”) inte. Därtill var den teoretiska underbyggnaden än så länge otillräcklig. Sina teoretiskt betydelsefulla tillämpningar fann den klassiska sannolikhetskalkylen på 1800-talet i naturvetenskaperna. Det blev för en lång tid vanligt att beteckna upplysningstidens idéer om en matematisk människo- och samhällsvetenskap som blåögda utopier.

I denna situation inleddes en avgörande förändring på bred front för cirka tjugu år sedan. 1943 utkom i USA ett arbete av matematikern John von Neumann och nationalekonomen Oskar Morgenstern med titeln *Theory of Games and Economic Behavior*. Med det föddes en

ny gren av matematiken, som kallas spelteori, och nyföddes, kan man säga, den matematiska värdeteorin (utilitetsläran). Fem år senare publicerade Norbert Wiener sin bok *Cybernetics*, som givit namn åt ett nytt forskningsområde. Samma år (1948) utkom den så kallade informationsteorins grundläggande verk, Claude Shannons *Mathematical Theory of Communication*. Till raden av moderna klassiker inom matematisk beteendeforskning kan man kanske ännu foga Leonard Savages inflytelserika verk *Foundations of Statistics* från 1950-talet. Savage är jämte Abraham Wald grundare av den matematiska beslutteorin.

Man kan göra några reflexioner om nämnda teorier i gemen med utgångspunkt i namnet ”kybernetik”. Ordet är avlett av grekiskans *kybernetea*, som i sin tur kommer från *kybernein*. Det förra betyder ”styrman”, det senare ”att styra”. Namnet kybernetik kunde etymologiskt översättas med ”styrmanskonst”. En god förklaring i sak vore att med kybernetik förstå vetenskapen om målinriktade skeendens dirigerings och kontroll.

Under denna allmänna definition blir också spel- och beslutteorierna kybernetiska läror. Däremot täcks den med kybernetiken historiskt nära förbundna informationsteorins område inte helt bra av namnet. Informationsteorin är inte i sig själv ”kybernetisk” – inte heller är den en teori om beteende. Men det är lätt att ana dess förbindelse med kybernetiken. Budskap (information) spelar en viktig roll för att dirigera beteende. Av särskild betydelse är här den mekanism som på engelska kallas feed-back. Den typiska gången vid feed-back är att resultatet av en process kommuniceras till den drivande mekanismen, som svarar med en omställning av den dirigerande verksamheten. En termostat är ett enkelt exempel på feed-back – men också till exempel hjärklappning som förmår en springande person att slå av på takten. Man kunde säga att informationsteorin är av grundläggande betydelse för mycket som kan föras under rubrikerna automation och processreglering. Ett viktigt slag av processer är beteende. Ett annat är de mikroprocesser som försiggår i centrala

nervsystemet och sinnenens receptororgan. Ett tredje är processerna i den levande cellen över huvud taget. Detta ger en vink om varför informationsteorin och kybernetiken visat sig betydelsefulla för nervfysiologi och biokemin. Några av de mest uppseendeväckande, Nobelbelönade, bidragen till biologi och kemi från senare år hör till denna nya region av forskning. Vi får också en föreställning om vidden och olikformigheten hos det fält som informationsteori och kybernetik omspannar med sina tillämpningar. Beteendeläran är strängt taget bara en provins inom detta enorma område – såframt man inte ger ordet "beteende" en mycket uttänjd innebörd.

I sin "rena" form är de nya teorier som vi här kort omtalat delar av matematiken. Som vi sett sträcker sig deras tillämpningar över ett mycket heterogent område av discipliner. Lingvistik, nationalekonomi och neurologi – för att ta tre exempel – ligger långt från varandra på den traditionella kartan över vetenskaperna. Den matematiska teorin har givit dessa och andra, till innehållet vitt skilda forskningsfält, en gemensam metodologisk grund.

Allt detta har viktiga följder också för forskningens organisation. Ett nytt behov av interdisciplinär koordinering har uppstått. Behovet är inte alldeles lätt att tillfredsställa, därför att de berörda facken traditionellt hör till olika fakulteter eller sektioner av universiteten eller odlas vid olika specialhögskolor, såsom handelshögskolorna och de tekniska högskolorna. Här krävs både smidighet och vakenhet av dem som planerar för vetenskapen i ett modernt samhälle.

Men det finns också uppmuntrande exempel på att koordinationsproblemen kan lösas om byråkrati och konservatism inte hämmar utvecklingen. Jag tänker då särskilt på Massachusetts Institute of Technology (MIT). Det är naturligt att högskolan blivit ett centrum för kybernetik och informationsteori tack vare Wiener, som varit verksam här. Det förvånar inte heller att ett ytterst betydelsefullt arbete i ekonometri och neuro-

logi utförts vid särskilda avdelningar av denna märkliga institution. Mera överraskande är att MIT blivit det kanske främsta centret för lingvistisk forskning för närvarande. Förtjänsten härför tillkommer Noam Chomsky. Dennes lära om syntaktiska strukturers transformation presenterades nyligen för *Dagens Nyheter*s läsare i en artikel av professor Alvar Ellegård.

Exakt vetenskap är alltså inte längre enbart naturvetenskap. Den är också humanforskning. Det är därför en kvarleva av ett föråldrat tänkesätt att kalla – ofta med tonvikt på begränsningen – exakt humanforskning en ”naturvetenskaplig” syn på människan och ställa den i motsats till en ”andevetenskaplig” eller ”humanistisk”. Alla klagovisor till trots om klyftan mellan ”de två kulturerna” pågår en integration av den vetenskapliga världsuppfattningen. En följd är att den skarpa kontrasten mellan människan och naturen, mellan levande och livlöst, mellan ande och materia utplånas.

Människan i världsordningen

Här skall jag diskutera dels det motstånd som den nya vetenskapen möter i de allmänna tänkesätten, dels de inverkningar som dess genombrott kan tänkas få. För båda ändamålen kan det vara nyttigt att litet fördjupa den jämförelse som tidigare antyddes mellan läget i dag och läget vid tiden för den exakta naturvetenskapens uppkomst under senrenässansen och barocken.

Det finns en unik litterär källa till studiet av brytningen mellan gammalt och nytt i vetenskapen för 300 år sedan. Källan är Galileis två stora verk i dialogform om den heliocentriska kontra den geocentriska världsbilden samt om ”de två nya vetenskaperna” (om kroppar i vila och rörelse). I båda verken finns en förespråkare för medeltidens aristoteliska naturuppfattning, en radikal representant för de nya idéerna och en i viss mening neutral bedömare av de två åskådningarnas inbördes värde. Det är klart att Galileis dialoger inte gör full rättvisa åt den aristoteliska fysiken. Men

de visar med oöverträffad klarhet det motstånd på idéernas plan som de nya tänkesätten måste övervinna för att slå igenom. En liknande dialog förs i våra dagar mellan företrädare för en äldre och en nyare vetenskap om människan. Det är synd att det inte funnits någon ny Galilei som hade kunnat föreviga kontroversen i ett litterärt minnesmärke.

En huvudinvändning mot Galileis matematiska fysik var att den arbetade med idealiserade föreställningar utan motsvarighet i verkligheten. I verkligheten finns det inga (absolut) räta linjer, plana ytor, klot; ingen kropp rör sig över en friktionsfri yta eller genom ett motståndslöst medium; två försök upprepas aldrig under helt lika betingelser. En teori som begagnar sådana fiktionser måste därför ge en förfalskad bild av verkligheten. Man kunde vända på orden och beskylla den matematiska fysiken för att vara inexakt, om man med exakthet förstår naturtrohet – vilket låter sig göra.⁸⁵ Den nya vetenskapen avstår medvetet från att teckna en (absolut) detaljtrogen bild av verkligheten. De fördelar som inhöstas är tvåfaldiga. För det första får man en enkel och för tanken tilltalande ”exakt” teori. För det andra får man ett utomordentligt effektivt instrument för att länka naturskeendet i de ”artificiella” fällor och fåror som maskiner erbjuder.

Det är intressant att se de aristoteliskt-skolastiska invändningarna gå igen i debatten om den exakta betendevetenskapen. Teorin, som är en förenkling och

85 "Varje naturvetenskapligt experiment värt namnet betjänar sig av en idealiserad modell av ett avsnitt av verkligheten. Idealiseringen består, allmänt uttryckt, däri att man förutsätter att det undersökta förloppet i stora drag bestäms av ett litet antal kända kausalfaktorer ('parametrar'), att verkan av vissa andra kända kausalfaktorer kan lämnas ur räkningen och att oförutsedda 'störningar' inte uppträder. Man ignorerar t.ex. luftens motstånd och friktionen, betraktar en kropps massa som koncentrerad i en enda punkt, o.s.v. Det kunde sägas höra till experimentets idé, att man är medveten om att idealiseringen utesluter en 'exakt' motsvarighet mellan beskrivningen (modellen) och det verkliga förloppet. Likväl är det just tack vare denna medvetna och godtagna 'inexakthet' som 'exakt' vetenskap är möjlig" ("Den exakta vetenskapen...", s. 143-144).

idealisering, måste igen värja sig mot beskyllningen att vara en förfalskning. En intressekonflikt är inte ett spel, säger man. Ett spel följer regler, men ”i krig och kärlek är allting tillåtet”. En fälttågsplan är inte en beslutteoretisk strategi, ty i det ”verkliga livet” uppstår ständigt oförutsedda situationer. Detta vill naturligtvis ingen spel- eller beslutteoretiker förneka. Men han vill inte för den skull medge att hans teori är värdelös – lika litet som en fysiker ser sig tvungen att förkasta tröghetslagen på den grund att ingen rörelse i verkligheten försiggår helt utan påverkan av någon kraft.⁸⁶

Den exakta beteendevetenskapen ger oss modeller av beteende under idealiserade betingelser. Man kan inte räkna med att människor och andra levande var- elser skulle realisera modellerna fullkomligt. Men man kan bygga maskiner som har modellens perfektion. En sådan maskin sägs simulera beteende. De ändamål som det simulerade beteendet normalt fullföljer kan betjä- nas också av den simulerande mekanismen. Här kom- mer den exakta beteendevetenskapen i kontakt med ingenjörsvetenskapen – närmare bestämt med auto- mationens teori och praktik.

I den exakta beteendevetenskapens anknytning till maskintekniken ligger fröet till en annan huvudinvänd- ning mot den nya synen på människan. Människan är inte någon maskin, säger man. Hon har en fri vilja. Egentligt beteende och mekanisk simulering skils där- för av ett principiellt svalg, som är mycket djupare än klyftan mellan faktiska förlopp och ideala betingelser i ett naturvetenskapligt experiment.

86 ”Vi måste vänja oss att i t.ex. spelteoretiska modeller inte se försök att detaljtroget återge människors faktiska reaktioner, utan nyttiga approximationer och förenklingar som hjälper oss att förstå vissa *sidor* av invecklade förlopp. Då kommer också motståndet mot tanken på en exakt vetenskap om människan att av sig självt ge vika – liksom den aristoteliskt-skolastiska kritiken av den exakta natur- forskningen miste sin aktualitet utan att egentligen ha ’vederlagts’. Vårt sätt att tänka blir ett annat.” (”Den exakta vetenskapen...”, s. 145.)

Jag tror att denna invändning är oberättigad. Det är fruktlöst och intetsägande att försvara människans särart med påpekandet att människan inte är någon maskin. Men det vore lika galet att mena att kybernetiken visat att människan är en maskin. Om kybernetiken visat något alls om frågan, så är det att den är fel ställd. Människan – maskin eller inte? är en intressant fråga bara om man har en klar uppfattning om vad en maskin är. Då är det mening i att rygga tillbaka för – eller kanske tvärtom tjasas av – möjligheten att människan vore en maskin. Men vad är en maskin? Var går gränsen mellan levande och livlöst i naturen? Jag tror inte att det är någon överdrift att säga att kybernetik och besläktad forskning visat att alla traditionella föreställningar om principiella begränsningar i en maskins kapacitet visat sig ohållbara och måste kastas över bord. Hit hör föreställningarna att maskiner inte kan föröka sig eller minnas eller lära sig något nytt på egen hand, och många andra.⁸⁷

Nya teorier ger ibland nya svar på gamla frågor. Men alla omstörtande teorier inleder också nya tankelinjer och skjuter nya problem i förgrunden. Ofta lämnas de gamla problemen åt sitt öde snarare än löses. Teorin omformar tänkesätten, så att frågor som tidigare varit brännande småningom mister sin aktualitet utan att få något slutligt svar.

87 Jfr det ganska annorlunda resonemanget som von Wright för 1970 om "computern eller datorn": "Den varken har ett eget liv eller deltar i vårt. Vi kan använda den för *våra* ändamål. Lika orätt som det vore att säga, att mikroskopet ser ('själv'), är det att säga att computern tänker ('egna tankar'). [...] Sist och slutligen är det inte heller ögat som ser och hjärnan som tänker – utan *vi*." von Wright varnar här också för att "uppfattningen om computern som en med människan jämförbar, henne eventuellt överlägsen, självständig varelse" skymmer blicken för att alla de problem som datorisering och automation kan medföra, "måste angripas som problem rörande *mänsklig* organisation och målsättningar i ett socialt sammanhang" (HL, s. 122-124; den sista kursiveringen vår). Jfr också diskussionen om idén om "medvetandets gåta" som en "begreppslig förvirring" i "Intet är fördolt", 1992 (ingår i *Om Wittgenstein* 2022).

De exakta teorierna om beteende är goda exempel på andra nyvinningar som förändrar våra synsätt mer än de hjälper oss ur tidigare svårigheter. Kritiken kommer oftast från håll där man vuxit fast i en klassisk begrepps- och problemvärld. Så till exempel i frågorna om gränsen mellan levande och livlöst, om skillnaden mellan mekanistiska och teleologiska förklaringar eller maskinell och medveten dirigerad av handlande. Den nya beteendeläran kommer inte att klarlägga dessa klassiska antiteser. Men den gör dem obrukbara och därför ointressanta i fortsättningen. När forskarna upphör att använda de gamla kategorierna utmönstras dessa begrepp småningom också från de mera allmänna och diffusa tänkesätt som kallas världsbilden.

Det är belysande att det framför allt är vissa antitetiska eller dualistiska föreställningar som den exakta beteendevetenskapen gör urmodiga. De är, i sin tillspetsade form, inte en kvarleva från den tid som föregick den vetenskapliga revolutionen i början av nya tiden. De är tvärtom en biprodukt av den omvälvning i tänkesätten varur den exakta naturvetenskapen föddes. I antikens och medeltidens tänkande finns en dos animism, som slätar över den skarpa skillnaden mellan levande och livlöst, mellan fysiskt och psykiskt. Det var en förutsättning för en exakt vetenskap om naturen att "anden" förjagades från dess område. I detta perspektiv förstår man bra varför Descartes famösa dualism mellan kropp och själ, medvetande och materia fick en så enorm betydelse för de allmänna tänkesätten. (Det hör till bilden att Descartes själv var en av den nya naturvetenskapens främsta pionjärer och en av alla tiders mest snillrika matematiker.)

Den aristoteliskt-skolastiska vetenskapen tilldelar människan en väldefinierad plats i världsordningen. Den cartesiska dualismen klyver människan. Hennes ena hälft hör med i naturens sammanhang och är objekt för vetenskaplig kunskap. Hennes andra hälft för, kunde man säga, en problematisk och otrygg tillvaro utanför detta sammanhang. En från animistiska

rester befriad exakt vetenskap om beteende återskänker världsbilden en enhet som den hade under medeltiden och som splittrades av den exakta vetenskapen om naturen. Människan inordnas på nytt i det rationella världsperspektivet. För den som är fången i gamla föreställningar ter sig detta kanske som anammandet av en krasst "mekanistisk" och "naturalistisk" syn på människan. I själva verket är det en seger för vår tankes strävan att upphäva ett konstlat motsatsförhållande, vars historiska roll var att möjliggöra en etapp i den vetenskapliga världsbildens utveckling.

Med större rätt än att tala om en "naturalistisk" syn på människan kunde man här tala om en rehabiliterad, "rationalistisk" människo- och samhällsuppfattning. Kortsynthet och oförnuft har en ursäkt så länge man inte inser att människors faktiska beteende i oanad utsträckning kan förutses och planeras på exakt-vetenskaplig grund. När man nått denna insikt duger ursäkten inte längre. Härav följer naturligtvis inte att människan med ett slag blir förnuftig och god. Men den exakta vetenskapen om beteende ger förnuftet ett vapen, en ny möjlighet att styrande inverka på de mänskliga gemenskapernas liv med medlemmarnas lycka och trygghet som ledstjärna. Det är grundlös pessimism att mena att detta vapen inte skall användas. Men det vore blåögt att vägra tro att det också kommer att missbrukas för själviska individers och gruppers orättrådiga syften.

Utdrag ur "Den exakta vetenskapen och humanforskningen"

Den stora intellektuella reformrörelse, som inleddes vid övergången från medeltiden till nya tiden och som fortgått till våra dagar, har sålunda inneburit en gradvis utvidgning av området för vårt exakta vetande om verkligheten: först om den "döda" naturen, sedan om livsföreteelserna och slutligen om det mänskliga beteendet. Med tanke på denna utveckling kan man fråga: betyder den, att all vetenskap småningom blir exakt,

d.v.s. "matematisk" och "experimentell" (i en allmän mening av orden)?

Jag tror bestämt, att svaret är nekande. [...] All vetenskap är inte exakt och kan inte heller bli det. "Exakthet" i den mening jag här använder ordet är inte ett ideal, som all vetenskaplig forskning vore s.a.s. skyldig att eftersträva.

Jag skall inte här tala om filosofien, som har en ställning för sig i vetenskapernas system. Om matematiken nämnde jag redan, att också den är ett särfall. Matematiken är inte en vetenskap om verkligheten. Matematiken saknar den exakta forskningens experimentella aspekt, dess s.a.s. mot erfarenheten vända sida.

Emellertid finns det också en vetenskaplig kunskap om verkligheten, som är av annan typ än den exakt-vetenskapliga. Jag ville inte, såsom stundom sker, kalla denna andra kunskaps typ "andevetenskaplig" ("geisteswissenschaftlich"). Ännu mindre önskar jag plädera för en uppdelning av vetenskaperna i två grupper enligt schemat naturvetenskap-andevetenskap. Nämnada tudelning är föråldrad och missvisande – bl.a. emedan den inte har någon naturlig plats för samhällsvetenskaperna. Den har gjort och gör mycken skada i debatten om kultur- och undervisningsfrågor.

Snarare ville jag kalla den andra huvudtypen av vetenskaplig kunskap historisk. Ordet skall då tagas i en vid mening, som innefattar både människans och naturens riken s.a.s. På det humana planet är historisk vetenskap inte bara berättelsen om enskilda människors och folks öden. Hit hör också beskrivningen av olika mänskliga "inrättningar" (på engelska skulle man säga "institutions and practices") ursprung och utveckling, t.ex. språkens, rättsordningarnas, de olika sedernas och brukens. Till "naturalhistorien" åter måste räknas inte bara beskrivningen av de olika växt- och djurarterna samt mineralerna, utan också de delar av geologien och geografien, som skildrar de geologiska åldrarna och de olika landskapstyperna jämte dessas förvandlingar.

Man säger ibland, att vetenskap av den historiska typen är beskrivande och inte förklarande. Karaktäristiken tar fasta på något viktigt. Men den kan lätt missförstås. Det är kanske bättre att säga, att den historiska vetenskapen framhäver det individuella och konkreta. Den kan därför inte användas för att göra förutsägelser och den har därför inte några egentliga tillämpningar. Man kunde hänvisa till ett ord av en av den historiska forskartypens ädlaste företrädare, Jacob Burckhardt, och säga: Historiens studium gör oss inte kloka – om därmed menas skickade att handla riktigt på grund av tidigare erfarenhet. Men möjligen gör det oss visa – om därmed menas medvetna om tillvarons rikedom på oreducerbara individuella former.

Det finns alltså andra vetenskapliga sätt att se på verkligheten, och därmed på människan, än det exaktvetenskapliga sättet. Och jag ville tillägga: det finns också andra (väsentliga) sätt att se på verkligheten och människan än det vetenskapliga sättet. Till dessa andra synsätt hör den moraliska och religiösa och i viss mening väl också den konstnärliga och filosofiska hållningen till tillvaron.

Den exakta vetenskapens domän är väldig – och den omspanner också människan och hennes samhälle. Man kunde parafrasera ett ord av Hermann Weyl och säga, att den exakta vetenskapen (Weyl säger den exakta naturvetenskapen) kanske inte är den västerländska kulturens viktigaste, men säkert dess i förhållande till andra kulturer mest egenartade andliga skapelse. Det exakta vetandet kan inte begränsas till en särskild del av verkligheten, t.ex. naturen. Det är i princip alltomfattande. Men det är inte uttömmande. Det finns andra sätt att se samma verklighet, som den exakta vetenskapen ser på sitt särskilda sätt. Glömmer eller förnekar man, att så är fallet, urartar tron på vetenskapens och teknikens möjligheter till vidskepelse. Vår vördnad för den exakta tankens storhet blir en filiströs förnuftsdyrkan.

V. Filosofen ger sig in i dagsdebatten 1967–1978

von Wrights protestartikel mot Vietnamkriget från 1967, som inleder denna avdelning, väckte på sin tid uppmärksamhet över hela Norden. Trots det rätt omfattande engagemanget i aktuell samhällsdebatt som vi dokumenterar och kommenterar ovan i andra och tredje avdelningen i denna bok, beskrev von Wright senare själv Vietnamartikeln som en vattendelare i sitt liv, intellektuellt, politiskt och mänskligt, och som sin ”entré på en arena, den offentliga debattens, som jag inte tidigare beträtt. Jag hade redan fyllt femtio när jag började detta nya liv.” Han säger vidare att hans ”engagemang i Vietnamfrågan” resulterade i en bestående ”sinnesförändring” hos honom, i ett nytt ”kritiskt-engagerat förhållande till verkligheten”. Ett sådant förhållningssätt hade visserligen ”outtalat [legat] till grund för det mesta som [han] från 1940-talet tänkt och skrivit om vår tids frågor”, men Vietnamkriget blev den ”katalysator” som hjälpte honom till ”ökad förståelse” av sin egen situation (ML, s. 243–245). Han talar här också om en ny ”känsla av global solidaritet med jordens fördömda och förtrampade i det som eufemistiskt kallas utvecklingsländer” (ML, s. 248).

Den personliga och politiska omprövning som engagemanget mot kriget ledde in von Wright på var omvälvande också för hans filosofiska och akademiska tänkande. Han säger själv 1973 att det som ”fick mig att reflektera över villkoren för den mänskliga tillvaron i ljuset av de krafter och institutioner som styr samhället kan sammanfattas i ett enda ord: Vietnam” (”Mina fyra former av humanism”, 1973, nedan). Till de institutioner vars roll han kritiskt måste omvärdera hörde också vetenskapen och filosofin som akademiskt ämne; det finns således, skriver han, ”en viss parallellism mellan utvecklingen av mitt filosofiska tänkande och min inställning till politiska

Det nya livet i offentligheten. von Wright intervjuas strax innan jul 1967 för *Suomen Kuvalehti*, en knapp månad efter att hans artikel om Vietnamkriget publicerats. Artikeln hade, som intervjuaren uttryckte det, "väckt stor uppmärksamhet, både förtjusning och förnärmelse" ("Mitä ajattelija ajattelee?", 1968, s. 21, övers. JB).

och sociala frågor”, även om det vore ”fel att försöka ’härleda’ det ena från det andra” (”An Intellectual Autobiography”, 1989, s. 39, övers. JB).

Förutom Vietnamartikeln, som vi här återger tillsammans med von Wrights ”Försök till en Efterskrift” från 1968, samt en senare återblick på Vietnamkriget från 1973, innehåller denna avdelning två kortare texter som diskuterar filosofers och vetenskapsidkares moraliska ansvar i relation till politiska skeenden – den ena kommenterar positivt Bertrand Russells samhällsengagemang, den andra kritiskt Milton Friedmans nobelpris 1976. Den sista texten i avdelningen reflekterar kring hur den filosofiska begreppsanalysen indirekt kan bidra till kritik och förändring av samhället, medan von Wright i det utdrag vi här återger ur hans ”intellektuella självbiografi” från 1973 beskriver de fyra faser han uppfattar att hans egen utveckling som humanist genomgått. Därtill behandlar en av texterna, ”Alienering eller integration. Den lilla enhetens livsfråga”, med finlandssvensk högskolepolitik och Finlands roll i världen som omedelbar kontext, principiella frågor om hur små aktörer kan hävda sig gentemot det likriktande trycket från större makter och trender och bidra till den globala utvecklingen utan att förlora sig själv.

Kriget mot Vietnam med Försök till en efterskrift

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Hufvudstadsbladet* 28.11.1967 samt i *Dagens Nyheter* 28.11 och 30.11.1967, i finsk översättning i *Helsingin Sanomat* 28.11.1967 och i dansk översättning i *Information* 24.12 och 27.12.1967. ”Försök till en efterskrift” trycktes i *Hufvudstadsbladet* 11.9.1968 och utkom samma dag i finsk översättning tillsammans med Vietnamartikeln i pamfletten *Praha 21.8.1968* (red. Jaakko Okker). – I *Hufvudstadsbladet* introducerades Vietnamartikeln på följande sätt: ”Vietnamkriget är ett grymt och omoraliskt övergrepp mot ett folk – i Finland borde det finnas en känsla av solidaritet med ett folk som drabbas av övergrepp. Detta har professor von Wright sagt i anslutning till den artikel om Vietnam som ingår på dagens kultursida och som väckt uppmärksamhet innan

den ens publicerats.” Själva ingressen löd: ”Förenta staternas imperialism hotar att bli ett dödligt gift för det amerikanska samhället. Opinionen inom den amerikanska intellektuella eliten har detta klart för sig. Professor Georg Henrik von Wright betraktar vidstående artikel som en solidaritetsförklaring med denna opinion. Han har skrivit artikeln i USA därifrån han nyligen har återvänt. Professor von Wright, sedan 1961 ledamot av Finlands akademi, är en internationell auktoritet på filosofins område och har knutit vidsträckta kontakter inom den anglosaxiska kultursfären, i synnerhet i Storbritannien, men även i USA.”

Det ”Försök till en efterskrift” som följer efter Vietnamartikeln här nedan skrevs efter Pragvåren och Sovjetunionens invasion av Tjeckoslovakien 1968. Se vidare ”Vapnen tystnar i Vietnam”, 1973, i denna avdelning. Om von Wrights ställningstaganden till Vietnamkriget, jfr också Österman 2019.

En växande opinion i Förenta Staterna och utanför Förenta Staterna kräver, att kriget i Vietnam skall upphöra. Bättre än ”krav” är att kalla det en ”vädjan”. Det är en vädjan till förnuft och samvete hos dem, som med sina beslut kan inverka på händelserna. Motiven bakom vädjan är, tror jag, främst dessa två: avsky för USA:s krigsföring och oro för de följder, som kriget kan leda till. Hos dem, som samtidigt känner varmt för USA – och det gör naturligtvis nästan alla Johnsonregimens inhemska kritiker – paras avskyn med skam över att landet förnedrat sig så djupt. Och hos dem, som med ord eller handling tror sig kunna göra aldrig så litet för att ändra världen, förbinds oron med ett ansvar som man måste vara villig att bära.

Kriget i Vietnam är avskyvärt redan därför, att det förs på idel lögnaktiga och orättfärdiga premisser. Detta var kanske inte uppenbart från början ens för dem, som gav sig in i leken. Situationen i förra franska Indokina var utomordentligt förvirrad efter det andra världskriget. Det var inte givet, att Englands, Frankrikes, Kinas, Sovjets och USA:s maktspel på området skulle resultera i det som nu pågår: ett krig mot det vietnamesiska folket

rätt och slätt. Det var inte heller på förhand klart, att detta folk skulle visa sig äga den heroiska livsvilja, som det lagt i dagen och varmed allena det inlöst sin rätt till ett självständigt liv. (Liksom en gång Finland.)

Man kunde sammanfatta utvecklingen i en formel: Det som engång rätteligen kunde kallas kriget i Vietnam är sedan några år framför allt Förenta Staternas krig mot Vietnam.

Den som yrkar på eller önskar, att kriget skall upphöra, måste naturligtvis göra klart, vad han tror skulle bli följden, om USA slutar kriget, och likaså följderna av att kriget fortsätter. Och han måste väga dessa följder mot varandra. Det är vad jag skall försöka göra i min artikel.

För att göra alternativen så klara som möjligt skall jag med ett "slut" på kriget förstå, att USA helt avstår från militär intervention i Syd- och Nord-Vietnam och likaså från alla försvarsåtgärder eller anfallsförberedelser i grannländerna (Kambodja, Laos och Thailand). Jag skall m.a.o. inte alls diskutera olika kompromisslösningar av konflikten. Det är ganska givet att, om konflikten över huvud löses, det måste ske i form av en kompromiss av något slag. Men det är ingen idé att kannstöpa om olika kompromisser, förrän man gjort klart de ytterligheter, som kompromissen skall gälla.

Alltså: Om USA lämnar Vietnam och dess grannar militärt åt sig själva, vad skulle då inträffa, som talar emot ett sådant steg?

En sak, som brukar anföras är, att Syd-Vietnam då – ehuru kanske först efter svåra inre strider – skulle bli kommunistiskt ("go communist") och troligen förenas med Nord-Vietnam till en stat. En liknande utveckling vore också att vänta i grannländerna.

Det finns ingen anledning att försöka bortresonera detta framtidsperspektiv. Man kan tvärtom hålla det för mycket sannolikt. Men man har anledning att fråga: Är det ett olyckligt perspektiv, närmast då för de berörda länderna själva?

Man kan inte besvara frågan utan att ta ställning till socialismen (kommunismen) som samhällsform,

eller utan att jämföra socialismens idé med det som här närmast är dess motsats: ett samhälle med en "fri ekonomi". (Jag kallar det hellre så än "kapitalism".) – För egen del tror jag, att ett fritt ekonomiskt system är långt mera effektivt och praktiskt än ett socialistiskt med tanke på ett samhälles levnadsstandard och materiella välmåga. Däremot har en socialistisk ordning större möjligheter att skapa och upprätthålla social rättvisa och att förhindra en minoritet i samhället från att exploatera majoriteten för sina (ekonomiska) syften. För ett samhälle med stora klasskillnader, en korrumperad regim och mångas beroende av få, måste en socialistisk ordning vara ett bättre alternativ. Ett samhälle åter, som socialt sett är relativt sunt, mår bättre om det åtnjuter en fri ekonomi. (Man kunde ännu tillägga, att högt utvecklade samhällen med fri ekonomi tenderar att säkra sin sociala jämvikt med olika välfärdsåtgärder, som ortodoxa privatföretagare lätt utdömer som "socialistiska", – samt att socialistiska länder som nått ett visst mått av inre jämvikt tenderar att lossa på den ekonomiska företagsamhetens fjättrar och sålunda blir mer "kapitalistiska".)

Syd-Vietnam är ett land, där de växlande regimernas och de sociala förhållandenas rutenhet ligger i öppen dag. Detsamma gäller Thailand. Att under sådana förhållanden tala om att "skydda" Syd-Vietnam (eller Thailand) mot en kommunistisk omvälvning är antingen ett cyniskt hån eller uttryck för en enorm förstockning. För det betyder att man vill "skydda" folken i dessa länder mot en ordning, som med all sannolikhet skulle innebära ett stort steg framåt för dem mot oberoende och trygghet – låt vara att också *den* vägen skulle fläckas av många blodspår. Det är svårt att tro, att de som är ansvariga för kriget, är så förblindade, att de skulle tro på sina egna anti-kommunistiska propagandafraser. Men det är ett faktum, att en stor opinion i USA och annorstädes i den s.k. fria världen ännu tar dessa fraser för fullt.

Mot mitt sätt att resonera invänder man kanske nu, att det är barnsligt att mena att amerikanernas avtåg

från arenan skulle lämna kvar ett fritt Vietnam. Amerikanernas avtåg skulle följas av kinesernas intåg i hela denna del av Asien. Det vore dumt att söka vifta bort denna möjlighet eller förklara att den är osannolik. Men det är också en otillbörlig förenkling att uppställa den som enda alternativ till det "skydd" USA:s kontroll av läget erbjuder. För det första är Nord-Vietnam *inte* en kinesisk satellit-stat. Landet har tvärtom bevisat både vilja och förmåga att stå på egna ben. (Men det är klart, att ju mera det förhärjas och försvagas av amerikanernas angrepp desto mindre blir dess motståndskraft – också mot kineserna.) Och för det andra är, också om fältet vore fritt efter amerikanernas sorti, Kina inte den enda kvarstående intressenten i området. Här kommer Sovjetunionen in i bilden – på längre sikt kanske också Indien. Det är inte nödvändigt att kanstöpa om hur dessa intressen skulle balansera mot varandra och mot Vietnams och dess grannars strävan att bevara sitt oberoende. Det räcker med att man inser det vanvettiga i att söka rättfärdiga hundratusentals vietnamesers död och de två landshälfternas ödeläggelse med att man, kantänka, därmed skyddar Vietnam och dess grannar mot kineser, ryssar eller andra potentiella inkräktare. Det är osäkert, om någon av dem kunde dra större lidanden över Vietnams folk än amerikanerna *redan* har gjort.

Men låt oss lämna talet om att "skydda" Vietnam mot kommunismen eller mot Kina eller Sovjet därhän. Kanske ingen i sitt hjärtas djup tar det riktigt på allvar. Måste vi inte åtminstone medge, att USA i Vietnam kämpar för sin *egen* säkerhet och framtida trygghet? Trygghet mot vem? Säkert inte mot dem, som man nu kämpar mot, vietnameserna. Ty hur förbittrade de än i generationer kommer att vara på Förenta Staterna, tror ändå ingen på allvar, att de skulle på egen hand försöka hämnas. Så tryggheten måste vara gentemot någon av USA:s imperialistiska rivaler på området – kanske Kina, kanske Sovjet. Men blotta närvaron av en sådan rival i Vietnam är inte ett intrång på USA. Den kan vara det på sin höjd i en indirekt bemärkelse, om Vietnam blir

en bas, en utgångspunkt för angrepp mot USA:s territorium. Jag vill inte säga, att ett sådant sätt att resonera om den egna tryggheten under alla förhållanden är oberättigat. Men det är ett effektivt sätt att motarbeta avspänning i världen. Och om resonemanget genomdrivs till priset av oerhörda blodsoffer från en tredje part (det vietnamesiska folket), som ingen vettig människa kan betrakta som en fara för USA, så kan det bara förstås som uttryck för en hysterisk och överspänd tro att kommunismen som sådan är ett dödligt hot mot USA:s trygghet.

Föreanta Staternas säkerhet hotas inte i Vietnam. Men väl finns det något annat, som kan hotas där. Det är amerikanska affärsintressen. (En del av dessa intressen består i att kriget hålls i gång, men jag skall bortse från dem här). Korea-krigets utgång gjorde med ett slag stora områden, framför allt Japan, "safe for investments". Något liknande kunde bli följden, om man lyckades pacificera Syd-Vietnam. Utsikterna för ekonomisk aktivitet inom ett vidsträckt område (Thailand, Burma, Malaya, Filippinerna, kanske Indonesien) skulle förändras. Företagsamhet, som nu ter sig överhövan riskfylld och spekulativ, skulle bli "sund". Man varken avslöjar något eller överdriver, om man säger, att om USA:s krig mot Vietnam överhuvud är en kamp för säkerhet och trygghet – så gäller kampen säkerhet och trygghet för prospektiva investerare.

Det är inte nödvändigt att här komma med några allmänna beskyllningar mot de kapitalistiska nationernas exploatering av utvecklingsländerna. Att här i många fall är fråga om "utsugning", kan ingen förneka. Men man kan vara optimistisk nog att tro, att rovdrift på kort sikt småningom skall ge vika för långsiktig ekonomisk planering, som syftar till alla parter fördel och blir till välsignelse också för utvecklingsländerna. Jag önskar inte betvivla, att privatekonomisk företagsamhet kan vara både "sund" och "moralisk" på samma gång. Men om den måste bygga på något som för var dag blir allt mera likt ett utrotningskrig i stil med Hitlers mot

Polen, så är den så hopplöst smutsig, att inga förhoppningar om en ljusare ekonomisk framtid för ett ”kommunistfritt” Syd-Vietnam och dess grannländer kan rättfärdiga den. Sedd mot bakgrunden av sina motiv – både dem som framförs offentligt och dem som man helst förtiger – måste därför den politik, som Förenta Staterna för i Asien, uppröra varje kännande och tänkande människa och energiskt fördömas.

Vi har hittills diskuterat de sannolika följderna av att USA drar sig bort från Vietnam. Slutsatsen måste bli, att ingen av dessa följder är ett hållbart motiv för att fortsätta kriget. Låt oss nu se på saken från den omvända synpunkten: Vad blir följden, om kriget fortsätter?

Man skall inte i onödan måla fan på väggen. Men det vore lättsinnigt att blunda för att här finns en allvarlig risk för ett nytt världskrig – eller i varje fall krig mellan stormakter. När Syd-Vietnam pacificerats, skall Nord-Vietnam lämnas i fred, sägs det från amerikansk sida. Men ju mera försvagat Nord-Vietnam blir av kriget, desto större blir risken för att någon annan stormakt skall intervensera i området. Kan amerikanerna tillåta det? Man kan inte resonera så här, att när kriget väl är över, Syd- och Nord-Vietnam skall leva i frid och fröjd som två oberoende länder vid varandras sida. Mycket mera troligt är, att här då skall finnas en direkt friktionsyta mellan USA på ena sidan gränsen och en (eller två) kommunistiska stormakter på den andra. Också om detta inte gör en stormaktskonflikt oundviklig, så växer i varje fall risken.

Så länge kriget i Vietnam pågår, ökas spänningen på andra håll i världen. Animositeten mot USA växer överallt, där amerikanska intressen är med i spelet – också om det bara är indirekt. Konflikten i mellersta Östern är ett talande, och oroande, exempel. Den har på en del håll jämförts med Vietnam-kriget. Jämförelsen är haltande och osmaklig. Men den är tyvärr inte utan grund. Indirekt är konflikten mellan Israel och arabstaterna också en konfrontation mellan Förenta Staterna och de socialistiska stormakterna. Ju mera USA befäster sin

ställning i Vietnam och omgivande länder, desto mera avlägsen är den dag, då Israel kan leva i samska med sina grannar.

Men låt oss anta, att ledningen i Förenta Staterna är klart medveten om dessa risker, men besluten att ta dem. Inte därför att USA skulle önska ett världskrig, utan därför att man anser chansen att vinna kriget i Vietnam vara större än risken för att Kina eller Sovjet under nuvarande förhållanden går i krig. Man resonerar kanske som så, att så länge de två kommunistiska stormakterna är sinsemellan oeniga, man inte bör försumma att krasa kastanjerna ur elden.

Detta är klok politik.⁸⁸

Strunt i vad hysteriska akademiker och odisciplinerade studenter och författare skriker och skriver: de lever i en värld av ideal och har inte sinne för realiteter.

Det är möjligt, att USA vinner kriget mot Vietnam utan att någon annan katastrof kommer emellan. USA är jordens ojämförligt rikaste land och starkaste militärmakt. Det bör vara en smal sak att ta livet av ytterligare en miljon vietnamesisk civilbefolkning och kanske hundratusen eller så guerillakrigare samt att förvandla Hanoi till en grushög. När det skett, måste väl också den ilsknaste kommunist inse det fåfänga i att kämpa vidare. Kanske. Och i nödfall kan man ta livet av dem allesammans. Det finns trots allt inte ens 30 miljoner vietnameser. Låt oss bortse från att detta perspektiv kanske inte är så aptitligt, och bara hålla oss till att det är realistiskt. Är man realist, måste man emellertid också tänka på fortsättningen. Att vinna kriget mot Vietnam är inte tillräckligt, om man skall gå vidare längs den linje, som nu är USA:s politik i länder där dess intressen stöter på lokalt motstånd. Vietnam är inte ett isolerat fall eller det sista i en grupp av liknande fall (Korea, Guatemala, Dominikanska republiken). Man skall antingen vara bra naiv eller så utled vid allt detta elände, att man vägrar tänka vidare, om man inte ser, att

88 Denna mening är överstruken i von Wrights urklippsbok.

nya Vietnam-krig lurar bakom hörnet i nästan alla delar av världen. Kanske den första gnistan till några av dem redan tänts. Latin-Amerika är den farligaste eldhärden. Men inte ens i vår stabila del av världen, Europa, går vi säkra. Gud förbjude ett inbördeskrig i Grekland. Men vem garanterar, att vi inte också här skall få bevittna en sammanstötning mellan lokala "kommunister" och en junta av inhemska generaler och överstar, som hålls under armarna av USA?⁸⁹

Med hur många Vietnam-krig står Förenta Staterna ut? Säkert med ett eller två till – kanske med flera. (Alla bedömare är inte så optimistiska.) Men till vilket pris? För det första till priset av en ständigt växande spänning mellan stormakterna, av vilka USA ändå bara är *en*. Och för det andra på bekostnad av verkligt svåra inre konvulsioner, som vi redan bevittnat och som, om de fortsätter, snart gör bilden av Förenta Staterna som frihetens och rättvisans föregångsland bland nationerna till en fullkomlig karikatyr. Denna bild, "image", är kär för amerikanerna och USA:s kritiker får inte glömma, att den också innehåller mycket som är sant.

Lägger man nu i den ena vågskålen de intressen, som skulle läderas, ifall USA lämnar Vietnam i fred, och i den andra de intressen som ställs på spel, ifall USA framhärdar, kan ingen tvekan råda om balansen. Också om man ger det största tänkbara spelrum åt okända faktorer och svåruppskattade sannolikheter. Intressena av det förra slaget är ett fåtals maktsträvanden – i lätt genomskådad ideologisk förklädnad. Intressena av det senare slaget kan utan patetik kallas mänsklighetens. Därför är de också, och inte minst, Förenta Staternas. På lång sikt har USA inget intresse av att successivt öka den politiska

89 Grekland blev en militärdiktatur efter statskuppen 21.4.1967. Juntan, som aktivt stöddes av USA, framställde kuppen som enda sättet att rädda nationen från en "kommunistisk konspiration". Medborgerliga och politiska rättigheter upphävdes, politiska motståndare fängslades och tortyr och andra former av repression florerade. Trots motstånd mot juntan uppstod aldrig öppet inbördeskrig och parlamentarisk demokrati återinfördes förhandlingsvägen 1974.

spänningen mellan stormakterna eller av att bekräfta det ena efter det andra av de s.k. utvecklingsländerna. Man kan bortse från alla humanitära och moraliska aspekter och anlägga en rent företagsekonomisk synpunkt på Vietnam-kriget och dess följder. Resultatet kan inte bli annat än att det är *dålig* business.

Men om saken är så enkel, som jag här framställer den och tror att den är, varför har USA inte för länge sedan upphört med kriget? Sitter herrarna i Washington kanske trots allt inne med hemliga informationer, t.ex. om Kinas eller "kommunismens" planer att krossa USA och erövra världen, som gör det nödvändigt att fortsätta kriget mot Vietnam? Att tro det är lika klyftigt som att tro på Sions vises protokoll. Eller är USA:s ledare så dumma att de inte inser, vad som ligger i öppen dag? Inte heller det skall man inbilla sig.

Saken är helt enkelt, att Johnson-administrationen har hamnat i ett psykologiskt tvångsläge – en återvändsgränd, ur vilken man kommer ut bara om man gör helt om. Jag nämnde redan, att situationen i Vietnam efter fransmännens sorti var ytterst oklar. Ingen kan lastas för bristande skarpsinne, om han felbedömde den sannolika utvecklingen och styrkan hos de faktorer som man hade att räkna med. En följd av ödesdigra felbedömningar har lett till den nuvarande situationen. Ännu rätt nyligen påmindes vi härom i de regelbundna försäkringarna från amerikansk sida, att en "avgörande vändning" inträtt, att guerillans motstånd var "i det närmaste brutet", att krigsslutet var en fråga om "veckor eller månader". Sedermera blandades dessa försäkringar med kraven på "upptrappning" för att småningom upphöra. Vi har ingen anledning att tro, att försäkringarna bara var propagandalögner. De var säkert till stor del ärligt menade. Därför visar de i efterhand med förfärande tydlighet, hur grundligt man felbedömde läget.

Och så har vi hamnat, där vi är. Det är lätt att säga, att kriget bör upphöra och att ge goda, ja tvingande skäl för

påståendet (Det är vad jag försökt göra i min artikel.) Men det är inte alls lätt att upphöra med kriget. Det är tvärtom så svårt, att det kan tyckas omöjligt. Försök tänka er in i president Johnsons belägenhet. Den är allt annat än avundsvärd. Hur *kunde* han stiga fram för det amerikanska folket och säga, att alla dessa offer i människoliv och pengar varit förgäves, ett enda stort misstag? Han skulle dra över sig och sina medansvariga en flod av hat och hån och – vad som är ännu mycket allvarligare – över det amerikanska samhället en våg av farliga och smärtsamma kramper. Man underskattar USA, om man tror, att landet inte skulle stå ut med dem. Men man kan inte heller bagatellisera svårigheterna. De skulle i själva verket vara de allvarligaste följderna av ett krigsslut i den nuvarande situationen.

Det är tragiskt, om en man som haft ambition och chanser att bli en av USA:s betydande presidenter, skall vara dömd att gå till historien som sitt lands största buse. Om en man, som kunde ha länkat händelserna med sin intelligens och vilja, förvandlas till en ynkelig marionett i ödets trådverk. I ljusare ögonblick måste han inse sin egen situation. Men inser han också, att det enda som möjligen kan rädda honom själv vore att ta på sig förödmjukelsen, tappa ansiktet, ställa ut sig till allmän begabbelse och sluta fred *utan* ”hedersamma villkor”? Vore det inte övermänsklig heroism att handla efter en sådan insikt?

Om man ser så pessimistiskt på möjligheterna av en amerikansk helomvändning, varför skall man då ”bråka”? Varför inte med stoiskt lugn avvakta händelsernas gång? Eller, om man har svaga nerver, sticka huvudet i busken och vänta på smällen?

Det finns åtminstone två goda skäl, varför man inte skall kasta yxan i sjön i Vietnam-frågan.

Det ena är, att Förenta Staterna är en politisk demokrati. Dess verkställande och lagstiftande organ är, i sista hand, folkvalda. De sitter i sadeln i kraft av väljarnas opinioner om deras duglighet och om riktigheten i deras åtgärder. Att ändra på opinionerna är därför ett

sätt att påverka statsledningen eller, om den visar sig opåverkbar, förnya den. Om det skall lyckas, är ovisst. Däremot är det ett faktum, att det numera finns en stark och utbredd opinion i USA mot kriget. Skillnaden mellan nu och situationen för ett år sedan är överväldigande. Oppositionens talan förs mest emfatiskt av lärare och studenter vid de stora topp-universiteten. Dess styrka är, att den representerar nationens mest upplysta skikt och i genomsnitt högsta intellektuella nivå. Dess svaghet på det politiska planet sammanhänger med den intellektuelles individualism och instinktiva motvilja mot "parti" och "ledare". Det är ytterst viktigt, att denna opinion stöds i hela den del av världen, där en fri åsiktsbildning existerar. Den amerikanska administrationen kan efter förmåga söka misskreditera det egna landets intellektuella. Några talesmän för administrationen och andra "hökar" talar om de intellektuella på ett sätt som var god ton i Hitlers och Goebbels Tyskland. Men den kan inte göra något för att misskreditera en upplyst opinion i Väst-Europa eller Skandinavien, utan att ytterligare skada USA:s "image", anseende i utlandet. Att slå vakt om Amerikas rykte är ett reellt intresse, som ingen amerikansk regim, allra minst den nuvarande, kan negligera.

Amerikas rykte är inte de europeiska intellektuellas intresse. Till det är vi inte skyldiga att ta hänsyn. Men i Amerikas framtid har vi ett intresse, som vi tror att alla måste dela. Detta är ett annat skäl, varför vi inte kan förhålla oss passiva.

Ty trots invärtes sjukdomar och utåtvänd busighet är Förenta Staterna dock ett föregångsland och "the American way of life" ett mönster som man också i länder, där förhållandena *nu* är mycket annorlunda, hemligt drömmer om att kunna ta efter. Den anti-amerikanism, som breder ut sig i våra dagar, är en kortslutningsreaktion. (Den är som att sluta läsa Goethe av ilska över Hitler.) Med sin överflödande makt och rikedom kan USA göra mera illa, men också mera gott än någon annan nation. Våra svartaste farhågor, men också våra

dyraste förhoppningar för mänskligheten är därför knutna till Amerikas framtid.

De amerikanska intellektuella, som protesterar mot sitt lands utrikespolitik, är varken landsförrädare eller ”kommunister”. De är ansvarskännande amerikaner, som är djupt oroad av att se sitt land täras av en svår, kanske dödlig sjukdom.⁹⁰ De är patrioter i den enda mening, som är hållbar i den integrerade värld vi går emot och delvis redan lever i: patrioter på jordklotets vägnar. Deras broderskap känner inga nationella gränser. Därför måste deras röst få göra sig hörd över dem alla.

Försök till en efterskrift

De tragiska händelserna i Tjeckoslovakien påminner oss smärtsamt om samma sak, som också min artikel om USA:s krig mot Vietnam i grunden handlar om. Man kunde kalla den människans sak i en värld av nöd och ondska. Att förstå sambandet är kanske inte svårt; svårare är att dra de riktiga slutsatserna i den nya situationen.

Många människor, troligen de flesta, uppdelar de krafter som står mot varandra i världen i svart och vitt. I sin aningslöshet märker de inte, att det de håller för vitt i själva verket också det är svart. Det hör till den ondes egendomligheter, att han uppträder i många – också till synes motsatta – förklädnader. Därför är hans valde på jorden så fruktansvärt starkt.

90 I en intervju gjord kort efter publiceringen av Vietnamartikeln, utvecklade von Wright detta tema: "Jag tycker det är uppenbart att det amerikanska samhället är allvarligt sjukt. Människorna är medvetna om detta, eller kanske alla inte är det, men deras reaktioner avslöjar sjukdomen: man kan liksom redan i deras ansikten avläsa att man anlänt till ett land som i en viss mening befinner sig i ett mycket olyckligt läge. Aggressivitet och imperialistiskt övermod är en sida av den här sjukdomen; hos mina kollegor och intellektuella i allmänhet visar den sig ofta i stället som en motsatt reaktion, som en känsla av hopplöshet och maktlöshet" ("Mitä ajatteliija ajattelee?", 1968, s. 22, övers. JB).

Sedan början av detta år sveper en stormvind av förtvivlan och protest över världen. Den förs fram av den intellektuella ungdomen i alla länder och av de äldre intellektuella, vars sinnen inte korrumpierats av deras anvisade roller inom det etablerade samhället. I vinduset blandar sig röster av mångahanda slag, – också förvirrade och desperat självsvåldiga. Men det borde dock vara klart för alla, att den ojämförligt starkaste protesten riktar sig mot missbruket av människan för inhumana system och en kallhamrad teknokratisk blinda syften. Mothuggen från "systemets" sida har inte låtit vänta på sig. I vintras kvästes studentrevolten i Warszawa, i juni i Paris. Senast kuvades den i blod i Rio och Buenos Aires. Dramats sista akt har säkert ännu inte spelats.

För denna proteströrelse ter sig händelserna i Tjeckoslovakien som ytterligare en dödlig kränkning av de värden man ville värna och förkovra. Ett nytt Vietnam hotar att komma till.

Den som i dag vill föra människans talan, ser fram mot mörka tider. Finns det något hopp? Hoppet skulle i så fall vara, att de som kraftigast uppreser sig mot vanvettet i världen är ungdomen – människor som inte själva varit med om att göra världen sådan den är, men som en gång i tiden skall finna ansvaret för utvecklingen lagt i sina händer. Kanske kommer de inifrån att lyckas spränga i bitar de samhällsmekanismer, som nu med pansarvagnars, batongers och schäferhundars hjälp håller en lidande mänsklighet i sitt järngrepp. En sådan "revolution" vore förvisso att föredraga framom att drakarna själva sliter varandra i stycken med kärnvapen. Men om revolutionen skall ha framgång, får det ej heller inträffa, att det salt som ännu finns på jorden, när det åldras, skall förlora sin sälta.

Alienering eller integration – den lilla enhetens livsfråga

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Åbo Underrättelser* i tre avsnitt 20–22.2.1968 under rubrikerna ”Alienering eller integration – den lilla enhetens livsfråga”, ”Vårt lands orientering mot världen – svårt och smärtsamt problem” och ”Skall bron till Skandinavien hålla måste den byggas av oss alla”. – Texten baserar sig på det installationstal som kansler för Åbo Akademi von Wright höll i samband med studentkårens årsfest 1968. Han diskuterar här, med den finska och finlandssvenska högskolepolitiken som konkret kontext, principiella frågor om hur små aktörer kan bevara sin särart utan att isolera sig från omvärlden, om Finlands relation till Norden och resten av världen samt om finlandssvenskarnas roll i Finland. Textens innehåll, skriver han i självbiografin, ”svarar fortfarande mot mitt sätt att tänka, trots att snart ett kvarts sekel gått sedan jag definitivt tog mig ut ur högskolepolitikens irrgångar” (ML, s. 290). von Wright hade skrivit om det svenska roll i Finland sedan 1930-talet (se ”Nordisk utblick”, 1934, ”Finlands universitetsfråga”, 1935, och ”Vi unga”, 1939, alla i avdelning II). Finlands plats i ett större europeiskt och världspolitiskt sammanhang hade han behandlat särskilt under krigsåren (se t.ex. de två sista texterna i avdelning III), men då med en annorlunda och propagandistisk vinkling, som det är intressant att jämföra med det han säger i texten här om hur en okritisk protysk hållning ledde Finland ”till avgrundens rand”. Den syn på det svenska språkets roll i Finland och Finlands roll i världen som uttrycks i denna text ligger däremot mycket nära uppfattningen i ”Det svenska språket och den finska identiteten”, 1997 (i avdelning VI).

Om universitetsfrågor hade von Wright skrivit sedan 1940-talet (se t.ex. ”Universiteten och bildningen”, 1947, i avdelning IV), men trots sin aktiva roll i högskolepolitiken – han var från 1961 ledamot av Finlands Akademi och dess preses 1968–1970 samt kansler för Åbo Akademi 1967–1977 – bekänner han 1997 att ”vetenskapspolitiska frågor har jag egentligen aldrig hyst något särskilt djupt intresse för” (”Georg Henrik von Wrightin haastattelu”, s. 9, övers. JB). Han upplevde

högskolepolitiken som frustrerande – både på finska och på svenska. Han ondgjorde sig över att man inte fick nödvändiga reformer till stånd och menade att ”den huvudsakliga orsaken varit slöhet, vårt folks ofta omvittnade ’saamattomuus’ när det gäller nyskapande administrativ och organisatorisk verksamhet” (”Vetenskapens villkor i dagens Finland”, 1967). Och 1974 uttrycker han angående högskolepolitiken en oro och frustration, parad med en förhoppning om förnuftets möjligheter trots allt, av liknande slag som ofta visar sig i hans senare teknologikritiska ställningstaganden till samhällsutvecklingen i stort: ”Polariseringen mellan verklighetsfrämmande utopism och förbenad konservatism har jag pinsamt upplevt som en seger för förblindade och dumma makter. Är det alltför optimistiskt att tro, att också förnuftet skall få en syl i vädret i behandlingen av våra högskoleproblem?” (”Koordinera svensk högskoleutbildning”, 1974). Efter ”Alienering och integration” återkom von Wright ännu till den finlandssvenska högskolepolitiken bland annat i ”Avslutande betraktelser om högskolor, forskning och kulturpolitik” (1978).

I ett tal i Vasa förra året uttryckte jag en del bekymmer över det rådande tillståndet och utvecklingstendenserna i vårt högskoleväsen. Bl.a. påtalade jag en olycklig iver att decentralisera, som äventyrar uppkomsten av livskraftiga högskoleenheter. Ett modernt universitet med både lägre akademisk undervisning och forskarutbildning på sitt program borde helst vara av en storleksordning, som begränsar antalet fullvärdiga universitet i ett land med Finlands folkmängd till två eller tre. (Moder Suomi bär som bäst på sitt sjunde). Vid planeringen av jordens troligen mest dynamiska högskolekomplex, University of California, anses optimum vara ett universitet med 27 000 studenter. Siffran är naturligtvis högst flexibel. Men säkert är att det optimala talet är långt högre än vad Åbo Akademi nu eller i framtiden når upp till.

Den lilla högskolans livsfråga är en facett av ett mera omfattande problem, som gör sig påmint i vår tid också

på andra områden än kulturens – t.ex. i det ekonomiska och politiska livet. Det har att göra med den tidstypiska tendens, som med ett modeord kallas integration. Ett storföretag kan gå i land med uppgifter, som är ekonomiskt viktiga och lönsamma, men som mindre företag inte har resurser att ens påbörja. En fusion kan då bli nödvändig – och leder kanske till en ytterligare rationalisering av arbetsuppgifter, som tidigare fördelats på onödigt många händer. Forskningsinrättningar och högskolor finner sig ställda inför liknande problem, när de omprövar förutsättningarna att med framgång verka för sina uppgifter.

Man förstår lätt, varför en sådan utveckling i integrativ riktning är en företeelse på både gott och ont för den lilla enheten. På gott därför, att den kan hjälpa honom att överleva och få del av förmåner, som han annars är hopplöst utestängd från. På ont därför, att hans obetydlighet som enskild individ kan äventyra själva hans existens. Skall han bevara sin identitet, finns det risk att han avsnörs från utvecklingen. Skall han följa med i utvecklingen, finns det risk att han måste uppge sin egenart. Vi har här att göra med en företeelse, som med ett annat av dagens modeord kallas alienering. Att alieneras är att bli en främling, antingen för sig själv – det kallas också identitetsförlust – eller för världen omkring en.

Det förnuftiga svaret på den utmaning, som utvecklingen mot större enheter är för den lille, måste därför vara tvåfaldigt. Det gäller att gå medströms för att följa med – men samtidigt motströms för att kunna vara sig själv. Det som måste undvikas är att man ger upp. För då antingen rycks man handlöst med och blir en lekboll för utvecklingens strömkast eller förpekas man till ett stillastående bakvatten och förvandlas till en provinssiell kuriositet.⁹¹

91 I "Finlandssvensk högskoleplanering", 17.4.1969, skriver von Wright: "De olustiga perspektiven [för finlandssvenskarna] är isolering från folkmajoriteten, känslan av att inte längre 'vara med'; att få impulser bara i andra hand och att inte kunna rikta sitt eget budskap till alla.

Först några ord om rörelsen motströms. Vad jag då närmast har i tankarna är den särskilda chans, som den lilla enheten har just tack vare sin litenhet och som det gäller för honom att ta till vara. Den kunde beskrivas som en utbrytares [oläsligt] mönster eller som en experimentators med nya former och idéer. Kulturens historia är full av exempel på nyskapande insatser, som kommer från "the fringe", kulturens [oläsligt] som gjorts av dem som av omständigheterna ställts på sidan eller aktivt skyfflats undan från centrum – ibland därför att de varit ovälkomna gäster vid kulturens dukade bord. Det mest intrycksbjudande och lärorika exemplet är den insats i vetenskap och konst, varmed de judiska minoriteterna i olika länder berikat världscivilisationen under sitt folks två tusen år långa diaspora.

Den som arbetar i liten skala har lättare att experimentera med nya verksamhetsformer än den som arbetar i större skala. Det hör samman med själva försökets idé, att man först provar något i det lilla som, om försöket utfaller väl, senare kan praktiseras i ett större sammanhang. I den högskolepolitiska diskussionen hos oss har också framförts tankar på experimentformer, – bl.a. på en högskola som skulle ta in studerande från en tidigare plattform i gymnasiet än studentexamen. Men varför inrätta nya experimenthögskolor, när det redan finns sådana, som på grund av sina dimensioner är lämpliga som experimentfält?

Här går tankarna osökt till Åbo Akademi – och överhuvud till våra finlandssvenska kulturinstitutioner. De arbetar på grund av sin språkliga bas i en mindre skala än rikets. Men arten och allsidigheten i deras verksamhet är i stort sett densamma som helhetens. Jag tror de gör sig själva en ovärderlig tjänst, om de så långt möjligt utnyttjar sina chanser som "kulturlaboratorier".

Får den känslan överhanden, försvinner automatiskt all skapande begåvning från det finlandssvenska reviret – till den finska sidan eller ut i 'stora världen.' Det är mot en sådan utarmning av oss själva, som en förnuftig finlandssvensk högskoleplanering bör försöka verka."

För Åbo Akademi är det närmast nya former för undervisning, examination och samarbete mellan lärare och studenter, som kommer i fråga. Utfaller innovationerna mindre väl, är det lättare för en liten enhet att lägga om kursen och undvika att en snedvridning blir bestående. Utfaller de väl, kan de bli riktningsgivande för hela landet. Att framhålla dessa möjligheter utan att närmare konkretisera dem kan tyckas trivialt. (Saken är på sätt och vis självklar). Och att uppmåna till experiment med nyheter bara för nyhetens skull är ansvarslost. Det som gör det meningsfullt och viktigt att anlägga sådana synpunkter på vår högskolas möjligheter är att just nu, i dagens Finland, behovet av omprövning och förändring av vedertagna former på det akademiska fältet är stort för att inte säga skriande. Och därför är också tillfället för oss särskilt gynnsamt att spela initiativtagarens och pionjärens roll i utvecklingen av vårt högskoleväsen. Att inte gripa tillfällena i flykten vore tecken på fantasilöshet, räddhåga eller sömnighet.

Det som gäller Åbo Akademi och de finlandssvenska kulturinstitutionernas förhållande till rikshelheten gäller mutatis mutandis Finland i förhållande till det övriga Norden och Norden i förhållande till större politiska, ekonomiska och kulturella gemenskaper. I mitt eget liv har jag ofta stått inför det svåra valet mellan att överflytta min verksamhet till något av de stora centra på vetenskapens område eller fortsätta att arbeta i Finland. Och jag vet, att ett av mina starkaste motiv för att fortsätta här har varit den stimulans som Finlands möjligheter som laboratorium för nya idéer synts mig vara. Jag hoppas, att jag inte varit offer för en romantisk illusion utan täckning i verkligheten. Det finns ändå talande exempel på den möjlighet, som jag har i tankarna. Det kanske bästa är den tongivande roll, som finländsk och skandinavisk arkitektur, konstindustri och s.k. design kommit att spela över en stor del av jordklotet. Jag tror, att företeelsen i hög grad varit resultatet av en handfull begåvade och djärva artisters mod att experimentera frigöra sig från beroendet av mönster, som man

tidigare sökte på annat håll – kanske i Rom eller Paris eller New York.

Nu säger man kanske, att design och konstindustri är något annat än vetenskap och har helt andra livsvillkor – och att det är lättare för Marimekko att slå ut Dior eller för Iittala att slå ut Murano än för våra fysiker att överträffa Berkeley eller Cornell. Det vill jag inte heller direkt bestrida. Men – och sagt på fullaste allvar – osvuret är bäst. Det är säkert, att vi inte i Finland kan lägga oss till med många anordningar, som numera behövs för avancerad experimentell forskning i fysik, kemi eller biologi. På försök i den riktningen skulle vi bara förlyfta oss. Här är den enda utvägen den integrativa. Det gäller att komma med i större internationella sammanhang. Men det vore fel att därav dra slutsatsen – som man ibland gjort i vår famlande kulturpolitiska debatt – att vi i Finland måste avstå från alla ambitioner inom de teoretiskt mera avancerade grenarna av modern vetenskap för att i stället gå in för s.k. målforskning med begränsade uppgifter t.ex. i anslutning till våra existerande industrier. Om jag inte tyder tecknen fel, så håller inom naturvetenskaperna på att uppstå ett i viss mån nytt intellektuellt klimat. Det gynnar teoretisk forskning på hög nivå, ofta i form av team-work, men frikopplad från experimentellt arbete. Jag tänker på sådana forskningsenheter som Nordita i Köpenhamn eller det nya, internationellt sammansatta, institutet för teoretisk fysik i Helsingfors. Här kan man s.a.s. bolla rena idéer, innan man kör dem genom apparaterna. Man kan inte i sådana institut, för att ta ett exempel isolera en ny elementarpartikel – men man kan kanske förutse dess existens, såsom Yukawa förutsåg mesonen. Detta säger jag naturligtvis inte för att ge våra fysiker en fingervisning. Därtill har jag varken möjligheter eller rätt. Jag vill bara peka på det kulturpolitiskt betydelsefulla i att man inte i ett litet land kastar yxan i sjön, när det gäller skapande andligt arbete, under motiveringen att man är för fattig och liten för att göra en fullödlig insats. På det skapande området är i sista hand den

enda fattigdom, som är utslagsgivande, andens fattigdom. Och till den är man inte förutbestämd, därför att ens materiella resurser är begränsade.

Vårt lands orientering mot världen – svårt och smärtsamt problem

Nya idéer kan födas också i små förhållanden. Men om de skall vara en effektiv motvikt mot alieneringsshotet är det nödvändigt, att de uppsugs av omgivningen, blir erkända och uppskattade utanför sin födelseort. De måste m.a.o. integreras i större sammanhang. Annars förblir de eccentriciteter och provinsialismer, som ytterligare framhäver isoleringen hos deras födelsemiljö. Vår arkitektur och konstindustri hade inte blivit ett livselexir för landet, om dess funktion inskränkts till att ge våra hus och möbler och glas en finsk särprägel, gjort dem till etnografiska kuriositeter som turister skänker en förströdd uppmärksamhet och sedan vänder ryggen åt. Företeelsens betydelse ligger i det intryck, som "Scandinavian design" gjort på smaken och vanorna i världen. Det är en inverkan, som troligen senare kommer att urvattna den skandinaviska insatsen och beröva den dess särprägel. Men just i detta uppgående i något mera allmängiltigt skall dess värde i efterhand visa sig.

Om den lilla enheten skall kunna utnyttja sin chans som experimentator med idéer, så måste den alltså samtidigt sörja för sin kommunikering med omvärlden. Detta förbindelseproblem är dess viktigaste utåtriktade uppgift. Låt mig för några ögonblick dröja vid frågan, hur problemet ter sig för vår högskolas del.

Åbo Akademi är det minsta av landets universitet – och därför det för vilket kommunikationen med omvärlden är mest angelägen. Men akademien har den oskattbara förmånen att ligga i en stad, där det finns också ett annat universitet och dessutom två handelshögskolor – alltså inalles fyra institutioner på akademisk nivå. Jag tror inte man överdriver, om man säger, att akade-

mins största andliga tillgång utanför dess egen krets är Turun yliopisto. Samarbetet med det finskspråkiga systeruniversitetet är en livsnödvändighet för akademiens blomstring och utveckling. Ett samarbete i form av kompletterande stöd i undervisningen inom olika ämnen finns och fungerar, har jag förstått, till ömsesidig belåtenhet. Men jag föreställer mig, att i framtiden flera och i de två högskolornas liv djupare ingripande samarbetsformer kan bli aktuella, bland dem också sådana som gäller det vetenskapliga arbetet. De kan anta formen av gemensamma forskningsprojekt, kanske t.o.m. någon sorts egendomsgemenskap, som skulle möjliggöra anskaffandet av vetenskaplig utrustning, som är alltför dyrbar för vardera högskolan enskilt eller varav en dubbeluppsättning skulle innebära en oekonomisk användning av medlen. Om sådana tankar till äventyrs är opopulära, finner jag det vara desto större skäl att uttala dem med eftertryck. För jag tror att deras riktighet inte kan avvisas och ju tidigare de tänks – av vardera parten, för samma gäller reciprokt för Yliopisto – desto bättre. Men jag tror också det är avgjort lyckligast, om initiativen till samordnade projekt inte tas sas uppifrån, utan utgår från de situationer, där konkreta behov för samgående yppas och bedöms ändamålsenligt.

På det plan av ett universitets verksamhet, som i För-enta staterna kallas "college", d.v.s. i stort sett undervisningen fram till de olika kandidatgraderna (resp. diplomingenjörsgarden), kan de två universiteten i Åbo, i varje fall om de stöder varandra, uppnå en relativ fullständighet. Men för forskarutbildningen måste man anse dem otillräckliga – både var för sig och tillsammans. För att en tidsenlig forskarutbildning överhuvud skall fås till stånd i Finland, är ett långt utbyggt samarbete mellan *alla* landets universitet nödvändigt. Det bör också kunna åstadkommas, utan överhövan stora kostnader eller stor organisatorisk apparat. Regelbundna forskar- och licentiatseminarier ett par gånger i terminen enligt något rotationssystem mellan universiteten borde finnas i alla ämnen och handled-

ningen av doktorsarbeten borde kunna koordineras mellan högskolorna. Det har ofta slagit mig med förvåning att också i mitt eget ämne, trots att det inte hör till de minsta, studerande på postgraduatestudiet vid de olika högskolorna, t.o.m. inom samma universitet, inte känner varandra och följaktligen aldrig utbytt tankar. På detta ytterst beklagliga förhållande skulle ett samarbete universiteten emellan av den art jag antydde råda effektiv bot.

Från samarbetet mellan universiteten på forskar- och forskarutbildningsnivå, vidgas cirkeln naturligt till att omfatta också högskolorna i det övriga Norden. Akademien ser med glada förväntningar fram mot resultatet av det betydelsefulla initiativ, som dess vänner och gynnare i Sverige, i stiftelsen Academicas regi, tagit till en fond med anledning av det förestående halvsekeljubiléet. Fondens syfte är att ge forskare vid Åbo Akademi tillfälle att vistas för arbete vid vetenskapliga institutioner i Sverige. Det säger sig självt, att allt som görs för att intensifiera våra kontakter med Sverige är utomordentligt värdefullt. Men det får aldrig komma oss att glömma, att finlandssvenskarnas kulturella orientering mot större sammanhang först och främst måste rikta sig mot rikshelheten. Det är inte någon trivialitet att framhålla saken. Den största faran för finlandssvenskarna är inte att de skall förtryckas som minoritet – om den faran funnits, tror jag vi kan anse den lyckligt avvärd – utan att de skall kulturellt provinsialiseras i sitt eget land. Jag tror, att de vakna och intellektuellt livaktiga inom en yngre generation känner *den* alieneringsrisken starkare än vad fallet är i min generation eller en ännu äldre. Men jag har själv erfarit det hotet tillräckligt intensivt för att veta, vad saken gäller. Det är långtifrån alltid lätt, men det är nödvändigt, att vi först av allt känner oss fullvärdigt hemmastadda i Finland, inte bara accepterade utan aktivt delaktiga i allt betydelsefullt som här händer och skapas. Att tro, att vi direkt från Sverige och Skandinavien kunde insuga den tilläggsnäring, som vi behöver för att förbli kulturellt vitala, är en stor och far-

lig illusion. Det är, mutatis mutandis, samma villfarelse som också existerar på riksplanet, som i vårt förflutna visat sig vara utomordentligt fördärvbringande och som fortfarande har levande aktualitet – jag hoppas strax kunna visa på vilket sätt.

Tron, att finlandssvenskarnas kulturella orientering kan gå till Skandinavien förbi och oberoende av en orientering mot det finska, är nämligen en illusion av samma slag som tanken, att Finland kunde orientera sig direkt mot ”stora världen” förbi Skandinavien. Jag talar naturligtvis inte nu t.ex. om en forskares utbildning och kontakter utomlands – utan om den mera diffusa och svårgripbara men för den skull inte mindre reella företeelse som kallas ett lands kulturklimat och om dess sociala och politiska ideologier.

Problemet om vårt lands orientering mot världen är svårt och smärtsamt. Det kompliceras av vårt förflutna, av vårt geografiska läge, av våra språkförhållanden. Ingen vettig människa kan förneka, att vi har Sverige att tacka för vår tillblivelse och identitet som kulturnation. Men det hindrar inte, att tacksamhetskulden också kan upplevas som en psykologisk belastning och som en hämmande faktor för vårt folks fulla självförverkligande.

Skenlösningen av Finlands kulturella och ideologiska integrationsproblem under vår självständighets två första decennier var direktkontakten med Tyskland förbi Skandinavien. För den talade bl.a. den roll på den intellektuella och konstnärliga kulturens område, som Tyskland eller riktigare: det tyska språkområdet i Mellan-Europa, spelade under 1800-talet och ännu i seklets början och vars inverkningsområde av naturliga skäl var särskilt starka i gränsprovinserna mot den tyska världen i öster och norr. Vådorna av denna orientering var, att vi blev indragna i ideologiska kraftfält, där vi inte hade några möjligheter att göra konstruktiva bidrag men löpte stora risker att förlora vår identitet i en själlös imitation av främmande tanke- och handlingsmönster. Vår ödes-

väg ledde – till avgrundens rand – och vi kan tacka vår tur mera än vår skicklighet att vi överlevde. Det är fruktlöst att diskutera, om en annan orientering hade gjort det möjligt för oss att gestalta våra yttre öden bättre. Men det borde efter denna läxa vara klart, att Finlands försök att inordna sig i världssammanhanget utan att först infoga sig i den nordiska ramen är en chauvinistisk hybris, som leder till isolering i stället för integration, till alienering i stället för självförverkligande.

Men hur klart är det? Är det säkert, att vi inte håller på att upprepa det gamla misstaget i en ny riktning? Vår tidigare ensidiga, fast historiskt försvarliga, tyska kulturorientering har snabbt efterträtts av en anglosaxisk. Denna vändning var en livsnödvändighet, inte minst för vår vetenskap, som eljest hade förtvinat. Och det är naturligtvis fullt i sin ordning, att de skapande kontakterna så långt möjligt skall ske oförmedlat – i Cambridge eller Oxford, vid Harvard, Cornell eller Stanford. Faran, som man måste varna för, är att vi igen skall tysta vår intellektuella kritik och vårt moraliska samvete och drabbas av en ideologisk förbindelse, som gör det omöjligt för oss att skilja mellan andras maktpolitiska strävanden och vårt eget välförstådda intresse. Jag kan inte bedöma, hur stor risken för en sådan avtrubbning är. Men i samband med den polarisering av attityderna, som inträffat hos oss på senaste tid, har jag inte utan beklämning lagt märke till, hur de ideologiska mönstren från 1930-talets tyskorienterade Finland går igen i ett okritiskt – ofta väl helt omedvetet anammande av den ena eller den andra supermaktens attityder och avvägningar i diskussionen om mänsklighetens ödesfrågor.

Skall bron till Skandinavien hålla måste den byggas av oss alla

I de perspektiv, som här framträder, kan det vara nyttigt att se också en sak, som de senaste månaderna stått i centrum för vår offentliga debatt. Jag menar frågan om språkundervisningen i grundskolan.

Det är inte nödvändigt att rekapitulera huvudpunkterna i minister Oittinens redan notoriskt ryktbara förslag.⁹² Inte heller har vi anledning att fördjupa oss i frågans pedagogiskt-psykologiska aspekter: om det kan verka störande på barns själsliga utveckling att tidigt lära sig många främmande språk, om det är möjligt att effektivt undervisa två eller ens ett enda främmande språk på lågstadiet i Finlands skolor, eller om det är nyttigare för genomsnittsmedborgaren att kunna engelska eller det andra inhemska språket. Jag måste tillstå, att jag finner diskussionen kring dessa frågor mindre intressant. När jag hör argumenten i olika riktningar, kan jag till en viss gräns instämma i dem alla. Men därför tyckes mig hela denna del av diskussionen bara bevisa, att ingen tvärsäker åsikt här är möjlig, och att därför den som motiverar förslaget med pedagogiska och psykologiska argument, bygger sin åsikt på lösan sand. Problemet om språket i grundskolan är inte ett språkpedagogiskt eller ens allmänt pedagogiskt⁹³ problem, utan först och främst ett kulturpolitiskt. Dess lösning är kanske, som någon nyss påpekade i debatten, det viktigaste kulturpolitiska avgörande som Finland ställts inför under sin femtioåriga existens som självständig stat. Frågan gäller vår plats på den kulturella och ideologiska världskartan.

Tanken att göra engelskan till första och enda obligatoriska språk utöver modersmålet i majoriteten av Finlands skolor är redan som gest en ryggvändning mot Skandinavien. Inga hypotetiska spekulationer om totalantalet barn, som under någon tid av sin skolgång får kontakt med svenska språket, kan bortförklara innebörden i denna gest. Här är inte i första hand fråga om faktiska *språkkunskaper*. Det är mera en fråga om

92 Reino Oittinen (1912-1978), som i egenskap av undervisningsminister 1967 undertecknade lagförslaget om grundskolan, förespråkade undervisning i endast ett främmande språk, d.v.s. engelska med förbigående av svenskan. Hans förslag förkastades dock.

93 I artikeln står det "psykologiskt" men von Wright har korrigerat ordet till "pedagogiskt" i sin urklippsbok.

inställning till omvärlden. Man kan därför också säga, att det kommunikationsproblem, som man här har att ta ställning till, inte så mycket är språkligt som idémässigt.

En överväldigande del av det som rör sig i tiden kommer till oss och införlivas med vårt liv via den övriga Norden och närmast från Sverige. Den vägen bibringas all vår allmänna tids- och världsmedvetenhet. Att så skall vara fallet är redan en geografisk nödvändighet. Saken kunde vara en annan bara om vårt samhälle och våra livsförhållanden i övrigt vore radikalt annorlunda än i Skandinavien. Men det är inte fallet och ingen önskar väl att så skall bli, åtminstone ingen av dem som ivrar för vår anglosaxiska orientering. Varje åtgärd, som fjärrar oss från gemenskapen med Norden, alienerar oss också idémässigt från världen utanför Norden, avtrubbar vår mottaglighet, utlämnar oss åt ensamheten och riskerna att tappa bort oss i fåfängt sökande efter hållpunkter i tillvaron.

Inställt i ett större sammanhang ter sig därför förslaget om språkundervisningen i grundskolan som ett återfall i våra sämsta traditioner från självständighetstidens första decennier. Jag kan omöjligt tro, att återfallet bottenar i ond vilja eller en reaktionär mentalitet. Det är helt enkelt fråga om en intellektuell felbedömning och ett troligen oavsiktligt avskärmande av synfältet hos den planerade reformens tillskyndare. Felbedömningar är mänskliga. Ändå finner jag saken märklig och överraskande med tanke på det andliga läget f.ö. i landet och på andra tendenser som varit framträdande hos oss.

För är det inte så – eller misstar jag mig – att under de senaste åren en tidigare okänd anda av intellektuell öppenhet mot världen och en aktiv och engagerad vilja till självkritik och omprövning gjort sig gällande hos oss? Företeelsen har kommit över oss med något av en stormflods häftighet. Då den företrädesvis förts fram av yngre intellektuella utan fotfäste i vårt kulturlivs establishment, har den samtidigt blivit en generationsbrytning med ofta smärtsamma psykologiska slitningar som

följd. Den förargelse bildstormarna väckt, har inte alltid varit i sak oberättigad. Och också när den varit oberättigad, har den varit psykologiskt förståelig. Men vi av en äldre generation skulle vara enormt förblindade, om vi inte förstod att uppskatta den andliga frigörelsen som inträffat och som jag tror har varit utomordentligt hälsosam – redan på grund av den chockverkan den haft. Man får bara hoppas, att andan av engagerad tidsmedvetenhet inte skall stelna och dö, när de unga som burit upp den själva en dag etablerat sig i samhällets olika hierarkier.⁹⁴

Till slut ville jag ännu med några ord beröra finlands-svenskarnas roll för vårt lands integrering i den nordiska gemenskapen. Det är klart, att vi tack vare vårt språk har en särskild roll i sammanhanget. Men det är inte så enkelt, som det kan tyckas, att rätt karaktärisera rollen. Därför finns det risker att den missförstås, både av oss själva och av det finska folkflertalet.

Vi omtalas ibland som ”brobyggare” till Skandinavien. Liknelsen kan naturligtvis förstås på ett helt ofarligt sätt. Men om den tydes som tecken på en exklusiv mission, resultatet av någonslags rollfördelning på vår

94 Detta skrevs i februari 1968. Den verkliga studentrevolten bröt ut i Paris i april och maj, och spred sig, som von Wright säger (ML, s. 247), ”med sedvanlig långsamhet” till Finland, där Gamla studenthuset i Helsingfors ockuperades av studenter den 26 november. von Wright skriver om denna tid som han följde på nära håll både som preses för Finlands Akademi och som kansler för Åbo Akademi: ”Åren efter studenthusockupationen var otrevliga för vårt högskoleväsen. [...] Motsättningarna urartade slutligen till en krass maktkamp mellan professorerna, som slöt upp till försvar för sin traditionella maktposition, och de radikala studenterna med sina absurt tillspetsade krav på deltagande i ärendenas behandling. De äldres ofta totala oförståelse för kraven på reform tycktes mig förstockad och ovärdig. När kansler [för Helsingfors universitet, Pentti] Renvall sammankallade ett tjugotal personer för att besluta om grundandet av en vetenskapspolitisk stiftelse till bestående strukturers försvar, var jag den enda i församlingen som vägrade underteckna stiftelseurkunden. Jag kände mig kusligt ensam och främmande” (ML, s. 248–249). ”Försök till en efterskrift”, 1968, tidigare i denna avdelning, låter ana von Wrights tämligen radikala stämningsläge senare samma år, när studentrevolten redan kvästs på många håll.

kulturella scen, så är den grovt missvisande. Den får inte betyda: ni finlandssvenskar sköter kontakten med Skandinavien och för det har ni särskilt goda förutsättningar; vi finsktalande påtar oss den större uppgiften att vårda oss om direktförbindelserna med den värld, som öppnar sig bortom den skandinaviska horisonten. Då begår man igen det gamla misstaget. För vår nordiska orientering måste vara hela vårt folks. Skall bron till Skandinavien hålla, måste den byggas av oss alla tillsammans.

I stället för liknelsen med brobyggarna ville jag föreslå en annan – en kemisk metafor. Det är bilden av finlandssvenskarna som en sorts katalysatorer, som tack vare sin närvaro i den finländska samhällskroppen påskyndar insmältningen av idégoods utifrån. För en sådan katalysatorisk verksamhet har vi åtminstone två naturliga förutsättningar. Den ena är vårt svenska språk. Tack vare det borde det vara lätt för oss att avlyssna och uppfånga de strömningar och tendenser i tiden, som redan invaderat Skandinavien men ännu inte sköljts upp på våra kuster. Den andra förutsättningen är själva faktum, att vår litenhet i förhållande till rikshelheten inbjuder till en experimenterande, avantgardistisk verksamhet av det slag, som jag tidigare bl.a. på tal om vår högskola berörde.

Det kan inte vara någon förhävelse att framhålla dessa våra förutsättningar. De är ju inte vår förtjänst, utan en sak som ödet gett oss i gåva. Vår förtjänst eller skam är, hur vi förvaltar vårt särskilda pund. Gräver vi ner det, drabbar oss den tvåfaldiga alienering, som består i att vi underlåter att förverkliga oss själva och samtidigt blir främlingar för folkmajoriteten. Men förvaltar vi det väl, så bidrar vi till den dubbla integration, som säkerställer vår egen trivsel i riket och Finlands samhörighet med den större helhet, Norden, inom vars ram allena vårt folk skall finna sig självt bland jordens människomiljarder.

Russells kamp för rättvisa utmanar filosoferna

Kommentar

Utdrag ur von Wrights öppningsanförande vid Institut International de Philosophies konferens med temat kunskaps-teori i Helsingfors den 25 augusti 1970. Anförandet hölls på engelska och en finsk översättning av detta utdrag publicerades i *Helsingin Sanomat* 26.8.1970 under rubriken "Russellin oikeustaju haaste filosofikunnalle" ("Russells rättskänsla en utmaning för filosofskräet"). Vår text återger von Wrights svenska original, eller eventuellt en översättning gjord av honom själv för okänt ändamål, som bevaras i von Wright- och Wittgenstein-arkivet. – Den positiva värderingen av Bertrand Russells (1872–1970) insats i samhällsdebatten i detta föredrag kontrasterar på ett slående sätt mot von Wrights bedömning i en intervju åtta år tidigare, där han apropå kapprustningen och kärnvapnen säger: "Det är naturligtvis filosofens plikt att följa med livet och samhällsutvecklingen. Men jag anser att en filosof i allmänhet bör undvika att uttrycka skarpa åsikter om dagsaktuella frågor. Jag hyser stor respekt för Bertrand Russell som skicklig logiker, men han tycks mig vara ett varnande exempel på hur filosofer *inte* borde lägga sig i tidens frågor. Filosofen är ju ingen praktikens och handlingens man – om han nu inte råkar vara en Snellman" ("Herrasmiehen ammatti: Akateemikko", 1961, s. 12, övers. JB).

von Wright förnekar inte heller 1961, utan understryker, att filosofin påverkar samhällsutvecklingen, men han menar att inflytandet är indirekt: "Filosofin undersöker och formar de begrepp som människor använder i sitt tal och tänkande. [...] Filosofen skapar på sätt och vis de tankeverktyg som så småningom får en betydelse också i det praktiska livet. Frihet, [...] jämlikhet, demokrati, socialism, kommunism, välfärdsstaten – alla de här orden har filosofiska rötter. På det sättet har filosofin indirekt påverkat utvecklingens gång" ("Herrasmiehen ammatti", s. 12–13, jfr det utförligare resonemanget i "Om filosofiens verklighetsförändrande kraft", 1978, sist i denna avdelning). Och som von Wright understryker i en intervju från 1997, kan filosofins inflytande på livet och världen i stort "inte förutspås eller programmeras, utan det är något som sedan visar sig i verkligheten, kanske på ett oförutsebart

och också överraskande sätt” ("Georg Henrik von Wrightin haastattelu", 1997, s. 9, övers. JB).

von Wright hade tidigare behandlat Russells populära författarskap i två artiklar, "Filosofen som samhällsförbättrare. Bertrand Russell sjunger lättjans lov" från 1937 och "En passionerad skeptiker" från 1957, båda gångerna i mycket kritiska ordalag. I den tidigare artikeln skriver han att Russell "numera nästan fullständigt övergivit vetenskapen för propagandan", och att den "enda ursäkten för att intelligenta personer tar teoretisk befattning med samhället är, att de är artister", vilket Russell inte var ("Filosofen som samhällsförbättrare", s. 274, 276). I den senare artikeln säger von Wright att han aldrig tilltalats av Russells sociala och politiska skrivelser, som han menar betecknas av "bristande allvar, en ovilja att tänka problemen till botten, en viss fladdrighet och frivolitet i stil"; "Russell är en utomordentlig rolighetsminister, men hans tal synes mig inte särskilt förnuftigt. Det har inte heller den stor-slagna absurditet som gör t.ex. Shaws eller Tolstojs åsikter intressanta." Däremot hyllar von Wright 1957 "Russells sanna dygder", som "kan nämnas vid enkla och slitna namn: frikostighet, mod, uppriktighet, flit och mänsklig värme", och som man måste se "för att fatta att Russell är betydande också som människa", inte bara på grund av sina avgörande insatser inom den moderna logiken, vilka von Wright alltid högt uppskattade ("En passionerad skeptiker", 9.8.1957). Men Russells populära författarskap är naturligtvis en annan sak än till exempel hans engagemang i den 1966 konstituerade Russelltribunalen som undersökte USA:s krigsförbrytelser i Vietnam, och som nog är den typ av engagemang von Wright främst hade i tankarna i sin hyllning här nedan. Om von Wrights syn på Russell och på filosofen som samhällsförbättrare, se Österman 2016 och 2017b.

Uppdraget att anordna en sammankomst av filosofer från olika länder har för mig personligen varit en uppfordran att betänka den roll och det ansvar, som åvilar medlemmarna av vår yrkeskår i dagens värld. Jag kunde inte hitta på ett bättre sätt att kort delge er min syn på saken än genom att vid detta tillfälle hylla minnet av en stor filosof, som gick bort tidigare i år och vars ställ-

Uppdraget att anordna en sammankomst av filosofer från olika länder har för mig personligen varit en uppfordran att betänka den roll och det ansvar, som ^{le)} åvilar medmänskarna av vår yrkeskår i dagens värld. Jag kunde inte ^{sitt} finna på ett bättre sätt att ~~ÄR~~ kort delge er min syn på saken än genom att vid detta tillfälle hylla minnet av en stor filosof, som gick bort tidigare i år och vars ställningstagande till lösning på problemet jag finner betydelsefullt. Jag avser Bertrand Russell.

Russell var inte bara ansvarig för ~~XXXXXX~~ insatser i ~~XXXXXX~~ inen sätt eget ~~käme~~, som i betydelse kan mäta sig med det bästa och knappast övertärfas av något andra filosofer istadskamit. Han var också alltid beredd att axla det ansvar, som man ansåg att en intellektuell människa är skyldig att bära i kampen för sanning, frimot och rättvisa på det medgergerliga planet. Världens härskare, säger han med karaktäristisk sarkasm i sin bok om makten, har alltid varit dumma, men de har aldrig tidigare varit så mäktiga som i våra dagar. Deras maktresurser grundar sig ²⁻ emellertid på teknologiska framsteg och härrör från sålunda i sista hand från vetenskapen. Utan de forskarbragder utförda ^{b)} insatser, som gjorts av en Heinrich Hertz, en Albert Einstein eller en Niels Bohr skulle den moderna industristaten helt enkelt inte existera ^{de} de koncentratiener, ~~finnas till~~ - och därmed inte heller den enorma koncentration av ^{den} makt över många i händerna på några få, som utmärker denna moderna samhällsform. Tanken att dessa ^{maktmedlen} maktmedel numera kan brukas till att utplåna ^{misslyckade} förinta hela det mänskliga släktet ~~XXXX~~ gör att de, som ^{skapat} lagt skapet grunden för denna makt, måste känna sig medansvariga också för dess bruk, men kan inte ~~XXXXXX~~ de dödsbringande vapnen. Men man kan varna för farorna och man kan inlägga gensaga mot maktens missbruk för förståelse och förtryck.

Så blev Russell en proteströst mot det vanvett som ^{skapar} styr världen och en talesman för alla dem, som ^{är} lidit eller ^{för sitt} ont i händerna på andra. Med tiden blev hans röst ett världssamvete, en anklagelse ^{som förändrade} kan man säga mot ~~misskänkligheten~~ för dess självförvillade förnedring.

ningstagande till problemet jag finner betydelsefullt. Jag avser Bertrand Russell.

Russell var inte bara ansvarig för insatser inom sitt eget ämne, som i betydelse knappast överträffas av något andra filosofer åstadkommit. Han var också alltid beredd att axla det ansvar, som han ansåg att en intellektuell människa är skyldig att bära i kampen för sanning, frihet och rättvisa på det medborgerliga planet. Världens härskare, säger han med karaktäristisk sarkasm i sin bok *Makt*, har alltid varit dumma, men de har aldrig varit så mäktiga som i våra dagar. Deras makt grundar sig emellertid på teknologiska framsteg och härrör sålunda i sista hand från vetenskapen. Utan de forskarbragder, som utförts av en Heinrich von Hertz, en Albert Einstein eller en Niels Bohr skulle den moderna industristaten helt enkelt inte existera – och därmed inte heller de enorma koncentrationer av makt över många i händerna på några få, som utmärker den. Tanken att maktmedlen numera kan brukas till att förrinta hela mänskligheten gör att de, som skapat grunden för denna makt, måste känna sig ansvariga också för dess bruk. Man kan inte ta tillbaka de dödsbringande vapnen. Men man kan varna för farorna och man kan inlägga gensaga mot makts missbruk för förstörelse och förtryck.

Så blev Russell en proteströst mot det vanvett som råder i världen och en talesman för alla dem, som lider orätt eller far illa i händerna på andra. Med tiden blev hans röst ett världssamvete, som förebrådde mänskligheten för dess självförvållade förnedring. Att Russell kom att inta denna enastående ställning berodde inte bara på styrkan hos hans protest, utan också på den fullkomliga opartiskhet och det oberoende av alla ideologiska hänsyn, som utmärkte hans framträdanden. Han reagerade mot frihetens förkvävande i Ungern och Tjeckoslovakien lika väl som mot amerikanernas grymma och vettlösa krig i sydöstra Asien, och hans sista protest riktade sig mot yttringar av antisemitism i en del av Europa, där man hoppats att det mest giss-

lade av jordens folkslag redan tömt sina lidandens kalk till botten.⁹⁵

När man ser tillbaka på Russells liv, kan man fråga: Vartill nyttade hans protest. Vad mening har det överhuvud att protestera? Om med "nytta" och "mening" man avser att frihetens och rättvisans sak befordras eller att oskyldigt lidande lindras, så tror jag svaret på den senare frågan måste bli, att nyttan av de intellektuellas protester är synnerligen obetydlig. Det onda, som protesten vänder sig emot, synes mig alltför djupt invävt i rådande ekonomiska, politiska och sociala strukturer för att kunna rättas till som man korrigerar tillfälliga felsteg eller opereras bort som besvärande utväxter som man avlägsnar från en i övrigt frisk kropp. Men också om så är fallet, är gensagan nödvändig – av flera orsaker. Den är nödvändig redan för att den intellektuelle skall kunna bevara sin andliga integritet oanfrätt av de lögner som ständigt prackas på oss och av de oförrätter som man försöker få oss att glömma och godta. Bara om hans själ undgår att korrumpas, kan en filosof hoppas på framgång i sitt eget sanningssökande och för sin egen strävan att utbreda sanningen – också den sanning som tid efter annan i världshistorien medverkar till verkligt djupgående förändringar i livets och kulturens institutionaliserade former.

Det är kanske inte nödvändigt, att protesten mot det onda ges just de uttryck, som Russell fann riktiga. Men det exempel som han statuerade med sitt mod, sin sanningskärlek och sin medkänsla med alla oförskyllt lidande, måste envar som kallar sig filosof hylla inte bara i ord utan med den fulla styrkan av sitt handlande och tänkande.

95 von Wright torde syfta på Russells öppna brev till Polens ledare Władysław Gomułka i december 1968, där han protesterade mot den antisemitiska propagandan och utrensningarna i landet (se Russell 1968). Det är kanske betecknande för det von Wright kallar hans opartiskhet, att Russells allra sista protest – daterad 31.1.1970 och offentliggjord vid en internationell parlamentarikerkongress i Kairo 3.2, dagen efter hans död – i själva verket riktades mot det Russell beskrev som Israels imperialistiska politik och landets behandling av palestinierna (se Russell 1970).

Vapnen tystnar i Vietnam

Kommentar

Radiointervju med von Wright gjord av Jaakko Nousiainen och sänd i finska Rundradion den 28 januari 1973; i skriftlig form publicerad som "Aseet vaikenevat Vietnamiissa" i *Yleisradion julkaisusarja* 2/1973 (s. 5–9). Texten är översatt till svenska av Nike Parland. – Intervjun gjordes dagen efter att vapenstillståndsavtalet undertecknats i Paris den 27 januari 1973. Två månader senare hade de amerikanska trupperna lämnat Vietnam, men kriget mellan Nord- och Sydvietnam fortsatte ännu i drygt två år. Intervjun introducerades med orden:

För fem år sen skrev den världsberömde ledamoten i Finlands Akademi Georg Henrik von Wright en artikel som väckte omfattande uppmärksamhet, där han fördömde Vietnamkriget. I artikeln sade han bl.a.: "Kriget i Vietnam är avskyvärt redan därför, att det förs på idel lögnaktiga och orättfärdiga premisser. Detta var kanske inte uppenbart från början ens för dem, som gav sig in i leken." Och längre fram argumenterar han för sitt ställningstagande: "De amerikanska intellektuella, som protesterar mot sitt lands utrikespolitik, är varken landsförrädare eller 'kommunister'. De är ansvarskännande amerikaner, som är djupt oroade av att se sitt land täras av en svår, kanske dödlig sjukdom. De är patrioter i den enda mening, som är hållbar i den integrerade värld vi går emot och delvis redan lever i: patrioter på jordklotets vägnar. Deras broderskap känner inga nationella gränser. Därför måste deras röst få göra sig hörd över dem alla."

I intervjun nedan redogör von Wright för sin syn på Vietnamkriget fem år senare.

Jaakko Nousiainen: Akademiledamot von Wright, i er artikel hösten -67 tog ni väldigt starkt ställning mot kriget i Vietnam. Vad fick er att göra det?

G.H. von Wright: Artikeln var resultatet av en lång mognadsprocess. Under de åren vistades jag – liksom

längre fram – ofta och länge i Förenta staterna. Jag var i tillfälle att på nära håll följa med den växande oro som Vietnamfrågan väckte, närmast i de kretsar som jag kom att röra mig i, det vill säga akademiska och forskarkretsar. Till en början förstod man mer eller mindre klart att det var frågan om ett skurkaktigt och omoraliskt politiskt äventyr, som dessutom stod i skarp motsättning till den förpliktigande frihetsprincip som kännetecknar Förenta staterna och som landet med skäl kan vara stolt över. Det stod nämligen klart att oavsett hur det krig som tagit sin början än slutade, skulle blotta existensen av denna motsättning i många nationers ögon innebära ett ifrågasättande av tilltron till de ideal och principer som Förenta staterna sade sig slåss för, och som stora delar av den civiliserade världen hade lärt känna landet som en förkämpe för. Sannolikt förhöll det sig så, att jag själv på den tiden inte så mycket tänkte på de lidanden det vietnamesiska folket tvingades utstå, som på hur kriget skamfilade USA:s goda namn och världspolitiska roll.

När jag på den tiden och längre fram försökte förklara för folk här hemma hur orolig jag var, bemöttes jag med föga förståelse, och stundom till och med aggressivitet. På den tiden verkade pressen i vårt land inte alls inse hur allvarlig frågan var. Då för tiden skrevs det i raljerande eller försmädlig ton om de ganska blygsamma demonstrationerna som kriget också hos oss redan då började ge upphov till bland ungdomen. Eftersattheten väckte min motvilja och irritation, och sensommaren 1967 såg jag mig tvungen att göra något för att lätta mitt samvete. Och längre fram på hösten, när jag återigen befann mig i Förenta staterna, skrev jag texten. Det här är i korthet bakgrunden till hur den kom till.

Nousiainen: Var ni själv nöjd med den genklang, de återverkningar och den opinionsbildning som artikeln väckte?

von Wright: Åtminstone ångrar jag inte att jag skrev den. Jag tror att den väckte upp en del och var till hjälp och

stöd för andra, som bara höll på att bilda sig en åsikt om Vietnam. Att den skulle ha haft något större inflytande på den allmänna opinionen tror jag absolut inte. Det är för övrigt svårt att veta hur det förhåller sig med den saken också i dag. Opinionsbildningen i Vietnamfrågan har hos oss lidit av den tilltagande polariseringen av vårt politiska liv i allmänhet.

Vietnamrörelsen anses – förmodar jag – fortfarande i rätt stor utsträckning som en fråga endast för vänstern, och inte för hela folket, som i Sverige. Jag tror det är just på grund av denna polarisering som de intellektuella hos oss i allmänhet inte av humanitära skäl har reagerat på de lidanden och orättvisor som Förenta staterna har åsamkat Vietnams folk. För min del har detta varit en stor besvikelse, det måste erkännas, och jag anser det illavarslande med tanke på att det vittnar om en bristande intellektuell rörlighet och ett bristande engagemang hos våra intellektuella.

Nousiainen: Har ni kanske stämplats som vänster, eller rentav som kommunist, på grund av er artikel?

von Wright: Jag känner inte till vad som hänt så att säga bakom ryggen på mig, och är inte heller särdeles nyfiken på vad man anser om mig. Däremot kan jag säga att jag är glad, till och med tacksam, över att inte en enda bland dem vars omdöme jag sätter värde på har kommit med några större invändningar – om man får säga så – direkt till mig angående min artikel.

Nousiainen: Anser ni att världsoptionen har bidragit till att USA sist och slutligen är redo att ingå vapenvila?

von Wright: Det här är en fråga som jag av förståeliga skäl funderat mycket på. Det gäller att samtidigt förhålla sig kritiskt och iaktta en viss försiktighet. Det torde vara ett faktum att den politiska storm av samvetsförebåelser som frågan väckt är unik i mänsklighetens historia. Detta är lätt att förstå, med beaktande av den amerikanska krigsföringens aldrig tidigare skådade grymhet och

råhet, dess lömska motiv och irrationella syfte. Det är således inte så konstigt att man över hela världen reagerat med en känsla av skam och vrede som, det är vi alla väl medvetna om, kommit till uttryck i otaliga demonstrationer, debattartiklar och tal, protestsånger, offentliga ställningstaganden och appeller i syfte att få den rasande jätten att ta sitt förnuft till fånga.

Nu kan man med rätta fråga sig, om hela detta spektakel på ett avgörande sätt har förändrat sakernas gång. Personligen kan jag inte låta bli att tro att det haft en inverkan i något skede av krigets gång, till exempel i slutet av Johnsons mandatperiod och kanske under de senaste veckornas händelseförlopp. Men det är skäl att varna för att tillmäta det en överdriven betydelse. Att Förenta staterna slutligen gick med på vapenvilan berodde på de militära realiteterna. Efter de desperata terrorbombningarna var Förenta staterna tvungna att erkänna att kriget ohjälpligen förlorats och att man politiskt befann sig på exakt samma punkt som 18 år tidigare, då Genève-avtalet ingicks. Att man således genom att ta livet av nästan två miljoner vietnameser, jaga bort över sex miljoner människor från sina hem, göra vidsträckta områden obeboeliga och kanske omöjliga att odla för all framtid, inte uppnått någonting alls, och att därigenom 50 000 amerikaner dessutom helt i onödan hade mist livet och närapå 200 000 blivit krigsinvalider. Detta är den chockerande och dystra sanningen som fick slut på kriget och som USA:s regering och det amerikanska folket nu helt ärligt måste konfrontera. Det kräver en hel del mod. Om detta står att uppbåda kan endast framtiden utvisa.

Nousiainen: Om ni nu en gång anser att dessa opinionsyttringar har haft så pass ringa effekt, innebär det att man i så fall enligt er eventuellt kunde säga att de varit till ingen som helst nytta?

von Wright: Ingalunda. Opinionsyttringarnas betydelse befinner sig på ett helt annat plan. Om jag får uttrycka mig bildligt skulle jag säga att de ingår i ett renhållnings-

arbete som är av största vikt för människans förnuft och hjärta. Det förhåller sig nämligen så, att ifall inte människor, när de väl uppnått den bildningsnivå som det nuvarande skolsystemet och inte minst informationsförmedlingen via radio och tv har möjliggjort, helt spontant, det vill säga uppriktigt och utan att ta någons parti, reagerade mot all den grymhet och orättvisa och allt det förtryck som förekommer, utan tvärtom fogligt och likgiltigt vande sig vid att acceptera all propaganda med vars hjälp illgärningsmän överallt i världen och i alla tider sin vana trogna dämpar sitt eget onda samvete och söker undvika omvärldens förebråelser – om det vore så illa, skulle detta vara ägnat att utplåna själva människovärdet inom oss och vår plikt känsla gentemot andra människor, och därmed göra oss cyniska och råa. Med andra ord, om ett så passivt och okritiskt förhållningssätt gentemot sakernas tillstånd i världen så snart det inte omedelbart berör oss själva blev utbrett, skulle det samtidigt omintetgöra varje uns av mänsklighet inom oss.

Det yttersta syftet med den världsomfattande Vietnammrörelsen är, skulle jag vilja påstå, att den har kämpat och allttjämt kämpar för vår humanitet, vår medmänsklighet. Om även andra röster, som inte talar av humanitära skäl, har blandat sig i kören, är sen en annan sak. Och detsamma gäller även för alla andra liknande rörelser.

Nousiainen: För vem är den nu ingångna vapenvilan en seger?

von Wright: Vapenvilan är självfallet en seger för det vietnamesiska folket. Det kan jag säga helt reservationslöst. Huruvida det rör sig om en slutgiltig seger är det däremot svårt att överhuvudtaget uttala sig om just nu. Man får bara hoppas på det.

Ifråga om den norra delen av landet är det ändå rätt motiverat att förvänta sig att vapenvilan kommer att leda till en bestående lättnad och lägga grunden för en ostörd och snabb återuppbyggnad av det som kriget

förstört. Framtiden för den södra delen är självfallet mycket osäkrare. Kommentarererna från militärjuntan som amerikanerna lämnat efter sig angående vapenvilan låter inte särskilt samarbetsinriktade, kooperativa, måste man väl säga. De har säkerligen dikterats av den förhärskande stämningen av rädsla och illamående, och bakgrunden till den är, det måste man också komma ihåg, en mänsklig tragedi, vars avslutande scen vi får hoppas blir så barmhärtig som möjligt gentemot alla parter. Det är svårt att föreställa sig att den så kallade regeringen i Saigon ens i allra ringaste grad skulle företäda folkets vilja. Det klokaste dess anhängare kan göra, är att inse vad klockan är slagen och slå in på andra vägar. Kanske kommer de också att göra så.

Nousiainen: Anser ni att Vietnam har lärt människorna och mänskligheten något?

von Wright: Som jag ser det, har Vietnamkriget mycket att lära oss. En sak, som vi redan kan anse vara en slutgiltig lärdom är följande: Ett litet och fattigt folk, som har en stark vilja till ett självständigt liv och är redo till gränslösa uppoffringar för att uppnå och säkerställa detta mål, är i stånd att framgångsrikt hålla stånd mot även de mäktigaste motståndare. Denna uppställning är inte okänd i världshistorien. Den förekom i grekernas motstånd mot Persien och Nederländernas kamp för att befria sig från det habsburgska väldet. Man kommer att minnas Vietnam som ett exempel i klass med dessa, och det kommer att utgöra en aldrig sinande inspirationskälla för alla folk vars självständighet och frihet inte ännu infunnit sig. Sådana nationer finns det – som vi mycket väl vet – många av här i världen.

Men det finns också andra lärdomar som vi kan dra, även om de kanske är svårare att beskriva och att uttolka. Kriget i Vietnam har utgjort en av de viktigaste orsakerna till den våg av samhällskritik som just nu skakar alla samhällen i Västeuropa och även Förenta staterna. Det är för tidigt och omöjligt att säga vilka konsekvenser denna protestvåg kommer att medföra i

praktiken. Kanske dessa följdverkningar kommer att vara mycket små för oss i väst. Men särskilt hos den unga generationen har den gett upphov till en ny medvetenhet om karaktären hos det världspolitiska maktspelet och de effekter som det ger upphov till, och har fått dem att ifrågasätta och kritiskt granska mycket av det som vi lärt oss anse självklart och acceptabelt.

Jag nämnde – vilket kanske någon av våra ärade lyssnare ännu drar sig till minnes – i början av vår diskussion att mitt eget intresse för Vietnams sak föddes ur min oro för Amerikas roll som förvaltare av mänsklighetens skönaste frihets- och humanitetsarv. De gångna åren har lärt mig att betrakta denna roll i ett helt annat ljus än jag uppfostrats till och vant mig vid, och vid det här laget skulle jag inte alls tala i termer av något visst lands särskilda roll eller världshistoriska uppgift. Det är vad Vietnamkriget lärt mig.

Nousiainen: Och ännu en sista fråga: hur ser ni på Vietnams situation inom den närmaste framtiden och vad skulle ni vilja att där hände?

von Wright: Först och främst hoppas jag på en bestående fred i Vietnam och att landet får återhämta sig från de sår och lidanden kriget förorsakat. Jag hoppas att de 6–7 miljoner vietnameser som tvingats till så kallade säkra byar i landets södra del så fort som möjligt ska få återvända till sina gamla hembyar eller, om detta inte är möjligt på grund av all förstörelse, bege sig någonstans där de själva önskar leva och bo.

Vidare hoppas jag att de uppskattningsvis 200 000 politiska fångarna i Saigons fängelser friges och att det kaos som där nu råder ska övergå i ett läge där det de facto är meningsfullt att säga att invånarna i Sydvietnam själva kan bestämma över sin egen framtid.

Mina fyra former av humanism. Utdrag ur en intellektuell självbiografi

Kommentar

Utdrag ur "An Intellectual Autobiography", skriven 1973 och publicerad 1989 i *The Philosophy of Georg Henrik von Wright* (ed. P.A. Schilpp & L.E. Hahn), s. 3–55. Utdraget är från s. 6–8 och 17–21. Texten är översatt till svenska av Nike Parland, och rubriken är satt av oss. – Varje volym i serien Library of Living Philosophers ägnas en betydande samtida filosof, vars verk kritiskt kommenteras av kolleger, varpå filosofen besvarar kritiken. (von Wright skrev alltså denna text redan 1973 för en volym tillägnad hans filosofi, men boken utkom först 1989; han redogör för de praktiska missöden som försinkade volymen i ML, s. 277.)

"Självbiografin" – en för von Wright-intresserade akademiska filosofer välkänd text, men förmodligen okänd för en bredare publik – ägnas till största delen utvecklingen av von Wrights strikt akademiska verk som filosof och logiker, men i den ingår också en beskrivning av hur hans allmänna livshållning utvecklats sedan ungdomsåren. Det är den delen som vi valt att återge här. von Wright tar avstamp i sin ungdoms logiska positivism, men huvudfokus ligger på hans humanism. von Wright karakteriseras ofta som en stor humanist. Han diskuterade humanismens olika aspekter i den omfattande essän "Paideia" (1947–1948, omtryckt i AFSS) och i ett antal kortare uppsatser; de viktigaste finns samlade i *Humanismen som livshållning* (1978). Trots begreppets betydelse har von Wrights syn på humanismen och frågan om vari det specifikt humanistiska i hans tänkande kunde sägas bestå förblivit nästan helt outforskade.⁹⁶ Det utdrag som vi här presenterar för första gången på svenska är den enda mer systematiska framställningen han själv gett av sin egen utveckling som humanist.

von Wright särskiljer fyra faser i sin utveckling; en estetisk, en etisk, en rationalistiskt präglad och en social humanism, och förklarar hur detta sammanhänger med hans kultur- och

96 Tranøy 1989 är ett undantag. Om von Wrights 1930-talshumanism se Holmström 2017, jfr Sarje 1999 och 2021.

tidskritiska bemödanden. Han antyder att det finns ett latent människoförakt, eller åtminstone en likgiltighet gentemot människor och mänskligt lidande, i den estetiska humanismens vurm för det ”stora” i historien. Som vi påpekar i introduktionen till avdelning II kan den form av humanism som den unge von Wright företrädde just av detta skäl lika väl ha gjort att han attraherades av fascismen och nazismen på 1930-talet som skyddat honom mot deras lockelse. von Wright noterar också att den estetiska humanisten intar ett distanserat betraktarperspektiv, vilket fortsatt locka, eller fresta, honom också efter att han övergett den estetiska humanismen som specifik hållning. Detta är något som von Wrights läsare nog kan känna igen. Ibland får betraktarperspektivet former som kan te sig upprörande. Ett känt exempel är formuleringen i *Vetenskapen och förnuftet* (1986), att om människan som art upphör att existera ”efter några hundra tusen år eller ett par sekler, är i det kosmiska perspektivet en pipa snus” – med tillägget att von Wright inte heller för egen del kan finna den senare möjligheten ”särskilt upprörande” (VF, s. 151). Tio år senare sade von Wright att han djupt ångrar sin formulering, som ”uppfattats som uttryck för en grov cynism och likgiltighet för människan – som något oförenligt med den humanism jag bekänt mig till i andra sammanhang”. Lite senare i avbönen skriver han ändå att människan kanske är ”biologiskt misslyckad”, och att även om han finner denna möjlighet ”djupt tragisk”, så kan han inte ”tillmäta människan som art ett ’egenvärde’” (”Repliker”, 1997, s. 174–175). Självfallet finns hos von Wright också många passager där det distanserade betraktarperspektivet träder tillbaka för medmänsklighet och engagemang – till exempel i texterna som omedelbart föregår och följer på denna i vårt urval: ”Vapnen tystnar i Vietnam”, 1973, och ”Vetenskap och moral”, 1976.

De tre senare typerna av humanism von Wright urskiljer är inte utsatta för samma frestelse, vilket förstås inte betyder att de är problemfria. Som von Wright påpekade 1946, är humanismen ”inte bara i behov av försvar, den behöver också själv-rannsakan” (HL, s. 21). Det han kallar den sociala humanismen beskriver von Wright i sina memoarer som ”ett sätt att förhålla sig kritiskt till händelser, strävanden och trender i samtiden, med tanke på hur de inverkar på de berörda människornas

väl" (ML, s. 244). Men vad det närmare bestämt betyder att måna om "människornas väl" är ofta långt ifrån självklart. År 1977 talar von Wright med en lite annorlunda betoning om en "människoandens proteströrelse" mot maktens förtryck av enskilda, som samtidigt är en strävan att avslöja den falska medvetenhet som makten iklär sig, vare sig den "försvarar sin position" eller "är ute efter att erövra en" (HL, s. 180, 182). Tre år senare karakteriserade han sin hållning som ett "obundet engagemang" som man kanske också, säger han, kunde kalla en humanism – "men ordet humanism missbrukas så ofta i dagens värld att jag numera ogärna tar det i min mun" ("Mänsklighetens villkor", 1980, i avdelning VI). "Engagerad tidskritik" var den benämning han under senare år föredrog för sin hållning (ML, s. 245).

Om jag någonsin har haft en filosofisk "övertygelse" i någon djupare bemärkelse, så var det under mina formative år, medan jag studerade vid Helsingfors universitet. Och den övertygelsen var den logiska positivismen, eller, som min lärare Eino Kaila föredrog att kalla den, den logiska empirismen. Det var ett ställningstagande som närmast påminner om Carnaps position i *Logische Syntax der Sprache*. Det var kanske inte så mycket frågan om "positivism" som om ett slags "konventionalism", i samma anda som Carnaps *Toleranzprinzip*.⁹⁷ Man skulle kanske kunna beskriva det som ett synsätt enligt vilket det inte längre fanns några *fundamentala* filosofiska problem kvar att lösa. Vad som återstod var endast att utveckla konsekvenserna av de grundläggande postulater som hade godtagits, eller att i detalj utarbeta olika uppskisserade "program". Sådana var till exempel att exakt visa hur utsagor om fysiska objekt ska analyseras i termer av utsagor om sinnesdata, eller hur utsagor om sinnesintryck eller andra

97 Rudolf Carnap (1891–1970) var en av de tongivande medlemmarna i Wienkretsen. Kärnan i hans "toleransprincip", formulerad i *Språkets logiska syntax* (1922), är idén att det inte finns ett enda "korrekt" logiskt språk, utan vi kan och bör fritt välja det språk, den logik, som bäst lämpar sig för våra syften i ett givet sammanhang.

medvetandetillstånd skulle kunna analyseras i termer av utsagor om neurologiska tillstånd. ”Filosofiskt sett” verkade bägge dessa möjligheter ställda utom allt tvivel och lika riktiga.

Jag kan fortfarande klart erinra mig intrycket av att det skett en revolution inom filosofin, och att den hade satt punkt för alla kontroverser i fundamentala frågor. Den nya filosofin tycktes omöjlig att ifrågasätta, men ändå vägrade jag, i djupet av mitt hjärta, att tro att den inte en dag i sin tur skulle komma att ifrågasättas. Jag kunde helt enkelt bara inte upptäcka *hur* – och denna blindhet är, tror jag, något som är karakteristiskt för en världsåskådning: den drar en gräns för det tänkbara.

Under den återstående tiden av studierna för min examen läste jag historia och statskunskap. [...] I historia specialiserade jag mig på renässansen, och skrev en uppsats om Machiavellis politiska filosofi. Sedan jag klarat av min sluttentamen i början av våren 1937, reste jag i tre månaders tid omkring i Italien med min vän Göran Schildt, konsthistoriker och författare. Detta var mitt livs resa, besjälad av ungdomlig entusiasm, en omogen överskattning av min intellektuella kapacitet samt av estetisk sensitivitet. Intet historiskt faktum skulle undgå att lagras i mitt minne och få sin rätta plats i den fullständiga bild av mänsklighetens förgångna som jag skulle bygga upp för mig själv; intet konstverk skulle undgå att värderas med avseende på sin skönhet och betydelse. Dessa mina fantasier ingick naturligtvis inte i något program för mitt yrkesverksamma liv, men var kännetecknande för den stämning i vilken jag då betraktade mitt liv.

Här kanske en kort kommentar om mitt sätt att se på livet under dessa tidiga år vore på sin plats. Mitt synsätt har visserligen genomgått en del förändringar och den stämning jag nyss hänvisade till har förbleknat, men jag tror att vardera har lämnat bestående spår i mig. I formativt avseende var deras upprinnelse i stort sett vänskapen med Schildt samt inflytandet från vår högt beundrade lärare Kaila. Därtill finns det en författare som bör nämnas i detta sammanhang: Jakob

Burckhardt. Jag stiftade först bekantskap med honom genom hans *Kultur der Renaissance in Italien* (1860) och *Cicerone* (1855). Dessa verk genomsyras av en "humanism" som uttrycks mer explicit i hans *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (1905). Denna humanism, eller någonting med den nära besläktat, kom att forma min livshållning under de tidiga åren av min intellektuella utveckling.

Ett betecknande drag för denna attityd är synen på historien som ett slags *tableau vivant*, som bör betraktas med vördnad och som är tänkvärd på samma sätt som ett konstverk. I fråga om historiska detaljer gäller det att försöka urskilja särdrag som är utslagsgivande, "morfologiska likheter", återkommande mönster. Stora omvälvningar, som historiska kriser eller revolutioner, påminner till naturen om jordbävningar och andra naturkatastrofer. De går inte att bedöma med de moraliska kategorierna rättvisa eller det rätta, men de kan, liksom livet i sin helhet betraktat, ses i ljuset av "det tragiska".

Eftersom jag själv är filosof och mer böjd än Burckhardt för historiska spekulationer, är det förståeligt att också Spengler fascinerade mig i unga år. Längre fram, i början av 1950-talet, resulterade min läsning av Spengler i en räkka essäer.⁹⁸ Jag anser fortfarande att Spengler är en stor, men bortglömd och i vida kretsar missförstådd, källa till inspiration för tänkandet kring historia.

Ett annat kännetecken för Burckhardts humanism är hans beundran för *storhet* – storhet i fråga om resultat men också i fråga om personlighet (Goethe, Leonardo). Storhet är en oförutsebar och slumpartad historisk faktor; det är till stora delar genom storhet som det typiska och återkommande får sin särprägel.

En humanism av Burckhardts slag leder lätt till att man nedvärderar det närvarande, det inte-ännu-historiska. Detta uppmuntrar i sin tur till konservatism och en viss likgiltighet eller kylighet i förhållande till faktiska missförhållanden och orättvisor. Varken nazismen

98 Omtryckta i "Spengler och Toynbee" i AFSS, s. 135-202.

eller det spanska inbördeskriget berörde mig särskilt mycket. Jag minns att jag kände djup avsky när jag hörde nyheterna om nazisternas grymheter, till exempel om "kristallnatten" i november 1938 – men denna avsky fanns endast på ett känsloplan, och stod inte i relation till min reflekterande sida.⁹⁹

Kanske man kunde kalla de attityder gentemot livet och historien som jag här beskrivit för en "estetisk humanism". Programmet för den är "*dem Geist der Menschheit erkennend nachzugehen*" och dess glädjeämne är en kontemplativ förståelse av vad som varit.¹⁰⁰ Tendensen att ta min tillflykt till denna distanserade position är fortfarande stark inom mig.

[...]

Ett biintresse som engagerade mig under åren efter kriget och in på 1950-talet bör också nämnas här. Det var mitt intresse för den filosofi av mer visionärt slag som är implicit närvarande i Dostojevskij och Tolstoj, i Miltons *Paradise Lost* och Goethes *Faust*, för att nu endast nämna några få exempel. Jag brukade skriva essäer där jag försökte förklara deras relevans, som jag uppfattade den, för en läsande allmänhet med ungefär samma kulturella och bildningsmässiga bakgrund som jag själv. Många av essäerna har också publicerats i en bok med dedikationen "Till mina vänner".¹⁰¹ Dessa essäers icke-professionella karaktär och det faktum att

99 Jfr kommentaren till "Betraktelser om Europa", 1941, i avdelning III.

100 "... insiktsfullt följa den mänskliga anden i spåren" (övers NP). Citat ur Burckhardts *Världshistoriska betraktelser* (*Weltgeschichtliche Betrachtungen*). Ett av många uttryck för denna hållning ger von Wright när han i essän "Om framtiden" strax efter andra världskrigets slut (1945) lyriskt talar om dem, för vilka "det rena skådandet, grekernas *theoria*, fortfarande är den högsta lycka" och som, när de betraktar "det som händer i tiden, skall [...] däri finna så mycket lärorikt och gåtfullt att begrundas, att de glömmar sorgen över människans obotfärdighet, enfald och grymhet och i stället fylls av den rena glädje, som insikten ger oss" (AFSS, s. 38). Jfr också de avslutande orden i "Betraktelser om Europa", 1941, i avdelning III.

101 *Tanke och förkunnelse*, 1955 (omtryckt i AFSS).

de är skrivna på mitt modersmål (svenska) har fått mig att avstå från att göra dem kända för en större läsekrets. (Många av dem har dock även utkommit i finsk översättning.) Jag anser att min reservation är berättigad.

Jag tror att ett motiv till mitt essäskrivande var en känsla av diskrepans mellan den begränsade relevansen av och vinklingen på mitt professionella arbete och lusten jag alltid kände att göra filosofin relevant i mitt liv och för min förståelse av världen. En orsak till att jag gradvis övergav denna aktivitet var kanske att denna tudelning av min filosofiska person har börjat helna, även om den fortfarande finns där. En observant läsare av *The Varieties of Goodness* (1963) och *Explanation and Understanding* (1971) kommer sannolikt att inse vad jag menar.¹⁰²

Jag nämnde redan den estetiska (Burckhardtska) humanism som präglat mitt förhållningssätt som ung på 1930-talet. Under senare hälften av 1940-talet började den sakta ändra form. Denna förändring kom med ett nyväckt intresse för moraliska och religiösa problem, eller kanske borde man hellre säga för "livsproblemen". Jag betvivlar att kriget hade så mycket med den saken att göra. Att jag utnämnts till professuren i praktisk filosofi var sannolikt en mer avgörande faktor. Diskussioner med den brasilianske författaren och icke-professionella filosofen Mario Vieira de Mello, som var stationerad som diplomat i Helsingfors och senare i Oslo, betydde väldigt mycket för mig. Genom de Mellos inflytande kom jag att studera Werner Jaegers *Paideia* i tre volymer, och den gjorde ett djupt intryck på mig.¹⁰³

102 Detta skrevs 1973. von Wrights första essäsamling hade utkommit redan 1955, den andra, *Humanismen som livshållning*, skulle utkomma först 1978. De centrala essäerna i den hade skrivits redan i början av 1960-talet, medan de två avslutande essäerna tillkom först i slutet av 1970-talet. Det är således begripligt att von Wright 1973 kunde uppfatta sin essäistjärning som ett avslutat kapitel. Om "tudelningen av hans filosofiska person", se kommentaren till "Logistisk filosofi", 1938, i avdelning II.

103 Jfr ML, s. 110–112, och von Wrights brev till Göran Schildt 8.12.1947, 19.10.1948 och 30.6.1949 (ingår i *Om Wittgenstein* 2022).

Dessa nya attityder var helt klart självcentrerade och individualistiska. Livsproblemen var för mig problem för "hiin Enkelte", för att låna Kierkegaards uttryck. Det goda och det onda i fråga om sociala och politiska betingelser och institutioner speglade den moraliska halten hos enskilda individer i egenskap av aktörer. En "revolution" av de yttre livsbetingelserna kunde vara av "djupare" intresse och betydelse endast om den fötts ur en inre omvändelse till ett bättre liv. I Jaegers efterföljd läste jag Platons *Staten* i denna anda av individualistiskt inriktad humanism.¹⁰⁴ Sedan dess har mitt synsätt förändrats en hel del, och såväl den "estetiska" som den "etiska" humanism som kännetecknade min ungdom ter sig i mina ögon numera både omogna och otillräckliga. [...]

Mina ofta och regelbundet förekommande resor till USA har på ett betydelsefullt sätt bidragit till de attitydförändringar jag genomgått under de gångna tio-femton åren. För det första har jag blivit mer rationalistiskt och optimistiskt lagd än tidigare. Även om jag i unga år hade varit ett slags positivist, hade jag aldrig delat den tro på "framåtskridande" genom vetenskapliga framsteg och upplysning som var den positivistiska traditionens etos. Hos mig hade humanismen förenats med en pessimistisk syn på reformer och en skeptisk syn på vetenskapens och teknikens inverkan på samhället. Detta var kanske en naturlig inställning för en europeisk intellektuell i seklets mitt. Men den naturvetenskapligt färgade rationalism som många bland mina amerikanska kolleger företräder, inte bara bland filosoferna utan också bland matematiker och samhällsvetare, var smittsam. Jag mottog en särdeles stark impuls i denna riktning under min vistelse som Flint Visiting Professor vid University of California 1963. Min egen forskning fokuserade då på formell analys av handlingar, normer och värderingar (preferenser). (År 1963 publicerades *Varieties of Goodness, Norm*

104 Se "Platon-problemet", 1943, i avdelning IV.

and Action och *Logic of Preference*.) Jag började intressera mig för kybernetik och matematisk beteendevetenskap. Jag tyckte mig bevittna ett genombrott för exakta metoder och tänkesätt inom humaniora jämförbart med den revolution som naturvetenskaperna hade genomgått under senrenässansen och barocken. Ett segment av verkligheten, dvs. den mänskliga och samhällseliga sfären, som dittills hade dolts under en slöja av relativ okunskap, var på väg att lysas upp av förnuftets ljus. Var inte detta ett hoppfullt tecken som vittnade om att människors sätt att förhålla sig till varandra och till samarbete på samhällselig nivå också var på väg att anta en mer rationell, och därigenom mer human, karaktär? Denna vision färgade min intellektuella sinnesstämning till mitten av 1960-talet, och jag gav uttryck för den i ett antal essäer, artiklar och föredrag (de flesta på svenska).¹⁰⁵

Vad som dittills hade saknats i mitt tänkande i fråga om människans villkor var intresset för samhällets villkor. Min rationalistiskt präglade humanism, om jag får kalla den så, hade fokuserat på individen. Hoppet om ett *regnum hominis* var beroende av de naturvetenskapliga och tekniska framstegens effekter på individens upplysning och välbefinnande. Däremot tog den ingen notis om det institutionaliserade nätverk av medmänskliga relationer med vars hjälp dessa effekter skulle kanaliseras. Det som fick mig att reflektera över villkoren för den mänskliga tillvaron i ljuset av de krafter och institutioner som styr samhället kan sammanfattas i ett enda ord: Vietnam. Mitt engagemang började när jag förenade mig med mina amerikanska kolleger och andra intellektuella i deras protester mot de grymheter som präglade ett krig som saknade varje form av berätt-

105 von Wright hänvisar här till "Enhet och splittring i vetenskapen" (1962), "Den exakta vetenskapen och humanforskningen" (1963), "Exakt vetenskap om människan" (1965) och "Människan i världsordningen" (1965). De två sistnämnda, samt ett utdrag ur den andra essän, ingår i detta urval under rubriken "Den exakta beteendeforskningen och människans plats i världsordningen" i avdelning IV. Den första essän omtrycktes i *Humanismen som livshållning* 1978.

tigande och därtill inbegrep ett vilseledande av den allmänna opinionen av stora mått. Men det dröjde inte länge innan engagemanget övergick i en kritisk betraktelse över mitt eget förflutna samt hur jag förhållit mig till och sett på världen.¹⁰⁶

Jag växte upp i en borgerlig familj i ett land med en parlamentarisk demokratisk tradition och en ekonomi baserad på fri företagsamhet; kort sagt, ett land av nuvarande ”västerländskt” snitt. Tack vare min utbildning och mina professionella aktiviteter har kontakter med andra länder och kulturtraditioner inom den västerländska sfären kommit att bli en integrerad del av mitt liv. Jag är ofrånkomligt en västerlänning. Eller, rättare sagt, en sentida medlem i den europeiska gemenskap som en gång existerade. Detta är ingenting jag sörjer, och det vore utsiktslöst att försöka ändra på faktum.

Under processen att bli den jag är, kom jag att acceptera, ta för givet, en stor mängd måttstockar och värderingar som saker implicit bedöms enligt i de samhällen där jag bott – i Finland, i England och i USA. Sådana normer och värderingar bildar ett slags världsbild, eller referensram, som man endast är vagt medveten om och som man i vanliga fall inte analyserar eller kritiskt söker att revidera. Vad som är sant i mitt fall i detta avseende är, tror jag, sant i fråga om alla människor, eventuellt med undantag för ett fåtal personer av synnerligen kosmopolitisk eller blandad kulturell härkomst.

Jag var självfallet väl medveten om faktum att det fanns länder inom västvärlden som passade mycket illa in på den av dessa länder erkända måttstocken, såsom Tyskland på 1930-talet, eller Portugal och Grekland vid tiden då jag skrev denna intellektuella självbiografi (1973), men de var undantag som kunde förklaras med hänvisning till olyckliga omständigheter eller landspecifika traditioner. Det fanns alltid en förhoppning om att dessa länder med tiden nog skulle återgå till det normala, om inte av sig själva, så efter en rejäl omskakning

106 Jfr ”Vapnen tystnar i Vietnam”, 1973, tidigare i denna avdelning.

i form av en väpnad konflikt, som kriget 1939–1945. Det föll mig inte in att dessa exempel kanske var symptomatiska för något som är inbyggt i själva de västerländska måttstockarna. På den tiden godtog jag implicit det kalla krigets ideologi och idén om att försvaret av ”den fria världen” berättigade undertryckandet av varje folk-rörelse som försökte avsätta den existerande regimen och ersätta den med en socialistisk revolution.

Det var dessa implicita uppfattningar som Vietnamkriget utmanade. Utmaningen måste följas upp av omfattande litteraturstudier där det inte bara ingick samtida historia och aktuella händelser, utan också social och politisk teori. Jag kom att inse att tolkningen av ett händelseförlopp inte alls är så entydig som jag var van att tänka mig. I en annan referensram såg världen rätt så annorlunda ut.

Att utmana vad man vant sig att ta för givet, att i medvetandets ljus betrakta de förhandsvillkor som ens eget tänkande implicit baserar sig på och att utvärdera dem är den givna rollen för en intellektuell i egenskap av samtidskritiker. Eftersom dessa implicita förhandsvillkor inte är individuella uppfattningar eller fördomar, utan något som är djupt rotat i samhällets institutioner och traditioner, kommer en närmare granskning av dem oundvikligen att innebära en analys av grunderna för själva samhället som referensram för livet på individuell nivå. På den grunden vore den bästa benämningen på en kritisk reflektion över villkoren för den mänskliga tillvaron kanske ”social humanism”.¹⁰⁷

107 Det här stycket framstår nästan som en första skiss till den syn på förhållandet mellan filosofisk reflexion och sociala förhållanden som von Wright utformar i essän ”Wittgenstein i relation till sin samtid”, 1978 (ingår i *Om Wittgenstein* 2022). Där skriver von Wright bl.a.: ”Wittgensteins syn på individen som djupt rotad i en social verklighet är nära förbunden med hans syn på filosofins natur. Filosofiska problem har sin upprinnelse i en förvrängning eller felaktig användning av ett eller flera språkspel, vilket i sin tur är ett tecken på att någonting är fel i människors sätt att leva. På ett intellektuellt plan består den felaktiga användningen i vissa osunda invanda tänkesätt, *Denkgewohnheiten*, som genomsyrar andan i en epok. Wittgensteins filosoferande kan till stora delar ses som en kamp mot sådana tankesätt.”

Det är för tidigt att säga vilka implikationer dessa förändringar i mitt synsätt kommer att ha på mitt filosofiska arbete. De har alla vidgat mina intressen, och därtill kommit dem att utsträcka sig till filosofiska traditioner om vilka jag endast har obetydliga kunskaper och för vilka jag inte har någon tidigare förståelse. Idag vet jag att jag kan lära mig något av Hegel, och till och med än mer av Marx och en del andra tänkare i en odogmatisk och oortodox marxistisk tradition. Prov på mina tillsvidare skissartade försök att trampa upp nya stigar i mitt filosofiska tänkande står att finna i de inledande och avslutande kapitlen i *Explanation and Understanding*.

Vetenskap och moral. Kommentar till Milton Friedmans nobelpris

Kommentar

Ursprungligen publicerad som "Vetenskapsakademin belönar en mänsklighetens skadegörare" i *Dagens Nyheter* 7.12.1976, och svaret till Nils Meinander som "von Wright svarar Meinander: Nobelpris, vetenskap och moral" i *Hufvudstadsbladet* 12.12.1976. Den första insändarens rubrik sattes av redaktionen på *Dagens Nyheter*, och von Wright ogillade den (se svaret till Meinander). – Milton Friedman (1912–2006), känd som monetarist och stridbar marknadsideolog var en av 1900-talets mest inflytelserika nationalekonomer och tilldelades Nobelpriset i ekonomi 1976. Militärjuntorna i Chile och Brasilien bedrev vid denna tid en ekonomisk politik utformad av elever till Friedman, de så kallade Chicago Boys, och Friedman själv besökte Chile 1975. Nils Meinander (1910–1985), professor i nationalekonomi vid Svenska handelshögskolan i Helsingfors, var politiker i Svenska folkpartiet och aktiv samhällsdebattör.

von Wright kritiserar beslutet att ge Friedman Nobelpriset på "utomvetenskapliga", väsentligen moraliska grunder, men han förespråkade ingalunda generellt en styrning av vetenskapen enligt utomvetenskapliga syftemål, särskilt inte politiska sådana. Han var själv under många år på 1970-talet starkt

engagerad i de internationella protesterna mot Titoregimens försök att tysta filosoferna och samhällsvetarna inom den jugoslaviska Praxisgruppen, som var orienterade mot en humanistisk marxism och ansågs för regimkritiska. Kanske, skriver von Wright senare, "kan jag anse mig för protesternas koordinerande kraft" (ML, s. 250).¹⁰⁸ Samma år som han opponerade sig mot Friedmans Nobelpris protesterade von Wright också mot "den nerbusning, som pågår i det kulturella och vetenskapliga livet i Finland". Föremålet för hans kritik var den så kallade kanslerstiftelsen, vars medlemmar var ledande personer inom näringslivet och den akademiska världen. von Wright ansåg att stiftelsen i ett "olyckligt försök att sätta spärrar för fri forskning i Finland" försökte påverka valet av medlemmar i Finlands Akademis vetenskapliga kommissioner. I praktiken var stiftelsens mål att rensa bort marxistiskt inriktade, kapitalismkritiska forskare ("Quo usque tandem?", 1976).

Varför betraktade von Wright kanslerstiftelsens motarbete av marxistisk samhällsforskning, men inte sin egen protest mot Friedmans Nobelpris, som fördärvlig politisk inblandning i forskningens frihet? Ett skäl han anger är att utdelningen av Nobelpriset är en offentlig, kulturpolitisk handling riktad till den breda allmänheten och således inte en för vetenskapen intern angelägenhet och inte heller ett vetenskapspolitiskt beslut i snäv mening. Vidare torde von Wright ha tänkt sig att det i många frågor finns ett legitimt utrymme för olika politiska uppfattningar och ställningstaganden, och att dessa inte borde tillåtas styra den vetenskapliga forskningen, medan det å andra sidan finns former av förtryck och orättvisa som bör fördömas oberoende av politisk färg, och som inte heller vetenskapsidkare under några förhållanden bör bidra till.

På fredag utdelas i Stockholms konserthus med mycken pomp och ståt Nobelpris åt sex framstående intellektuella. Enligt de ofta citerade orden i Alfred Nobels testamente borde prisen gå till dem "som under det förlupna

108 Se "Klimatet hårdnar" (1973), "Förtrycket ökar i Jugoslavien/Quo Vadis, Tito?" (1974) och "De intellektuellas svåra ställning i Jugoslavien" (1976), samt HL, s. 152-154.

året hava gjort mänskligheten den största nytta”. Det ligger i sakens natur att man i allmänhet inte kunnat följa testamentets bokstav i fråga om tiden.

Värdet av en vetenskaplig insats uppenbaras ofta först efter många år. Men ingenting borde hindra att den humanitära anda i vilken prisen instiftades också iakttas vid deras utdelande. Detta bör rimligen gälla jämväl det senare tillkomna priset i ekonomisk vetenskap. Det kallas Nobelpris och skall enligt reglerna utdelas på samma allmänna grunder som de ursprungliga belöningarna.

Priset i ekonomi ges i år åt professor Milton Friedman från universitetet i Chicago. Han är inte bara känd som en briljant vetenskapsman. Han är också beryktad som ekonomisk rådgivare åt militärjuntorna som styr Brasilien och Chile. De berörda länderna hör till skamfläckarna på den politiska världskartan. Jag är livligt medveten om att det också finns andra – på håll där man inte dragit nytta av professor Friedmans expertis. Vår jord håller i snabb takt på att förmörkas av sådana fläckar. Så länge ljuset ännu på något håll lyser är det skäl att oförtrutet fästa uppmärksamhet vid saken och söka väcka människornas samveten.

Vetenskapsakademins beslut har givetvis orsakat en hel del indignation och undran. Åtminstone fyra tidigare vetenskapliga Nobelpristagare har offentligt uttalat sitt fördömande av saken. Två av dem skriver: ”Det är mycket oroande att Nobelpriset i ekonomisk vetenskap givits åt professor Milton Friedman i en tid när frågan om forskarnas ansvar för de samhällseliga konsekvenserna av deras arbete blivit ett brännande problem (is being raised forcibly and effectively).”

En forskningsinstitution för tredje världen med säte i Mexiko har uttalat sin sorg över den okänslighet för majoriteten av mänskligheten som akademien visat genom att prisbelöna en forskare som ”oavsett sina akademiska meriter alltid förordat utvecklingsstrategier som gynnar rika minoriteter och multinationella bolag, strategier som tillämpas i skamliga koalitioner mellan teknokrater och blodiga diktaturer”. I Skandi-

navien har, såvitt jag kunnat se, reaktionen varit förvånande lam.

Friedman har (i *Newsweek*) försvarat sitt handlings-sätt i fallet Chile med ett besynnerligt resonemang. Han säger sig ogilla juntans auktoritära politiska system. Men han ser intet ont i att han som ekonomisk expert ger råd åt regeringen i Chile – lika litet som han skulle se något ont i att en medicinsk forskare skulle ge råd åt samma regim i avsikt att göra slut på en epidemi. Jämförelsen visar att den framstående mannen inte ägnat många tankar åt frågan om den intellektuelles moraliska ansvar. Det hör sedan urminnes tid till en läkares hederskodex att han skall lindra eller bota sjukdom oavsett vilken uppfattning han har om patientens moral. Men det finns ingen "hederskodex" som säger att en vetenskapsman eller tekniker är skyldig – eller ens har rätt – att hjälpa en brottsling som ber om råd om hur han bäst skall bedriva sin verksamhet.

Man kan inte heller försvara tilltaget med att hänvisa till de avsedda följderna för Chiles ekonomiska liv. Kanhända en djungelekonomi av det slag som Friedman förespråkar sätter fräs på företagsamheten och guld-kant på tillvaron för ett tunt ovenskikt i samhället. Att den på lång sikt kunde bli till välsignelse för majoriteten av Chiles folk betvivlar jag. I alla händelser kan den inte berättiga juntans hänsynslösa förtrampande av mänskliga rättigheter och alla former av demokratisk organisation. Därför kan den inte heller urskulda den som med sin expertis hjälpt juntan att fortsätta sin maktutövning. – Samma sak gäller professor Friedmans förtjänster om det som stundom kallas "det brasilianska undret".¹⁰⁹

109 Det kan vara värt att påpeka att Friedman själv, liksom Friedrich von Hayek och andra nyliberaler som gav sitt stöd och lånade sin expertis till brutala militärdiktaturer som Pinochets, i själva verket inte, oberoende av vad de sade i enskilda intervjuer, tycks ha uppfattat sin roll som enbart den neutrala expertens. Snarare ansåg de sig göra en viktig insats i försvaret, må vara med brutala medel, för en fri, marknadsbaserad samhällsordning mot den "totalitarism" som de ansåg att t.ex. Allendes socialistiska styre representerade eller banade väg för. Se diskussionen i Whyte 2019, s. 137-171.

För Alfred Nobel och hans samtida var det något av en trossats att vetenskapens frukter måste vara till väl-signelse för mänskligheten. I ett berömt brev till Bertha von Suttner sade sig Nobel tro att hans egen uppfinning, dynamiten, öppnade så fruktansvärda möjligheter till förstörelse att skräcken härför skulle göra slut på krigen. När man tänker på de miljoner kg trotyl som sedermera använts för att sprida förödelse och död bland människorna kan man bara säga: O, aningslösa blåögdhet!

Vår tid har lärt sig inse att den vetenskapliga kunskapens träd är på gott *och* ont. Industriell och militär teknologi har skapat realistiska möjligheter att totalt förinta livet på jorden. I den nya situation som vetenskapen försatt oss i har vetenskapens utövare och det vetenskapliga livets organisatörer fått ett ansvar som inte kan viftas bort med tanklöst prat om "ren vetenskap" och neutral "teknisk expertis".

Man kan inte uppställa några regler för hur ansvaret bör inverka på den enskilde forskarens arbete. I första hand kan man bara hoppas att medvetenheten om ett ansvar skall bli allmän. Det är ännu långt ifrån fallet. De praktiska slutsatser som den enskilde drar måste bero på hur just han upplever sin kallelse. Allas engagemang kan inte bli så starkt som hos en Noam Chomsky, Bertrand Russell eller Andrej Sacharov.

Man kan inte heller vänta att medvetenheten om vetenskapens ansvar skall ta sig allmängiltigt uttryck i "vetenskapspolitiska" åtgärder. Vetenskapspolitiken utformas i enlighet med statsintressen: nationella ambitioner, ekonomisk konkurrenskraft, militär trygghet. I tider av ökad knapphet och skärpt tävlan är det tyvärr att befara att statsintressen i tilltagande utsträckning skall söka styra forskningen mot olika utifrån bestämda mål. Detta kommer snarast att skärpa motsatsförhållandet mellan etiskt medvetna vetenskapsmän och forskningens externa uppdragsgivare.

Däremot kan man ställa vissa moraliska minimikrav och -förväntningar på de politiskt obundna organisa-

tioner som har till syfte att befordra vetenskaperna och som administreras av forskarna själva. Hit måste man räkna Kungliga svenska vetenskapsakademin. Dess mest synliga uppgift är att utdela Nobelpris. Det säger något om vetenskapsakademin internationella anseende att Nobelprisen allmänt betraktas som den högsta utmärkelse en vetenskapsman kan få. Över hela världen smäller "Nobel Laureate" högst av alla vetenskapens hederstitlar.

I allmänhetens ögon är en pristagare något av en andens hjälte, en auktoritet att lita på och en förebild att se upp till. En sådan inställning kan vara barnslig och överdriven. Men den är också en beaktansvärd realitet. Av hänsyn inte bara till Alfred Nobels minne utan också till allmänt mänskliga värdeskalor borde därför den prisutdelande instansen se till att den belönar personer som om möjligt är mänsklighetens välgörare och i ingen händelse dess skadegörare.

Den 21 september i år dödades i Washington chilenen i exil Orlando Letelier, sitt lands tidigare ambassadör i USA och utrikesminister i Allendes regering. Ingen har betvivlat att det var ett politiskt mord. Letelier, som också var en ansedd ekonom, hade i augusti i *The Nation* publicerat en uppsats "The Economic 'Freedom's' Awful Toll" ("Den ekonomiska 'frihetens' grymma tribut"). Den är en skarp kritik av Friedmans och de s.k. Chicagogossarnas (the Chicago boys) sätt att chockbehandla Chiles ekonomi.

Artikeln ingår också i lite förkortad översättning i oktobernumret av *Le Monde Diplomatique*. Den redaktionella kommentatorn i denna mycket osentimentala tidskrift skriver i ingressen till Leteliers uppsats: "Les théoriciens du système ne sont pas jamais innocents. Milton Friedman et ses disciples sont-ils persuadés de ne pas avoir de sang sur les mains?" (Ett systems teoretiker är inte alltid oskyldiga. Är Milton Friedman och hans lärjungar övertygade om att de inte har blod på händerna?)

Nobelkommittén var i varje fall några veckor senare övertygad om att Milton Friedmans insatser i andra avseenden gjort mänskligheten så stor nytta att han förtjänat sitt Nobelguld.

Svar till Nils Meinander

Professor Nils Meinanders inlägg i fredagens *Hufvudstadsblad* "Friedman och von Wright" föranleder en replik från min sida.

Först ville jag begagna tillfället att säga, att den artikel som jag för några veckor sedan tillställde *Dagens Nyheter* hade jag kallat "Nobelpris, vetenskap och moral". Utan min vetskap ändrade tidningens redaktion rubriken på ett sätt som inte stämmer överens med min egen smak.

På en punkt vill jag bestämt ta avstånd från Meinanders bedömning av mitt inlägg. Han säger, att inlägget "måste karaktäriseras som ett lynnesutbrott". Detta är alls inte fallet.

Vid tiden för nyhetens offentliggörande var jag i Förenta staterna. Under tre veckor kunde jag på nära håll ta del av de reaktioner, som Svenska vetenskapsakademiens beslut utlöste i en omgivning, vars intellektuella känslighet så skarpt kontrasterar mot den instängdhet, den hjärnans och hjärtats förstelning, som man beklagligt ofta påträffar i vår egen akademiska miljö. Ett starkt intryck gjorde på mig fyra tidigare nobelpristagares protester i *The New York Times* (24.10).

Men i själva verket har saken en mycket längre bakgrund i tiden. Den sammanhänger med mitt yrke som filosof och vetenskapsman. I många år har jag engagerats av frågan om den intellektuellas moraliska ansvar för vad som händer i världen. Detta har varit min särskilda form av oro för den utveckling i globala dimensioner, som bekymrar allt flera tänkande människor – i synnerhet inom en yngre generation. Varför har just en vetenskapsman ett särskilt ansvar här? Svar: därför att i den industrialiserade världen vetenskapen och dess tek-

nologiska tillämpningar blivit den faktor, som kanske mer än någon annan styr "utvecklingen". Detta gäller också "samhällsteknologi", t.ex. ekonomiska modeller omsatta i praktisk verklighet. En vetenskapsman, som skriver ut "recept" – tydligen en favoritterm i Friedmans skola för hur ekonomien borde skötas i ett annat land – tar på sig ansvar som inte kan frikopplas från hurudan landets regim för övrigt är.

Ingen ärlig läsare kan säga, att jag gett mig sken av att framträda som ekonomisk expert. Om jag i förbigående uttalat tvivel på att Friedmans "recept" skall bli till välsignelse för majoriteten av Chiles folk, så har jag bara upprepat dubier som också ansedda ekonomer delar. Och när jag i min artikel säger, att man inte kan försvara Friedman med att hänvisa till de avsedda (goda) följderna för Chiles ekonomiska liv, så menar jag att hans expertis under alla omständigheter tjänar en regim, som cyniskt åsidosätter varje form av mänsklig anständighet.

"Att ge råd är en sak, att godkänna regimen en annan" lyder en mellanrubrik i Meinanders artikel. Vad jag velat säga är, att saken inte är så enkel. Låt mig fortsätta professor Meinanders egen tankelek. Antag att han är läkare och att Idi Amin kallar på honom för att stoppa en pest bland befolkningen i Uganda. Då hade Meinander goda skäl att göra vad han kan för att hejda farsoten. Han räddar då kanske ett antal människor till livet, som annars dött helt oberoende av hur diktatorn själv behandlar sina undersåtar. Ger han åter goda råd om ekonomien, så gagnar han kanske befolkningen. Framför allt hjälper han diktatorn själv att fortsätta ett välde som i laglöshet och blodigt självsvåld söker sin like. Men om den saken behöver ju "experten" inte bekymra sig.

Professor Meinander säger, att om potentater i olika väderstreck skulle vara intresserade av vad han hade att rekommendera dem, så bleve följden att hans "tuppkam skulle svälla av vetenskaplig ansvarskänsla". Min egen tuppkam reser sig i fasa, när jag hör en ekonom tala så lättvindigt och tanklöst om vetenskapsmannens ansvar.

Om filosofiens verklighetsförändrande kraft

Kommentar

Utdrag ur "En filosof ser på filosofien", ursprungligen publicerad i *En filosofibok* (red. Lars Bergström, Harald Ofstad & Dag Prawitz, 1978), s. 188–205, omtryckt i *Ajatus* 40 (1983), s. 49–67. Vår text följer omtrycket, s. 62–66. Rubriken är satt av oss. – Utdraget vi publicerar här ingår i en mycket längre text där von Wright mer systematiskt än någon annanstans utvecklar sin syn på den filosofiska verksamhetens natur och beskriver sitt sätt att bedriva filosofi. Här återger vi de delar av hans diskussion som är särskilt relevanta för frågan om det specifikt filosofiska bidraget till *samtidskritiken*. I "En filosof ser på filosofien" konstaterar von Wright att han som ung student bekände sig till den logiska positivismens uttalat revolutionära och anti-metafysiska syn på filosofins natur, men att han i sin tidiga entusiasm för "den nya filosofien" inte märkte att dess filosofisyn i själva verket bar på stora inre spänningar och oklarheter.

Först senare blev själva frågan Vad är filosofi? ett problem för mig. Jag har provat många svar och ändrat ståndpunkt mer än en gång. Någon position, som jag ville anse slutlig, har jag inte nått. Men under alla min andes irrfärder har jag hållit fast vid några av de tidiga övertygelser, som min uppfostran inom den logiska positivismens eller empirismens tradition bibragte mig. De är, att filosofien, som Wittgenstein sade, inte är en av *the sciences*, att filosofiens metod är logisk analys samt att dess syfte är att klarlägga mening. Problemet för mig har varit att precisera innebörden i nämnda övertygelser. ("En filosof ser på filosofien", 1983 [1978], s. 53)

Här föreslår von Wright som precisering att filosofin kan karakteriseras som "ett uttolkande av vissa *begreppsliga intuitioner*". Begreppen filosofen tolkar hör hemma i vardagsspråket, och "förvränger" han dem är det "filosofen och inte språket, som har fel". Men å andra sidan finns det ingen ordbok där man kan slå upp vad den rätta tolkningen och förståelsen av begreppen är – man ska inte tro att filosofiska problem kan klaras upp genom att man helt enkelt talar korrekt

svenska. Idén om uttolkande av begreppsliga intuitioner kan faktiskt, skriver von Wright, sägas innebära ”en förskjutning av tonvikten från beskrivning och upptäckande” av en förment *given* begreppslogik till begreppsligt ”nyskapande och uppfinnande” (”En filosof ser på filosofien”, s. 60–61). Ämnet för diskussionen i vårt utdrag är vad detta kan tänkas innebära när det gäller den filosofiska undersökningen av moraliskt och politiskt laddade begrepp – sådana begrepp som tidskritiken rör sig med, om den alls ska ha någon relevans. (Jfr kommentaren till ”Russells kamp för rättvisa utmanar filosoferna”, 1970, i denna avdelning, och för en tidigare diskussion om filosofins natur i allmänhet, ”Platon-problemet”, 1943, i avdelning IV.)

Filosoferna inför sin publik. von Wright diskuterar filosofins uppgift och samtidsrelevans med Jules Vuillemin (1920–2001), professor i filosofi vid Collège de France och en av dem som introducerade den analytiska filosofin i Frankrike. Samtalet spelades in i Rundradions studio i Helsingfors den 12 mars 1980.

Ord som ”demokrati” och ”rättvisa”, ”legitimitet” och ”makt” är lika mycket som ”gott” och ”plikt” ord som s.a.s. ”*söker en mening*”.¹¹⁰ Att ge dem mening och att fastställa deras inbördes meningsrelationer bidrar därför till förståelsen av vår egen situation som samhällsvarelser. Den ger oss också måttstockar med vilkas tillhjälp vi kan värdera existerande sociala inrättningar. Som en följd av en sådan fördjupad förståelse för ”meningen” hos de samhälleliga institutionerna och sociala beteendemönstren kan också vår inställning till de bestående formerna påverkas. Påverkan kan ta sig uttryck i en rationellt grundad konformism och lojalitet men också – beroende på omständigheterna – i avståndstagande och uppror mot det bestående. [...] Nu menar jag inte, att det skulle vara filosofens sak att, i egenskap av filosof, moralisera över människors beteende eller att påtaga sig rollen av samhällskritiker. Hans uppgift är att reflektera över grunderna, de begreppsliga måttstockarna, för moralisk bedömning respektive kritik av samhällets institutioner. Vad *menar* vi, när vi säger, att en handling är god eller en institution orättvis? Men dessa är öppna frågor och de svar filosofen ger dem kan därför inte undgå att påverka hans egna bedömningar och därmed också hans sätt att förhålla sig till medmänniskorna och samhället. I den mån hans tankar väcker gensvar hos andra inverkar han också på andras sätt att leva. Sålunda kan filosofen bidra, inte bara till en fördjupad förståelse av verkligheten i ljuset av klarlagda begrepp utan också till att förändra verkligheten i kraft av ändrade praktiska attityder. Det finns ett ofta citerat ord av Marx, som lyder: ”Filosoferna har bara tolkat världen på olika sätt, – men det kommer an på att förändra den”.¹¹¹

110 Detta är en bärande tanke i von Wrights bok *The Varieties of Goodness* från 1963. De ord och uttryck vilkas användning förbryllar filosofen, ”are so to speak *in search of a meaning*” (1963, s. 5). Jfr diskussionen i Jakola 2023 (särskilt den andra artikeln i avhandlingen är relevant). von Wright formulerar förmodligen tanken första gången inte i en akademisk text, utan i slutet av ”Döden som metafysik-professor”, 1957, som återges i avdelning IV.

111 Marx 1845, tes XI.

Till det ville jag säga, att vad filosofen tolkar är våra begrepp om världen. Och våra begrepp använder vi inte bara för att beskriva, vad vi erfar, utan också för att bedöma vad vi och andra gör. Denna bedömning sätter frukt i våra liv både som enskilda individer och som medansvariga vid gestaltandet av vårt samhälles institutionaliserade former. Marx underskattade, tror jag, den verklighetsförändrande kraft som filosofien alltid haft. Samtidigt måste man erkänna att denna kraft aldrig så påtagligt och starkt framträtt som i de praktiska följderna av Marx eget filosofiska livsverk.

[...]

Varje försök att uttolka våra begreppsliga intuitioner måste godta några begrepp som grundbegrepp, med vilkas tillhjälp andra begrepp bestäms och några principer som sanna i den mening att de inte sätts i fråga vid undersökningen. Men vilka saker, som läggs till grund, och vad som byggs på grunden förefaller att vara i viss mening beroende av filosofens val. Nu frågar man sig, om måhända några av de stora stridsfrågorna i filosofien, de som under århundraden och i vissa fall årtusenden varit ledmotiv för filosofernas sökande, bottnar i sådana basala ställningstaganden eller val av grundbegrepp, yttersta byggstenar, för den filosofiska tankekonstruktionen. Val, som inte kan bevisas vara riktiga, men måste göras. Man kunde kalla dem existentiella val – *ungefär* i Kierkegaards mening. Ty hela vår filosofiska syn med eventuella följder också för vårt handlande och sätt att leva är avhängigt av valet. [...] En filosofers argumentering för en viss ståndpunkt sker oftast i form av försök att vederlägga eller övervinna en annan. Denna andra ståndpunkt var i sin tur ofta ett resultat av ett övervinnande av en mera ”primitiv”, mindre sofistikerad, form av den ståndpunkt man själv förfäktar. Därför har det filosofiska tankearbetet formen av dialog mellan ståndpunkter. Och en ståndpunkts övervinnande är sällan dess totala förkastande. Den är samtidigt ett godtagande av sådant i den andra ståndpunkten, som självt

varit ett övervinnande av en primitivare form för ens egen åskådning. Sålunda sker i filosofien också verkliga framsteg, ett fortskridande av den typ som Hegel karaktäriserar med termerna "Aufhebung" och "Aufbewahrung". Varje bestående bidrag till filosofien är ett upphävande av något tidigare; det som gör att man kan tala om framsteg är, att det nya också bevarar insikter, som gör det omöjligt att längre godta övervunna former av den nya åskådningen. Någon slutlig lösning på filosofiens problem uppnår man inte på denna väg. Den enda avslutning jag kan tänka mig på filosofernas mödor med de urgamla problemen är, att människorna upphör att filosofera.

VI. Kritik av den teknologiska livsformen 1980–1997

Under 1980- och 1990-talet var ställningstaganden i aktuell debatt en synlig del av von Wrights gärning. Hans inlägg gällde ofta frågor om krig och fred och de globala miljöproblemen, men han uttalade sig också om Finlands EU-medlemskap och om andra kontroversiella politiska frågor. Texterna i de tidigare avdelningarna i föreliggande urval visar att det finns en kontinuitet i hans offentliga roll som inte bara går tillbaka till den uppmärksammade Vietnamartikeln från 1967, utan ända till 1930-talet. Det nya för den senare von Wright är, förutom de tidsspecifika sidorna av tematiken, den nära kopplingen mellan hans dagspolitiska ställningstaganden och den kritik av den moderna framstegstron och industrisamhällets ”teknologiska livsform” (HL, s. 68) som han vid denna tid blev känd för över hela Norden, och som fick sitt mest uppmärksammade uttryck i den mycket omdebatterade boken *Vetenskapen och förnuftet* (1986).¹¹²

112 Vid Vetenskapsdagarna i Helsingfors i januari 1987 kritiserade sociologen Erik Allardt von Wrights tidsdiagnos för att vara en antivetenskaplig, romantisk pessimism. Debatten väckte sensation i Finland och ledde, som von Wright säger, ”till att mitt namn för första gången hamnade på löpsedlarna” (ML, s. 308). I Sverige fördes den synligaste debatten i *Svenska Dagbladet* samma vår. Debatten, som pågick över två månader, omfattade inlägg av 17 framstående debattörer, bl.a. Sven-Eric Liedman och Carl Bildt, och avslutades genom von Wrights svar till kritikerna den 14 juni. Se ”Georg Henrik von Wright svarar sina kritiker: Jag tror varken på ’den ljusnande framtid’ eller på ’den gamla goda tiden’”, 1987. En förkortad version av svaret trycktes som ”Företal” till *Myten om framsteget*, 1993 – en bok vars essäer enligt von Wright kan betraktas som ”en fortlöpande efterskrift till *Vetenskapen och förnuftet*” (MF, s. 11).

Vetenskapen och förnuftet kom i nyutgåva 2022, och även essäsamlingarna *Myten om framsteget* (1993) och *Att förstå sin samtid* (1994) har säkert läsare ännu idag. Men det kan ändå vara på sin plats att, som en bakgrund för läsningen av texterna i denna avdelning, ge en sammanfattning av några centrala drag i von Wrights sena tidskritik. von Wright sade själv att han under sina senare år var en "civilisationskritiker" ("Repliker", 1997, s. 172). Sitt tidsdiagnostiska tillvägagångssätt beskriver han schematiskt så här: "Först fokuserar jag betraktelsen på drag och trender som tycks mig mest typiska för vår tid. Sedan frågar jag efter deras ursprung, den historiens dynamik som drivit fram dem. Och slutligen försöker jag projicera trenderna på det jag kallar framtidens bildskärm, under förutsättning att de fortfar i stort sett oförändrade. Den bild som visar sig på skärmen kan sedan ge anledning till betraktelser om möjligheten och önskvärldheten att påverka trenderna". De drag han härvid fokuserar på är den tekniska utvecklingen och dess inverkan på individernas och samhällenas liv, en inverkan han karakteriserar som "en pågående integration av jordklotet inom ramen för en vetenskapligt-teknisk civilisationsform" (AFSS, s. 316).

von Wright påpekar 1981 att den moderna civilisationsformen å ena sidan upplever en social kris, en tilltagande aliering som visar sig som "en växande klyfta mellan [...] 'den vanliga medborgaren' och [...] en, ofta anonym, elit av ekonomiska och politiska beslutsfattare och tekniska experter samt en byråkrati på olika nivåer som behövs för att administrera och kontrollera ett allt mera invecklat socialt maskineri. Klyftan upplevs som en känsla av vantrivsel och hjälplöshet. Samhället ter sig 'omänskligt', arbetslivet meningslöst." Samtidigt har vi en ekologisk kris, där naturen, "som den teknologiska människan gjort till sin slav, slår tillbaka mot sin herre" på ett sätt som "blivit ett hot mot människans fortbestånd som zoologisk art": "Att blunda för hotet är inte att hålla huvudet kallt, utan är en dåres visdom." I själva verket menar von Wright att en omprövning av förhållandet mellan människan och naturen kanske är den "viktigaste intellektuella utmaningen för mänskligheten i dag" – men han tillägger att en sådan omprövning är "en långvarig process, vars resultat kan visa sig och värdesättas först efter flera generationer" ("Människan, tekniken och framtiden", 1981, s. 85–87).

I relation till den inflytelserika modernitetskritiska ansatsen inom Frankfurtskolans kritiska teori – som von Wright ansåg bidragit med de ”för en filosof kanske intressantaste inläggen i diskussionen om rationalitetens roll i industrisamhället” (VF, s. 17) – och mera allmänt den vänsterhegelianska traditionen inom den filosofiska tidsdiagnostiken, särskiljer sig von Wright genom att han relativt tidigt uppmärksammar miljöfrågans avgörande betydelse och också genom den centrala roll han tillskriver teknologin som hot mot mänsklighetens framtid. Han varnar redan i ”Kunskapens träd” från 1957 för att ”[t]ekniken, som skapats till människans tjänare, hotar att bli hennes herre” och påpekar att tidigmoderna utopier har förbytts i dystopier. ”Av Bacons nya Atlantis och Campanellas solstat har blivit Huxleys sköna nya värld och Orwells 1984”, och det är också belysande ”att science fiction för det mesta är kuslig läsning”. Mot denna bakgrund ställer han frågan: ”Kunskap *är* alltså makt [...] men är det gott för människan att veta?” (HL, s. 28.) Ett entydigt svar på frågan ger von Wright aldrig, utan vetandet och dess tillämpningar förblir snarare för honom djupt problematiska fenomen, som han väl med tiden kom att se mer och mer pessimistiskt på.

Det går knappast att entydigt bestämma när von Wrights ”mogna” tidskritiska perspektiv först framträder, antydningar till det ser man tidigt hos honom. I memoarerna karakteriserar han själv det nyss citerade föredraget från 1957 och ”Essay om naturen, människan och den tekniskt-vetenskapliga revolutionen” från 1963 – också det ursprungligen ett föredrag, hållet 1961, och liksom ”Kunskapens träd” omtryckt i *Humanismen som livshållning* (1978) – som ”urtexterna” för sin senare tidskritik: ”Nya tankar har kläckts, gamla förkastats eller utvecklats vidare. Men när jag läser urtexterna på nytt slår det mig att de innehåller kvintessensen av allt jag skrivit i dessa ämnen” (ML, s. 113). På ett annat ställe säger han att det var när han studerade Tolstoj i medlet av 1950-talet som han först blev medveten om den ”förnuftets kris” som ”i en av vetenskapligt-teknisk rationalitet präglad global civilisation visar sig vara en kris i förhållandet mellan människan och naturen” (AFSS, s. 13–14). Men förnuftets och ”framstegets” djupt problematiska karaktär tycks han ha blivit klart medveten om redan under sitt arbete med en annan rysk mästare,

Dostojevskij: i essäcykeln om honom från 1949 lyfter von Wright fram "insikten att civilisationen är en förutsättning för det verkliga barbariet" (AFSS, s. 102).¹¹³ Går man ännu längre bakåt ser man att den kritiska synen på tekniken skymtar fram i vissa av den unge von Wrights skrifter från 1930-talet, även om han då också ibland kunde hylla teknologins skapelser (jfr kommentaren till "Russisk Masse – finsk Mod", 1940, i avdelning III).

Å andra sidan var von Wrights hållning till teknologin inte alltid övervägande kritisk heller efter att han författat sina två "urtexter". Tvärtom hade han, som framgått tidigare, under 1960-talet en mellanperiod karakteriserad av vetenskapstro och teknologioptimism, även om detta knappast var någon helgjuten hållning (se kommentaren till "Den exakta beteendeforskningen ...", 1963/1965 och introduktionen till avdelning IV). I det föredrag från 1970 som publicerades som "Människor, matematik och maskiner" i *Humanismen som livshållning*, är det vetenskapsoptimistiska mellanspelet i alla fall tydligt förbi (se den senare delen av texten, HL, s. 120–126), och redan 1967 hade von Wright med eftertryck uppmärksammat "de humanekologiska problem, som samhällenas industrialisering och urbanisering har skapat och som hör till de mest brännande och samtidigt oroande med tanke på människans framtida trivsel på jordklotet".¹¹⁴ Från denna tid och fram till sin död engagerades von Wright starkt och konsekvent av den teknologikritiska tematiken.

Typiskt för von Wrights grepp om problematiken är att han försöker visa – mest utförligt i *Vetenskapen och förnuftet* – att den teknologiska livsformen, "som har sin andliga grund i vetenskapens tillämpningar för att omgestalta människornas och samhällenas liv", har idéhistoriska rötter som sträcker

113 von Wright betecknar det senare ("Repliker", 1997, s. 173) som "en egendomlig tankegångarnas konvergens" att han för egen del kom till denna insikt vid ungefär samma tid som Max Horkheimer och Theodor Adorno skrev *Upplysningens dialektik* (1944), en bok som kan beskrivas som en lång meditation kring samma insikt – eller gåta.

114 "G.H. von Wright i vetenskaps-societeten: Humanekologi stiger fram, tvärvetenskap med framtid", 1967. Denna korta artikel refererar Finska Vetenskaps-Societetens årsmöte där von Wright höll ett anförande om humanekologisk problematik. I efterhand sett smått ironiskt prisbelönades hans senare så fräna kritiker Erik Allardt vid samma möte.

sig ”genom hela kulturutvecklingen från antiken genom den kristna medeltiden till modern tid” (”Repliker”, s. 173; HL, s. 92).

Medan det idéhistoriska greppet var framträdande i *Vetenskapen och förnuftet* är det snarare ett sociologiskt perspektiv, med en diskussion om problematiska drag i det moderna samhällets organisationsform, som överväger i *Myten om framsteget* (1993). von Wright själv säger att det under hans sista period sker ”en förskjutning av perspektivet från människans ställning i naturen till hennes historia sedd i ett globalt sammanhang” (AFSS, s. 16). Men framför allt är hans grepp genomgående filosofiskt i den meningen att han inte fokuserar på ”lokala lösningar”, en teknologisk förbättring eller organisatorisk reform i sänder. I stället vill han lyfta upp ”djupt rotade, halvt omedvetna och därför tabubelagda meningar om framsteg och utveckling” i självreflektionens ljus och därmed försöka komma åt ”de djupare orsakerna till den oro för framtiden som ansätter många av oss” (MF, s. 8). von Wright påpekar att de små anpassningarnas och förbättringarnas pragmatism visserligen kan förefalla förnuftig och realistisk. Men han hävdar att om vi aldrig på allvar frågar oss huruvida det vi gör är ”bra eller ens berättigat” i ett bredare perspektiv blir följderna i själva verket att vi förlorar grunden för en förnuftig och realistisk bedömning av samhällssekendet: ”utvecklingen upplevs som ett självändamål, inte som någonting vi styr, utan som någonting som blint för oss mot en okänd destination” (”Människan, tekniken och framtiden”, s. 82).

von Wright var övertygad om att tron att ”bara man följer med i den teknologiska galoppen, så skall allt annat till slut ordna sig” (VF, s. 135) – alltså tron att vi kan lösa våra problem med mer av det samma som skapat dem, mer ekonomisk tillväxt, mer teknologisk utveckling, en alltmer komplex organisering av samhället – är ”ett lättsinnigt och fördärvligt synsätt”. ”Ett förnuftigt sätt att se på problemen måste *utgå* från att en förändring av vår konsumtionsfixerade livsstil är nödvändig och likaså att marknadskrafternas avreglerade spel måste bindas av nya kontroll- och styrmekanismer.” Han var också övertygad om att alla försök ”att trygga det som kallats en ’hållbar utveckling’ förblir [...] verkningslösa, om de inte backas upp av en ny syn på människans behovstillfreds-

ställelse och på hennes ansvar som medlem i ett samfund” (“Förnuftets dialektik”, 1998).

Ansvarsfrågan är ändå en punkt på vilken von Wrights formuleringar ofta kan te sig tvetydiga. När han talar om ”teknosystemet” – en ”allians av vetenskap, teknologi och industriell produktion” – som ”ett autonomt system vars utveckling följer egna lagar” (MF, s. 114), framstår hans perspektiv lätt som deterministiskt och fatalistiskt. På samma sätt talar han om en ”omständigheternas diktatur” med vilket han syftar på ”det till synes obönhörliga tvång i en bestämd riktning, som utövas av en accelererande och relativt autonom teknologisk utveckling och en därav alstrad nödvändighet av oavbruten ekonomisk tillväxt och expansionism” (VF, s. 85), eller mer allmänt på ”tvånget” från olika hotfulla trender i samhällsutvecklingen, om vilka han säger sig ha ”svårt att tro att de [...] skulle försvagas eller förändras” (MF, s. 10). Å andra sidan talar han om sin tidskritik som en inbjudan till självbesinning som ytterst strävar till att ”uppspara alternativ till den livsform, som blivit vår” (VF, s. 12) och att ”skapa förutsättningar för en ändring i sättet att leva” (“Förnuftets dialektik”, 1998).

I själva verket är motsättningen skenbar. Även om våra handlingar och tänkesätt i hög grad är bestämda ”genom de institutioner, normer och praktiska nödvändigheter, som omgärdar vårt liv” så är ”dessa våra livsvillkor [...] i sin tur väsentligen människoverk”: ”Människan råar därför i sista hand själv över de faktorer, som råar över henne” (HL, s. 147). Att peka på trender i samtiden, på maktkonstellationer och institutionella strukturer som tenderar att driva utvecklingen åt ett visst håll och förhindra utveckling i andra riktningar, innebär ingen determinism. Den som pekar på en trend påstår inte att vi måste hamna dit trenden för oss, utan fäster uppmärksamheten vid att det är där vi hamnar – om vi inte bryter trenden. von Wright själv formulerar det 1981 så här:

Att spå undergång är inte fruktbart. Att hoppas undgå ett hot utan att göra något är dåraktigt. För att värdigt kunna leva vidare måste man efter förmåga söka behärska den situation, som man själv försatt sig i. Vi får inte glömma, att om den tekniska utvecklingen nu upplevs som hotfull, så är det

inte emedan tekniken kantänka tagit herravälde över människan utan det beror på att tekniken nyttjas av *människor* [...] hämningslöst för ändamål, som inte berättigas av och kanske strider mot våra innersta önskningar om hur vi vill ha det. Dessa önskningar är oklara, emedan vi tappat det som en gång varit skrankor och riktpunkter för legitimt mänskligt handlande. Den enda rationella utväg ur vår civilisations legitimationskris, som jag kan se, är därför att vi må besinna och söka klarare uttrycka, vilka våra "innersta önskningar" är och hur vi "verkligen vill", att mänskligheten skall fortleva. Vi måste ompröva våra möjligheter och omvärdera våra målsättningar — lära oss behärska oss själva för att kunna förnufts-enligt styra också den tekniska utvecklingen. Och [...] en sådan omvärdering förutsätter en ny syn på människan och hennes ställning i det större sammanhang, som är vår biosfär på planeten Jorden. ("Människan, tekniken och framtiden", s. 88)

De texter vi återpublicerar i denna avdelning håller sig, med några undantag, till den ovan skisserade teknologikritiska problematiken. Avdelningen inleds med en intervju där centrala punkter i von Wrights mogna tidskritiska tänkande konkretiseras genom att relateras till specifika fenomen i samtiden och till frågor om politiska alternativ. De följande texterna preciserar och fördjupar tematiken på olika punkter, eller tillämpar perspektivet på frågor som inte behandlas i von Wrights böcker: fredsrörelsen och kärnvapenhotet, den europeiska integrationen, idén om en ekokatastrof samt en på sin tid omtalad pamflett av den för sin ekofascistiska tendens kända finska naturskyddsaktivisten och skriftställaren Pentti Linkola. Minnesskriften över Rolf Nevanlinna är en påminnelse om att von Wrights kritik av den teknisk-vetenskapliga livsformen aldrig förtog hans vördnad för vetenskapen som andlig skapelse och hållning. I "Slutord" diskuterar von Wright explicit den spenglerska kulturuppfattningen och livskänslan, den "tragiska" syn på människans lott "bortom pessimism och optimism", som ligger i botten på hans tidsdiagnos. Detta blev ett framträdande drag i hans sena tänkande, men det tragiska perspektivet hade i själva verket, om än i en lite annan form, karakteriserat redan hans "estetiska humanism" under ungdomsåren (jfr "Mina fyra former av

humanism”, 1973, i avdelning V). Vi har också inkluderat en text som behandlar det svenska i Finland – som detta urval visar, ett återkommande tema hos von Wright – samt ett föredrag som diskuterar socialism och kapitalism i ljuset av en av Selma Lagerlöfs romaner.

Mänsklighetens villkor. Teknologi och filosofi, samhälle och engagemang, i en hotad värld

Kommentar

Intervju med von Wright gjord av Thomas Wallgren, ursprungligen publicerad i *Studentbladet* 18.4.1980. – Initiativet till intervjun togs av den dåvarande chefredaktören för *Studentbladet* Henrik Stenbäck och redaktionssekreteraren Marianne Zilliacus. Redaktionens intresse hade kanske väckts av den uppmärksamhet som von Wrights föredrag vid Tekniska Föreningens i Finland 100-årsjubileum den 29 mars 1980 hade rönt. Ett sammandrag publicerades i *Hufvudstadsbladet* den 30 mars 1980, och föredraget trycktes som ”Människan, tekniken och framtiden” i föreningens jubileumsskrift 1981. Intervjun i *Studentbladet* introducerades med orden:

*”Redan under tidiga skolår stod det klart för mej att vetenskapen skulle bli mitt liv”. Så börjar det självbiografiska förordet till Georg Henrik von Wrights essäsamling *Humanismen som livshållning* (1978). Så blev det också och få finländare har nått lika långt i vetenskapens värld. G.H. von Wright är ledamot av Finlands Akademi och har verkat som professor i filosofi bl.a. vid universiteten i Cambridge och Helsingfors. På 40- och 50-talen drog hans föreläsningar salen full. Sin viktigaste insats som forskare har han gjort på logikens och den praktiska filosofins område. – Filosofiestuderande Thomas Wallgren har för *Studentbladet* gjort en intervju med von Wright som inte vill blunda för vår tids största utmaningar.*

Thomas Wallgren: In till avtrubbning och likgiltighet eller uppgivenhet och handlingsförlamning talas det om de globala problem mänskligheten idag står inför: om

den hotande ekokatastrofen, massvälten i u-länderna, kapprustningen, de många krigen, de sociala missförhållandena i välfärdssamhället ... Problemens storlek är överväldigande.

För att man inte skall gripas av vanmakt inför uppgiften att ta ansvar i denna värld är det viktigt att försöka finna orsaker till problemen så att man kan angripa roten till det onda och inte bara lindra symptomen. Men vilka krafter är det som formar framtiden? Vad ville du peka på som kunde förklara uppkomsten av de problem vi nu är ställda inför?

G.H. von Wright: Det finns en intressant fransk filosof och sociolog Jacques Ellul, som anser, att tekniken är den kraft, som styr samhällenas utveckling. Ekonomi, förvaltning, politik, utbildning tvingas rätta sej efter teknologins krav.¹¹⁵

Det ligger mycket i en sådan uppfattning om teknologins "autonomi". De tekniska system eller "teknosystem", som byggs upp nuförtiden – t.ex. kärnkraft eller datorteknik – är oerhört komplicerade. De förutsätter kolossala investeringar, långsiktig planering av marknadsföringen och koordinering av ett stort antal industriella enheter, som svarar för olika detaljer inom helheten. Som en följd härav får teknosystemerna en allt större "tröghet": När ett samhälle en gång satsat på en viss typ av teknologi, så är det svårt att lägga om kursen, därför att så många människor och så många

115 Jacques Ellul (1912-1994) publicerade en rad inträngande analyser av det teknologiska samhället, från *La technique ou l'enjeu du siècle* (1954) och *L'illusion politique* (1965) till *Le bluff technologique* (1988). Den enda av hans böcker som översatts till svenska torde vara *Närvaro i modern tid* (2021 [1948]). – von Wright lyfter fram Ellul också i andra sammanhang (t.ex. VF, s. 13, 143), men går inte närmare in på hur hans eget tänkande förhåller sig till Elluls, eller till andra teknologi- och modernitetskritikers. Han säger 1997 att hans försök att förstå samtiden har fört honom "i närhet av sådana klassiker som Dostojevskij, Nietzsche, och Berdjajev, men också moderna tänkare som Adorno och Horkheimer, Ellul och Lewis Mumford", men tillägger: "jag tror knappast, att jag för egna ändamål 'lånat' tankegångar från dessa mina meningsfränder, om jag så får kalla dem" ("Repliker", s. 170; jfr VF, s. 13).

former av verksamhet påverkas av en förändring. Vilken massarbetslöshet på olika nivåer – inte minst bland ekonomer, ingenjörer och forskare – skulle inte bli följden t.ex. om kärnvapenindustrin skulle avvecklas eller utbyggandet av kärnkraften för "fredliga" ändamål upphöra! Var finns de politiker, som kan ta på sig ansvaret för sådana beslut?

Det är främst just teknostrukturerernas tröghet, som är orsak till teknologins "autonoma" roll i nutidssamhället. Företeelsen skulle knappast ge anledning till bekymmer, om inte den tekniska utvecklingen hade hotfulla följder. Men vi vet, att den har det. En är utarmningen av icke-förnyelsebara resurser i form av råvaror och energi, som behövs för industrin och i sista hand för människornas uppehälle. En annan är den fysiska omgivningens – landets, luftens och havets – förstörelse som livsmiljö för växter djur och människor. En tredje slutligen är den globala livsfara, som masstillverkningen och upplagringen av förintelsevapen innebär. Det är absolut ingen överdrift att säga, att dessa tre faktorer var för sig utgör ett hot mot mänskans fortbestånd som zoologisk art. Tagna tillsammans utgör de ett dödligt hot redan på relativt kort sikt. Att bortse från det är dårskap.

T.W.: Vad borde vi då göra för att kunna avlägsna dessa dödliga hot? Och hur mycket är det som krävs av oss? Hur omfattande förändringar tror du, att ligger framför oss innan vi igen kan se mera hoppfullt på framtiden?

G.H. v. W.: Vi står här inför något som jag ville kalla – en smula patetiskt kanske – ett tragiskt dilemma. Å ena sidan har vi en växande medvetenhet om situationens allvar: trenden måste vändas, om vi skall överleva. Å andra sidan har vi teknostrukturerens inbyggda tröghet, som gör en vändning så fruktansvärt svår och smärtsam, att ingen kanske vågar ta ansvar för en förändring. Den lösning, som väl ligger närmast till hands, är att man går in för olika s.k. *mot-teknologier*. Man uppför t.ex. anlägg-

ningar för hantering av avfall eller mot förgiftning och nersmutsning av miljön. Jag föreställer mig, att det är en sådan linje, som man framför allt vill följa i Sovjetunionen och andra socialistiska länder. Det utmärker den marxistiska ideologin, att den är teknikvänlig och optimistisk. Med teknikens och vetenskapens hjälp skall människan uppnå det herravälde över naturen, som är grunden för hennes frihet, sade redan salig Engels.

Motteknologierna löser inte problemen

Men jag är inte alls säker på att detta är en god lösning. Snarare tror jag, att det är att ge sig in i en ond cirkel. Motteknologierna är för det första också de resursförslitande. Och för det andra ifrågasätter de inte den redan existerande teknostrukturen, t.ex. på kärnkraftens eller automationens område, utan tar den för given. Problemet är bara att hålla i schack eventuella oangenäma biverkningar. Man behöver inte "tänka om". Ingen risk för arbetslöshet i ett samhälle, där den teknologiska utvecklingen – inte minst kapprustningen – tillåts rulla vidare i de inkörda spåren! Men hotet från sinande resurser och militära förintelsevapen fortbestår.

T.W.: Men om motteknologierna inte ger någon lösning – och den varningen har ju uttalats upprepade gånger under det senaste decenniet åtminstone (t.ex. E.F. Schumacher) – vilken väg tror du då att vi måste gå för att kunna lösa de problem den moderna teknologin lett fram till?

Alternativ teknologi – annorlunda livsstil

G.H. v. W.: En annan lösning är att man söker och utvecklar *alternativa* teknologier. Som känt talas det just nu mycket om sådana. T.ex. om hur man kunde utnyttja havets rörelser, vinden och solstrålningen som energikällor. Allt detta är gott och väl. Men man måste också vara medveten om de svårigheter som här möter. De härrör sig till stor del från det jag kallade de bestående

teknostrukturernas tröghet (inertia). Huvuddelen av den forskningsverksamhet, som bedrivs under namnet "Research and Development", är *bunden* till nuvarande trender. Bakom dem står enorma ekonomiska intressen – i västvärlden inte minst privatekonomiska. Att satsa massivt på forskning i avsikt att utveckla alternativa teknologier, är att ta stora risker. Satsningen kan misslyckas. Forskarna löser kanske inte problemen. Men låt oss anta, att de gör det. Då skulle det gälla att delvis bryta ned de gamla strukturerna och bygga upp nya. Detta är oerhört kostsamt. Vem är villig att bekosta äventyret, så länge de bestående strukturerna (t.ex. kärnkraftverk) anses vara ekonomiskt lönsamma? ("Det blir dyrare utan kärnkraft" skyltade taxibilarna i Stockholm med, när jag var där för några veckor sedan. Denna vädjan till människornas kortsiktighet och sämre instinkter gjorde ett djupt intryck på mig. För så är det kanske: *det blir dyrare* – och vem försämrar frivilligt sin privata ekonomi, allra minst i dessa "vargatider"?")¹¹⁶

Men inte nog med att det kanske blir dyrare. Det blir också *annorlunda*. Hela vårt sätt att leva är intimt sammanvävt med den nuvarande teknostrukturen. Hushållens mekanisering, boendets anknytning till (de nuvarande) industriernas lokalisering, kommunikationsnätets utbyggnad – för att bara nämna några exempel, som rör yttre livsförhållanden och är oberoende av om systemet är kapitalistiskt eller socialistiskt i ett land. Det är onödigt att här närmare spekulera om hur alternativa teknologier skulle inverka på våra materiella livsvillkor och på samhällets organisatoriska former. Spekulationernas innehåll blir olika, beroende på vilka

116 I "Tankar om kärnkraften" (1990) förhåller sig von Wright kritisk till kärnkraften och till det han ser som kortsiktighet och ansvarslöshet i hur frågan diskuteras. Han påpekar bl.a. att vi egentligen är oförmögna att inta det långa tidsperspektiv som frågan om slutförvaringen av kärnavfallet kräver, och kritiserar det han kallar den "matematiska vidskepelsen" att endast mätbara storheter – och således *inte* t.ex. risken för terrorattacker mot kärnkraftverk – kan beaktas i det energipolitiska beslutsfattandet. Han menar också att energidiskussionen mer borde handla om hur vi *använder* energi och inte bara om hur vi *producerar* den.

alternativa teknologier man har i tankarna. Men det är viktigt att ha klart för sig, att med en alternativ teknologi följer ett alternativt sätt att leva och organisera samhället. Inser man inte det, så fattar man inte vidden och svårighetsgraden hos den problematik, som den tekniska utvecklingen ställer världen inför.

Olöst intellektuell utmaning

T.W.: Men ett alternativt samhälle och en ny livsstil är ingenting som kan uppstå automatiskt. För att alternativen skall kunna förverkligas behöver vi också ett nytt teoretiskt underlag för vår livs- och samhällssyn. Det du här har sagt tyder på att du inte tror att de ”klassiska” samhällsfilosofierna, jag tänker i första hand på liberalismen och marxismen, motsvarar de krav vår tid ställer på dem. Är det kanske så att vi i viss mån ännu saknar instrument för att på ett rationellt sätt handskas med det moderna samhällets problem?

G.H. v. W.: Jag tror faktiskt att det inte finns någon samhällsfilosofi, som på ett väsentligt sätt skulle hjälpa oss att förstå vår belägenhet och att reagera på den. Man kunde tala om en intellektuell utmaning, som tidsförhållandena ställer till oss och som ännu förblivit i stort sett obesvarad. Det kan vara lärorikt att jämföra dagens situation med den som rådde för lite mer än hundra år sen, när Marx framträdde. Den omskakning av samhällena, som den första industriella revolutionen medförde – inte minst den fruktansvärda sociala misär, som Engels och Marx med egna ögon kunde bevittna i de engelska industristäderna – var en utmaning, som Marx svarade på med att göra en analys och uppställa en teori, som till dags dato väl är det bästa instrument vi har för att förstå historiens dynamik och det sätt, varpå samhället förändras. Marx lära fick också en kolossal praktisk betydelse genom att den blev den ideologiska grunden för en politisk rörelse, arbetarrörelsen. Denna har sedermera på väsentliga sätt, men ofta helt annorlunda än vad Marx själv tänkte sig, medverkat till att

den samhällskris, som den tidiga industrialiseringen framkallade, övervanns.

Sedan mitten av vårt sekel kan man tala om en andra (några säger tredje) industriell revolution. Den utmärks bl.a. av en allians mellan vetenskap och teknik, som ännu inte fanns, när ångmaskinen eller den mekaniska vävstolen uppfanns. (Vetenskapen har s.a.s. socialiserats och ställts i teknikens tjänst; detta är en ny företeelse.) Den andra industriella revolutionens viktigaste innovationer har varit på telekommunikationens och automationsteknikens område. De har inte bara djupt inverkat på livet i hemmen (TV, radio, hushållsmaskiner) och på arbetsplatserna (datorer, mikroprocessorer). De har också givit regeringarna oanade möjligheter att kontrollera och manipulera individerna – och de har revolutionerat vapentechnologin minst lika mycket som på sin tid uppfinningen av krutet. När man till detta ännu lägger resursförslitningen och miljöförstörelsen, så inser man utan vidare, att den vetenskapligt-tekniska industriella revolutionen lett till en situation, som alla med den minsta känslighet för annat än sina rent privata problem måste uppleva såsom synnerligen farlig och ångestfylld.

Här har vi nu en intellektuell utmaning till filosofer och samhällsteoretiker, jämförbar med den, som Marx fann sig ställd inför. Men, som jag redan sade, vi har ännu inte någon ”ny Marx”, som skulle ha svarat på utmaningen med en analys av samhällskrafterna, som gör vår egen situation begriplig för oss och som eventuellt kunde sätta i gång en ny samhällskraft, liknande arbetarrörelsen. Det som kommer närmast en sådan ny kraft i samhället är väl den ekologiska rörelsen. Den är det största hopp som jag kan se i en mörk värld. Men den är tills vidare svag som politisk faktor. Det har naturligtvis många orsaker – men en, den kanske viktigaste, är att rörelsen ännu saknar en ideologisk bas i en väl utarbetad samhällsteori.

T.W.: Nu finns det förstås en del nya tankeriktningar och frön till ideologier som sakta håller på att växa fram,

vilka uttryckligen försöker analysera vår tids speciella problem och komma till rätta med dem. Jag tänker på t.ex. ekofilosoferna i Norge, den kritiska sociologin i Västtyskland, och fenomenet Rudolf Bahro.¹¹⁷ Vad anser du om den senaste tidens ideologiska diskussion, där ju även marxismen spelat en ganska betydande roll, åtminstone som impulsgever?

G.H. v. W.: Marxismen kan knappast göra tjänst som en bas för en politiskt betydelsefull ekologisk rörelse, bl.a. därför att marxismen inte har mycket att säga om det förhållande, som den tekniska utvecklingen gjort problematiskt: förhållandet mellan *människan* och *naturen*. För marxismen är naturen en outtömlig skattkammare, som alltid kan exploateras av nya, förbättrade teknologier (och mot-teknologier). Marxismen stryker den utveckling, som oroar oss, *medhårs* – i stället för att gå kritiskt tillrätta med den. Därför duger den inte som ideologiskt fundament för en folkrörelse, som i vår tid skulle motsvara, vad arbetarrörelsen var under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Men det är inte omöjligt, att marxismen innehåller ingredienser, som kunde ingå som viktiga beståndsdelar i en ny samhällsfilosofi, att m.a.o. en "utvecklad marxism" kunde ge t.ex. den ekologiska rörelsen ett underlag, som den behöver men tills vidare saknar.¹¹⁸

117 Den östtyska filosofen, politikern och marxistiska dissidenten Rudolf Bahro (1935-1997), känd som kritiker av den reellt existerande socialismen (ett begrepp han myntade) och förespråkare för ekosocialismen. Bahro höll ett uppmärksammat föredrag vid Helsingfors universitet ungefär vid tiden för denna intervju.

118 Två decennier senare noterar von Wright en annan sida av behovet att uppdatera marxismen: "Maskinkulturen', dvs automation och robotisering, tenderar att göra den mänskliga individen överflödig i den materiella produktionsprocessen. Följden blir massarbetslöshet, industrisamhällets värsta gissel för närvarande." Problemet är att "de arbetslösa och utstötta proletariat" saknar strejkvapnet som gav industriproletariatet på Marx tid dess styrka, och "1800-talets arbetarrörelse har tills vidare ingen motsvarighet i en 'arbetslöshetsrörelse' med en liknande förmåga att påverka utvecklingen" ("Förnuftets dialektik", 1998). Förutsättningen, eller uppgiften, för en sådan rörelse vore, som von Wright tidigare hade påpekat, att "*attityderna*

T.W.: Utom miljörelsen, musikrelsen¹¹⁹, feminismen och andra mer eller mindre löst organiserade alternativrelser finns det i nutiden också starka tendenser till uppror mot alla former av auktoritet och misstro mot varje "system" för mänsklig samlevnad. Man kan tänka på de s.k. nyfilosoferna i Frankrike, på anarkistmärkena som målas på väggar och fasader överallt i Europa, på punkrocken eller på Dan Steinbock och uppståndelsen kring honom under det senaste halvåret.¹²⁰ Erik Allardt har beskrivit fenomenet som en "nysubjektivism". Hur ser du på dessa företeelser i dagens samhälle?

G.H. v. W.: Jag finner dem framförallt intressanta som *symptom*. Symptom på en vilja till radikal uppgörelse med "existerande makter" (för att citera Marx) – men också symptom på avsaknaden av ett program, en målmedveten vilja att föra fram ett alternativ. Det senare skall inte uppfattas som klander. Misstron mot varje "system", inte bara mot etablissemangen utan mot alla marknadsförda alternativlösningar, är, tror jag, en nödvändig förutsättning för klarsyn i den nuvarande situationen. Men här finns också något som oroar mig. Något som kunde kallas eskapism, flykt från den sociala verkligheten till den privata. Så länge avståndstagandet har sin grund i en allvarlig uppgörelse med det bestående är

till arbete radikalt förändras", eller, som man också kan säga, "att själva *begreppet* 'arbete' ges en ny innebörd och får nya värdeaccenter" (VF, s. 147).

119 Med musikrelsen avses här främst den finska punkrocken som vid tiden för intervjun var en viktig del av den brokiga folkrörelse, ofta då kallad "alternativrelsen" (fi. *vaihtoehtolike*) som tog sig uttryck bl.a. i den s.k. Lepakko-ockupationen i Helsingfors på hösten 1979, varigenom ett tidigare boende för uteliggare omvandlades till centrum för fri politisk och konstnärlig verksamhet.

120 Vid tiden för intervjun var en grupp franska intellektuella som kallade sig själva *Nouveaux Philosophes* välkänd också i den nordiska offentligheten för sin fräna kritik av marxism och socialism. Kända företrädare var bl.a. Bernard-Henri Lévy, André Glucksmann och Alain Finkielkraut. Dan Steinbock väckte vid samma tid uppmärksamhet i Finland med boken *Sisäistettu herruus* (*Den internaliserade övermakten*, 1980) som uppvisar påverkan från de franska nyfilosoferna och även bl.a. från Frankfurtskolan.

det i ordning. För då finns i varje fall en *kritisk kontakt* med samhället. Men om den kontakten bryts, vad händer då med de husvillas skaror? Det finns en risk att de omhändertas och manipuleras av krafter som kanske också riktar sig mot allt bestående men som sedan etablerar sig i form av en naken maktstruktur, där alternativet är terror eller kaos. Jag föreställer mig, att det var något liknande, som hände i Tyskland i början av 1930-talet – och vi vet, hur det slutade. Många säger, att det var ”obegripligt”, att det kunde gå på det sättet. Jag finner det allt annat än obegripligt. Ingenting skulle förvåna mig mindre, än om vi fick se upprepningar. *Problemen* är på många sätt olika dem, ur vilka de fascistiska och nazistiska maktövertagandena växte fram, men det finns tyvärr mycket som talar för att *lösningarna* kan bli likartade. Likheten mellan 1930 och 1980 skrämmar mig.

T.W.: Hur anser du då att man skall förena kritiken av de ”existerande makterna” och en kritisk hållning också till de alternativ som erbjuds, med ett samhällsligt ansvar?

G.H. v. W.: Jag ville tala för en livshållning som kunde beskrivas som ett ”obundet engagemang”. Det kan låta som en motsägelse. För är inte ett engagemang – det må sedan gälla miljörörelsen eller u-hjälpen eller antikärnkraften – en bundenhet? Och är inte ”obunden” lika med ”halvhjärtad”? Jag tror inte, att det behöver vara så. Att vara engagerad är att inte tuga om det man upplever som orättfärdigt, att inte sluta ögonen för faror, som hotar, eller för den nöd, som råder i världen, och att efter för många söka göra bot på det onda. Att vara obunden är att ständigt vara beredd att revidera sina åskådningar på grundval av fördjupad eftertanke eller ökade kunskaper och, framför allt, att aldrig tro, att *uppnådda* resultat är *bestående* framgångar. Man talar i dag ofta om den intellektuellas ansvar, vanligen utan att riktigt göra klart vad man menar därmed. För egen del ville jag uppfatta ansvaret som en strävan att förena de två motstri-

diga attityder, som jag här sammanfört under benämningen ”obundet engagemang”. Kanske kunde en sådan förening också kallas en humanism, men ordet humanism missbrukas så ofta i dagens värld att jag numera ogärna tar det i min mun.¹²¹

Rolf Nevanlinna. Tankar vid hans bortgång

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Rolf Nevanlinna in Memoriam* (red. Arvi Kivimaa et al., 1981), s. 28–33. – von Wright åhörde 1938 i Helsingfors den internationellt framstående matematikern Rolf Nevanlinnas (1895–1980) ”legendariska föreläsningar i geometrins system, sannolikhets teori och relativitetsteori” (ML, s. 69). Senare var Nevanlinna von Wrights kollega i Finlands Akademi. I självbiografen beskriver von Wright deras nära samarbete på 1960-talet i försvaret av Akademien mot president Urho Kekkonens angrepp, som efter ett ”ställningskrig som kom att pågå i nära fem års tid slutade med att den gamla Akademien upplöstes den 1 januari 1970” (ML, s. 220; jfr hela kapitlet, s. 213–223, och bilden på s. 135 i denna bok). Nevanlinnas och von Wrights samarbete hade en fast grund i att de delade det von Wright en gång, apropå Eino Kaila, beskrev som en djup vördnad ”för en av den mänskliga kulturens största erövringar, de exakta vetenskapernas (särskilt fysikens) resultat och teorier” (MF, s. 160). Denna vördnad är till sin karaktär väsensskild från föreställningen att vetenskapens uppgift är att tjäna samhällets utveckling och därför förenlig med den kritik av den vetenskapligt-tekniska livsformen som sysselsatte von Wright. Nevanlinnas sympatier med Tyskland och engagemang under kriget för den finska SS-frivilligbataljonen (se Lehto 2001) berör von Wright bara genom antydningar både i minnesskriften och i sina memoarer (jfr ML, s. 218).

von Wright skrev hyllningsskrifter också till andra vänner, döda och ännu levande, bland andra till den finländska konstnären, författaren och stridbara samhällsprotestens röst

121 Jfr ”Mina fyra former av humanism”, 1973, i avdelning V.

Akademikerna och Kekkonen. Finlands Akademis 10-årsjubileum i Finlandiahuset den 10 mars 1980. Från vänster: akademiker von Wright, förvaltningsdirektören för Finlands Akademi Heikki Kallio (osökert), akademiker Kustaa Vilkuna, republikens president Urho Kekkonen, ordförande för Vetenskapliga centralkommissionen vid Finlands Akademi Kai Otto Donner och akademiker Rolf Nevanlinna. En fjärde akademiker, Finlandiahusets skapare Alvar Aalto i brons, iakttar firandet över Kekkonens axel. Vilkuna dog en månad efter att bilden togs, Nevanlinna knappt två månader efter honom.

Carl-Gustaf Lilius (1928–1998) ("Personliga hågkomster och intryck", 2000, s. 116), och till den svenska författaren och publicisten Olof Lagercrantz (1911–2002), om vilken von Wright säger att han har blottat kulturens "dåliga samvete" och ifrågasatt "sin egen livsform" på ett känslomässigt uppslitande sätt som von Wright själv varit oförmögen till; han har "irrat i ett djupare inferno än jag" ("Sökt samma utsiktspunkt", 2001, s. 108; ML, s. 198).

Den viktigaste av von Wrights minnesskrifter över vänner är utan tvekan hans "Ludwig Wittgenstein. En biografisk skiss", 1954 (ingår i *Om Wittgenstein* 2022), som hörde till de första i sitt slag om Wittgenstein, och som i engelsk språkdräkt torde vara en av von Wrights mest lästa publikationer.

Den första, och fortfarande märkligaste av hans minnesskrifter hör däremot nog till de minst lästa: det handlar om en liten bok på 61 sidor utgiven 1944 och tillägnad Dan (eg. Carl Olof) Nordman, von Wright bästa vän som stupade i fortsättningskriget 1942 (jfr ML, s. 86, och kommentaren till "Faustus på rännarbanan", 1932, i avdelning II). I minnesskriften försöker von Wright teckna ett objektivt porträtt av vännens person. Tonen är ofta ganska högstämnd, men ett mer personligt tonfall bryter allt emellanåt igenom. Vi får följa Dans, och med honom hans vänners, utveckling, som innefattar många diskussioner, konvents- och studentkårsliv, intellektuella och vetenskapliga ambitioner – Dan själv väljer arkeologin. Men så kommer kriget; Dan är i frontlinjen, Georg Henrik propagandatjänsteman i Helsingfors. "I sitt sista brev till mig, från hans 'kursu' i Östkarelsens obygd, ber [Dan] att jag måtte skriva till honom om intellektuella och vetenskapliga ting, och även annars är hans korrespondens från kriget med hem och vänner en övertygande bekännelse till [...] hela den vetenskapliga livsformen." Men Dan får inte tillfälle att forska vidare, han faller för en prickskyts kula. Trots det mörka slutet summerar von Wright: "Kan man om någon människa säga, att hela hennes liv varit en enda solskensdag, så är det om Dan. Och om någon av dem, som stått honom nära, ville om sig säga, att också han varit lycklig, så vore det till icke ringa del för att Dan funnits" (*Carl Olof Nordman – En minnesskrift*, 1944, s. 34, 61). – I minnesskriften över Rolf Nevanlinna finns väl ibland tonfall i samma register, fast vännernas gemensamma historia i detta fall var av ganska annorlunda art.

I Finlands lärdomshistoria intar släkten Neovius-Nevanlinna en enastående plats. Genom fyra generationer och i mer än ett och ett kvart sekel har den spelat en ledande roll i matematikens och den exakta vetenskapens utveckling hos oss. Tre drag synes utmärka familjens andliga arv: matematisk begåvning, konstnärlig sensibilitet – särskilt på musikens område – och en sällsynt förmåga att dela med sig av och till andra överföra sin egen insikt i det exakta tänkandets värld.

På detta märkliga stamträd var Rolf Nevanlinna kronan.

I sin memoarbok *Muisteltua*, som i så hög grad bär prägel av hans eget generösa och älskvärda väsen, skriver han på tal om sina förfäder: ”Kuvaan mikä minulla on isoisästäni on enemmän kuin mikään muu – vaikuttanut pieni omistus, minkä hän oli kirjoittanut eräiseen tutkielmaansa antaessaan sen isälleni, joka juuri oli aloittanut opintonsa yliopistossa. Tämän kirjoituksen löysin koulupoikana isäni kirjahyllyiltä. Omistus kuului: ’Vetenskapens värld är hög och ljus som himmelen.’ Tuo sana hätkähdytti. Lakonisessa yksinkertaisuudessaan se on seurannut minua kautta elämän.”¹²²

Det livsverk, som blev utfört under detta motto, hör till de mest fullödiga och tyngst vägande i vår vetenskaps annaler. Också i yttre avseende – mätt i anseende, erkännande och inflytande – var Rolf Nevanlinnas vetenskapliga bana lysande. Jag har varken anledning eller förmåga att sakligt värdesätta hans insats. Men jag vill här framhäva två mänskliga drag hos den, som också kommer vackert fram i självbiografien. Det ena är, att den medvetet gjordes i en högt beundrad och älskad lärares, Ernst Lindelöf, efterföljd. Det andra är det förebildliga samarbetet under en lång, lång följd av år med brodern Frithiof. I oräkneliga samtal dem emellan utstakades ett forskningsprogram, som blev riktningsgivande för båda och bar frukt i betydande publikationer under de två brödernas Nevanlinna gemensamma signatur. Läger man till detta ännu verkets vidareförande av en i våra förhållanden sällsynt stor skara begåvade elever, så framtonar Rolf Nevanlinnas verk inte som en isolerad, ehuru betydande, insats utan som kulmen på en traditionslinje: den finska funktionsteoretiska

122 ”Min bild av farfar har mer än något annat påverkats av den korta dedikation han skrev in i en av sina avhandlingar när han gav den till min far som nyss hade börjat studera vid universitetet. Denna skrift hittade jag som skolpojke i pappas bokhylla. Tillägnet lød: ’Vetenskapens värld är hög och ljus som himmelen.’ De orden skakade mig. I sin lakoniska enkelhet har de följt mig genom livet” (övers. JB).

skolan. Den anses allmänt som ett av vårt lands mest ärofulla bidrag till den internationella vetenskapens utveckling.

Jag minns ett samtal mellan oss i Zürich någongång i början på 1950-talet. Vi talade om nödvändigheten men också svårigheten att lämna bakom sig en redan fullgjord insats och slå in på nya vägar. Rolf ansåg sig då väsentligen "färdig" med funktionsteorien. Andra kunde fortsätta på den upptrampade stigen. Under de senare decennierna av sitt långa och rika liv engagerades han i hög grad av fysikens två stora teoretiska skapelser i vårt sekel: relativitetsteorien och kvantteorien. Särskilt i behandlingen av relativitetsteorien kunde han anknyta till sitt långt tidigare markerade intresse för axiomatisk metod och matematikens grunder. Redan på 1930-talet blev hans föreläsningar om geometriens system legendariska vid Helsingfors Universitet. Den som haft förmånen att höra dem glömmar aldrig det överväldigande intrycket av djup och elegans i förening. Inte minst tack vare sitt intresse för det exakta vetandets grunder kom Rolf Nevanlinna att öva ett betydande inflytande också på den filosofiska forskningens inriktning och utveckling i Finland det senaste halvsekle.

Rolf Nevanlinnas utomordentliga framgång som akademisk lärare berodde inte bara på att han var en skicklig och entusiasmerande pedagog. Han hade också en enastående förmåga att knyta mänskliga kontakter, att intressera sig för och ta del av den andra partens mening. Förhållandet mellan lärare och elev förbyttes naturligt till ett förhållande mellan vänner. Alla, som kommit innanför den cirkeln vet, att han var en oförliknelig vän. Hans generositet kände inga gränser. Därför tror jag, att han sällan eller aldrig behövde känna av den avundsjuka, som ofta kommer den mycket framgångsrika till del från mindre själars sida.

Rolf Nevanlinnas stora charm var inte en karismatisk utstrålning av det slag, som samtidigt har det gåtfullas distanserande patos. Utan den låg i ett öppet sinnes värmande människovänlighet och älskvärdhet.

En stor humor gjöt också sitt skimmer över hans sätt att umgå och vara.

En intellektuellt och känslomässigt rikt utrustad människas liv rymmer vanligen starka motsatser och spänningar. Utan tvivel gick Rolf Nevanlinnas livsfarkost också över upprörda vatten. Men jag tror inte, att motsättningarna i hans liv förblev dissonanser, – utan jag tror, att han i grunden var en harmonisk människa. Han syns mig höra till dem, om vilka man ville säga, att de varit gudarnas älskling. Och som en annan i denna utvalda skara vittnat:

Alles geben die Götter, die unendlichen,
Ihren Lieblingen, ganz;
Alle Freuden, die unendlichen,
Alle Schmerzen, die unendlichen, ganz.¹²³

Den exakta forskningen var för Rolf Nevanlinna den faustiska andens stora intellektuella äventyr, sådant det levats före honom från Galilei, Leibniz och Newton till Hilbert och Poincaré, Einstein och Planck. Genom hela livet tedde sig för honom, liksom för farfadern, vetenskapens himmel hög och ljus. De ifrågasättandets moln, som under seklets senare hälft börjat stiga upp på densamma, kunde han inte undgå att märka men nog att i djupare mening oroas av. Den vetenskapliga kunskapens omsättande i en livsförändrande teknologi var han, tror jag, på det hela taget villig att bejaka. En sak bekymrade honom likväl. Han berörde den ännu i vårt sista, underbara samtal på sjukhuset några veckor före sin död. Den var, att forskningen ställs under ett förmyndarskap, som reser kortsiktiga krav på ekonomisk nytta och praktiska tillämpningar. (Han omtalade saken som ”humanismens förfall”.) En dylik inställning är ett hot mot allt skapande arbetes livsnerv – och därför i sista hand också mot all den ”nytta”, som mänskligheten kan

123 Goethes ”Alles geben die Götter” (1777) har tolkats till svenska som ”Allting skänka gudarna” av Johannes Edfelt: ”Allting skänka gudarna, de oändliga, / sina älsklingar helt, / all glädje, den oändliga, / allt lidande, det oändliga, helt” (Edfelt 1974, s. 11).

tänkas ha av vetenskapen. För alla dem, som i sitt eget kall sett upp till Rolf Nevanlinna som förebild och älskat honom som människa, borde det kännas förpliktande att verka för att en sådan anda inte tillåts dehumanisera vårt lands vetenskapliga liv.

I det på många sätt märkliga kollegium av vetenskapsmän och konstnärer, som var den ursprungliga Finlands Akademi, fanns det två medlemmar som var huvudet högre än vi andra. Den ena var Alvar Aalto, den andra Rolf Nevanlinna.¹²⁴ Aaltos verk kommer att vara synligt också för senare släktled i de byggnader och inredningar, som han ritat med sin mästarkonst. En vetenskapsman är inte på samma sätt närvarande för eftervärlden. När utstrålningen från hans personlighet slocknat, fortbestår verket i form av mestadels anonyma byggnader i vetenskapens jättebygge. Också de blir med tiden oftast utbytta mot nya. Däremot kan man hoppas, att Rolf Nevanlinnas namn för all framtid skall stå inskrivet i Finlands kulturhistoria som ett av de stora. Verket och människan var hos honom ett. I vår vetenskaps rike under Finlands självständighetstid var han kungen.

Krigshotet, kapprustningen och fredsrörelsen

Kommentar

Ursprungligen publicerad som pamflett utgiven av Finlands Arkitektförbund 1983. – I den trespråkiga pamfletten (finska, svenska och engelska) meddelas: ”Den kände filosofen Georg Henrik von Wright har godhetsfullt beviljat Finlands Arkitektförbund tillstånd att publicera följande text, som grundar sig på ett föredrag i Finlandiahuset den 14 november 1982, samt att använda den som ideologisk grund för förbundets freds-

124 von Wright skriver i självbiografen: ”Vid sidan av Wittgenstein är Alvar Aalto den enda människa som på mig gjort intrycket att vara ett äkta geni” (ML, s. 216).

arbete.” 1980-talet var en gyllene tid för de nya folkrörelserna med miljö, global solidaritet, feminism, tillväxtkritik och fred som samlande teman. Till tidsbilden hörde att en period av avspänning i stormaktsrelationerna hade avlösts av eskalerande kapprustning och krigisk retorik. Europa hotades av nya medeldistanskärnvapen: Sovjetunionens SS-20 och Natos kryssnings- och Pershing II-missiler. Ronald Reagan, som valts till USA:s president 1980, kallade Sovjetunionen för ett ”ondskans imperium” och talade om att ”Armageddon” var nära förestående (Wittner 2009, s. 142).

På olika håll i Europa och världen upplevde också freds-rörelsen med sina krav på kärnvapennedrustning ett stort uppsving. Också i Finland var mobiliseringen stark. I november 1983, året då von Wrights pamflett publicerades, samlades över 200 000 människor i samtidiga fredsdemonstrationer på olika håll i landet (Wittner 2009, s. 149). En viktig samlande kraft var END-rörelsen (*European Nuclear Disarmament*) som förespråkade en paneuropeisk fredspolitik byggd på samarbete över blockgränserna. Rörelsens startskott var en appell, publicerad i april 1980, som krävde en kärnvapenfri zon ”från Polen till Portugal”, och framhävde att vi inför ”det farligaste årtiondet i mänsklighetens historia” måste ”lära oss att vara lojala, inte mot ’Öst’ eller ’Väst’, utan mot varandra”. von Wright var en av de första undertecknarna av appellen i Finland.¹²⁵ Han tog även personligen initiativ till en fredsvädjan med snarlikt innehåll. Den undertecknades av prominenta företrädare för kyrkan, fackföreningsrörelsen, vetenskapen, kulturlivet, freds- och kvinnorörelsen i Finland och överlämnades till 19 ambassadörer för länder i Nato och Warszawapakten i november 1981 (se ML, s. 300–301; appellen och material i anslutning till den finns bevarade i WWA).

I pamfletten nedan är det just kärnvapennedrustning som står i centrum – varför den är nödvändig och enligt vilka principer freds-rörelsen kan och bör arbeta för den. Pamfletten är förmodligen det bästa exemplet på von Wright i rollen som deltagare i folkrörelsernas interna diskussion om deras upp-

125 Vi tackar fredsaktivisten och ordförande för Helsingfors svenska arbetarförening Folke Sundman för upplysningen om von Wrights roll i sammanhanget. För appellens text samt lista på första undertecknare, se Coates 1981. Citaten översatta av JB.

gift och verksamhetens mål och inriktning. Han efterlyser bland annat samarbete mellan freds rörelsen och miljö rörelsen och förespråkar en "anda" av tro på förnuftets möjligheter som kan överraska den som enbart läst von Wrights senare, ofta djupt pessimistiska samtidskritiska betraktelser. Här finns också en diskussion om vad som gör det svårt för oss att vara förnuftiga. Huvudbetoningen i von Wrights tidskritiska texter ligger ofta på anonyma systemkrav genererade av "teknosystemet" som sådant (jfr t.ex. diskussionen om "det teknologiska imperativet" i VF, s. 138–145), men här fokuserar han på hur vårt sätt att individuellt och kollektivt förhålla oss till varandra – till exempel med misstro – kan låsa fast oss i skenbart hopplösa situationer.

Med tanke på von Wrights kritik av den teknologiska livsformen är det också värt att understryka att kärnvapenkapprustningen kan ses som ett specialfall av "den teknologiska kapprustningen" (VF, s. 132) som behärskar också det fredliga samhällslivets olika områden. Kärnvapnen är kanske det mest extrema exemplet på den paradox von Wrights kritik kretsar kring: att vi på olika sätt kommer att tjäna och blir fångna i den teknologi som vi trodde skulle tjäna och befria oss. Vi tror vapen ska ge oss trygghet men ingenting är så otryggt, så livsfarligt, som en värld full med kärnvapnen, och ändå förefaller det omöjligt att bli av med dem, på liknande sätt som det förefaller omöjligt att få till stånd en minskning i den överkonsumtion av fossila bränslen och andra naturresurser som hotar livsförutsättningarna på planeten.

Denna pamflett var inte von Wrights enda publikation i fredsfrågan. Hans mest uppmärksammade ställningstagande för fred, kännetecknat av samma strävan till det man kanske kunde kalla en realistisk, osentimental idealism som pamfletten, är "Kriget mot Vietnam", 1967 (i avdelning V). År 1981 höll han ett radioföredrag om kapprustningen, publicerat som "Ajatuksia sodasta ja rauhasta" samma år och översatt till svenska som "Tankar om krig och fred" (1982) samt i delvis omskriven form som "Självbesinning eller självförintelse?" (1982). Den syn på krig och fred som formuleras i dessa texter kan jämföras med det mycket annorlunda perspektivet som den unge von Wright anlade ett halvsekel tidigare, i "Krig och Kultur", 1934 (i avdelning II).

Krig eller fred? – Med andra ord: Krig mellan de båda supermakterna eller världsfredens bevarande? Det är ingen överdrift att kalla detta mänsklighetens ödesfråga i dag. På svaret kan bero, om mänskligheten skall överleva eller utplånas som en av djurrikets arter. Frågan har aktualiserats, å ena sidan av vapentechnologiens utveckling de senaste årtiondena, å andra sidan av åtstramningen i de politiska relationerna mellan stormakterna. Förhoppningarna om en avspänning, som ESSK-mötet i Helsingfors för sju år sen väckte, har visat sig vara en illusion.

Krig och fred bestäms av många faktorer. Bara en del av dem är sådana, som människan kan påverka i kraft av sitt förnuft eller med sin s.k. goda vilja. Den bästa definitionen av människan torde visserligen vara, att hon är ett rationellt eller med förnuft utrustat djur. Men inom människan döljer sig också många irrationella krafter. De är ingalunda uteslutande negativa, i likhet med t.ex. blint hat, utan också viktiga för livets fortbestånd, såsom t.ex. kärlek. Ont och gott blandas ofta i dem på ett sätt som förnuftet inte förmår kontrollera. Tänk t.ex. på de grymheter och lidanden, som religiös fanatism i namn av höga ideal åstadkommit. – Fenomenet hör inte hemma bara i det förflutna. Man kan nämna islams uppgång under senare hälften av vårt eget århundrade. Vilka följder den kan få t.o.m. för världsfredens bevarande är ännu helt oförutsebart. Någoting motsvarande kan sägas om sådana värden som nationell ära och prestige. Kriget om besittningen av Falklandsöarna bjöd oss nyss skrämmande prov på styrkan hos dylika chauvinistiska lidelser.

Jag skall inte här söka värdesätta de irrationella faktorernas inverkan på frågan om krig eller fred. Jag vill inte undervärdera eller förringa deras styrka. Men jag skall här begränsa mig till sådana omständigheter, som s.a.s. ligger inom förnuftets ramar. Man får inte heller förringa förnuftets makt. Det mänskliga handlandets beroende av rationellt övervägande är också det ett faktum. Och liksom de irrationella faktorerna så har också förnuftet möjligheter såväl till gott som till ont.

Krig är ett uttryck för mänsklig aggressivitet. Med aggressivitet menas en spontan tendens hos individerna inom en art att under vissa förutsättningar strida mot andra individer inom samma art. Rovdjurens angrepp på sitt byte är inte som sådant aggression – inte heller människans vana att döda och äta andra djur. Med då två medlemmar av samma art strider sinsemellan om ett byte eller en hona, ger de uttryck för aggression – också när den ena bara försvarar sin "äganderätt".

Det är uppenbart, att aggressivitet kan vara en fördelaktig egenskap både ur individens och ur artens synpunkt. Tack vare den kan en individ överleva och fortsätta släktets liv, medan en annan går under eller förblir utan avkomma. Och det, att de starka och inte de svaga svarar för släktets fortbestånd, är ur artens synpunkt genetiskt fördelaktigt. Arten förstärks i förhållande till andra arter och i förhållande till den omgivande naturen.

Människans aggressivitet har emellertid drag, vilkas biologiska meningsfullhet är tvivelaktig. Ett sådant drag är, att människan är ett av de få djur, som uppsåtligt dödar medlemmar av sin egen art samt i undantagsfall också sig själv.

Krig – mellan stammar, nationer och stater – kunde kallas socialt organiserat inbördes mördande. Sin organiserade form får kriget väsentligen av att människan är en planmässigt tänkande och handlande varelse.

Sedan urminnes tider har man anat, att krig också utsår självförintelse – m.a.o. att det socialt organiserade mordet kan leda till ett kollektivt självmord. "Den som griper till svärd skall med svärd förgås." Bibelns ord innehåller en djupsinnig aning om människolivets villkor, och – hoppas jag snart kunna visa – en synnerligen aktuell varning.

Av det faktum, att aggressivitet är en spontan eller instinktiv reaktion hos djuren och därmed också hos människan, följer att den hör till artens medfödda utrustning. I den bemärkelsen kan man säga, att aggres-

sivitet hör till människans "väsen". Detta betyder likväl inte, att människan skulle vara s.a.s. på nåd och onåd utlämnad åt sina aggressiva böjelser. Till människans biologiska utrustning hör också, att hon med sitt förnuft förmår behärska och styra sina omedelbara impulser. Detta igen grundar sig på att människan tack vare språkets gåva kan bevara och ge i arv till nya generationer sina erfarenheter och sålunda förändra sina egna livsmönster. Detta överantvordande ("traderande") är vad vi kallar kultur.

Som kulturvarelse har människan tagit lärdom också av sin aning om krigens självförödande karaktär. Redan tidigt har man föreslagit olika sätt att på fredlig väg lösa konflikter mellan folken och staterna. För att lindra krigens fasor och säkra okränkbarheten för den del av befolkningen, som inte tar del i väpnade handlingar ("civilbefolkningen"), har man ingått överenskommelser och sökt uppställa regler. Många tänkare och människovänner har t.o.m. drömt om en evig fred. Dessa strävanden att förhindra krig och minska de lidanden, som följer på krig, får man inte förringa – t.ex. genom att stämpla dem som blåögda, verklighetsfrämmande önskedrömmar. Att deras förverkligande stött på svårigheter och motgångar är ett faktum, men inte någon "naturlag" eller annan nödvändighet. Man kan fråga, varför det gått så. *Ett* svar på frågan är, att så länge de stridande parterna kunnat indelas i segrare och besegrade, har det också varit svårt att med förnuftsskäl hävda, att krig inte kan vara ett ändamålsenligt sätt att befrämja staternas väl och avgöra konflikter mellan dem. Riktigheten av denna tanke har egentligen först den senaste tidens utveckling satt i fråga.

*

Under historiens lopp har uppfinningar gjorts, som på ett avgörande sätt förändrat krigens karaktär. (I djurvärlden har ingenting motsvarande någonsin skett. De kollektiva aggressiva sammandrabbningar, som man känner t.ex. från myrornas värld, är veterligen i dag alldeles likadana som för miljoner år sedan.) En sådan

omvälvning var uppfinningen av stigbygeln, en annan var krutet. Den senare lade grunden till den gradvisa utveckling, som alltmera förvandlat krigshandlingarna från sammandrabbningar man och man emellan till ett på avstånd skeende s.a.s. opersonligt dödande. Den som avlossar en kanon, ser inte sin fiende, och hyser inte nödvändigtvis några aggressiva känslor gentemot de offer som han dödar med sitt vapen.

Det sägs ibland, att motivationen för den enskilda soldatens handlande i krig inte är fientliga känslor mot motståndaren, utan ett tvång att lyda order och att söka rädda sitt eget skinn. Detta stämmer väl i det stora hela. Men det motsäger inte, att krigen framgår ur aggressiva stämningar av fruktan och hat, utan visar bara, att aggressivitetens roll förändrats med förändringar i stridssätt. Aggressiviteten s.a.s. överflyttas mer och mer från ett personligt till ett anonymt, kollektivt plan. Den antar karaktär av masspsykos: indignation över kränkningar av nationella intressen, hat mot en anonym fiende, som menas hota hela den livsform man upplever som sin egen. Regeringarnas propaganda underblåser de aggressiva opinioner, som skall ge sin välsignelse åt krigsföringen. (De reaktioner, som striderna om Falklandsöarna väckte hos folken i de berörda länderna, var i detta avseende typiska – och skrämmande.)

Den mest revolutionerande av alla vapentechnologiens uppfinningar har gjorts under vårt århundrade. Jag avser bruket av kärnkraften som förstörelsemedel. Betydelsen och följderna av denna uppfinning har man knappast ännu lärt sig inse. Så mycket är klart, att människan för första gången i sin historia har i sin hand ett medel att en gång för alla utplåna mänskligheten och likaså allt annat liv på jordklotet. Vad som ännu inte blivit klart, är vilka praktiska slutsatser man bör dra härav. Det förefaller nästan som om man först nu, nära fyra årtionden efter Hiroshima och Nagasaki, skulle vaknat till insikt om den fara, som här hotar oss alla. Att avvärja faran är vårt gemensamma intresse. Eller är vi beredda att godkänna, att livet på jorden slocknar?

Men medan den stora majoriteten av människorna sovit, har vapentechnologien utvecklats och därmed planeringen av vapnens användning, det s.k. strategiska tänkandet.

Till en början stod atomvapnet endast till den ena partens förfogande. Då kunde man också tänka sig, att den som grep till vapnet skulle utgå som segrare – såsom fallet varit i andra världskriget. Genom att hota med vapnet kunde man tvinga motparten till eftergifter. Sätillvida tycktes krig med kärnvapen vara ett ”meningsfullt” sätt att lösa konflikter.

Detta sakernas tillstånd räckte inte många år. Snart hade också den andra supermakten, Sovjetunionen, sitt eget atomvapen. Nu uppstod en helt ny situation. När båda parterna hade i sin makt att mångfaldigt utplåna sin motståndare (”overkill”), blev det omöjligt att längre tänka sig, att den som begagnar kärnvapnet också skulle vara segrare i kriget. Förintelsen skulle bli ömsesidig. Att använda mordvapnet skulle innebära självmord. Ur denna insikt föddes idén om terrorbalansen. Och därur återigen tanken på att förhindra en global spridning av kärnvapnen och nå överenskommelser om att begränsa deras antal.

Som vi vet, har man inte lyckats förverkliga någondera av dessa två målsättningar. Det finns redan många kärnvapenstater – bland dem sådana, vars ambitioner och aggressivitet är fullständigt oberäknliga. Att man skulle kunna stoppa denna utveckling genom fördrag eller tvång, förefaller tämligen utopiskt, åtminstone på kort sikt. Kärnvapnens spridning till den s.k. tredje världen är kanske på sikt det allra farligaste hotet mot världsfreden.

Också tanken att medels avtal kontrollera kärnvapnens art och antal hotas av skeppsbrott. Att så blivit fallet, är begripligt av många skäl. Själva termen ”terrorbalans” tyder på ett statiskt tillstånd av oföränderlighet, som strider mot människans ”dynamiska” natur, d.v.s. hennes uppfinningsrikedom och verksamhetslust. Så

länge det finns kärnvapen, kommer man också att förbättra och förnya dem. Det innebär en ständig höjning, om inte av deras antal, så åtminstone av deras kvalitet och effekt. Härav följer, att terrorbalansen kan upprätthållas bara med tillhjälp av kontinuerlig, ömsesidig upprustning. Balansen innebär i själva verket inte ett stabilt tillstånd, utan en rörelse uppåt i spiral, kapprustningens trolldcirkel.

Ett sådant "dynamiskt" jämviktstillstånd är mycket ömtåligare än en på relativ oföränderlighet grundad "statisk" jämvikt. Det för med sig oberäkneliga och svårkontrollerbara faktorer och ökar på så sätt sannolikheten för att jämvikten skall rubbas. Eller, som talesättet lyder: det sänker tröskeln för att ett kärnvapenkrig skall utbryta.

*

Rustningarna måste ökas, säger man, för att inte den ena parten skall få ett övertag över den andra. Det är på sin plats att påpeka, att talet om övertag och spekulationerna om vilken part som är den starkare, på sätt och vis är meningslösa, när det är fråga om kärnvapen. Vardera parten vet och medger, att den äger kapacitet att förgöra sin motståndare många gånger om. *Antalet* gånger är fullständigt betydelselöst. En total utplåning är slutgiltig; om två eller flera sådana kan man inte tala. Förhållandet är ett annat, om jämförelsen gäller s.k. konventionella vapen. Då är det meningsfullt att fråga, huruvida den ena parten är starkare än den andra. Det är skäl att hålla i minnet denna principiella skillnad mellan kärnvapen och konventionella vapen. Man kan fråga sig, varför, trots skillnaden, kapprustningen fortsätter *också* på kärnvapenplanet.

På den frågan finns många svar. – Ett hör samman med det fenomen, som har kallats den tekniska utvecklingens autonomi eller självständighet. Det betyder, att innovationer som kan sägas förbättra redan i bruk varande tekniska uppfinningar, också kommer att tillämpas. En uppfinning hänger ofta samman med merkantila och industriella intressen, som å sin sida

söker gensvar i prospektiva konsumenters eller beställares verkliga eller inbillade behov. Om detta lyckas, kan uppfinningen bli en kraft, vars riktningsgivande inverkan på den ekonomiska och industriella utvecklingen är mycket betydande.

Det sagda gäller inte minst vapentechnologien. Det kan inte förnekas, att vapenindustrien spelar en synnerligen stor roll i många länders och på ett internationellt plan också i hela världens ekonomi. En förändring av vapenindustriens roll skulle kunna förorsaka allvarliga störningar i sysselsättningen och den ekonomiska tillväxten. Därför tvekar regeringarna att blanda sig i saken, av fruktan för arbetslöshet eller sänkt levnadsstandard.

En annan orsak till att kärnvapen fortfarande utvecklas och ökas, sammanhänger med att skillnaden mellan konventionella vapen och kärnvapen håller på att uppluckras. Bakgrunden till denna utveckling är behovet att frigöra sig från terrorbalansens idé och – utan att avstå från de möjligheter kärntechnologien erbjuder – återgå till ett mera traditionellt strategiskt tänkande.

*

Vi har alla hört talas om ”taktiska” kärnvapen. Det är vapen, som använder sig av kärntechnologi, men vilkas förstörelsekraft är mera begränsad och noggrannare bestämbar än en äkta ”atombombs”. Uppfinningen av dylika vapen förleder till tanken, att också ett kärnvapenkrig skulle kunna begränsas, m.a.o. förvandlas till ett krig, som slutar med att den ena parten tvingas på knä och inte med att båda parterna går under. Tanken är att ett begränsat kärnvapenkrig kan *vinnas*.

Det är visserligen sant, att ett begränsat kärnvapenkrig kan ha framgång, om den ena parten helt och hållet saknar kärnvapen. (Och det vore inte det ringaste överraskande, om sådana krig ännu skulle komma att föras – t.ex. i tredje världen.) Saken ligger annorlunda till, om båda de stridande parterna har kärnvapen. I så fall är det nämligen ytterligt osannolikt, att den part, som på den begränsade krigsscenen hamnat i underläge, inte skulle begagna sina återstående resurser till en ”obegränsad”

motattack, varvid slutresultatet vore bådas undergång. Detta är lätt att förstå såväl biologiskt som psykologiskt. Man kan hänvisa till det historiska faktum, att de två världskrig, som förts under vårt århundrade, slutade först när den ena parten *var fullständigt* krossad. "Kapitulation" före det slutliga sammanbrottet hade varit ett "förräderi", som den ansvariga politiska ledningen inte kunnat göra sig "skyldig" till. Jag tror, att samma psykologiska mekanism skulle fungera ännu ovillkorligare, då man vet, att ens egen undergång innebär också den inbillade "segrarens" fördärv.

Ett begränsat kärnvapenkrig mellan med kärnvapen försedda stater är m.a.o. en praktisk omöjlighet. Ett begränsat anfall måste sluta med obegränsad förintelse. Detta har redan sagts oräkneliga gånger. Men så länge faran för ett kärnvapenkrig är aktuell, är det också anledning att upprepa sanningen. Alla har kanske ännu inte fattat den.

*

Jag antydde redan, att uppfinningen av taktiska kärnvapen utsuddar gränsen mellan kärnvapen och konventionella vapen. Det förefaller sannolikt, att denna utveckling kommer att fortsätta och leda till att en stor del av åtminstone flottans och artilleriets konventionella vapen ersätts med nya, som bygger på kärnteknologi. Detta är en synnerligen betänklig utveckling. Den hotar nämligen att slå bottnen ur de argument, varmed t.ex. den vidsynta och kloka avspänningsförkämper George Kennan, Förenta Staternas diplomatkårs grand old man, eller en ansvarskännande storman på kärnfysikens område som nobelpristagaren Hans Bethe, vädjar till regeringar och beslutsfattare. De kräver, att kärnvapnen gradvis avskaffas, emedan de är självförintande, samt att det militära försvaret baseras enbart på konventionella vapen. Men om skillnaden mellan de två slagen av vapen inte längre kan upprätthållas, vad sker då? Fara finns, att Kennans argument betraktas som tankar, vilka vapenteknologiens utveckling gjort föråldrade och inaktuella. Å andra sidan kan man säga,

att den utveckling som inletts också innehåller frön till nya förhoppningar. Om de konventionella vapnen blir alltmer lika kärnvapen, följer av det som vi konstaterade om de senares självmordskaraktär och omöjligheten av ett begränsat kärnvapenkrig, att ett krig i dag *av vad slag som helst* får karaktären av självförintelse och blir meningslöst som medel att avgöra konflikter mellan stormakterna. Om man klart inser detta, finns det också hopp, att drömmen om allmän avrustning eller åtminstone nedrustning kunde förverkligas. Men dit är vägen ännu lång, och man kan inte låta bli att fråga sig om tiden räcker till för att uppnå en sådan politisk mognad. Fördröjande hinder utgör framför allt vissa psykologiska faktorer: fördomar, misstänksamhet och missuppfattningar. Jag går nu att säga några ord om dem.

*

Idén om en "terrorbalans" är en tillämpning på nutiden av ett urgammalt strategiskt tänkesätt. "Si vis pacem, para bellum", såsom de gamla romarna uttryckte saken. "Om du vill fred, bered dig för krig." Principen som sådan är tvivelaktig. Dess psykologiska grund är fruktan, att den bättre rustade parten kommer att begagna sig av sitt övertag för att pressa den svagare eller anfalla den, om den inte går med på eftergifter. En dylik rädsla kan naturligtvis vara motiverad. Ofta är den likväl bara maskerad aggressivitet. Genom att tala om nödvändigheten av försvar rättfärdigar man förberedelse för angrepp. Föranningen om faran åter väcker hos motparten rädsla och hans påstådda aggressivitet kan bli verklig. Det uppstår en inflammerad atmosfär. Båda parterna vill försvara sig och beskyller motparten för att förbereda anfall.

Utan tvivel lever vi nu i en sådan förgiftad atmosfär. Man hör ofta påstås, att om terrorbalansen inte funnits, så skulle det "kalla kriget" mellan väst och öst för länge sen brutit ut i öppet krig. Tack vare atombomben har vi i Europa fått leva i fred i snart fyra årtionden. Leve avspänningen – bara den inte leder till nedrustning! "Si vis pacem ..."

Denna eländiga filosofi baserar sig på tron, att om motparten varit utan vapen, skulle den andra angripit och underkuvat honom. Vad betyder det? Tror man, att om Sovjetunionen hade varit vapenlöst eller militärt ytterligt svagt, så skulle USA och dess europeiska allierade marscherat till Ural? Åtminstone i väst har man inte hört sådant tal. Däremot nog, att om Europa vore vapenlöst, skulle sovjetarmén snart vara på fastlandets västkust – kanske t.o.m. på Brittiska öarna.

Finns det fog för dessa fantasier? Vad den första beträffar, är det på sin plats att påpeka, att den nyare historien känner tre stora angrepp från Europa österut: Karl XII:s anfall i början av 1700-talet, Napoleons hundra år senare och Hitlers under vårt eget århundrade. Historien känner inte till motsvarande ”korståg” i den andra riktningen – från Ryssland västerut – endast begränsade strävanden att skapa intressesfärer och säkerhetszoner bortom gränserna. Oberoende av vad vi tänker om det moraliskt berättigade eller politiskt kloka i dessa strävanden, måste man medge, att de är psykologiskt begripliga i historiens ljus. Detta faktum borde man aldrig glömma, när man kritiserar Sovjetunionens attityd till väst och den omgivande världen överhuvudtaget.¹²⁶

Vad skall man då säga om den andra föreställningen eller västs rädsla för att bli offer för sovjetarméns ockupation? *Kanske* att en dylik rädsla inte var omotiverad under åren närmast efter det andra världskriget, då Sovjetunionen säkrade sitt grepp om Öst-Europas folkdemokratier. Men säkert också, att den i dagens läge förefaller ytterligt konstlad och verklighetsfrämmande. Vilka fördelar kunde Sovjetunionen uppnå med dylikt våld, som inte ojämförligt motvägs av de bekymmer

126 Jfr den radikalt annorlunda uppfattningen om rysk och sovjetisk expansionism i von Wrights krigstida texter i avdelning III – se särskilt ”Öst-Karelen och Norden”, 1941 – och å andra sidan hans bedömning av det Ryssland som uppstod efter Sovjetunionens sönderfall i ”Europa – hönan som lägger guldägget?”, 1991, i denna avdelning.

och svårigheter, som skulle följa av försöket att undersöka Väst-Europas högt utvecklade och till sin folkmängd överlägsna länder? Tillståndet i Polen och andra östeuropeiska stater i dag borde hjälpa oss att besvara frågan.

Någon säger kanske, att min bedömning grundar sig på en överdriven tro på stormakternas vilja och förmåga att lära av historien och låta förnuftet styra sitt politiska handlande. Av de krafter, som styr historien, är förnuftet kanske inte en av de starkaste. Det torde dock inte kunna förnekas, att Sovjetunionens ”pragmatiska” efterkrigspolitik mera styrts av förnuft än av känslor. Detsamma kan inte sägas om t.ex. Hitlers politik – och tyvärr inte heller om den motsägelsefulla och känsloladdade politiska retorik, som de nuvarande ledarna för den transatlantiska supermakten tid efter annan skrämmar världen med.

Det förefaller sålunda tydligt, att den psykologiska grund, som ansetts berättiga kapprustningen och som tills vidare omintetgjort förhoppningarna om nedrustning och avspänning, är ohållbar. Föreställningen om en fiende bortom gränsen, som väntar på ett tillfälle att anfalla sin svagare granne, är med all sannolikhet en villa. Borde det då inte vara så, att om man allmänt inser detta, kapprustningen skulle upphöra och alla kärnvapen avskaffas såsom varande självmordsvapen? Varför har man inte dragit de nödvändiga praktiska slutsatserna av denna insikt?

*

Någon kan naturligtvis bestrida själva premisserna. Misstron mellan supermakterna är berättigad, säger han. Därför måste terrorbalansen upprätthållas – trots ökande krigsrisker.

Troligen skulle bara få, som tänker så här, vara beredda att säga, att misstroendet mellan stormakterna är *ömsesidigt* berättigat. Vanligen vill man påstå, att ens egen misstro mot den andra parten är motiverad, men hans misstro gentemot mig oberättigad. ”Inte önskar ju jag krig.” En sådan attityd kräver självkritik. Man

måste fråga: Är min misstro kanske inbillad, och döljer sig måhända hemliga motiv bakom min inbillning?

Men låt oss lämna denna självvrannsakan åt den antagna opponenter mot min tankegång. Man kan nämligen säga så här: Berättigad eller inte, den ömsesidiga misstron är i varje fall ett *faktum*. Och så länge detta faktum består, är det fåfängt att vänta sig en förändring i attityderna till kapprustningen eller kärnvapennedrustningen.

I all sin enkelhet träffar detta argument sakens kärna. Skräcken för kärnvapnen och medvetandet om deras självförstörande natur kan inte ensamma leda till avspänning och nedrustning. Det fordras också, och framför allt, en förändring i den internationella atmosfären.

Det kan tyckas som om vi hamnat i en cirkel eller återvändsgränd. Rädslan för motpartens avsikter och vapen förgiftar atmosfären, den växande misstron ger fart åt kapprustningen, och denna å sin sida ökar rädslan, emedan den sänker tröskeln för ett krigsutbrott. Finns det en utväg ur denna cirkel? Om man tror, att det inte finns, måste man också tro på ett storkrig – förr eller senare.

Själv finner jag saken djupt tragisk. Säkert är jag inte ensam därom. Jag kan inte hysa en segerviss tro på fredssakens framgång – och jag vill inte förbli i stum likgiltighet inför den. Den förra attityden vore naiv, den senare moraliskt förkastlig. Var skall man då finna en norm för människovärdigt handlande? Kanske i följande tanke:

*

Man måste minnas, att den nämnda cirkelns slutenhet inte är någon logisk nödvändighet och inte heller någon "naturlag". Det beror på oss, d.v.s. på människan själv, om vi stiger ut ur cirkeln eller fortsätter att röra oss i den. Hur svårt det än må vara att bryta sig ut, så är cirkelns sammanhållande kraft inte någon "övermänsklig" faktor, utan attityder, föreställningar och viljor, som det står i mänsklig makt att förändra.

Såsom vi redan konstaterade, är den förändring, som är viktigast, om freden skall bevaras, inte avrustning som sådan, utan avlägsnande av den inbördes misstron mellan maktblocken.

Att arbeta för en sådan förändring och motarbeta de fördomar och den falska mytbildning, som ger näring åt skräcken för inbillade fiender, är, vill jag säga, den numera världsomfattande *fredsrörelsens* mest angelägna målsättning. Den får inte förloras ur sikte i någon av rörelsens mera konkreta yttringsformer såsom demonstrationer för nedrustning och kärnvapenfria zoner eller protester mot nya typer av sofistikerade mordvapen.

Hur skall en sådan målsättning kunna förverkligas?

*

För att väsentliga framsteg skall uppnås, kräves, utom eftertanke, besinning och klokhet av politikerna, också självbehärskning och självkritik av fredsrörelsens egna anhängare. I vädjandena till supermakterna måste all ensidighet undvikas. Varje krav, som riktar sig bara till den ena parten, är dömt till ineffektivitet, emedan det uppfattas som ett maskerat försök att stöda motpartens strävanden. Partiska ställningstaganden inte bara försvagar fredens sak, utan ställer lätt hela fredsrörelsen i en tvivelaktig dager. Fredsrörelsen har inte råd att utsätta sitt rykte för misstankar eller äventyra sin trovärdighet. (Härmed vill jag naturligtvis inte säga, att inte dess anhängare skulle få och kunna förhålla sig kritiskt till såväl den ena som den andra stormaktens agerande.)

Ett annat självkritiskt krav på fredsrörelsen är att avhålla sig från önskedrömmar, vilkas förverkligande under nuvarande förhållanden måste betraktas som orealistiskt, praktiskt omöjligt. Sådana är t.ex. tanken på en snabb och radikal nedrustning av de konventionella vapnen, – t.ex. inom områden som, i likhet med vårt eget land, är belägna utanför maktblocken, men som i händelse av en konflikt skulle hamna i farozonen. Däremot är det *inte* orealistiskt att kräva nedskrotning av *kärnvapnen*, emedan deras användning blir självmot-

verkande på grund av den med dem förknippade självmordsrisken. Och ju mera de konventionella vapnen utvecklas att bli lika kärnvapnen, desto mera realistiskt blir kravet att begränsa och förbjuda också dem.

Ett tredje villkor för att fredsrörelsen skall vara framgångsrik är, menar jag, att man gör en klar skillnad mellan den å ena sidan och pacifistiska strävanden å den andra. Pacifism kan karaktäriseras som ett slags social utopi. Dess mål är en värld, där vapnen slutgiltigt tystnat och evig fred råder. När jag kallar detta en utopi, menar jag inte, att ett sådant tillstånd inte skulle kunna bli verklighet. Men dess förverkligande förutsätter synnerligen djupt gående förändringar i samhällenas struktur och organisation – förändringar, som inte bara är svåra att genomföra, utan också svåra att till sin art föreställa sig och till sina följder uppskatta. Det finns ingen genväg till det av pacifismen drömda sluttillståndet. Snarare fruktar jag, att man under nuvarande förhållanden inte kan skymta någon gångbar väg alls till detta mål.

Jag vill ingalunda påstå, att inte utopier skulle ha en viktig roll i samhällstänkandet, och jag förnekar inte att de kan påverka utvecklingen. Detta kan mycket väl vara fallet med pacifismen. Såsom utopi måste den likväl hållas åtskild från den ståndpunkt, som främst ser fredsrörelsens uppgift i att avvärja en fara, som hotar mänskligheten *här och nu*, samt att avlägsna den misstro och rädsla, som förgiftar den internationella atmosfären. Därför vädjar fredsrörelsen till mycket vidare kretsar än de, som är beredda att anamma den eviga fredens och den totala avrustningens idéer. Den vädjar till alla, som känner det minsta ansvar för sina egna och sina efterkommandes möjligheter till fortsatt liv.

*

Man måste vidare skilja mellan pacifism och vapenvägran. Den senare är en moralisk attityd, som man kan högakta utan att därför uppmuntra. Ur fredsrörelsens synpunkt är det nämligen skäl att tänka på följande:

Vore det till fördel för freden, om ifrågavarande attityd blev mycket allmän? Om *alla* skulle vägra att bära vapen – också att ”trycka på knappar”, som kommer till användning i ett kärnvapenkrig – skulle krigen naturligtvis upphöra. Men om bara en stor del vägrar, blir följden, att arméerna förvandlas till rena legosoldattrupper. Det finns alltid människor, som är redo att döda andra för pengar – i synnerhet om detta kan ske med en minimal risk för att själv bli offer. En utveckling mot arméernas ”professionalisering” är ingalunda önskvärd ur etisk synpunkt i en tid, då krigets förstörelse i allt större utsträckning drabbar civilbefolkningen, således ”oskyldiga” människor, som inte deltar i krigshandlingarna: barn, kvinnor och åldringar. Den skulle tvärtom ytterligare vara ägnad att öka krigens råhet, omänsklighet och cynism.

*

En självkritisk granskning av fredsrörelsen ger alltså till resultat, att rörelsen bör vara strängt opartisk i sina ställningstaganden till stormakterna, att den bör avhålla sig från att framställa orealistiska krav, att den inte skall identifiera sig med pacifism och att den inte kan uppmana till vapenvägran. Alla dessa bestämningar är negativa. Vad blir kvar som är positivt när de utesluts? Eller m.a.o. vad *är*, enligt min uppfattning, fredsrörelsen?

Jag tror det är nödvändigt att se fredsrörelsen i ett perspektiv, som omfattar inte bara den utan en långt större krets av företeelser i världen av i dag. Man kunde sammanföra dem alla under rubriken *en ny global medvetenhet* eller insikten, att den enskilda människan har ett ansvar, inte bara för sig själv och sina närmaste, utan också för livets framtid på jorden. Denna nya medvetenhet tar sig konkreta uttryck i olika ”rörelser”. Fredsrörelsen är en av dem. En annan är miljö-rörelsen, som vill skydda naturresurserna mot kortsiktig exploatering. En tredje är viljan att offra av sitt eget överflöd för att skapa en jämnare fördelning av välståndet över jordens alla folk. (Man kan här nämna

procentrörelsen som exempel.¹²⁷) Slutligen ville jag också räkna den feministiska rörelsen som en form av den nya medvetenheten. Jag uppfattar då rörelsen framför allt som uttryck för en strävan att förändra de ideal och värderingar, som återspeglas i de teknologiserade och industrialiserade samhällenas maktstrukturer och mönster för uppfostran och utbildning.

Vad särskilt fredsrörelsen beträffar, så gäller dess medvetenhet en fara, som hotar oss alla och som måste avvärjas för att livet på jorden skall bestå. I medvetenheten blandas också känslor av fruktan och besvikelse.

Rädslan kan förefalla senfödd. Kärnvapen har tills vidare bara använts en gång i mänsklighetens historia – för 37 år sen. Sedan dess har de utvecklats att bli alltmera förstörelsebringande samtidigt som deras antal och utbredning oavbrutet vuxit. Varför har man inte tidigare krävt ett stopp för denna utveckling?

Varnande röster har förvisso hörts hela tiden. Det har också tidvis förefallit, som om regeringarna skulle tagit dem på allvar. Man har hållit nedrustningskonferenser och försökt att genom överenskommelser begränsa ökningen och utbredningen av kärnvapen. En tid såg det ut som om det skapats en för dessa strävanden förmånlig politisk atmosfär, känd under benämningen "detente", avspänning. Framtiden tycktes hoppigivande snarare än skrämmande.

Den besvikelse, som avspeglas i fredsrörelsen, gäller de på regeringsnivå förda underhandlingarnas resultatlöshet och avspänningens övergång i ett nytt "kallt krig". Varför har det gått så? Ett klart och entydigt svar på frågan finns kanske inte. Men den slutsats, som man allmänt och enligt min mening helt berättigat drar av den uppkomna situationen, är ett misstroende mot hela

127 Procentrörelsen som grundades 1980 mobiliserade finländare att i protest mot statens svikna löfte att anslå 0,7 % av BNP till utvecklings-samarbete, själva frivilligt betala en procent av sina inkomster till en fritt valbar frivilligorganisations biståndsverksamhet i utvecklings-länderna. von Wright var en av de ledande intellektuella som 1981 i ett offentligt upprop gav sitt stöd till och gick med i rörelsen, till vars initiativtagare en av den här bokens utgivare (TW) hörde.

det politiska tänkesätt, i vars tecken man försökt lösa frågorna om stoppandet och kontrollen av kapprustningen. (En parallellföreteelse till fredsrörelsen är det mångomtalade "politikerföraktet". Fenomenet som sådant är ledsamt och negativt, men dess orsaker är verkliga och det är angeläget att försöka avlägsna dem.) Felet med det underkända tänkesättet har varit och är fortfarande, att man som villkor för freden insisterar på en relativ jämvikt i kärnvapnens art och antal mellan öst och väst. Detta är ett ödesdigert misstag av åtminstone två skäl. Det leder som vi redan konstaterat, med nödvändighet till en rustningsspiral, i bästa fall en kontrollerad, i sämsta fall en okontrollerad. Och det tar inte i beaktande, att blotta existensen av kärnvapen på båda sidorna gör dem självnegerande, alldeles oberoende av om styrkebalansen är i jämvikt eller ej. Som vapen är de odugliga eller meningslösa, emedan ett kärnvapenkrig inte kan ha någon segrare. De är på samma gång det sämsta och det farligaste vapen, som någonsin uppfunnits. Det enda förnuftiga förhållningssättet till dem är därför att en gång för alla avstå från dem, att avföra dem från det strategiska tänkandets modeller och scenarier. Man kan säga, att fredsrörelsen insett detta och att ett av rörelsens mål är att göra denna medvetenhet verksam också på politisk beslutsnivå.

*

Den oro för världens framtid, som manifesteras i fredsrörelsen, har närmast vuxit upp i Europa. Detta är ingen tillfällighet. Saken har sin förklaring i vår världsdels belägenhet mellan den östliga och den västliga supermakten och dess uppdelning i de två makternas "intressesfärer". Med utvecklingen av kärnvapenteknologien och det strategiska tänkandet har fara uppstått, att i fall av en öppen konflikt mellan stormakterna Europa skulle bli den första och möjligen enda krigsskådeplatsen. Vägran att ställa upp för ett sådant ställföreträdande lidande är *en* viktig komponent i fredsrörelsens nya medvetenhet. Europas länder bildar en helhet, som visserligen genom århundraden varit splitt-

rad, men trots det förenad av en gemensam kultur. Den världspolitiska situation, som uppstod efter andra världskriget, har åtminstone för lång tid framåt avlägsnat möjligheten att Europas länder skulle börja kriga *sinsemellan*. Sålunda har skapats ett nytt gemensamt europeiskt intresse att leva sitt eget, av kulturella band sammanvävda liv i endräkt och utan att låta sig begagnas som knappar i de två supermakternas strategiska spel. Att utveckla denna känsla av s.a.s. pan-europeisk solidaritet är även det en av freds rörelsens uppgifter.

Ett Europa utanför militärallianserna vore den effektivaste garantin för världsfredens bevarande och avspänning mellan stormakterna. Strävandena att skapa s.k. kärnvapenfria zoner siktar till ett sådant Europa. De är än så länge långt från sitt mål. Kring dem förs också en säkerhetspolitisk polemik. Utan att ta ställning till stridsfrågorna kan man konstatera, att det inte längre förefaller helt utopiskt att den oro för Europas säkerhet, som avspeglas i tanken på kärnvapenfria zoner, skulle omsättas i verksam politisk vilja.

*

Jag har talat om freds rörelsens natur och målsättningar sådana som jag ser dem – samt om nödvändigheten av självkritik hos rörelsen. Vad kan vi då göra för att fullgöra dessa uppgifter och uppnå målen?

Knappast mycket utöver det som redan gjorts och fortsättningsvis görs. – För det första kan vi ge uttryck åt vår oro och rädsla inför framtiden. Detta kan ske genom massdemonstrationer, skrivelser och tal. Ett annat, kanske på lång sikt mera effektivt sätt att utbreda den nya medvetenhet, som freds rörelsen representerar, är att sprida kunskap om och förståelse för de fakta, som gör användningen av kärnvapen meningslös (ändamålsmotverkande) och misstron och skräcken bakom kapprustningen omotiverad. Detta är ett slags *upplysningsarbete*. Därför har de intellektuella, d.v.s. de som fått vetenskaplig skolning eller bedriver skapande konstnärlig verksamhet, ett särskilt ansvar och skyldighet att medverka. Detta har på ett föredömligt sätt insetts

av läkarna, som bl.a. hos oss i Finland offentligt deklarerat sin hjälplöshet i den situation, i vilken ett kärnvapenkrig skulle ställa dem såsom yrkesmän. Om världens vetenskapsmän, ingenjörer och tekniker skulle vägra att medvetet delta i laboratorie- och annat arbete som tjänar kärnvapen- och därmed jämförbar teknologi, skulle detta kunna ha en märkbar praktisk och opinionsbildande betydelse. Olika sammanslutningar av "concerned scientists" och "ingenjörer mot kärnvapen" existerar redan i många länder.

Krig är inte bara ett omedelbart hot mot människors liv, utan också mot den fysiska miljö, där livet efter krigets slut tänks fortsätta. Detta gäller i allra högsta grad ett kärnvapenkrig med dess miljöförstörande, på alla levande varelsers genetiska grundförutsättningar verkande följder. Därför kan man säga, att freds- och miljörörelsen i egenskap av rörelser, som strävar att skydda livets materiella bas, ytterst har samma målsättning för vars uppnående man också borde söka *gemensamma* påverkningsformer.

*

Krigens orsak är det onda som finns inom människan: lusten att *röva* av andra vad som tillhör dem eller *underkuva* andra genom att tvinga dem att tjäna främmande intressen. Härav följer inte, att krig inte skulle kunna vara berättigat, nämligen då man tvingas att *försvara* sig mot rövarens angrepp eller *befria* sig från förtryckarens ok. I konkreta fall kan det vara svårt att säga, om ett krig är berättigat eller inte, emedan anfallskrig skenheligt brukar maskeras som försvarskrig och lusten att förtrycka som en ädel avsikt att befria. Men skenheligheten motsäger inte, att krigets orsak finns i det onda. Behovet att maskera onda avsikter bekräftar tvärtom denna sanning.

Sålunda kan man säga, att arbetet för fred samtidigt är en kamp mot de mörka sidorna i människonaturen, mot vår själviskhet och intolerans samt de fördomar, den rädsla och misstänksamhet, som förgiftar mänskliga relationer.

Kan en sådan kamp lyckas? Det finns knappast grund för att anta att dess framgång skulle kunna vara slutlig. Snarare är det fråga om en "evig kamp". Men i en viss historisk situation kan den leda till att det onda inte bryter ut i en aggression, som samtidigt förintar både angriparen och den angripne. Även Den Onde kan inse, att den onda handlingen inte är förenlig med hans egen fördel – och jag vågar tro, att en sådan bättre förståelse för den egna fördelen är ägnad att förhindra det ondas ondaste former från att förverkligas. En tro på förnuftets möjligheter att motstå det onda är den från illusioner och önskedrömmar renade optimism, i vars anda freds rörelsen borde verka.

Blundar vi för den smygande katastrofen? Lärdomar av Pentti Linkolas program

Kommentar

Intervju med von Wright gjord av journalisten Risto Lindstedt, ursprungligen publicerad som "Tahdommeko elää silmät ummessa?" i *Suomen Kuvalehti* 38/1986, s. 27–29. Texten är översatt till svenska av Nike Parland. – Inom den gröna rörelsen i Finland pågick i mitten av 1980-talet en debatt om hur rörelsen borde organisera sig. På sommaren 1986 väckte publicisten och fiskarbonden Pentti Linkolas (1932–2020) förslag till program för rörelsen debatt. Finlands ledande borgerliga veckotidning *Suomen Kuvalehti* gjorde då denna intervju med von Wright om Linkolas förslag. För läsare av i dag kan intervjun påminna om att det apokalyptiska perspektiv på miljöproblemen som i offentligheten nu ofta förknippas med rörelsen för klimaträttvisa präglade mycket av debatten om den ekologiska krisen redan på 1980-talet. Intervjun introducerades med orden:

De tankar som von Wright lagt fram i en intervju i *Suomen Kuvalehti* (SK 23/86) angående den teknokratiska kulturens grundvalar och denna kulturs framtid, som ter sig som en återvändsgränd, har rönt ovanligt stor genklang och förblivit

aktuella i synnerhet inom den gröna rörelsen. När vår tidning bad akademiledamoten von Wright utvärdera fiskaren Pentti Linkolas programförklaring [intervjun publicerades 19.9], visade det sig att von Wright redan på sensommaren hade hunnit bekanta sig med programmet som gått från hand till hand. Linkola har gett ut programmet, som är drygt 60 sidor långt och omfattar 20 punkter, på eget förlag i 2 000 exemplar.

I sitt program säger Linkola att de ”fruktansvärt” brådslande uppgifter som den gröna rörelsen står inför i sin kamp för ”livets bevarande” på jorden, verkar tala ”till och med för våld mot material och personer”, men han tillstår att majoriteten av den gröna rörelsen avsäger sig bruket av våld och strävar efter att ”förändra samhället inifrån med det parlamentariska systemets medel” (programmet citerat ur Linkola & Soininvaara 1987, s. 125, övers. JB och TW). Linkola lämnar öppet om han själv är beredd att ta till våld eller om han uppmanar till våld, men han understryker att det i det ”gröna överlevnadssamhället” som han förespråkar inte finns något utrymme för att ”leka med individuella friheter”. Detta samhälle, skriver Linkola, slår ”entydigt fast att drömmen om individens frihet i sig är destruktiv, den är en giftig blomma”. ”Det gröna rikets ledning består av en hierarkiskt organiserad personal som kompletterar och byter ut sig själv” och som ”inte är parlamentariskt ansvarig”, utan ”rigoröst” rättar sig efter ”överlevnadslärens principer”, vilka har ställningen av ett slags ”statsreligion” som ”ritualmässigt studeras och inpräntas från generation till generation” (Linkola & Soininvaara, s. 158–159).

Det är lätt att hålla med von Wrights bedömning i den intervju som återges här att programmet – som enligt Linkola bara var ett ”försiktigt första utkast” och senare ”torde ersättas av ett radikalare program” (Linkola & Soininvaara, s. 127) – är otjänligt. Däremot väcker det frågor att von Wright inte uttryckligen tar avstånd från den starkt ekofascistiska tendensen i Linkolas program utan relativiserar den genom en jämförelse med det som kallats industrisamhällets ”mjuka fascism”. Överlag är von Wright i sina skrifter sparsam vad gäller kommentarer om maktfördelning och demokrati, vilket han själv i en intervju mot slutet av sitt liv noterar som en brist: frågan om demokratin och dess samtida kris är en mycket viktig fråga,

”som jag har talat mycket litet om och kanske alltför litet har reflekterat över” (”Käsitteet ja ilmiöt”, 2000, s. 19, övers. JB). När von Wright berör demokratifrågan är det oftast, liksom i intervjun om Linkola här nedan, i resignerad ton, som i en intervju från 1995: ”Demokratin är nog ett begrepp som lever i en svår kris. Jag har svårt att tro att demokratin av det slag som länge funnits i våra nordiska länder skulle ha en god chans i den värld som uppstår. Den blir så till den grad beroende av centralisering och teknik, att folkligt medbestämmande annat än på ett lokalt plan – vilket ju i och för sig är bra – blir mycket illusoriskt” (”Om framtiden, historien, demokratin och Europa”, 1995, s. 99). Eller som han uttryckte det 1986: ”Det är tänkbart, att det industriella och teknifierade samhällets komplikationer är så stora, att demokratiskt deltagande i de offentliga beslutsprocesserna i längden *måste* urarta till en tom formalitet av antingen instämmande eller protest inför obegripliga alternativ” (VF, s. 84).

Mottagandet som kommit Linkolas manifest till del har varit en besvikelse för mig, programmet har bara rönt spott och spe. Flera skrivelser om det som jag läst kan snarast betecknas som nidskrifter.

Detta visar på vilken låg nivå den offentliga debatten befinner sig. Men framför allt är det en skrämmande påminnelse om den totala aningslöshet och bristande vilja till förståelse som i allmänhet präglar förhållningssättet hos oss i frågor som gäller mänsklighetens framtid i något som helst längre perspektiv.

Att Linkolas text fick ett så ogynnsamt mottagande berodde nog delvis på skribenten själv. Den är skriven som ett politiskt handlingsprogram. Som sådant är det emellertid otjänligt.

Det är omöjligt att tänka sig att de organ som svarar för samhällsutvecklingen, till exempel riksdagen, skulle börja förverkliga en enda av de konkreta målsättningsarna som skisseras upp i hans ”program”.

Om någon politisk rörelse eller något parti skulle ställa sig bakom det, skulle den grupperingen göra sig en björntjänst.

Men det finns emellertid ett annat sätt att läsa hans program. Man kan läsa det som ett slags utopi, eller ett framtidsscenario. Som en beskrivning av hur man tvingats omorganisera det finska samhället under en tid av stora och chockartade omvälvningar, för att det alls skulle vara möjligt att överleva.

Om man betraktar manifestet som en sådan vision, kommer allvaret i Linkolas budskap bättre till sin rätt.

Jag ska försöka förklara närmare vad jag menar. Men för att kunna göra det, är det först nödvändigt att reda ut några begrepp.

Linkolas Finland som avundsvärd idyll?

Med en ekokatastrof förstår jag en obalans i biosfären som innebär att människans överlevnad som art antingen omöjliggörs helt och hållet, eller omöjliggörs om inte människorna radikalt ändrar sina levnadsvanor.

Det förstnämnda alternativet kunde kallas en fullständig, och det andra en partiell ekokatastrof. Jag är inte säker på huruvida min definition till alla delar motsvarar Linkolas uppfattning.

Låt oss säga att ekokatastrofen (redan) har inträffat. Det innebär emellertid inte nödvändigtvis att människor i allmänhet skulle inse att deras överlevnadsvillkor hotas och att de är tvungna att ändra sitt levnadssätt.

Det är möjligt att naturens jämvikt redan har rubbats på ett sätt som med en tvingande kraft men tillsvidare oförmärkt leder till ett permanent kristillstånd, allt medan mänskligheten fortsätter att leva som om ingenting hade hänt.

Låt oss i stället för ett ögonblick anta att katastrofen skulle inträffa så plötsligt att det inte kunde råda något tvivel om vad som hänt: miljontals människor dör i svält inom loppet av några få år, det världsomspännande nätverket för handel och kommunikation hotar falla samman, miljonhövdade arméer av arbetslösa sätter sig i rörelse och försätter de industrialiserade ländernas inre jämvikt ur balans, terrorismen breder ut sig allt mer och tidigare okända farsoter rasar.

Om allt detta skulle ramla över oss väldigt fort, vore vi av omständigheterna tvungna att radikalt ändra våra levnadsvanor och vårt sätt att sköta gemensamma angelägenheter i samhället.

Och i så fall skulle till och med den vision som Pentti Linkola manar fram kunna framstå som en optimal lösning, som räddar oss undan hotet om kaos och hela mänsklighetens undergång.

För en del av de värst drabbade nationerna skulle Linkolas Finland rentav kunna framstå som en idyll.

I kläm mellan två slags fascism

Jag ska inte gå in på enskilda detaljer i Linkolas program. Jag finner dem inte av större intresse, utan anser snarare att de vittnar om en viss brist på fantasi.

Tonen i dem förräder en viss hjälplöshet. Det verkar som om Linkola inte känner människan lika väl som han känner till skogens fåglar och ängens blommor, som han månar så mycket om. Och människan är naturligtvis mycket svårare att förstå sig på.

Två saker förtjänar likväl ett särskilt omnämnande. Linkolas framtidsvision har anklagats för att vara både inhuman och odemokratisk.

Men man kan fråga sig hur humant och demokratiskt vårt nuvarande konkurrens- och konsumtionssamhälle är, särskilt med tanke på dem som är arbetslösa eller annars lever i samhällets marginal?

Och bara den som är helt förblindad kan undgå att se hur vår västerländska demokrati hotar omvandlas till en tom formalitet, en kuliss, bakom vilken den teknokratiska och industriella maktapparaten lever sitt eget autonoma liv, allt närmare ekokatastrofens strömvirvlar.

Linkolas program har kallats "ekofascism". Många sociologer och samhällskritiker talar däremot om industrisamhällets "mjuka fascism".

Det är ingalunda självklart vilket slags fascism – om man nu vill använda sig av det ordet – som i dagsläget utgör en större fara, och vilket slag som är svårare att tolerera i ett längre tidsperspektiv.

Jag sade tidigare att man kan läsa Linkolas program som en utopi om tiden efter en plötslig ekokatastrof.

Tillsvidare är en sådan katastrof bara ett fantasi-foster. Man kan fråga sig om en ekokatastrof i den meningen alls har inträffat?

Svaret på den frågan är till stora delar rena spekulationer. Folk undviker instinktivt att ta obehagliga alternativ på allvar, innan dessa har besannats.

Om man resonerar helt kallt, verkar det trots allt som om en ekokatastrof, ifall den inte redan är ett faktum, ändå är något vi lever på randen av.

Vi kan trots allt i allmänhet förhålla oss rationellt till katastrofer som plötsligt förändrar våra livsvillkor. Ett bra exempel på detta är vår egen efterkrigstida historia.

Finland hade förlorat kriget. Över en tiondel av landets invånare hade mist sina hem. De måste få nya utkomstmöjligheter och delvis kompenseras för sin förlorade egendom. Samtidigt måste Finland betala ett tungt krigsskadestånd till segrarmakterna.

Jag minns tydligt hur flera ”experter” ansåg det omöjligt för oss att klara av de förestående uppgifterna. Men vårt folk, som var dödstrött, ville leva vidare – och det omöjliga visade sig trots allt möjligt att åstadkomma.

Måhända skulle motsvarade underverk inträffa, om vi klart insåg vad allt en ekokatastrof nödvändigtvis för med sig.

En plötsligt påkommen ekokatastrof är naturligtvis möjlig, till exempel till följd av ett kärnvapenkrig. Men lika sannolikt, eller kanske än mer sannolikt, är att den sakta smyger sig på.

Det är det värsta alternativet. Då inser folk aldrig klart att de befinner sig i en nödsituation, utan olyckorna som inträffar på olika håll i världen betraktas som rent ”lokala”.

Hundratusentals människor dör – långt borta i Afrika. Tusentals dör av ett giftutsläpp från en illa byggd fabrik – i Indien. Ett kärnkraftverk ”exploderar” – i Ukraina. Också det är långt ifrån oss. Eller är det så?

Det bedrägliga med en sakta smygande storkatastrof är att man lätt missar helhetsbilden, och inte inser att det handlar om något som drabbar oss alla.¹²⁸

Innan vi förmår skrida till handling för att svara på det framsmygande hotet, behövs det emellertid en attitydförändring. Detta är en psykologisk nödvändighet, oavsett om tiden räcker till för att införskaffa den nya beredskap som krävs eller ej.

Kravet gäller var och en – närmast i egenskap av konsument – men i all synnerhet dem som fostrar den kommande generationen, sköter offentliga uppdrag eller som i egenskap av beslutsfattare ansvarar för den framtid som byggs upp som bäst.

Att läsa Pentti Linkolas manifest som en utopi ger inga anvisningar om hur bygget ska genomföras, men ger kanske en föreställning om vidden av de förestående förändringarna och om hur radikala dessa kan tänkas bli.

Därför hoppas jag att många kommer att läsa hans program, men utan att för den skull haka upp sig på detaljer, eller i alltför hög grad läsa det som fan läser bibeln, utan så som en reflekterande varelse alltid bör läsa.

Hatets kraft blir störst. Om Kuwaitkriget och FN:s roll

Kommentar

Publicerad som "Hatets kraft blir störst. G H von Wright om FN och kriget" i *Dagens Nyheter* 29.1.1991 (övers. Kristina Rotkirch). von Wright skrev ursprungligen debattartikeln på finska och den publicerades som "Yhdistyneet Kansakunnat ja Persianlahden sota" i *Uusi Suomi* 27.1.1991. –Redaktionen på *Dagens Nyheter* presenterade von Wright som "Internatio-

128 Jfr von Wrights resonemang om den långsamt smygande karaktären hos stora kulturförändringar som "västerlandets undergång" eller ett slut för det "moderna projektet" i "Slutord", 1995, senare i denna avdelning.

nellt uppmärksammas finländsk filosof som bl.a. arbetat med överlevnadsfrågor. Hans senaste bok heter 'Vetenskapen och förnuftet'. Det handlar alltså här om det första USA-ledda kriget mot Saddam Husseins Irak 1991, av USA:s dåvarande president George Bush den äldre karakteriserat som ett krig för att befästa en "ny världsordning". von Wright återkom till kriget senare samma år i en längre analys, omtryckt i *Myten om framsteget* 1993 under rubriken "Vetenskap, industri och rättfärdighet" (MF, s. 127–133). Där utvecklar han den kritik av FN:s roll och krigets sannolika följder som först formulerades i debattartikeln. Som den senare rubriken visar uppfattar von Wright inte kriget som en isolerad företeelse eller primärt som en politisk och statsrättslig fråga, och inte heller som början på någon ny världsordning, utan tvärtom som ett ytterligare bekräftande av en redan existerande ordning, "vetenskapens och industrins världsordning" dominerad av "multinationella finans-, handels- och industriföretag som verkar i skydd av den politiska och militära makten". Som han skriver i den senare texten: "den 'fred' och den 'ordning' som skall bevaras är ett status quo som definieras av den industrialiserade världens livsstil och livsideal [vilkas] lämplighet för människan blir alltmera tvivelaktig" (MF, s. 128, 133).

En stor tragedi i samband med krigets utbrott är enligt min mening den roll som Förenta nationerna har spelat kanske delvis mot sin goda vilja.

I stället för att FN skulle ha inväntat verkningarna av de sanktioner mot Irak som det själv hade bestämt och rekommenderat kom FN att för tidigt välsigna att medlemsländerna grep till medel vilkas bruk kommer att bli oanat förödande och vilkas följder är oförutsägbara. Ett knappt halvår var en alltför kort tid för politiska kursändringar i ett land där den allmänna opinionens inverkan på landets ledning är praktiskt taget obefintlig. Endast uppenbar materiell nöd och oroligheter bland folket kan förändra situationen i ett sådant land. Därför kan man inte undgå tanken att FN:s beslut var oklokt och att det påverkades av den otålighet som uppstått dels genom USA:s rustningspåfrestningar, dels

genom att de klimatiska betingelserna höll på att bli ohållbara. Man hade inte längre råd att vänta.

Det är att frukta att FN genom sitt förtidiga ställningstagande tillfogat sin egen auktoritet och sin framtida trovärdighet som garant för mellanfolklig rättvisa och fred ett hårt slag. Det kan bli svårt för FN att hämta sig efter ett sådant slag, till och med omöjligt. Man kan nämligen också säga att det skedda blottat en svaghet som döljer sig i själva organisationens struktur, det vill säga att FN i en ytterligt tillspetsad situation antingen är dömt till maktlöshet eller till att verka som ett redskap för stormakterna.

Man kan inte ens föreställa sig att FN skulle ha uppmanat sina medlemsländer att gripa till vapen mot Sovjetunionen på grund av invasionen i Afghanistan eller mot USA när det skickade sina trupper till Panama. Sådant kan ske bara när parter i konflikten är små stater som råkar vara av strategisk eller ekonomisk betydelse för stormakterna. Härvidlag utgör staterna i Mellanöstern skolexempel. Eftersom läget är sådant, borde man för fredens skull ha förhållit sig ytterst försiktig till att blanda in utomstående militära krafter i detta områdes interna strider.

Eftersom det inte gick så, gav FN ofrivilligt sin välsignelse åt vissa medlemsländer att i namn av dess egna ideala demokrati, frihet och mänskliga rättigheter, föra ett krig vars egentliga bevekelsegrunder är maktpolitikens hårda realiteter och inte humanitetens höga ideal. Den situation som nu uppstått för tankarna till vårt årtusendes begynnelsestider, då påvarna välsignade korstågen till Det heliga landet mot de otrogna – företag av vilka många närmast var riktiga rövartåg. Också i andra avseenden påminner världsläget om forna sekels strider om det dåtida världsherraväldet mellan det kristna Västerlandet och den muslimska Östern. Likväl med den skillnaden att den västlige guden fått Mammons drag, och att det nu inte gällt att erövra Den heliga graven utan att trygga oljetillförseln. Den forna kampen ledde inte till seger för någondera parten – och så kan det gå också nu.

Kriget har blivit ett lögnernas krig i vars förvirring bara den som bedrar sig själv tror sig kunna skilja svart från vitt. Saddam Hussein är övertygad om att Allah väl-signar hans vapen och garanterar de otrognas undergång. Bush försäkrar att saken inte gäller oljans utan frihetens pris. Ingendera talar sanning.

Oberoende av om kriget blir kort eller långt är ett säkert: kriget har försatt i full brand ett hat som länge har kyttat mellan två världar: den industrialiserade västvärlden och muslimernas trossamfund på tre fjärdedels miljard människor. Hatets kraft kommer att sträcka sig utöver nuets materiella förstörelse och direkta mänskliga lidande och förgifta sinnena långt in i framtiden.

I det lögnernas rike där vi nu lever känns det blåögt och fåfängt att tala försoningens och kärlekens språk. Vi får bara hoppas att det som i världen är gott, vackert och sant kan övervintra och vakna till nytt liv när mänsklighetens ansikte någon gång blir mänskligare.

Europa – hönan som lägger guldägget?

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Att välja väg. Finlands roll i Europa* (red. Marianne Carlsson et al., 1991), s. 11–17. – Ett stort debattämne i alla nordiska länder i början av 1990-talet var frågan om förhållandet till Europeiska gemenskaperna, eller från 1993 Europeiska unionen. En av oss (Thomas Wallgren) var då engagerad i kampanjen ”Ja till världen – Nej till EU” och blev via *Hufvudstadsbladets* chefredaktör Jan-Magnus Jansson, von Wrights vän från kretsen kring *Nya Argus*, kontaktperson för ett från Sverige initierat upprop av intellektuella som argumenterade för ett Nej i folkomröstningen 1994. I Sverige hade bland annat Astrid Lindgren och von Wrights goda vän Olof Lagercrantz (jfr ML, s. 197–198) redan skrivit på. Wallgrens redogörelse:

Det kändes naturligt att jag ombads kontakta von Wright och Tove Jansson, men resultat blev klen. Jag minns att von Wright, när vi träffades på filosofiska institutionen där vi då

båda arbetade, i nästan ursäktande ton sa att han efter tvekan måste tacka nej. En orsak var att han sa sig inte helt ha gett upp sin ungdoms idealistiska förhoppningar om att Europas enande kunde föra något gott med sig (den unge von Wrights paneuropeiska entusiasm uttrycks, med annorlunda politiska förtecken, bland annat i "Betraktelser om Europa" från 1941, i avdelning III).

I den essä som vi publicerar här kommer von Wrights vacklande syn på EG till uttryck i spänningen mellan inledningens explicita avhållande från ett ställningstagande i frågan om Finlands medlemskap och rekommendationen i näst sista stycket att "det kan vara bättre att söka sig innanför". Inte långt senare tog von Wright i ett kort inlägg i den ledande finska dagstidningen *Helsingin Sanomat* tydlig ställning *mot* förslaget att lämna in en ansökan om EG-medlemskap ("Suomen erikoisedut ovat kevytmielistä toiveajattelua", 12.1.1992). von Wright avslutar inlägget med slutsatsen: "det vore därför ett oklokt äventyr att bygga vår säkerhet på EG" (övers. TW). Det här ställningstagandet kan ha påverkats av Jan-Magnus Jansson, vars kraftfulla engagemang mot medlemskapet i huvudsak stödde sig just på säkerhetspolitiska argument (se t.ex. Jansson 2002). Efter folkomröstningen diskuterade von Wright sin inställning till EU i en intervju 1995, där han säger:

Jag har ju inte blandat mig i debatten. Jag skrev för några år sedan en artikel som heter *Europa, hönan som lägger guldägget?* [...] Jag tycker själv det är en hygglig artikel med intressanta analogier med det förflutna. Men i den sedermera aktualiserade debatten har jag, med undantag för något enda uttalande i *Helsingin Sanomat*, inte velat delta. Man har nog försökt aktivera mig och just från nejsidan, men det har jag inte gått med på. Detta har en bestämd orsak som jag gärna vill förklara. Saken gällde i den här omröstningen, här och i Sverige, om man tror att det är bättre för ens land att ansluta sig till EU eller att stå utanför. Det var frågeställningen. Och på den frågan kan man svara ja eller nej alldeles oberoende av vad man anser om EU. Man kan hata EU och ändå svara ja på frågan. Så frågan var inte: tycker ni om EU eller inte. En sån fråga kan man inte göra till föremål för en folkomröstning, det

är ungefär som att fråga om man tycker mera om Pepsicola eller Cocacola. I den här frågeställningen kunde jag inte – kan i den dag som är inte – make up my mind. *Jag vet inte* om det är bättre för Finland att stå utanför eller att ansluta sig. Därför röstade jag *blankt*, varken ja eller nej. ("Om framtiden, historien, demokratin och Europa", 1995, s. 97–98)

Det är inte min mening att göra förutsägelser, hur det kommer att gå – än mindre att ge råd om vad som borde göras. Jag vill bara försöka förstå innebörden i de förändringar, som nu sker i vår världsdel och som troligen är ännu mera genomgripande än den omstrukturering av Europas politiska karta, som inträffade efter det första och efter det andra världskriget. Det är obestridligt, att de också kommer att inverka djupt på livet i framtidens Finland. "Nolens – volens" blir det så. Jag vet inte, om det är klokare att försiktigt söka hålla sig på sidan (nolens) eller att aktivt anpassa sig till pågående förändringar (volens). Mitt förtroende är minimalt för deras visdom, som nu entusiastiskt ropar "Europa" i tron – så ser det i varje fall ut – att detta bara är ett nytt namn på hönan, som värper guldägget, och ingenting annat. Men så är det inte.

*

Ett av tidens slagord är "internationalisering". Använt i Europadebatten är det missvisande. Den nya ordning, som håller på att uppstå och varpå EG är ett exempel, är inte en *mellanstatlig* utan en *trans- eller överstatlig* ordning. Dess parter är existerande nationalstater. I bakgrunden finns emellertid organisationer, som sedan länge opererat över statsgränserna och i vilkas intresse det ligger att avskaffa de begränsningar och släta ut de olikheter i fråga om arbetets, handelns och varuproduktionens villkor, som skiljer de interna marknaderna från varandra. Dessa bakgrundskrafter får sin styrka från den teknologiska utvecklingen, av vars frukter också de enskilda staterna vill få del. Men detta kan bara ske till priset av inskränkningar i deras traditionella suve-

ränitet och underkastelse under beslut, som inte med nödvändighet sammanfaller med deras eget självförstådda intresse. Sålunda inleds en process, som inte oävet kan beskrivas som nationalstaternas erodering och kanhända slutliga försvinnande från Europas politiska karta. Men detta sker naturligtvis inte i en "händning", utan måste ses i generationers perspektiv.

Nationalstaternas förvittrande strider på intet vis mot de allt mera högljudda krav på självbestämmanderätt, som nationella minoriteter i dagens Europa ställer. Den senare företeelsen är tvärtom en följd av den förra. Samtidigt som nationalstaterna försvagas under trycket av integrativa ekonomiska, militära och politiska krafter, naggas deras territorier i kanten av folkgrupper, som vill värna sitt språk och sin kultur och ofta också ekonomiska särintressen. Få s.k. nationalstater är nationellt enhetliga. Några, såsom Spanien och Storbritannien, är tvärtom extremt oenhetliga. Benämningen "territorialstat" är därför på det hela taget att föredra framom "nationalstat".

Också om de existerande statsbildningarna småningom "fusioneras" inom EG:s ram, kommer nationaliteterna att fortbestå och svara för en regional karta, som är långt mera brokig än den nuvarande politiska. Regionernas relativa "vikt" inom enheten kommer också att starkt variera beroende dels på folkmängd, dels på geografiskt läge. Den tyska regionen, till vilken också kan räknas Österrike och delar av Schweiz, är både den folkrikaste och den mest centralt belägna. Detta faktum kan inte undgå att starkt påverka den framtida utvecklingen i Europa. Det skulle inte förvåna, om andra regioner skulle komma att känna sig utstötta eller förtryckta. Detta i sin tur kan ge ökad slagkraft åt ett av tidens värsta gissel, terrorismen. (Tänk på ETA eller IRA!) Däremot har jag svårt att tro, att nationell splittring inom överskådlig framtid skulle äventyra sammanhållningen av den struktur, som nu är i vardande.

Strukturen hålls samman av övergripande ekonomiska intressen, som *i stort sett* också sammanfaller med de nationella intressena. Detta skapar i sin tur ett

övergripande militärt intresse till skydd för de ekonomiska. Ju oroligare världen utanför EG blir, desto mera markerad blir EG:s roll som militärmakt. Det är blåögt att tro, att strategiskt viktiga regioner skulle kunna hävda en egen vilja att stå utanför eventuella väpnade konflikter med EG:s omvärld.

Man har anledning att fråga, hur en transnationell ordning i Europa kommer att påverka de tidigare nationalstaternas omsorg om det egna huset. Två områden av det sociala livet ställs inför problem. Det ena är skyddet av den fysiska miljön. Det andra är omsorgen om enskilda människors trevnad och trygghet. En "medborgare" i EG har inte automatiskt samma privilegierade status, som hon eller han åtnjuter i de medlemsländer, vars utveckling väglets av idén om en s.k. välfärdsstat med dess blandning av ekonomisk frihet och statlig reglering.

En transnationell ordning, som hålls samman av industriella och teknologiska intressen, är naturligtvis inte oförenlig med välfärdsinstitutioner. Men det ligger nära till hands att uppfatta också dem som former av ekonomisk företagsamhet. Här kommer ett annat av tidens slagord in i bilden: "privatisering". Skolor och utbildning, sjukhus och åldringsvård, publika samfärdsmedel, massmediernas utbud av nyheter och underhållning, posten, kanske också polis och fängelser – alla tjänster (service), som en välfärdsstat i högre eller lägre grad kan erbjuda sina medborgare tack vare uppbörd av skatter, skall kunna köpas från konkurrerande företag. För att kunna fungera effektivt måste företagen vara ekonomiskt lönsamma. Naturligtvis föreställer sig ingen, att en total privatisering av de nämnda institutionerna skulle ske inom överskådlig tid, om någonsin. Men tendensen går omisskännligt i en för "välfärdsstaten" kritisk riktning – också i länder utanför EG-området.

Onekligen kan en privatisering i enskilda fall vara helt förnuftig. Servicen blir smidigare och mera effektiv. Men det är också givet, att en sådan utveckling bäddar för ökade klyftor i samhället. Den rike får det bättre, den fattige svårare. Osäkerheten för den handikappade eller

utslagne ökar. Detta är ingen "skräckmålning", utan en realitet som man måste räkna med.

Ett annat problematiskt kapitel är miljövärden. Inom en transnationell ordning av det slag, som EG förefaller att utvecklas mot, blir värnandet av miljön och värden av resurser beroende av industriernas "välförstådda egetintresse". Satsningen på miljön blir en kostnads-kalkyl. Det är klart, att ingen industri vill undergräva villkoren för sin egen existens. Men det ligger också i sakens natur, att man inte gör stora uppoffringar för att tillmötesgå andra än ekonomiska rationalitetskrav. Att överlämna miljövärden åt industrin kan därför i likhet med välfärdens "privatisering" leda till ökade motsättningar mellan olika behov och intressen inom samhällena.

En övernationell ordning i Europa är inte en nyhet i historien. Den fanns under medeltiden. Då var den i första hand en religiös intressegemenskap organiserad i en katolsk "allmännelig" kyrka. Rom var den tidens Bryssel. Feodalismen kan ses som en form av "privatisering" av de samhällseliga funktionerna. Länsherrar med vidsträckta ekonomiska, judiciella och militära befogenheter kunde styra och ställa inom regioner med mer eller mindre lös anknytning till territoriellt vagt definierade centralmakter. Tendenser till "transnationell" ekonomisk organisation fanns också. Det bästa exemplet är Hansan. Begreppet upplever som känt en renässans i våra dagar.

I dessa jämförelser skall man inte inlägga något värdeomdöme. Medeltiden var inte så "mörk", som den länge ansetts ha varit särskilt i länder, som senare bröt sig ut ur den katolska kyrkokretsen. Jämförelsen är, tror jag, nyttig för försök att förstå den stora omstrukturering, som nu är i gång i Europa.

*

Den bild av utvecklingen, som man tycker sig kunna extrapolera från några årtiondens långsamt fortskridande tendenser, har på senaste tid antagit turbulenta och förvirrande drag.

Jag nämnde redan den rubbning av balansen inom gemenskapen, som uppkomsten av den tyska storregionen med all sannolikhet medför. Allvarligare är likväl det som håller på att ske utanför EG-området i öster som en följd av de sovjetiska satellitstaternas frigörelse och själva Sovjetunionens fortskridande sönderfall. (När man säger så, måste man likväl göra reservationen, att unionens kohesion kan visa sig vara starkare än vad den nu förefaller att vara – och likaså att sönderfallet kan bli oförutsebart kaotiskt.)¹²⁹

Det är begripligt, att de länder i Centraleuropa och i Baltikum, som frigjorts eller försöker frigöra sig från Sovjet, i första hand vill återgå till sin tidigare status som självständiga nationalstater. Men det är säkert inte oväsentligt med tanke på framtiden, att denna status skapades efter det första världskriget och var av *kort* varaktighet. Men undantag av Tjeckoslovakien kan ingen av de nya (eller återuppstående) staterna sägas ha varit en stabil demokrati. Mellan några bestod gränskonflikter och inom andra äventyrades den nationella sammanhållningen av interna etniska motsättningar.

Tidigare hade en huvuddel av detta brokiga folkhav hållits samman inom den habsburgska dubbelmonarkins ram. Denna var i sitt slag en transnationell konstruktion. När den raserades, tedde den sig som en föråldrad kvarleva från ett Europa före nationalstaternas tidevarv. Ingen drömmer om dess återupprättande i form av en habsburgsk restauration. Men ingen som på senare år rest eller har bekanta och vänner i de centraleuropeiska länderna från Östersjön till Adria har kunnat undgå att märka en diffus romantisering av en tid, då de var delar av samma rike. Stämningen vädrar man t.o.m. i nordöstra Italien. Jag tror inte det är en längtan tillbaka till en förfluten era så mycket som en aning om svårigheten för dessa länder att leva upp till nationalstatens liberaldemokratiska och parlamenta-

129 Detta skrevs någon gång under 1991. Efter en sönderfallsprocess som innefattade en misslyckad militärkupp i augusti, upplöstes Sovjetunionen slutgiltigt 31.12.1991 i 15 självständiga stater.

riska ideal. Därför är det inte onaturligt att tänka, att den transnationella ordning, som nu håller på att uppstå i västra Europa skall spinna sitt nät också över randområdet österut. I varje fall måste en sådan tanke te sig attraktiv för många.

Också om en sådan integrationsprocess snart inleds, kommer den ekonomiska ojämlikheten mellan kärnan av EG-länder och dessa randområden att fortvara under en lång tid. Utjämnningen kan inte ske smärtfritt. (Processen pågår som bäst i miniatyr, när de två f.d. tyska staterna smälter samman; kanske kan ett studium av den ge nyttiga fingervisningar för framtiden.) Samtidigt öppnas lockande möjligheter för västeuropeisk och amerikansk ekonomisk expansionism. Man kan en smula tillspetsat säga, att Centraleuropa står inför en förvandling från sovjetisk satellit till europeisk koloni. Ingendera status är odelat avundsvärd.

Man har intrycket, att i de frigjorda områdena närs överdrivna förväntningar om en snabb övergång till materiellt bättre villkor. "Marknadsekonomi" har blivit ett annat magiskt lösenord. Man glömmer då, att det välstånd, som uppnåtts i västvärlden inte är ett resultat av en avreglerad laissez faire politik à la Thatcher och Reagan, utan av ett långsamt uppbyggande av de välfärdssamhällen, i vilkas tillkomst socialdemokratien varit den starkaste politiska kraften. Man längtar i öst efter ett tillstånd, som rått i väst, i den falska tron, att medlet till målet skall vara en ekonomisk politik, som i själva verket nu hotar att undergräva tryggheten och välmågan i våra demokratier.

*

I väntan på vad som skall hända, kunde man kalla Central-europas randstater en "förgård" till EG. Faller Sovjetunionen fullständigt samman, kan också stora områden i Östeuropa – t.ex. Ukraina – komma att räknas dit. Men utanför förgården ligger ett ofantligt mycket större territorium, Ryssland. (Dess gräns i öster går inte vid Ural, som många tycks tro, utan vid Berings sund.) Rysslands framtid är vad man brukar kalla en "ödesfråga",

inte minst för oss i Finland. Vi måste räkna med att läget i Ryssland kommer att mycket skilja sig från situationen i de frigjorda områdena. De måste, alla svårigheter till trots, uppleva sin nya status som en stor lättnad och ett hopp om en ljusare framtid. I Ryssland kan det knappast vara så. Snarare kommer imperiets sönderfall att bli ett ofantligt trauma, en källa till nationell förödmjukelse och därmed också till en stark och aggressiv nationalism – kanske med inslag av fundamentalism liknande den i den muslimska världen. ”Imperiet” var inte en skapelse av bolsjevikerna utan av de ryska tsarerna sedan slutet av 1500-talet. Sovjetunionen nådde i själva verket aldrig tsarrikets omfång före 1917. (Dit hörde ju bl.a. Finland – inte att förglömma.)

Rysslands svaghet är dess relativa folkfattigdom i förhållande till den enorma utsträckningen. Jag kan föreställa mig, att expansionslystna grannar från olika väderstreck kastar blickar på de stora naturtillgångar som landet förmodas hysa, särskilt bortom Ural.

Med dessa perspektiv för ögonen ter det sig blåögt att tro, att konflikternas tid mellan väst och öst är förbi. ”Det kalla kriget är slut” har man hört glatt förkunnas. Men det kalla kriget var inte något krig, utan tvärtom en *fred* – den kanske längsta Europa någonsin åtnjutit – ehuru en fred byggd på terrorbalansens riskfyllda grund. I stället har vi nu ett instabilt tillstånd med oförutsebara överraskningsmoment. Det blir inga sötebrödsdagar för pacifism och nedrustning såsom en och annan kanske trott. Tvärtom kommer EG:s profil som militärmakt att framhävas i samma mån som Europa blir stort och kaxigt och dess enskilda länder inte som förr kan basera sin säkerhet på deras transatlantiska storebrors vilja att beskydda dem.

*

EG är bara en av tre industriellt-teknologiska stormakter. De två andra är Förenta staterna och Japan. (I ett längre tidsperspektiv kan den sistnämnda tänkas växa ut till en östasiatisk-oceanisk gemenskap.) De tre områdena är inte slutna världar i förhållande till varandra.

Den industriella och teknologiska utveckling, som är den starkaste drivkraften för den överstatliga utvecklingen i Europa (EG), är världsomspännande, global, och inte bunden till en viss del av världen. Men innan de tre stormakterna eventuellt uppgår i en högre enhet, kommer också konkurrensen mellan dem att vara hård – inte minst om ekonomiskt inflytande över den fattiga delen av världen.

I all sin fattigdom rymmer denna del av vår planet rikedomar, som är av vital betydelse för industrinationerna. Den viktigaste resursen för närvarande är oljan. För industriernas drift och produktion liksom för samfärdsel och transport spelar olja till ungefär nuvarande pris en enorm roll. Det är inte svårt att föreställa sig, vilket kaos skulle bli följden, om priset låt oss säga tio-dubblades. Tänkvärt är också, att oljan trots alla ännu outnyttjade reserver inom inte oöverskådlig framtid ohjälpligen tar slut.

Med tanke på det kärvare ekonomiska klimat, som troligen nu inträder, kan det vara bättre att söka sig innanför än att envist hålla sig utanför den skyddande mur, som EG sluter kring sina medlemsländer. Också om detta måste ske till priset av smärtsamma uppoffringar och tunga åtaganden, inte minst av säkerhetspolitisk art. Kanske har därför de enkla själar rätt, som tror på hönan som lägger guldägget – i varje fall så länge hönan kan näras på bekostnad av fattigdomen och eländet i de delar av världen, som sägs omfatta fyra femtedelar av jordens befolkning. Människorna där kan förstås få svälta ihjäl. Men det är inte alldeles säkert, att de inte en dag reser sig upp mot oss och utkräver en berättigad hämnd.

Jag skulle gärna till sist ha citerat Aleksandr Bloks berömda dikt "Skyterna". Men det får räcka med en uppmaning till de språkkunniga att läsa den själva.¹³⁰

130 Aleksandr Blok (1880–1921), rysk symbolistisk poet, skrev "Skyterna" i januari 1918 under första världskrigets slutskede då de europeiska stormakterna ännu allvarligt hotade den bolsjevistiska revolutionens seger. I den långa dikten ger Blok ryska revolutionen "asiatiska", "skytiska" drag; den är en störtflod av världshistorisk omdaning som

Marknadens mirakel och Antikrists bländverk. Apropå Selma Lagerlöfs roman

Kommentar

Ursprungligen publicerad som "Marknadens mirakel och Antikrists bländverk" i *Expressen* 7.8.1993. Samma text publicerades också i *Hufvudstadsbladet* 22.8.1993 med rubriken "Furst marknadskraft – den nya Antikrist". – Om textens bakgrund informeras läsarna: "Georg Henrik von Wright mottar i dag årets Selma Lagerlöfpris. Expressen kan här publicera det tal som han håller vid prisceremonin i Sunne, närmare bestämt i Gösta Berlings-salen på det hotell som bär Selma Lagerlöfs namn."

I talet ser vi en viktig sida av von Wrights liv, nämligen hans kärleksfulla inställning till skönlitteraturen. von Wrights stora

ställer det gamla Europa inför valet att samarbeta eller krossas. Dikten finns i svensk tolkning av Rafael Lindqvist (i Lindqvist 1924) och av Hans Björkegren (i Björkegren & Blomqvist 1989). – Oron över att Europa ska "uppslukas" av "främmande" folk och världsdelar är ett tema hos von Wright som består genom i övrigt växlande politiska konjunkturer, från "Betraktelser om Europa", 1941 (i avdelning III) till en passage från 1993, där han säger att han "allt oftare slagits av likheter mellan vår situation och det förfallande romerska världsríkets". Han hänvisar till historikern Arnold Toynbees tolkning att Rom dukade under för trycket från "det inre och det yttre proletariatet", och menar att ett "liknande dubbelt tryck upplever i dag de västliga industriländerna, särskilt de europeiska": "Vårt inre proletariat är de arbetslösa, fattiga och utslagna. Deras antal är redan oroväckande stort – men deras makt är fortfarande mycket ringa. En mera hotfylld framtidsbild erbjuder det yttre proletariatet: de islamiska folkmassorna i söder och sydost samt de slaviska i öster. De är vår civilisations parter och skyter. Man läse Aleksandr Bloks berömda dikt Skyterna. Den är värd att begrundas nu, när det rike som den ryska revolutionen födde, gått hädan och världen väntar på ett nytt" (AFSS, s. 332-333; jfr s. 17 där också Kinas uppgång nämns). Frågan om rysk och sovjetisk expansionism, inklusive frågan i vilken mening en sådan kan sägas existera, uppfattar von Wright mycket olika under olika perioder; jfr "Öst-Karelen och Norden", 1941, i avdelning III, med "Krigshotet, kapprustningen och fredsrörelsen", 1983, tidigare i denna avdelning. – Oron över Europas framtid paras under von Wrights senare år ofta med en känsla för det förmötta i att förvänta sig att Europas, eller västvärldens, dominerande position i världen borde eller kunde bestå. År 1994 beskriver han således Spengler som "oförminskat aktuell – inte så mycket i sin egenskap av undergångsprofet som på grund av sin insikt i våra kulturvärldens relativitet och det tvivelaktiga i vår självpåtagna roll som spridare av civilisationens ljus över hela jordklotet" (AFSS, s. 12).

uppskattning för Lagerlöfs författarskap kommer också till uttryck i jämförelsen av henne med den skriftställare som von Wright väl vid sidan av Wittgenstein mest beundrade, Dostojevskij (jfr Dostojevskij-essän från 1949 i AFSS, s. 83–134). Talet börjar med en personlig hågkomst och i slutet ger von Wright, med hjälp av Lagerlöf, värtaligt uttryck för den ”tragiska” syn på människans lott som var hans egen (jfr ”Slutord”, 1995, senare i denna avdelning). Huvuddelen av talet ägnas en diskussion om socialismens och den nordiska socialdemokratins fördelar och avigsidor, med utgångspunkt i Lagerlöfs roman. Det är ett ämne som von Wright kanske inte särskilt förknippas med, men han återkom upprepade gånger till det, till exempel i en intervju från mitten av 1970-talet där han kritiserar alternativlösheten i USA: ”Det finns ju inte ens någon socialdemokrati i USA! Landet är så fastlåst i ett kapitalistiskt system att man måste tvivla på om det kan anpassa sig till globala förändringar såsom tredje världens kris, befolkningsexplosionen och miljöförstörelsen – problem som svårigen kan bemästras inom ett system med renodlad fri företagsamhet. I denna alternativlöshet skulle jag se ett hot mot USA:s framtid” (”USA fastlåst i systemet”, 4.7.1976).

von Wrights uppfattning om det ekonomiska systemets relation till miljöproblemen och välståndets fördelning formades bland annat genom hans läsning av Marx under 1970-talet. von Wright var inte marxist i politisk eller dogmatisk mening men han ansåg att Marx gav de bästa verktygen för en förståelse av samhällsförändringens dynamik (jfr ”Om Marx och marxismen”, 1972–1978, i HL, s. 127–155; ML, s. 251, samt ”Mänsklighetens villkor”, 1980, tidigare i denna avdelning). Vad han fann särskilt viktigt var Marx fokus på den spänningsfyllda relationen och de förändringsalstrande konflikterna mellan ”produktivkrafterna” – ”man kunde säga samfundets tekniska nivå och materiella tillgångar” – och ”produktionsförhållandena”, alltså ”det nätverk av mänskliga relationer inom vilket produktionen försiggår” (HL, s. 142–143). Det som främst intresserar von Wright hos Marx är alltså inte klasskonflikten mellan arbete och kapital, exploatörer och exploaterade. Även om ”den utmaning som den industriella revolutionen i första hand ställde till samhället” var konflikten mellan ”herrar” och ”arbetare”, har denna konflikt, menar han, skjutits i bak-

grunden i takt med att miljöförstörelsen och naturresursernas ändlighet allt mer framstår som de centrala problemen. Vi står, skriver von Wright, inför ett nytt slags slavuppror där den "underkuvade naturen gör uppror mot sin herre, den vetenskapligt-teknologiska människan". Ur det här perspektivet är problemet inte spänningen mellan herrar och arbetare, utan snarare "är det nu solidariteten mellan de två grupperna som är olycksbådande" (VF, s. 77, 79). Solidariteten i fråga består i att arbetarrörelsen på det hela taget kritiklöst anammat "tillväxttänkandet som övergripande politisk ideologi", alltså den ideologi som också näringslivet liksom de flesta andra parterna i samhällsdebatten "med en papegojas tanklöshet" bekänner sig till – och som har drivit in samhället i den ekologiska krisen (MF, s. 9; VF, s. 130).

I talet vi återger här granskar von Wright denna problematik från en litet annorlunda synpunkt. Talet, liksom citatet om alternativlösheten i USA, visar också att von Wrights oro för "solidariteten" i tron på tillväxtens saliggörande verkan inte innebar någon kritik mot solidaritet mellan samhällsklasser som sådan. I en diskussion om sin äldre släkting Viktor Julius von Wrights insatser inom den tidiga arbetarrörelsen framhåller von Wright det således som positivt att, som han då bedömde det, antagonismen mellan arbetsgivare och arbetstagare "håller på att ersättas av ett gemensamt intresse för utbildning och kunnande såsom villkor för vårt folks materiella välbefinnande"; "Kanske en ny 'wrightiläisys' under devisen 'yrkeskunnighet och social trygghet' är det slag av politisk rörelse, som vårt finska samhälle nu skulle mest behöva" ("Om von Wrightarna på Haminanlax", 1999; jfr kommentaren till "Vi unga", 1939, i avdelning II).

I *Antikrists mirakler* berättar Selma Lagerlöf sägner om filosofen Empedokles:

Långt bort i forntiden bodde på Sicilien den store filosofen Empedokles. Han var den skönaste och fullkomligaste människa, så härlig och vis, att man ansåg, att han var en människobliven gud.

Empedokles ägde ett landställe på Etna, och en kväll gjorde han där en fest för sina vänner. Under festen talade han sådana ord, att de tillropade honom: "Du är en gud, Empedokles, du är en gud!"

Under natten tänkte Empedokles: Du har nu nått det högsta du kan finna på jorden. Nu bör du dö, innan motgång och svaghet gripa dig. Och han vandrade upp till Etnas topp och kastade sig ned i den brinnande kratern. "Då ingen finner mitt lik", tänkte han, "skall man säga, att jag blivit levande upptagen till gudarna." Men nästa morgon sökte honom hans vänner över hela villan och över hela berget. De kommo också upp till kratern, och där funno de vid kratermyrningen Empedokles sko. Och de förstodo, att Empedokles sökt döden i kratern för att bli räknad bland de odödliga.

Så långt Selma Lagerlöf. Nästan 2 400 år senare, närmare bestämt den 14 juni 1937, besteg en annan filosof Etna – inte med Selmas bok i sin hand men nog med hennes berättelse om Empedokles i tankarna. Det var en betydelsefull dag i hans liv: dagen för hans myndigblivande, och han hade anledning att övertänka sin bestämelse.¹³¹ Väl uppe vid krateranden kunde han blicka in i den sjudande lavakitteln, men också ner mot de balsamdoftande skogarna på bergets sluttning och ut över Medelhavets bländande blå. Han följde inte den andres exempel, utan tog vägen tillbaka till jorden och människorna; om det var för att han inte trodde sig kunna lura dem att han upptagits till gudarna eller för att han ansåg sig ännu ha något att göra för att visa sig värdig en så stor ära, må lämnas osagt. Bra var i varje fall hans beslut, ty i annat fall hade han inte varit i tillfälle att i dag i Sunne motta Selma Lagerlöfs litteraturpris.

Antikrists mirakler var inte mitt första möte med Selma – snarare blev det för nära sextio år mitt sista. Som barn hade jag hört *Nils Holgersson* läsas högt – en lektyr som jag av någon anledning inte särskilt uppskattade trots att jag själv gärna gav mig hän åt resefantasier.

131 Se bilden på s. 95.

I skolåldern eller som ung student läste jag *Gösta Berling* och *Jerusalem* och enstaka berättelser; läsningen av *Antikrists mirakler* hade något att göra med mina egna äventyr i ungdomen på den förtrollade ön i Medelhavet. Jag tror faktiskt det var den som gjorde det djupaste intrycket – kanske inte konstnärligt, men på grund av det problem den behandlar.

Selma Lagerlöf är inte vad man skulle kalla en ”problemdiktare”. Men det är inte rätt att i henne se bara en fantasifull och underhållande sagoberätterska. Inte bara människans eviga, utan också många av tidens problem och vändor är närvarande i hennes diktning. Och ingenstades är de insatta i ett så omfattande perspektiv som i *Antikrists mirakler*.

Det yttre skeendet i boken skildrar en konflikt mellan frambrytande progressiva krafter och konservativa bevarare av en feodal ordning, som söker sin legitimering i fördomar och religiös vidskeplighet. På idéernas plan är det en konflikt mellan socialism och religion, mellan ett rike av denna världen och en övervärldslig ordning, mellan Antikrist och Kristus.

Jag insåg knappast konfliktens ideologiska dimension vid min första läsning av Selma Lagerlöfs roman. Den som väckte mig till insikt var Dostojevskij, som kan sägas skildra samma idédrama i berättelsen om storinkvisitorn i *Bröderna Karamasov*. Jag vet inte om Lagerlöf kände till den och slagits av likheten. Hennes egen antydning om hur konflikten skall lösas är också en alldeles annan än Dostojevskijs. Gemensamt för båda är emellertid att de fattat att såväl kristendomen som socialismen har dubbla ansikten, parvis vända från varandra och mot varandra.

Antikrists mirakler har ett motto, som lyder: ”Då Antikrist kommer, skall han synas vara alldeles lik Kristus. Då skall stor nöd råda, och Antikrist skall gå från land till land och giva bröd åt de fattiga. Och han skall vinna många anhängare.”¹³²

132 Jfr en snarlik tanke i ”Försök till en efterskrift”, 1968, i avdelning V.

Mottot är taget från en siciliansk folksaga. Författarinnan tycks ha blivit uppmärksamgjord på den först i ett sent stadium av arbetet på romanen. I ett av de nyligen offentliggjorda breven till Sophie Elkan säger hon att legenden som hon "äntligen funnit" ger uttryck åt – jag citerar henne – "en förfärligt väldig tankegång emot den, som gör sådana brottslingar som Napoleon, Nero och Borgia till Jesu motsatser. Ingen kan vara farlig för Kristus annat än den, som liknar honom i godhet har legenden velat säga". "Det är eget", tillägger hon, "att den blivit så bortfuskad".

Denna dubbelhet ville jag hålla för en av den nyare historiens paradoxer. Alltifrån sitt första framträdande hos de franska utopisterna och i synnerhet efter det att Marx och Engels predikat sitt evangelium har den socialistiska rörelsen utmärkts av ett starkt antikristligt patos. I den apokalyptiska form som socialismen fick i Sovjetunionen och hos dess drabanter blev detta patos självt en "ateistisk religion", ett egendomligt slag av avgudadyrkan. Men också socialismens "revisionistiska", mera civiliserade variant, socialdemokratin, har markerat en frontställning mot kyrkan och religionen.

Ser man emellertid till socialismens etiska kärna, mera än till dess reformatoriska program, kan man inte undgå att se likheter med Kristi förkunnelse. Båda förkunnar ett kärleksbudskap om människovärde, om solidaritet med de fattiga och förtryckta, om befrielse från den diskriminering som har sin grund i ojämlika och orättvisa samhällsförhållanden. Bortser man från den kristna religionens transendentalism, dess hinsidesläror, blir likheterna ännu mera slående.

När man vänder kristendomens och socialismens janusansikten mot varandra måste man därför fråga om inte en försoning dem emellan är möjlig. I det monumentala slutkapitlet i Antikrists mirakler låter Selma Lagerlöf påven säga till kyrkans fanatiker att socialismen är en världsförnyande rörelse, som måste få ha sin gång genom tiden. Men påven säger också: "Vi skola föra honom till Kristus. Vi skola försona jord och himmel."

Jag vill tro att orden uttrycker Selma Lagerlöfs egen uppfattning – i varje fall vid tiden när hon skrev romanen. Socialismens ursprung, säger bokens huvudperson Donna Michaela, är ”tron på en lycklig jord”. På ett annat ställe heter det att socialismen är drömmen om en idyll. ”Det är en idyll om eget hem och glatt arbete, som var och en människa går och diktar på allt från sin barndom.”

Är inte detta drömmen om det svenska folkhemmet, som småningom skulle gå mot förverkligande? Per Albin Hanssons och Tage Erlanders Sverige var knappast ett socialistiskt land, fastän avundsjuka kritiker i nedsättande syfte ibland kallade det så. Sverige blev inte heller ett exempel på hur socialismen kunde föras tillbaka till Kristus. Men nog ett exempel på hur socialismen – så tyckte i varje fall många – kunde ges ett sant mänskligt ansikte i ett samhälle som förenade enskild företagsamhet med långtgående statlig försorg om sina medlemmars välbefinnande. Socialismens ideal, sålunda transformerat, blev vad vi kallar en välfärdsstat.

Men det fanns, som känt, också en annan socialism som hade ett allt annat än mänskligt ansikte. Den var också förmäten nog att kalla sig ”realsocialism”. Den led till slut en eländig bankrutt, försvann från historiens scen till synes definitivt. Åt det kan man glädja sig på deras vägnar, som förtrycktes så länge systemet bestod. Mera tvivelaktigt är det jubel som förändringen utlöste på håll, där man velat likställa den med en dödförklaring av socialismen som sådan. En fantasifull amerikan har väckt uppseende med att tala om ”historiens slut”, när alla spänningar mellan olika ideologier upphört.¹³³ Och på många håll i världen har man påbörjat en nedmontering av välfärdsstaten. Därmed förnekar man den socialdemokratiska arbetarrörelsens historiska insats.

Den antisocialistiska våg som nu svallar högt kommer säkert att avmattas. Men ett allvarligt problem kvarstår. Måste en utveckling av välfärdsstaten småningom leda

133 Francis Fukuyama, *Historiens slut och den sista människan* (1992).

till ett byråkratiskt förmyndarsamhälle med en överstor offentlig sektor och ett skattesystem som förkväver privata initiativ och kreativ verksamhet, som inte godkänns av centrala anslagsbeviljande och planerande myndigheter? Detta är vad välfärdsstatens kritiker i väst frukat – och därvid framhävt utvecklingen och det slutliga sammanbrottet i öst som varnande exempel.

I ett av socialdemokrati genomsyrat samhälle har man tyckt sig se början på ”the road to serfdom” för att använda titeln på en av den nya ideologins biblar.¹³⁴ Den omvända väg som man slagit in på går mot privatisering av samhällsfunktionerna och avreglering av restriktionerna på ekonomisk företagsamhet. Den personliga världsfurste som kallas ”marknadskrafterna” får allena bestämma.

Låt oss för ett ögonblick inte tvivla på denna furstes goda vilja gentemot människorna. Men låt oss fråga om han kanske är Antikrist i en ny gestalt. Antikrist i socialismens skepnad ville ge bröd åt människorna, bland annat genom att omgestalta rådande egendomsförhållanden mellan fattiga och rika. En ny Antikrist kanske tror att det skall bli ännu mera bröd för människorna, om envar får fritt baka sitt eget och överlämna åt privat-egoismens ”osynliga hand” att se till att i längden ingen blir utan. Vardera Antikrist frestar med det som Kristus själv avvisade med orden ”människan lever inte av bröd allena”. Vardera frestar också med den mirakulösa förändring som skall komma över jorden blott vi blint tror på det nya systemets välsignelsebringande kraft – det må sedan vara fråga om socialismens eller kapitalismens ”nya ekonomiska världsordning”.

Vad kan vi lära av de två skepnader i vilka Antikrist framträtt i vårt sekel? Kanske att drömmen om ett lyckorike, där lyckan mäts bara i materiella storheter, är en illusion. Försöken att förverkliga drömmen antingen klär en tvångströja på människan, som hennes begär efter

134 Den ledande nyliberala ekonomen och ideologen Friedrich von Hayeks (1899–1992) *The Road to Serfdom* (1944) utkom på svenska som *Vägen till träldom* redan samma år, och i ny svensk översättning 1996.

frihet inte kan fördrå, eller störtar henne i ett kaos, där bara den råa styrkan avgör hennes överlevnad. Antikrist kan inte göra underverk. Men han kan förvända synen hos dem som tror på honom. Jag misstänker att så skett med många av oss – kanske också, en aning, med Selma Lagerlöf, när hon tyckte sig se världsförnyaren komma ”utrustad med Kristi dygder”.

Vi moderna människor är kanske dömda av vår egen kulturutveckling att söka lyckan i ett rike som är allenast ”av denna världen”. Men vi kan komma till insikt, att materiell behovstillfredsställelse väl är ett nödvändigt men på intet vis tillräckligt villkor för vårt välbefinnande. Som enbart ”konsument” är den enskilda människan ”sig själv nog”. Hon är avskuren från den ömsesidighet som består i kärlek och vänskap, i omsorg om vår nästa, i delad glädje och delad sorg. Vi kallar dessa relationer ”mänskliga” och ser i dem uttryck för vårt ”sanna” jag eller väsen och deras frånvaro som något ”omänskligt”. Är det en överskattning av människonaturen? Kanske, reellt sett. Men det är också att bekänna sig till ett ideal, som ursprungligen uppfattats som en gudomlig ingivelse, en uppfordran att söka en andlighet som inte förkvävs av omsorgen om det materiella.

Säkert är emellertid att detta mänsklighetsideal aldrig skall uppnås på jorden. Godhet och ondska, lycka och lidande, kärlek och grymhet kommer att förbli människans ständiga följeslagare. Att acceptera denna dubbelhet i vår tillvaro är att leva ett illusionsfritt liv – men det är också att kunna engagera sig i kampen för de värden vi kallar mänskliga, vare sig vi uppfattar dem som vår egen sanna natur eller som en ingivelse från ovan.

Selma Lagerlöfs roman som angett utgångspunkten för mina betraktelser slutar med en annan ”siciliansk historia”. Den lyder i lätt förkortning så här:

... då Vår Herre höll på att skapa världen, ville han en gång veta, om han hade långt kvar med arbetet. Och han sände ut San Pietro för att se om världen var färdig. Då San Pietro kom tillbaka, sade han: ”Alla gråta och

snyfta och klagat”. ”Då är världen ej färdig”, sade Vår Herre, och han arbetade vidare. Om tre dagar sände Vår Herre San Pietro åter till jorden. ”Alla skratta och jubla och leka”, sade San Pietro, då han kom tillbaka. ”Då är ej världen färdig”, sade Vår Herre, och han arbetade vidare. San Pietro blev utsänd för tredje gången. ”Somliga gråta och somliga skratta”, sade han, då han kom åter. ”Då är världen färdig”, sade Vår Herre. Och så skall det vara och förbliva – Ingen kan frälsa människorna från deras sorger, men den förlåtes mycket, som föder hos dem nytt mod att bära dem.

Slutord. Om historiens berg- och dalbana och livets tragiska undermening

Kommentar

Ursprungligen publicerad som ”Slutord” i boken *Röster om Georg Henrik von Wright* (red. Kurt Sten et al., 1995), s. 79–87. – Boken samlar inläggen från ett seminarium i Stockholm i mars 1995. von Wright stod på höjden av sin popularitet i Sverige och den stora salen i Folkets Hus på Södermalm, som rymmer över tusen deltagare, var proppfull (ML, s. 312). Samma år uppträdde von Wright också på ett annat seminarium i Sverige, på Biskops-Arnö, och också det seminariets föredrag gavs senare ut i bokform i *Framsteg, myt, rationalitet* (red Bengt Molander & May Thorseth, 1997). Den senare boken innehåller ett svar av von Wright till hans kritiker (”Repliker”, 1997), medan slutordet i den förra boken, som vi valt att återge här, ägnas reflexioner om en konstteori inspirerad av vännen Göran Schildt (se von Wrights brev till Schildt 15.6.1947 i *Om Wittgenstein 2022*, jfr Österman 2017a). Vidare diskuteras den historiefilosofiska frågan om linearitet och cykliska betraktelsesätt, som von Wright tidigare behandlat i essän ”Spengler och Toynbee” från 1951 (AFSS, s. 135–202). Hur man förhåller sig till denna fråga kommer att spela en roll också för, och påverkas av, hur man bedriver samtidskritik och hur långt man med von Wright är benägen att se den typiskt moderna framstegsoptimismen som en ”myt”. Den stoiska eller tragiska livshållning som von Wright ger uttryck för också i ”Marknadens mirakel och Anti-

krists bländverk”, 1993 (tidigare i denna avdelning), ställs här uttryckligen i förbindelse med hans pessimistiska syn på det som han här, med en allusion till vännen och kollegan i Frankfurt, Jürgen Habermas, kallar ”det moderna projektet”.

Kära ni som medverkat till symposiet och ni som åhört det som här sagts om mig!

Jag skall nu försöka säga några ord själv. Men jag skall inte ingå i svaromål. Det som sagts har givit mig mycket att tänka på – också självkritiskt. Men min hjärna arbetar långsamt och mina reaktioner på det sagda måste anstå till senare.

Emellertid vill jag börja med att anknyta till slutvinjetten till Göran Schildts anförande i dag på morgonen: Michelangelos dubbla budskap om människoandens storhet och människovarendets tragik. Därmed syftade Du på de intryck från vår gemensamma italienska resa, vilka i efterhand framstår som mina starkaste – eller som de som bäst svarar mot min senare livsstämning.

Hur ofta har jag inte – alltid med samma gripenhet – begrundat de fyra symbolerna för dygnets tider i Médicéerkapellet: Gryningens oändliga smärta inför Dagens våldsamma kraftspel och Skymningens eftersinnande längtan efter Nattens tunga sömn. De fyra figurerna uttrycker – liksom i kanske ännu högre grad Michelangelos sena pietägrupper, som jag tror inte var tillgängliga för publik när vi reste tillsammans i Italien – den stämning som den spanska filosofen Unamuno kallar *el sentimiento tragico de la vida*, på svenska ungefär ”livets tragiska undermening”.¹³⁵ Samma stämning väcker hos mig Beethovens fyra sista stråkkvartetter.

Insikt i livets tragiska mening är en insikt bortom pessimism och optimism. Men den kan ha en dominerande pessimistisk eller optimistisk framtoning. Hos Michelangelo är den snarast pessimistisk. Hos hans

135 *Del sentimiento trágico de la vida* (1913) är Miguel de Unamunos (1864–1936) mest kända filosofiska verk. Han skrev också romaner, dramatik och poesi.

stora motsvarighet i musiken upplever jag ett stämningsläge som jag ville kalla en tragisk optimism. Jag vet inte riktigt var jag själv står på denna skala; men jag önskar man kunde säga om mig – eller att jag kunde säga om mig själv – att jag står mera i riktning Beethoven än i riktning Michelangelo. (Så som jag uppfattar de två giganterna.)

Men jag skall inte här fördjupa mig i det subjektiva perspektivet. I stället skall jag försöka säga några ord om en sak som nog avsatt spår i mitt tidskritiska författarskap – men inte direkt berörts i dagens anföranden. Den gäller två olika synsätt som man kan anlägga på historiskt skeende – exempelvis vid försök ”att förstå sin samtid”. Det ena perspektivet är lineärt. Det andra brukar omtalas som cykliskt. Den senare benämningen är inte helt adekvat; snarast rör det sig om något som också kunde kallas historiens berg- och dalbana.

Nutidsmänniskans och nutidssamhällets historiesyn – förutsatt att man kan tala om samhället som ett subjekt – präglas av olika lineära betraktelsesätt. Historien själv uppfattas som en fortgående utveckling, ett ständigt framskridande i en kanske okänd men ändå på något sätt given riktning. Eller som Viktor Rydberg säger om mänsklighetens vandring på vad han kallar en ökenstig: ”emot ett mål fördolt för dig / o mänsklighet du skri-der”.¹³⁶ Alltså mot ett mål, om än okänt.

Den djupaste orsaken till denna egendomlighet är, tror jag, den inverkan som naturvetenskapen och den naturvetenskapligt grundade tekniken utövat på de allmänna tänkesätten. I vetenskapen och tekniken pågår en ackumulativ process, sker en ständig tillväxt i vetande och på vetandet baserat kunnande. Visserligen förekommer i vetenskapernas historia paradigmskiften som gör att utvecklingen inte är så entydigt lineär som man tidigare allmänt föreställde sig. Men sådana ”hack” i framåtskridandet har snarast karaktär av parallellför-

136 Citat ur ”Kantat vid jubelpromotionen i Uppsala den 6 september 1877”.

skjutningar till en ny, men med den tidigare i stort sett likriktad, linje.

Det ökade vetande och kunnande, som vetenskap och teknik skänker, uppfattades tidigt som en borgen också för en gradvis förbättring av människans materiella välbefinnande och höjning av hennes civilisatoriska och därmed moraliska nivå. Tron på ett sådant samband är kärnan i den framstegsoptimism som sedan senbarocken och upplysningen starkt präglat den västerländska människans syn på sin situation. Den tar sig många uttryck. Ett är det ekonomiska tillväxttänkandet – en relativt ny företeelse som i en ständigt ökad produktion av nyttigheter (varor och tjänster) tror sig se ett tillförlitligt mått på kontinuerligt förbättrade livsvillkor för människan. Ett annat uttryck för samma tänkande i lineära termer är den roll som långsiktig planering kommit att spela i det moderna industrisamhället som grund för de politiska instansernas beslut angående ”samhällsbygget” – också det en lineär symbol. Det oförutsedda uppfattas som störande avvikelser från en rationellt utstakad väg mot framtiden. Improvisationer betraktas som nödlösningar snarare än som försök att ändra själva färdriktningen.

Den syn på historien som jag kort antytt är naturligtvis inte ogrundad eller helt oberättigad. Vetenskapens och teknikens i stort sett kontinuerliga växt är ett oförnekbart faktum. Inte heller kan man bestrida att den vetenskapligt-tekniska utvecklingen på många sätt gjort livet lättare och sålunda varit till välsignelse för miljoner människor, åtminstone i den industrialiserade delen av världen. Om den haft den civilisationsfrämjande inverkan, som man tidigare allmänt drömde om och förutsåg, är mera diskutabelt – men det vore väl inte rättvist att helt fränkänna den en sådan roll.

Emellertid har samma utveckling också visat sig ha allvarliga skuggsidor. Därom har man först under den senare hälften av vårt sekel blivit allmänt medveten och bekymrad. Minskad spädbarnsdödlighet, ökad medellivslängd, nya läkemedel och effektiv bekämpning av epidemier har bidragit till en explosionsartad ansväll-

ning av människosläktet. Några ser i detta den djupaste roten till vår tids onda. Folkökningen, i förening med en ständigt växande produktion av varor, har i sin tur lett till en belastning av den fysiska miljön och en förbrukning av våra naturgivna resurser, som hotar att bli Moder Jord övermäktig. Därtill kommer att ökad automatisering och robotisering av arbetet har bidragit till att skapa en massarbetslöshet, som blivit industrisamhällenas värsta gissel och som på sikt knappast kan undgå att hota deras sociala stabilitet.

Man kunde tycka, att dessa negativa och oroande företeelser, en gång för alla skulle ta kål på myten om det obegränsade och ständiga framsteget, som en följd av vårt vetandes och kunnandes tillväxt. Men så är ingalunda fallet – ännu. Det etablerade politiska och ekonomiska tänkandet fortsätter att vara fånget i den lineära uppfattningen om framsteget. Tillväxtens negativa sidor betraktas fortfarande som anomalier, störningar av ett normalt förlopp. Vad värre är: det finns också en utbredd tro att störningarna kunde rättas till genom en fortsatt acceleration av samma tillväxtmekanismer som är deras djupaste orsak. En sådan tro är enligt min mening en tankemässig cirkel och ett ödesdigert självbedrägeri.

Naturligtvis har det sedan länge funnits enskilda tänkare, skriftställare och vetenskapsmän som ifrågasatt framstegsmyten. Men också deras perspektiv har i regel varit lineärt och de har sett på utvecklingen som en gradvis gång mot förfall och upplösning. En anmärkningsvärd inspirationskälla för sådana tankegångar har varit naturvetenskapens begrepp entropi – en ständigt växande storhet, som motsvarar en gradvis utjämning av alla temperaturdifferenser i ett universum, som går mot vad som kallas värmedöden eller ett tillstånd av total oordning och stagnation. Tillämpade på mänskliga förhållanden har sådana analogier ringa värde. Men det må påpekas i förbigående att det strängt vetenskapliga entropibegreppet kommit att spela en framträdande roll i modern humanekologisk debatt om resursanvändning och energifrågor. Detta är en positiv företeelse som

jag emellertid inte kan gå närmare in på här. I stället skall jag vända blicken från de lineära perspektiven mot det alternativ som det cykliska betraktelsesättet representerar.

I ett cykliskt perspektiv ser man en företeelse som ett slutet förlopp, vars enskilda faser är uppkomst eller födelse, mognad och uppstigande till en höjdpunkt, sedan avtynande och försvagning och slutligen undergång eller död. Urmönstret, prototypen, för en sådan händelseräcka är en levande varelses livskurva – en enskild människas, ett djurs eller en växts. Också den lineära drömmen om ett evigt liv är välbekant och spelar en framträdande roll i olika religioner. Men den drömmen förverkligas inte i vår jordiska tillvaro – lika litet som drömmen om det obegränsade framsteget.

Ett viktigt område av livet som illustrerar cykliska förlopp är konsten. Konsten är inte, som vetenskapen och tekniken, ackumulativ, en process av ständig förkovran. Låt vara att lineärt tänkande ofta tillåts påverka människors sätt att tala om, kanske också se på konst. Såsom i den eländiga frasen ”redan de gamla grekerna” när den tillämpas på skapelser i filosofi, drama, arkitektur eller bildhuggarkonst, som är fulländade och varken kan imiteras eller överträffas.

Konstens levande enheter är stilar. De föds – ofta som en följd av någon teknisk uppfinning – mognar och utvecklas till fulländning av skapande individer för att småningom urarta i epigoneri och manierism och slutligen tyna bort och försvinna. Men också efter det en stil dött kan den fortverka som inspirationskälla för senare stilbildningar. Alldeles liksom en enskild människas liv kan fortverka som ett – efterföljansvärt eller avskräckande – föredöme för hennes efterkommande.

Stilbegreppet är inte begränsat till konsten. Man talar om en livs- eller kulturstil hos en hel tidsålder. Ofta har sådana benämningar en konsthistorisk anknytning, som när vi talar om renässansen, barocken eller rokokon, inte för att anspela på konststilar utan på ett sätt att leva och tänka och på karaktäristiska drag i staters och samhällens livsmönster. Vi talar också om den moderna

människans livsstil, som jag ville beskriva som rationell och teknologisk.

En epoks stil bygger på en värdegemenskap och på levande traditioner som präglar folks livsföring och ställningstaganden. När värdegemenskapen luckras upp och traditionstrycket upphör att verka, blir en civilisation – en kultur – stillös, förlorar sin egenart eller identitet. Sådana upplösningsfenomen är välkända och ofta påtalade i modern kulturdebatt.

Det är anmärkningsvärt, att cykliska perspektiv var så gott som allena rådande i antikens historiesyn och likaså i det europeiska tänkandet om historien ända till upplysningen. Detta innebär att föreställningen om en världshistoria i stort sett saknades. Voltaire och Schiller var väl de som skapade begreppet. Man frågar sig varpå den tidigare frånvaron av lineära perspektiv beror. En orsak, kanske den viktigaste, är avsaknaden av ett ackumulativt och därmed lineärt mönster för det historiska tänkandet, ett mönster av det slag som den nya vetenskapen och dess integration i samhällslivet blivit. Vetenskap och teknik fanns förvisso också i den antika världen. Men de blev aldrig på samma sätt socialt verksamma faktorer som i västerlandet, där de blivit institutionaliserade ingredienser i uppfostran och högre utbildning. Detta har att göra med de västerländska samhällenas gradvisa utveckling mot demokrati.

I den sekulariserade historiebetraktelsen har emellertid cykliska betraktelsesätt kommit tillbaka. Tanken att olika högkulturer kunde förstås och jämföras enligt schemat födelse, mognad och förfall framfördes väl tidigast i systematiserad form av den ryska slavofilen Nikolaj Danilevskij i han arbete *Ryssland och Europa* från 1860-talet. Danilevskij, som själv hade naturvetenskaplig utbildning, skrev under intryck av Darwins idéer om arternas uppkomst och utveckling. Ojämförligt bättre dokumenterad och djuptänkt är den cykliska historiesyn som i vårt sekel framförts av Arnold Toynbee i hans monumentala *A Study of History* och framförallt av Oswald Spengler i *Der Untergang des Abend-*

landes. Spenglers inspirationskällor i den europeiska kulturtraditionen är inte Darwins skrifter utan närmast två stora visionärer med vad man kunde kalla "biologisk tillvändhet": Goethe och Nietzsche.

Ett lineärt perspektiv på utvecklingen ter sig naturligt i tider av långvarig och stadig uppgång – när sakerna blir "bättre och bättre" och man inte har anledning att befara, att de skall ta en vändning till det sämre. Ett lineärt perspektiv är därför företrädesvis optimistiskt. (Värmedödsperspektivet är ett undantag.) Ett cykliskt betraktelsesätt ligger närmare till hands när man upplever sin egen tid som i något avseende problematisk eller som en begynnande nedgång. En cyklisk betraktelse får därigenom lätt en pessimistisk eller i varje fall vemodstyngd anstrykning. Detta kommer till synes i antikens myter om en tidig guldålder, som gradvis förföll till en silver-, koppar- och järnålder. Hegels berömda bild om Minervas uggla, som anträder sin flykt i skymningen, är det också naturligt att förbinda med ett cykliskt betraktelsesätt. Likaså hans idé om "historiens slut", vilken som känt givit eko i aktuell debatt.

Lineära och cykliska perspektiv har vardera berättigande som bidrag till vår förståelse av historiskt skeende. Ibland kan båda med fördel tillämpas på samma historiska material. Man skall inte glömma att de är olika *synsätt* snarare än objektiva realiteter. Särskilt de cykliska perspektiven gör ofta bruk av analogier som kan vara belysande och suggestiva, men om de pressas alltför hårt leder tanken vilse. Lineära synsätt igen kan vara nyttiga att hålla fast vid, så länge avvikelser från det lineära schemat kan uppfattas som bifenomen, som inte får skymma blicken för de stora linjerna. Men de blir vilseledande, eller till och med fördärvliga, om avvikelserna är så stora att de kan förmodas länka färdriktningen åt ett alldeles annat håll, än det vartåt man trott sig vara på väg.

Något sådant håller enligt min mening nu på att inträffa. De negativa och oroande verkningarna av den vetenskapligt-tekniska civilisationsformens fortsatta utveckling kan inte längre avfärdas som bifenomen eller tillfälliga störningar på en utstakad väg mot

en ljusnande framtid. Det är riktigare, menar jag, att uppfatta dem som resultat av krafter som uttömt sina en gång välsignelsebringande potenser och nu vänder sig självförstörande mot samma civilisation som frambesvärjt dem. På engelska skulle man säga att de *are turning suicidally on themselves*. Man kunde också parfrasera ett berömt uttryck av Joseph Schumpeter om den moderna kapitalismen och tala om en skapande destruktion inbyggd i själva systemet.¹³⁷

Jag tror därför, att det är belysande och fruktbart att se världens nuvarande vändor som slutskedet i en epoks livscykel. Man kan kalla detta slutskede, om man så vill, västerlandets undergång, utan att inlägga i ordet den dramatiska laddning som man ofta förbinder med det. Undergången är inte *en* stor katastrof; knappast ens något man märker. Det kan också vara skäl att se sakerna i ett lite kortare tidsperspektiv än västerlandets tusenåriga historia och tala om ett småningom förbrukat arv från upplysningen eller om ett slut för det ”moderna projektet”, det projekt som förverkligats i den vetenskapligt-tekniska livsstilen eller civilisationsformen.

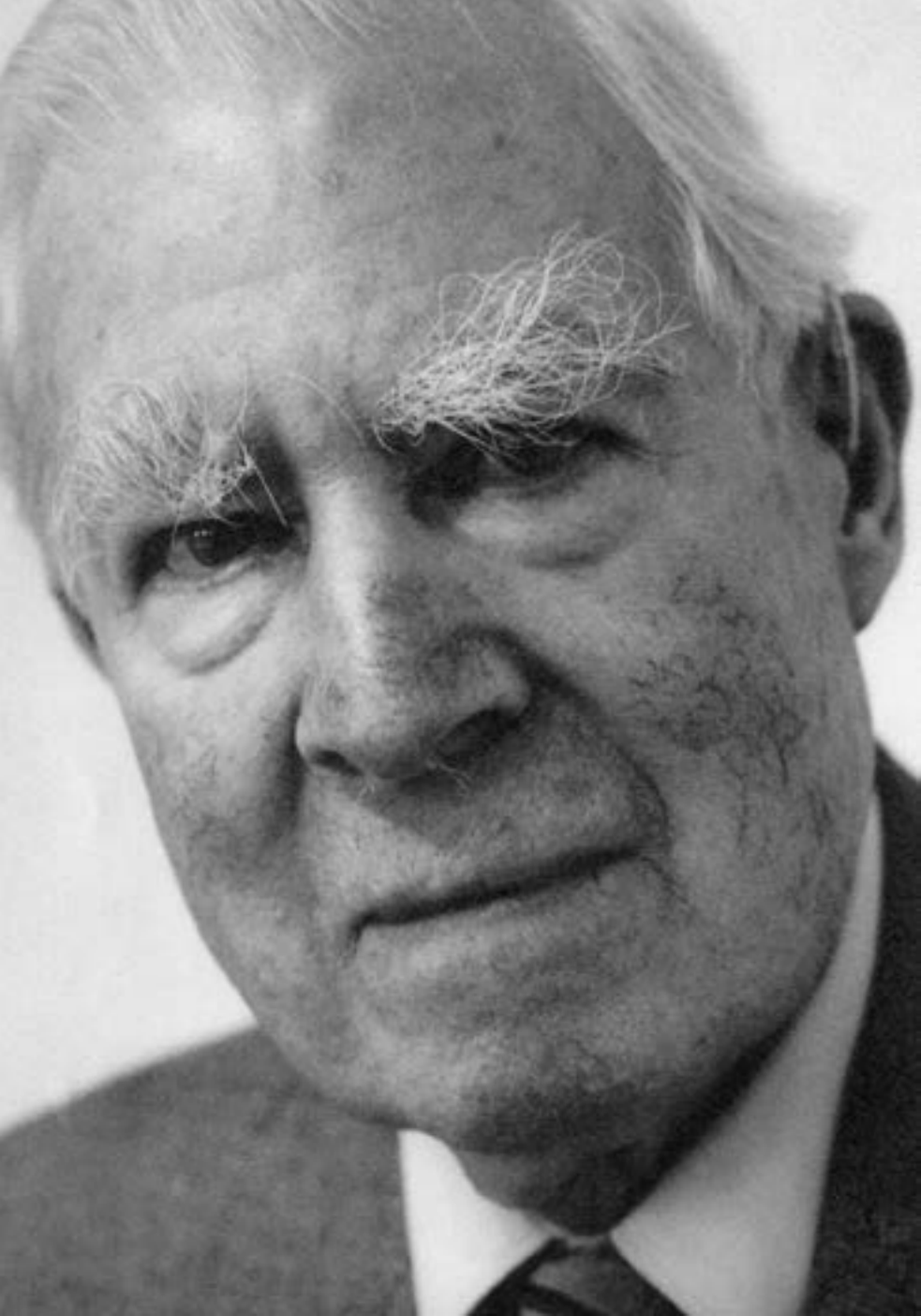
En av fördelarna med att anlägga ett cykliskt perspektiv på vår situation är, att man då tar på allvar de företeelser som oroar oss – betraktar dem inte som läckor som skall tätas, utan som symptom på fel i själva konstruktionen. Det blir naturligt att tänka sig att en vandring följts till sitt slut och att spana efter en ny början. Det är en sådan spaning mot framtiden som tar sig uttryck i talet – oftast stammande och suddigt – om en postmodern tid och om en dekonstruktion av de former i vilka vår västerländska kultur traditionellt tagit gestalt. Jag är inte villig att falla i farstun för dessa nymodigheter. Framtiden är framför allt ogenomskinlig. Vi får ännu länge treva i mörker innan en ny morgonrodnad kan skönjas på vår kulturs och våra samhällsformers himmel. Det är tänkvärt att det dröjde tre-fyrahundra år innan ett nytt kulturbygge på ruinerna av det västromerska imperiet på allvar kom igång. Det är också

137 Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (1943).

möjligt att det nya finner en bättre grogrund på annat håll än i vårt gamla och trötta Europa.

Nytt liv föds med smärta. Regeln gäller inte bara för människobarn och djurungar. Den förefaller att gälla också för de kollektiva livsyttningar som kulturers uppkomst och brytningsskeden är. Den antika världen gick under och dess efterträdare föddes under sekler av oerhörda turbulenser – kanske de största som förekommit i historien – både i dess inre liv och i dess förhållande till grannfolken. Något liknande har skett i brytnings-tider i Kinas historia. Vi har ringa anledning att tro, att de stötar som skall skaka vår värld, kommer att vara mera skonsamma än tidigare orosskeden i historien. Den globala karaktär, som vår civilisation till skillnad från alla tidigare antagit, låter oss snarast vänta motsatsen. Kanske kan insikten i livets tragiska undermening då hjälpa oss att övervinna de förlamande attityder som jag i tidigare sammanhang kallat vanmaktens optimism respektive hopplöshetens pessimism.¹³⁸

138 I en essä från 1993 skriver von Wright: "Den som tycker sig inse nödvändigheten av radikala förändringar i förhållandena på jordklotet, utan att för den skull omfatta någon utopi om förändringarnas art och deras välsignelsebringande följder, han varken behöver söka tröst i en vanmaktens optimism eller sjunka ner i en hopplöshetens pessimism" (AFSS, s. 335). Fyra år senare säger han: "Frågan om jag är optimist eller pessimist har aldrig bekymrat mig. Jag vet, att jag fått rykte om mig att vara pessimist. Men denna onyanserade bedömning beror ofta på missförstånd eller på att man funnit mina åsikter obekväma och därför vill avfärda dem som kverulans. Jag har också kontrasterat mot varandra två attityder, som jag kallat 'vanmaktens optimism' och 'provokativ pessimism'. Den första är att blunda för svårigheterna eller avfärda dem med att 'allting ordnar sig, bara -'. Den andra uppfattar problemen som utmaningar: 'något måste göras, eljest -'. Tankestrecken i det förra uttrycket står ofta för utopiska förväntningar, i det senare för livshotande faror. Att den första av de två attityderna har mitt ogillande, den andra mitt gillande, borde inte förvåna någon" ("Repliker", 1997, s. 171). Begreppet "provokativ pessimism" hade von Wright lånat från den nordnorska ekosocialisten Hartvig Saetra (1933–2004); von Wright menar att man inte kan erövra den hållningen, inte kan skaka av sig vanmaktens självbedrägliga optimism, "utan att först ha upplevt den förtvivlan som ett nyktert betraktande av mänsklighetens situation [...] måste driva oss in i" (MF, s. 150). Andra gånger omtalade von Wright sin hållning som en "tragisk optimism, en tro på det kritiska förnufts möjlighet att 'trots allt' göra sig gällande i världen" ("Repliker", s. 172).

von Wright vid 80. "Jag har hyllat förnuftet som ett *hopp* för människan – men sedermera anmält tvivel på dess berättigande. Det skulle gälla att inte bli patetisk, när man talar om mänsklighetens så kallade ödesfrågor. Men det är svårt att tala om dem utan att förfalla till patetik. Lyckas man, så uppnår man en ståndpunkt bortom pessimism och optimism. Jag önskar, att jag kunde nå dit" ("Repliker", 1997, s. 172).

Det svenska språket och den finska identiteten

Kommentar

Ursprungligen publicerad i *Hufvudstadsbladet* 9.2.1997. – Vårt urval avslutas med en artikel där von Wright återkommer till frågor som engagerat honom sedan språkstriden i Finland på 1930-talet: finsk språkpolitik, Finlands nationella identitet och vårt lands ställning i Norden. von Wright motive- rar försvaret av en levande tvåspråkighet med hänvisning till värdet för hela Finland av att nationens nordiska arv kan föras vidare. Trots den slående skillnaden mellan den bombastiska retoriken i ungdomstexterna och von Wrights senare, efter- tänksamma stil, ser man i engagemanget för Finlands nor- diska identitet en kanske mer obruten saklig kontinuitet mel- lan den unge och åldrande von Wright än vad han uppvisar i någon annan fråga (jfr ”Nordisk utblick”, 1934, ”Finlands universitetsfråga”, 1935, och ”Vi unga”, 1939, alla i avdelning II, samt ”Alienering eller integration”, 1968, i avdelning V).

Rubriken för denna artikel är ”Det svenska språket och den finska identiteten”, alltså inte den ”finländska” identite- ten, som man kanske skulle förvänta sig. Om detta säger von Wright i memoarerna: ”En sak har i viss mån fjärrmat mig ideo- logiskt från mina språkfränder. Det gäller användningen av termerna ’finländare’ och ’finländsk’ som täcknamn för både det finska och det svenska språkelementet i Finland. I mina öron har dessa termer en separatistisk nyans som jag ogillar. ’Finländare’ väcker hos mig association till i Finland bosatta ryssar, ’finlandskie’. Själv kallar jag mig ’finne’, utom i sådana sammanhang då det är viktigt att markera språket. Då är jag ’finlandssvensk’. Med andra ord: jag är finsk filosof, men fin- landssvensk författare. Kanske någon tycker att min inställ- ning är naiv och otidsenlig. Må så vara. Jag vill i varje fall vara finne i samma mening som Runeberg, Topelius och Sibelius var det, eller – varför inte – Alvar Aalto” (ML, s. 53).¹³⁹

139 Begreppet ”finländare” etablerades under första halvan av 1900-talet som ett svar på diskussionen om de två språkgrupperna i Finland. Under den finsknationella kampen för en egen identitet kring sekel- skiftet 1900 hade benämningen ”finne” allt mer börjat associeras med de finskspråkiga. Benämningen ”finländare” stötte ändå på mycket motstånd speciellt bland finskspråkiga, medan benämningen ”fin- landssvensk” som kom i dess kölvatten inte väckte samma slag av protester. (Engman 2016, s. 236–241.)

Under största delen av vårt lands historia har vårt högsta administrativa och politiska styre haft sin tyngdpunkt utanför landets gränser. Under vår flera sekel långa förening med Sverige låg tyngdpunkten i Stockholm. Under de elva årtionden, när Finland var ett autonomt storfurstendöme i förening med Ryssland, låg den i S:t Petersburg. Och nu, efter tre fjärdedels sekels självständighet, kan det se ut som om vårt lands högsta styre igen skulle långsamt förflyttas bortom våra gränser – till Bryssel eller någon annan huvudort i en europeisk federation i vardande.

Det är klart, att nämnda fakta – också det sist nämnda – varit av djupgående betydelse för skapandet av en finsk identitet. De har gjort processen svår och de förklarar, varför vår finska identitet fortfarande måste anses svag och likaså hotad. Vi vet ännu inte vilka vi egentligen är, var våra rötter står att söka, i vilka större kulturella och politiska sammanhang vi bäst hör hemma, och i vilken riktning vi skall se mot framtiden. Hur vi skall kunna hävda vår egenart utan att förhäva oss gentemot andra. Saken försvåras av att det språk, som huvuddelen av landets befolkning alltid talat, varken varit svenska eller ryska eller något av de stora europeiska kulturspråken. Finlands ställning härvid är helt olik ett annat flerspråkigt lands, Schweiz, där samtliga språkgrupper utom den minsta – rätoromanerna – har ett av de ”stora” språken som modersmål.

Vår svenska tid var inte odelat lycklig för landet. Finland var en ofta försummad landsända och vi fick lida mer än någon annan del av riket under Sveriges med tiden alltmera olyckliga och oförnuftiga krig med Ryssland. Men *en* bestående fördel hade vår långa samlevnad med Sverige: uppkomsten av en inhemsk bildad klass. Jag säger med avsikt inte ”överklass” – en sådan hade vi naturligtvis också, men det är en lite annan sak. Vår bildade klass har sina rötter i vårt prästerskap, i den i landet stationerade officers- och ämbetsmannakåren och i det högre borgerskapet.

”Av omständigheternas tvång” kom vår bildade klass att vara och verka i stor utsträckning på svenska – men en inte obetydlig del av den hade ett rent finskt ursprung. Och vad viktigare var: den kände sig solidarisk med sitt finska land och folk, också – och inte minst – när vi skilts från Sverige och kommit under rysk överhöghet. I detta avseende skiljer sig våra öden radikalt från Estlands och de andra baltiska ländernas. Också de var utsatta för två för deras egna språk främmande politiska och kulturella inflytelser: ett ryskt och ett tyskt (under en tid också svenskt), och de hade sedan gammalt en tysk överklass. (Här är termen på sin plats.) Men denna styrande klass’ solidaritet med folkmajoriteten var i det närmaste obefintlig – dess lojalitet mot tsarmakten desto större. Den har knappast någon andel alls i skapandet av de baltiska folkens egen identitet och självkänsla. Därför är den jämförelse, som någon gång gjorts i namn av en missförstådd finsk nationalism mellan finlandssvenskarna och balttyskarna (”de baltiska baronerna”) totalt missvisande.

Den nationella väckelse som i så hög grad trycker sin prägel på vårt 1800-tal – från Åboromantikerna och Lördagssällskapet till sekelskiftets nationalromantik och karelianism – uppbars väsentligen av vår från vår svenska tid nedärvda, bildade klass. Det var nu Finland föddes, kan man säga. Vi blev en egen nation med ett eget finskt nationalmedvetande – låt vara att det på grund av historiska omständigheter i största utsträckning artikulerades på svenska. Vi fick en nationalskald, Runeberg, och en inte minst för omgestaltningen av våra språkförhållanden betydelsefull nationalfilosof, Snellman. Det kan vara lärorikt och likaså en smula roande att betänka, att båda två snarast var, vad vi i dag skulle kalla ”finlandssvenskar”, fast termen tillämpad på dem naturligtvis är en ren anakronism.

Den nationella väckelsen accentuerade emellertid också anomalier, skevheter, som i sinom tid skulle rättas till – fast inte helt friktionsfritt.

Jag måste nu med några ord dröja vid egna livserfarenheter. Min ungdom och studenttid inföll under den s.k. ”språkstridens” år. Själv kunde jag inte djupt engagera mig i den. Å ena sidan kunde jag såsom svenskspråkig inte godkänna mina finskspråkiga studiekamraters krav på fullständig förfinskning av universitetet och vårt bildningsliv; än mindre kunde jag omfatta svärmeriet för ett stor-Finland med utvidgning österut.¹⁴⁰ Men å andra sidan insåg jag också klart och tydligt det skeva i det svenska språkets i förhållande till befolkningstalet oproportionerligt starka ställning i vårt kultur- och samhällsliv, och jag förstod, att här fanns en anomali, som måste korrigeras. Så blev ju också fallet. Att det inte skedde med den våldsamt, som många hade ivrat för och som kanske hade resulterat i nya traumata i ”folksjelen”, var till stor del, så paradoxalt det än kan låta, krigets förtjänst. Kriget knäckte den yverborna patriotism, som odlats inom AKS och IKL¹⁴¹, och det enade våra två språkgrupper i försvaret av självständigheten. Man kan tillägga, att för finlandssvenskarnas del resulterade språkstriden i en lagstiftning, som generöst tryggar deras språkliga särställning.

Men en definitiv förändring i förhållande till det tidigare var, att svenskan blivit ett minoritetsspråk, som inte längre rymde en huvuddel av landets bildade klass. Och i denna förskjutning i våra språkförhållanden låg samtidigt ett problem inbakat. Problemet gäller båda språkgrupperna.

Redan 1918 uppstod frågan, hur det självständiga Finland skulle finna sin plats på den kulturella och politiska kartan. Finland stod handfallet inför det nya vägvalet.

140 Detta stämmer säkert när det gäller von Wrights uppfattning om saken under 1930-talet (jfr t.ex. ”Verklighet och dröm kring Finlands ostgräns”, 1939, i avdelning III), men det hindrade inte att han under fortsättningskriget i sitt arbete som krigspropagandist argumenterade för just ”ett stor-Finland med utvidgning österut” (jfr ”Öst-Karelen och Norden”, 1941, i avdelning III).

141 Om de högerradikaliska IKL och AKS se kommentaren till ”Finlands universitetsfråga”, 1935, i avdelning II.

Skulle vi orientera oss längs en nord-sydlig axel, från Finland ner mot de nya baltiska staterna – eller längs en öst-västlig axel i riktning mot Sverige och Skandinavien? Saken försvårades av friktionerna mellan oss och Sverige i den s.k. Ålandsfrågan.¹⁴² Ett kanske lite halvhjärtat försök att ta vägen söderut och därmed markera den ödesgemenskap, som vi *också* har med de baltiska folken och länderna, bar inte frukt. Det var väl bäst för oss, att det gick som det gick. Hade försöket lett till en bestående orientering söderut i stället för västerut, så hade med största sannolikhet ödets stormar under det andra världskriget gått fram över oss ännu mycket mera förhärjande än vad som nu blev fallet. Det är ringa tröst att tänka, att *också* om vi förlorat vår självständighet, så hade vi troligen, liksom våra sydliga grannar, återfått den i samband med Sovjetunionens sönderfall ett halvt sekel efter krigsslutet. Vi kan därför tacka vår lycka, att Finland bara några år före krigsutbrottet – s.a.s. i sista valetet – officiellt markerade den anknytning, som gjorde vårt land till en del av den nya geopolitiska enhet, som blivit internationellt känd under namnet Norden ("the Northern Countries").¹⁴³

En delvis av omständigheterna framtvingad anknytning till Centraleuropa under vårt fortsättningskrig borde ha lärt oss – man skulle tycka "en gång för alla" – det vanskliga i att söka garantier eller stödjepunkter för vår självständighet utanför Norden. Den dag Fin-

142 Åren 1917-1921 verkade en folkrörelse, Ålandsrörelsen, för Ålands anslutning till Sverige. Efter att Finland vägrat gå med på det svenska förslaget om en åländsk folkomröstning avgjordes Ålandsfrågan genom att Nationernas Förbund tillerkände Finland suveränitet över Åland. Åland fick självstyre inom Finland och Ålands demilitariserade status bekräftades.

143 Statsminister T.M. Kivimäki avgav 5.12.1935 en officiell deklaration om att Finland i sin utrikespolitik strävade till att trygga sin självständighet och neutralitet särskilt genom samarbete med Skandinavien. Denna inriktning fick naturligtvis också många andra officiella och informella uttryck. – I dag är den gängse engelskspråkiga termen för Norden "the Nordic Countries", men tidigare användes också "the Northern Countries". Boken *The Northern Countries. Denmark Finland Iceland Norway Sweden* av Burnett Anderson utgavs t.ex. 1951 gemensamt av de i boken behandlade ländernas utrikesministerier.

land inte längre räknas som ett nordiskt land är vi definitivt en lekboll eller pjäs i stormakternas intressespel. Risken består naturligtvis under alla omständigheter, men det enda som väsentligt kan minska den, är vår kulturella och samhälleliga gemenskap med Skandinavien i förening – inte att förglömma – med ett gott grannförhållande österut. Gemenskapen med det övriga Norden är inte bara vårt värdefullaste historiska arv, utan också den bästa garantin för vår framtid. Och därför är det ett livsintresse för oss att inte riva den bro, som vår tvåspråkighet slår mellan oss och Skandinavien.

Jag menar alltså, att det inte finns någon genväg för Finland att med bibehållet självförtroende och bevarad identitet gå direkt till Europa, förbi Skandinavien. Ett folks självmedvetande byggs upp under århundraden. Det sker i samverkan med impulser och kontakter utifrån och utåt. Den kulturella identitet, som vi inte utan möda skapat oss, är visserligen europeisk, men dess särart inom ramen för det europeiska är nordisk. Om svenskan blir ett främmande, *utländskt* språk för den finska folkmajoriteten i stället för ett andra *inhemskt* språk, så finns det risk, att vår identitet ytterligare försvagas, att vi blir en hemlös, man kunde också säga "ansiktslös" folkspillra i Europas periferi. Och det är det sista jag ville önska mitt kära finska folk.

BIBLIOGRAFISKA UPPGIFTER FÖR BOKENS TEXTER

I. Ur arkivets gömmor 1926–1932

Gasarbetarens hämnd. Följetong i två delar

”Överlistad / Gasarbetarens hämnd”, 8.6.1926, arkivkartong 98, von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet.

En romantisk Lied. Faksimil av komposition

”Lied”, 26.6.1932, arkivkartong 98, von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet.

II. Ungdomligt engagemang 1932–1939

Faustus på rännarbanan

Obetitlat inlägg i debattspalten ”Rännarbanan”, *Svensk Ungdom* 7/1932, s. 74. (Signerad Faustus.)

”Till Cynikern”, *Svensk Ungdom* 8/1932, s. 85. (Signerad Faustus.)

Solidaritet och personlighet

”Solidaritet och personlighet”, *Svensk Ungdom* 2/1934, s. 15–16.

Krig och kultur

”Krig och kultur”, *Svensk Ungdom* 4/1934, s. 43–44.

Bläsen. Ett skönlitterärt försök

”Bläsen”, *Svensk Ungdom* 5/1934, s. 60 och 68. (Signerad Ur Vidar.)

Nordisk utblick

”Nordisk utblick”, *Svensk Ungdom* 6/1934, s. 75.

Reseintryck från Island

”Reseintryck från Island”, *Svenska Pressen* 29.9.1934, s. 5–6.

Stefan George. En skald och en siare

”Stefan George”, *Svensk Ungdom* 7/1934, s. 86.

Världsrymden i människans föreställning. Astronomiskt kåseri

”Världsrymden i människans föreställning. Astronomiskt kåseri”, *Svensk Ungdom*, 9/1934, s. 114.

Rasförföljelse?

”Rasförföljelse?”, *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 116. (Osignerad.)

Tyskt perspektiv

”Tyskt perspektiv”, *Studentbladet* 14/1934, s. 289–290.

Finlands universitetsfråga

”Finlands universitetsfråga”, *Nordisk Gymnasiastblad* 4/1935.

Om psykoanalysen som lära och läkarmetod

”Om psykoanalysen som lära och läkarmetod”, *Svensk Ungdom* 4/1935, s. 42–43.

En livsåskådning kapitulerar. Om Huxleys *Blind i Gaza*

”En livsåskådning kapitulerar”, *Studentbladet* 5/1937, s. 81–83.

Fuga genom fem länder

”Fuga genom fem länder”, *Studentbladet* 9/1937, s. 170 och 173–174.

Logistisk filosofi

”Logistisk filosofi”, *Nya Argus* 13/1938, s. 175–177.

Vi unga. Om den finlandssvenska pessimismen och kulturens fiender

”Vi unga”, *Studentbladet* 1/1939, s. 3–5.

III. Finland och världskriget 1939-1941

Vårt in- och utsiktstorn

"Presidentens svar", *Studentbladet* 1/1939, s. 14-15. (Osignerad.)

"Kollegan' Soihtu", *Studentbladet* 2/1939, s. 37. (Osignerad.)

"För den som uppröres av akademiska stridigheter", *Studentbladet* 9/1939, s. 180. (Osignerad.)

"Vid Runebergsstoden", *Studentbladet* 11/1939, s. 205-206. (Osignerad.)

"Under fredliga förhållanden", *Studentbladet* 12/1939, s. 217-218. (Osignerad.)

Maktens filosof. Ett apropå till en ny Machiavellibiografi

"Maktens filosof. Ett apropå till en ny Machiavellibiografi", *Studentbladet* 10/1939, s. 188-190.

Korset och hakkorset. Tema med variation

"Korset och hakkorset. Tema med variation", *Studentbladet* 11/1939, s. 200-202.

Verklighet och dröm kring Finlands ostgräns

"Verklighet och dröm kring Finlands ostgräns", *Studentbladet* 12/1939, s. 212-214.

Västerlandets värn

"Västerlandets värn", *Studentbladet* 13-14/1939, s. 223-224. (Osignerad.)

Russisk Masse - finsk Mod

"Russisk Masse - finsk Mod", *Vort vaern* 3/1940.

Nyhetsunger och nyhetskritik

"Nyhetsunger och nyhetskritik", 7.2.1940 (C105), Hembygdsfronten III D, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939-1948. Valtion tiedotuslaitos, arkisto, Riksarkivet.

Ukraina - landet som bidar sin frihet

"Ukraina - landet som bidar sin frihet", 6.3.1940 (C132), Hembygdsfronten III D, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939-1948. Valtion tiedotuslaitos, arkisto, Riksarkivet.

Öst-Karelen och Norden

"Öst-Karelen och Norden", 15.12.1941 (U-783). Hf-serien, "Ulkomaanpropagandaan tarkoitettut artikkelit (U-artikkelit)", Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939-1948. Valtion tiedotuslaitos, arkisto, Riksarkivet.

Betraktelser om Europa

"Betraktelser om Europa", *Finsk Tidskrift* 130 (1940), s. 151-162.

IV. Filosofi, bildning och vetenskapstro 1943-1965

Platon-problemet

"Platon-problemet", *Nya Argus* 36 (1943), s. 167-170.

Universiteten och bildningen

"Universiteten och bildningen", *Nya Argus* 40 (1947), s. 95-97.

En modern Lucretius. Om Eino Kailas naturfilosofi

"En modern Lucretius - Om Eino Kailas naturfilosofi", *Nya Argus* 49 (1956), s. 173-179.

Döden som metafysikprofessor

"Döden som metafysikprofessor", *Dagens Nyheter* 8.5.1957.

Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten. Herbert Tingsten som publicist

”Räven, igelkotten och tredje ståndpunkten – Herbert Tingsten som publicist”, *Dagens Nyheter* 20.10.1958.

Den exakta beteendeforskningen och människans plats i världsordningen

”Den exakta vetenskapen och humanforskningen”, *Matemaattisten aineiden aikakauskirja* 3/1963, s. 135–149. Utdrag från s. 145–147.

”Exakt vetenskap om människan”, *Dagens Nyheter* 21.4.1965.

”Människan i världsordningen”, *Dagens Nyheter* 24.4.1965.

V. Filosofen ger sig in i dagsdebatten 1967-1978

Kriget mot Vietnam med Försök till en efterskrift

”Kriget mot Vietnam”, *Hufvudstadsbladet* 28.11.1967.

”Försök till en efterskrift”, *Hufvudstadsbladet* 11.9.1968.

Alienering eller integration – den lilla enhetens livsfråga

”Alienering eller integration – den lilla enhetens livsfråga”, *Åbo Underrättelser* 20.2.1968.

”Vårt lands orientering mot världen – svårt och smärtsamt problem”, *Åbo Underrättelser* 21.2.1968.

”Skall bron till Skandinavien hålla måste den byggas av oss alla”, *Åbo Underrättelser* 22.2.1968.

Russells kamp för rättvisa utmanar filosoferna

”Russells kamp för rättvisa utmanar filosoferna”,
öppningsanförande vid Institut International de Philosophies
konferens 25.8.1970, von Wright och Wittgenstein arkivet.

Vapnen tystnar i Vietnam

”Aseet vaikenevat Vietnamiissa”, intervju med Jaakko Nousiainen,
Yleisradion julkaisusarja 2/1973, Helsinki: Oy Yleisradio Ab,
s. 5–9.

Mina fyra former av humanism. Utdrag ur en intellektuell självbiografi

”An Intellectual autobiography” (1973), P.A. Schilpp & L.E. Hahn
(eds.), *The Philosophy of Georg Henrik von Wright*, La Salle,
Illinois: Open Court 1989, p. 3–55. Utdrag från s. 6–8 och 17–21.

Vetenskap och moral. Kommentarer till Milton Friedmans nobelpris

”Nobelpris belönar mänsklighetens skadegörare” [”Nobelpris,
vetenskap och moral”], *Dagens Nyheter* 7.12.1976.

”von Wright svarar Meinander”, *Hufvudstadsbladet* 12.12.1976.

Om filosofiens verklighetsförändrande kraft

”En filosof ser på filosofien”, *Ajatus* 40 (1983 [1978]), s. 49–67.
Utdrag från s. 62–66.

VI. Kritik av den teknologiska livsformen 1980-1997

Mänsklighetens villkor. Teknologi och filosofi, samhälle och engagemang, i en hotad värld

”Mänsklighetens villkor – teknologi och filosofi, samhälle och
engagemang, i en hotad värld”, intervju med Thomas Wallgren,
Studentbladet 18.4.1980.

Rolf Nevanlinna. Tankar vid hans bortgång

”Rolf Nevanlinna – Tankar vid hans bortgång”, Arvi Kivimaa et al.
(red.), *Rolf Nevanlinna in Memoriam*, Helsingfors: Otava 1981,
s. 28–33.

Krigshotet, kapprustningen och fredsrörelsen

Sodanuhka, kilpavarustelu ja rauhanliike. Krigshotet, kapprustningen och fredsrörelsen. The threat of war, the arms race and the peace movement, Helsingfors: Finlands Arkitektförbund 1983.

Blundar vi för den smygande katastrofen? Lärdomar av Pentti Linkolas program

"Tahdommeko elää silmät ummessa?", intervju med Risto Lindstedt, *Suomen Kuvalehti* 38/1986, s. 27–29.

Hatets kraft blir störst. Om Gulfkriget och FN:s roll

"Hatets kraft blir störst. G H von Wright om FN och kriget", *Dagens Nyheter* 29.1.1991.

Europa – hönan som lägger guldägget?

"Europa – hönan som lägger guldägget?", Marianne Carlsson et al. (red.), *Att välja väg. Finlands roll i Europa*, Helsingfors: Söderström 1991, s. 11–17.

Marknadens mirakel och Antikrists bländverk. Apropå Selma Lagerlöfs roman

"Marknadens mirakel och Antikrists bländverk", *Expressen* 7.8.1993.

Slutord. Om historiens berg- och dalbana och livets tragiska undermening

"Slutord", Kurt Stern (red.), *Röster om Georg Henrik von Wright. ABF Stockholms seminarium 11 mars 1995*, Stockholm: Arbetarnas Bildningsförbund 1995, s. 79–87.

Det svenska språket och den finska identiteten

"Det svenska språket och den finska identiteten", *Hufvudstadsbladet* 9.2.1997.

APPENDIX A.

VON WRIGHTS PUBLIKATIONER 1932–1939

Appendix A listar alla publikationer av von Wright från 1930-talet som vi känner till, förutom propagandatexterna från 1939 som finns i appendix B1. I listan ingår ett antal osignerade eller med pseudonym signerade texter. Grunden för att tillskriva dem von Wright är att han klippt ut och sparat dem i sina privata klippböcker, som nu ingår i von Wright och Wittgenstein-arkivets (WWA) samlingar.¹ Bara tre av hans publikationer från 1930-talet upptas i den bibliografi över hans skrifter som von Wright själv sammanställde och som utgavs postumt med vissa tillägg (Editorial Board 2005);

1 En av de pseudonyma texterna, "Vaktombyte" (1937), signerad G, finns inte i klippböckerna. Den tillskrivs emellertid von Wright i *Studentbladets* egen lista över artiklar publicerade det året. I den tryckta utgåvan från 2023 av denna bok inkluderade vi i listan över 1930-talstexter av von Wright ytterligare två pseudonyma texter publicerade i *Svensk Ungdom*, "Där skidspåret slutar" (1934) och "Filmrapodi av Miss-Tag" (1935), som vi felaktigt antog kunde vara författade av von Wright. Vi hade tolkat anmärkningen "Ur Vidar" under nämnda texter som en signatur, men den syftar på att texterna tidigare publicerats i gymnasisttidningen *Vidar* (jfr kommentaren till "Bläsen" i avdelning II).

den börjar med hans första akademiska publikation, en artikel om sannolikhetsbegreppet från 1938.² En andra bibliografi över von Wrights skrifter, som ingår i Manninen & Niiniluoto 2007, upptar 21 av de 68 texter vi listar här nedan, och ger alltså även den en mycket bristfällig bild av hans produktion från 1930-talet.

- Obetitlad inlägg i debattspalten "Rännarbanan", *Svensk Ungdom* 7/1932, s. 74. (Signerad Faustus.)
- "Till Cynikern", *Svensk Ungdom* 8/1932, s. 85. (Signerad Faustus.)
- "Solidaritet och personlighet", *Svensk Ungdom* 2/1934, s. 15–16.
- "Krig och kultur", *Svensk Ungdom* 4/1934, s. 43–44.
- "Konventslivet och lärarna", *Svensk Ungdom* 5/1934, s. 55–56.
- "Bläsen", *Svensk Ungdom* 5/1934, s. 60 och 68. (Osignerad.)
- "Religionen och skolungdomen", *Svensk Ungdom* 5/1934, s. 61–62.
- "Nordisk utblick", *Svensk Ungdom* 6/1934, s. 75.
- "Resentryck från Island", *Svenska Pressen* 29.9.1934, s. 5–6.
- "Stefan George. En skald och siare", *Svensk Ungdom* 7/1934, s. 86.
- Obetitlad anmälan i spalten "Ny litteratur", *Svensk Ungdom* 8/1934, s. 98. (Anmälan av Hans Ruins bok *Gycklare och apostlar*.)
- "Världsrymden i människans föreställning. Astronomiskt kåseri", *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 114.
- "Rasförföljelse?", *Svensk Ungdom* 9/1934, s. 116. (Osignerad.)
- "Tyskt perspektiv", *Studentbladet* 14/1934, s. 289–290.
- Obetitlad anmälan i spalten "Böcker", *Svensk Ungdom* 1/1935, s. 2. (Anmälan av J.W.N. Sullivans bok *Naturforskningens gränser*.)
- "Den nya religionsform ...", *Svensk Ungdom* 3/1935, s. 35–36. (Signerad Humanist.)
- "Finlands universitetsfråga", *Nordisk Gymnasiastblad* 4/1935.
- "Om psykoanalysen som lära och läkarmetod", *Svensk Ungdom* 4/1935, s. 42–43.
- "Om den s.k. 'månillusionen' eller 'Luna Mendax'", *Svensk Ungdom* 7/1935, s. 88–90.
- "Kvasivetenskap", *Svensk Ungdom* 8/1935, s. 104.
- "Är vår svenska ungdom socialt ointresserad?", *Svensk Ungdom* 8/1935, s. 107. (Ett svar på Erik Focks spalt "Är vår svenska ungdom socialt ointresserad?", *Svensk Ungdom* 7/1935, s. 93.)
- "Kaos och kristall", *Studentbladet* 13/1935, s. 217.
- "Svensk Ungdom 10 år!", *Svensk Ungdom* 9/1935, s. 113. (Signerad Redaktionen 1935.)
- "Sambandet mellan kroppsbyggnad och karaktär", *Svensk Ungdom* 9/1935, s. 116–118.

2 De tre publikationerna som von Wright inkluderade i bibliografin är "Logistisk filosofi" (1938), "Edvard Westermarck" (1939) och "Maktens filosof" (1939).

- "Svinhufvudboken", *Svensk Ungdom* 1/1936, s. 15. (Recension av Erkki Rääkköens bok *Pehr Evind Svinhufvuds upplevelser under Finlands självständighetskamp*.)
- "Resentryck från Island", *Nordisk Gymnasiastblad* 1/1936.
- "Aristokrat ser på problemen. Vår tids tema i Ortega y Gasset's variation", *Studentbladet* 10/1936, s. 168–170.
- "Psykologisk rapsodi", *Svenska Pressen* 28.11.1936, s. 4.
- "Filosofiskt och ofilosofiskt i modärn fysik", *Studentbladet* 1–2/1937, s. 28 och 31.
- "Indiens väg mot 'swaraj'. Ett kapitel politisk experimentalpsykologi", *Studentbladet* 4/1937, s. 62–64.
- "Unum necessarium? Något om katolicism och matsmältning", *Studentbladet* 4/1937, s. 67–68. (Signerad Bembo.)
- "En livsåskådning kapitulerar", *Studentbladet* 5/1937, s. 81–83.
- "Kort svar till Dan", *Studentbladet* 5/1937, s. 91. (Signerad Bembo.) (Ett svar på Dans spalt "Katolsk renässans eller intellektuell heden-dom?", *Studentbladet* 5/1937, s. 91.)
- "En världsmakt i stöpsleven", *Studentbladet* 8/1937, s. 157–158.
- "Från republikens tempel till kejsartidens latriner", *Hufvudstadsbladet* 5.9.1937. (Signerad Göran Schildt och G.H. von Wright, men de facto författad av von Wright, enligt dennes anmärkning i klippböckerna.)
- "Fuga genom fem länder", *Studentbladet* 9/1937, s. 170 och 173–174.
- "Krakau – Polens gamla konungastad", *Svenska Pressen* 16.10.1937, s. 5.
- "Geniet Luther som människa och psykologiskt objekt", *Studentbladet* 10/1937, s. 196–197. (Recension av Frantz Funck-Bretanos bok *Martin Luther*.)
- "Akademiska diskussionsklubben", *Studentbladet* 10/1937, s. 197–198.
- "Vaktombyte", *Studentbladet* 11/1937, s. 209 (Signerad G.)
- "Filosofen som samhällsförbättrare. Bertrand Russell sjunger lättjans lov", *Studentbladet* 14/1937, s. 274–276.
- "Human moralfilosofi", *Studentbladet* 14/1937, s. 279–280. (Recension av Rolf Lagerborgs bok *Moral i vardande*.)
- "Ett populariseringskonstens mästerverk", *Studentbladet* 14/1937, s. 282.
- "Vetenskapens olösta problem", *Studentbladet* 14/1937, s. 282.
- "Logistisk filosofi", *Nya Argus* 31 (1938), s. 175–177.
- "Der Wahrscheinlichkeitsbegriff in der modernen Erkenntnisphilosophie", *Theoria* 4/1938, s. 3–20.
- "Vi unga", *Studentbladet* 1/1939, s. 3–5.
- "Rika–vackra–begåvade", *Studentbladet* 1/1939, s. 12. (Osignerad.)
- "Vårt in- och utsiktstorn. Presidentens svar", *Studentbladet* 1/1939, s. 14–15. (Osignerad.)
- "Vi och vetenskapen", *Studentbladet* 2/1939, s. 27. (Osignerad.)
- "Vårt in- och utsiktstorn. 'Kollegan' Soihitu", *Studentbladet* 2/1939, s. 37. (Osignerad.)
- "Sammandrag", *Studentbladet* 3/1939, s. 47–48. (Osignerad.)
- "Rektorsord", *Studentbladet* 9/1939, s. 163–164.
- "Edvard Westermarck", *Studentbladet* 9/1939, s. 165. (Osignerad nekrolog.)
- "Nyliberala synpunkter", *Studentbladet* 9/1939, s. 170. (Osignerad.)

- "Vårt in- och utsiktstorn. För den som uppröres av akademiska stridigheter", *Studentbladet* 9/1939, s. 180. (Osignerad.)
- "Vårt bildningslivs värde", *Studentbladet* 10/1939, s. 187–188. (Osignerad.)
- "Maktens filosof. Ett apropå till en ny Machiavellibiografi", *Studentbladet* 10/1939, s. 188–190.
- "Chamberlain och Churchill har ordet", *Studentbladet* 10/1939, s. 191. (Osignerad.) (Recension av Neville Chamberlains bok *Samtal i Europa* och Winston Churchills *Steg för steg 1936–1939*.)
- "Inför svenska dagen", *Studentbladet* 11/1939, s. 199. (Osignerad.)
- "Korset och hakkorset. Tema med variation", *Studentbladet* 11/1939, s. 200–202. (Recension av Olavi Paavolainens bok *Korset och hakkorset*.)
- "Vårt in- och utsiktstorn. Vid Runebergsstoden", *Studentbladet* 11/1939, s. 205–206. (Osignerad.)
- "Verklighet och dröm kring Finlands ostgräns", *Studentbladet* 12/1939, s. 212–214. (Recension av Olof Enckells bok *Vakt i öster*.)
- "Vårt in- och utsiktstorn. Under fredliga förhållanden. PS", *Studentbladet* 12/1939, s. 217–218. (Osignerad.)
- "Västerlandets värn", *Studentbladet* 13–14/1939, s. 223–224. (Osignerad.)
- "Vårt in- och utsiktstorn. Finland i studentpressen", *Studentbladet* 13–14/1939, s. 230. (Osignerad.)

APPENDIX B.

TEXTER SKRIVNA AV VON WRIGHT INOM PROPAGANDA- VERKSAMHETEN UNDER FINLANDS KRIG 1939–1944

Appendix B är uppdelat i två avdelningar. **B1**: manuskript skrivna för propagandaorganisationen Hembygdsfronten under vinterkriget, arkiverade i Riksarkivet. **B2**: manuskript skrivna för Statens informationsverk under fortsättningskriget, arkiverade i Riksarkivet.

De flesta manuskript är maskinskrivna, ett fåtal är handskrivna. Produktionsdatum anges på manuskriptet, men publiceringsuppgifter saknas. De 20 texterna i B1 skrevs för inrikesspridning och fick generellt antagligen bred spridning i tidningar i Finland, medan publikationshistorien för de 65 texterna i B2, som med få undantag skrevs för utrikespropagandan, sannolikt är mycket varierande; vissa nådde betydande spridning i olika länder, medan andra kanske aldrig publicerades.

Det är ytterst sannolikt, och kan i åtminstone ett fall beläggas, att von Wright under krigsåren skrev fler texter i tjänsten som propagandist än de som arkiverats i Riksarkivet och/eller att det finns texter i Riksarkivet som vi inte hittat. Se diskussionen i introduktionen till avdelning III.

B1. Manuskript skrivna för Hembygdsfronten under vinterkriget

Manuskripten finns på Riksarkivet i ”Valtioneuuvoston tiedotuselimet 1939–1948. Valtion tiedotuslaitos, arkisto”, i mappen ”Hembygdsfronten III D”, där texterna är kronologiskt ordnade i en C-serie.

- ”Svenska dagen” (datum och signum saknas)³
- ”Det civila arbetet i krigstid” (datum och signum saknas)
- ”Resa bland evakuerade”, 11.1.1940 (C77)
- ”Om spioner och ryktesspridare”, 31.1.1940 (C96)
- ”Rysslands imperialism och dess konsekvenser”, 3.1.1940 (C98)⁴
- ”Nyhetshunger och nyhetskritik”, 7.2.1940 (C105)
- ”Den röda armén fyller år”, 14.2.1940 (C113)
- ”Några synpunkter på vår armés avlöning”, 20.2.1940 (C120)
- ”Hjältar bakom fronten”, 24.2.1940 (C124)
- ”Ukraina – landet som bidar sin frihet”, 6.3.1940 (C132)
- ”Ljussignaler och synvillor”, 6.3.1940 (C133)
- ”Hos våra gossar vid flottan”, 11.3.1940 (C135)
- ”Hjältar till sjöss”, 11.3.1940 (C136)
- ”Vi arbeta alla för samma mål”, 20.3.1940 (C-serien)⁵
- ”Vad Finland får och vad Finland behöver: Hur vi befria oss från en synvilla”, 12.4.[1940] (C154)
- ”Folkflyttningens problem”, 19.4.1940 (C157)
- ”Bildningslivet i krig och kris”, 4.5(?).1940 (C164)
- ”Bärplockning på våren”, 9.5.1940 (C169)
- ”Brödkorten”, 21.5.1940 (C174)
- ”De hemvändande hjältarna”, 29.5.1940 (C175)

B2. Manuskript skrivna för Statens informationsverk under fortsättningskriget

Manuskripten finns på Riksarkivet i ”Valtioneuuvoston tiedotuselimet 1939–1948. Valtion tiedotuslaitos, arkisto”, i Hf-serien, ”Ulkomaan-propagandaan tarkoitettu artikkelit (U-artikkelit)”, och är kronologiskt ordnade i en U-serie. Om datumangivelserna kan påpekas att texterna i arkivet ibland existerar både i tidigare, ofta handskrivna manuskript, och i senare på maskin renskrivna versioner. I sådana fall har vi listat dem enligt den tidigare dateringen. För de flesta texterna existerar dock bara maskinskrivet manuskript.

-
- 3 Ms. till den text som, delvis redigerad, signerad publicerades som ”Inför svenska dagen”, *Studentbladet*, 11/1939, s. 199 (jfr appendix A).
 - 4 Dateringen är ologisk i förhållande till C96.
 - 5 von Wright anges som författare, men uppgiften torde vara felaktig: texten ser ut att vara signerad R.D. och stilen avviker klart från von Wrights texter för Hembygdsfronten.

- "K.G. Idman (Der Gesandte Finnlands in Japan)", 9.7.1941 (U-166)⁶
 "Uppgifter om Öst-Karelen", 25.7.1941 (U-228)⁷
 "Biskop Tomas, Åbo Finlands första militärpolitiker", 25.7.1941 (U-243)⁸
 "Öst-Karelen politiska problem", 30.7.1941 (U-267)
 "Öst-Karelen, en västerländsk kulturprovins", 6.8.1941 (U-297)
 "Ladoga, Europas största insjö", 8.8.1941 (U-309)
 "East Carelia and Finland", 15.8.1941 (U-334)
 "Finland och bildningsarbetet i Ostkarelen", 27.9.1941 (U-525)
 "A small nation's via dolorosa", 29.9.1941 (U-531)
 "Finland's Love of Liberty", 3.10.1941 (U-550)
 "Klostren i Ladoga – Två österländska kulturminnen på västerländsk mark", 3.10.1941 (U-556)
 "Finland and Russia" (U-571)⁹
 "Den karelska frågan som internationellt-politiskt problem", 24.10.1941 (U-582)
 "Nationalitetsförhållandena i Öst-Karelen" (21.10.41)
 "Östkarelen och Norden", 11.11.1941 (U-678)¹⁰
 "Finnarna i den nordiska kretsen", 25.11.1941 (U-720)
 "I preparativi dell URSS per un attacco contro la Finlandia e la Skandinavia", 2.12.1941 (U-731)
 "Fronten mot bolsjevismen", 3.12.1941 (U-743)
 "La ferrovia di Murman", 4.12.1941 (U-749)
 "Valamo kloster härjat av bolsjevikerna", 10.12.1941 (U-765)
 "Östkarelen och Kolahalvön i Englands utrikespolitik", 13.12.1941 (U-776)
 "Öst-Karelen och Norden", 15.12.1941 (U-783)¹¹
 "Uppgifter om Kola-halvön", 19.12.1941 (U-790)
 "Finland's Economic Expansion", 13.1.1942 (U-845)
 "The Murmansk railroad and its role in the attacks on Finland", 12.2.1942 (U-941)
 "Översikt över de finska tidningarnas redaktionella uttalanden om barnevakueringen till Sverige under januari 1942", 23.2.1942 (U-966)
 "Brevet från Finland", 27.4.1942 (U-1163)

6 Även fransk övers.

7 Anmärkning i ms. med blyerts på finska: "Englanniksi" ("översätt] till engelska") och "Amerikkaan" ("till Amerika"), svenska versionen daterad först 14.10.1941.

8 Omarbetad version av "Biskop Tomas – Finlands första militärpolitiker", *Tammerfors Aftonblad* 29.2.1940. Publicerades även i åtminstone sju andra tidningar vid samma tid; den sista publiceringen torde ha varit i *Östra Nyland* 14.3.1940.

9 Artikeln finns listad under von Wrights namn i registret över U-artiklar, men själva manuskriptet saknas i arkivet, och därför saknas även datering för texten.

10 Jfr U-783; en senare version av samma text.

11 Jfr U-678; en tidigare version av samma text.

"Biografiska uppgifter om fältmarskalk Mannerheim", 6.5.1942 (U-1173)
 "Brev från Finland", 12.5.1942 (U-1197)
 "Brev från Finland", 22.5.1942 (U-1231)
 "Brev från Helsingfors", 8.6.1942 (U-1266)
 "Brev från Helsingfors", 20.6.1942 (U-1287)
 "Brev från Helsingfors", 24.7.1942 (U-1328)
 "Sverige och Kalevalas förhistoria", oläslig datumstämpel (U-1338)
 "Brev från Finland", 22.8.1942 (U-1375)
 "Finsk forskning i öster", 3.9.1942 (U-1426)
 "Brev från H/fors", 22.9.1942 (U-1439)
 "Den bokliga bildningens växt i Finland – Ett apropå till några sekel-minnen", 5.10.1942 (U-1497)
 "Brev från Helsingfors", 17.10.1942 (U-1537)
 "Professor Simo Brofeldt – krigare och kirurg", 22.10.1942 (U-1548)
 "Höstens finlandssvenska böcker", 10.11.1942 (U-1583)
 "Brev från Helsingfors", 16.11.1942 (U-1593)
 "Brev från Helsingfors", 14.12.1942 (U-1633)
 "Brev från Helsingfors", 16.1.1943 (U-1666)
 "Filosofisk odling i Finland", 28.1.1943 (U-1679)
 "En finsk filosof", 3.4.1943 (U-1767)¹²
 "Brev från Finland", 10.4.1943 (U-1786)
 "Brev från Finland", 28.5.1943 (U-1840)
 "Brev från Finland", 8.7.1943 (U-1882)
 "Brev från Finland", 30.7.1943 (U-1906)
 "Brev från Finland", datum saknas (U-1939)
 "Brev från Finland", 30.10.1943 (U-1956)
 "Brev från Finland (Nyåret 1944.)", (U-1979)

Pressöversikter sammanställda av von Wright:

Press Review (U-1053)
 Press Review 16.3–22.3.1942 (U-1069)
 Press Review 23.–29.3.1942 (U-1091)
 Press Review 30.3–5.4.1942 (U-1099)
 Press & News Review 6.4–12.4.1942 (U-1118)
 Press & News Review 13.4–19.4.1942 (U-1144)
 Press & News Review 20.4–26.4.1942 (U-1164)
 Press & News Review 27.4–3.5.1942 (U-1180)
 Press & News Review 4.5.1942–10.5.1942 (U-1205)
 Press & News Review 11–17.5.1942 (U-1221)

Utöver manuskripten av von Wright i utrikesavdelningens arkiv finns två manuskript skrivna för inrikesavdelningen vid Informationsverket (förvaras i kapseln "Kotimaan osastossa laaditut artikkelit 1941, Hel"):

"Kommunismen som samhällsfara", [otydligt] 26.6. [1941]
 (signum 110)

"Tålamod", daterad som "postitettu" [postad] 1.7.1941 (signum 148)

12 Publicerades i *Svenska Dagbladet* 13.5.1943, och är det enda av manuskripten i Riksarkivet som också upptas i von Wrights officiella bibliografi.

KÄLLOR

A. Texter av och intervjuer med von Wright

Texter från 1930-talet och krigspropagandatexter från 1939–1944 som vi hänvisar till finns listade i appendix A och B och upptas inte på nytt här.

1940-talet

- ”Biskop Tomas – Finlands första militärpolitiker”, *Tammerfors Aftonblad* 29.2.1940. (Se fotnot 8 i appendix B2.)
- ”Mystikern Huxley”, *Nya Argus* 33 (1940), s. 70–72.
- ”Tunga voro krigets offer”. I Örnulf Tigerstedt (red.), *Finland från krig till krig. 1939–1940–1941*. Utg. Finska självständighetsförbundet. Stockholm: Saxon & Lindström 1941, s. 20–21.
- ”Tunga voro även fredens pris”. I Örnulf Tigerstedt (red.), *Finland från krig till krig. 1939–1940–1941*. Utg. Finska självständighetsförbundet. Stockholm: Saxon & Lindström 1941, s. 22–23.
- ”Sverige och Ryssland”, *Finsk Tidskrift* 130 (1941), s. 193–194.
- ”Östproblemet”, *Finsk Tidskrift* 131 (1942), s. 99–100.
- ”Georg Christoph Lichtenberg. Ett tvåhundraårs minne”, *Finsk Tidskrift* 131 (1942), s. 238–248.
- ”Populär vetenskap”, *Finsk Tidskrift* 131 (1942), s. 270–274.
- ”Mannerheimiana”, *Finsk Tidskrift* 132 (1942), s. 46–50.
- ”Finsk forskning i öster”, *Finsk Tidskrift* 132 (1942), s. 104–105.
- Den logiska empirismen. En huvudriktning i modern filosofi*. Helsingfors: Söderström 1943.
- Carl Olof Nordman – En minnesskrift*. Helsingfors: Frenckellska Tryckeri Aktiebolaget 1944.
- ”Filosofien och vetenskaperna”, *Finsk Tidskrift* 140 (1946), s. 93–106.
- ”Gide och människan”, *Nya Argus* 40 (1947), s. 63–68.
- ”En insats för bildningen”, *Nya Argus* 41 (1948), s. 67–68.

1950-talet

- A Treatise on Induction and Probability*. London: Routledge and Kegan Paul 1951.
- ”Språket som kalkyl”, *Nya Argus* 46 (1953), s. 66–69.
- ”Moderna psykologier”, *Finsk Tidskrift* 138 (1954), s. 283–284.
- ”Tankens gryning”, *Nya Argus* 54 (1954), s. 118–123.
- Tanke och förkunnelse*. Lund: Gleerup 1955.
- Logik, filosofi och språk*. Helsingfors: Söderström 1957.
- ”En passionerad skeptiker”, *Dagens Nyheter* 9.8.1957.

1960-talet

- ”Herrasmiehen ammatti: Akateemikko”. Intervju med von Wright av Juha Tantt, *Suomen Kuvalehti* 38/1961, s. 12–13, 56.
- Norm and Action. A Logical Enquiry*. London: Routledge & Kegan Paul 1963.
- The Varieties of Goodness*. London: Routledge & Kegan Paul 1963.
- ”Vetenskapens villkor i dagens Finland”, *Hufvudstadsbladet* 15.1.1967.
- ”G.H. von Wright i vetenskapssocieteten: Humanekologi stiger fram, tvärvetenskap med framtid”, *Hufvudstadsbladet* 30.4.1967.

"Mitä ajattelija ajattelee?". Intervju med von Wright av Jaakko Okker, *Suomen Kuvalehti* 3/1968, s. 20–23, 42–43.

"Finlandssvensk högskoleplanering", *Hufvudstadsbladet* 17.4.1969.

1970-talet

Explanation and Understanding. Ithaca, NY & London: Cornell University Press & Kegan Paul 1971.

"Ett litet land behöver alla sina forskare". Intervju med von Wright av Lars Grafström, *Upsala Nya Tidning* 4.2.1972.

"Klimatet hårdnar", *Dagens Nyheter* 20.9.1973.

Causality and Determinism. New York & London: Columbia University Press, 1974.

"Förtrycket ökar i Jugoslavien/Quo Vadis, Tito?", *Dagens Nyheter & Hufvudstadsbladet* 31.10. 1974.

"Koordinera svensk högskoleutbildning!", *Studentbladet* 13.12.1974.

"De intellektuellas svåra ställning i Jugoslavien", *Dagens Nyheter* 28.3.1976.

"USA fastlåst i systemet". Intervju med von Wright av Erik Wahlström, *Hufvudstadsbladet* 4.7.1976.

"Quo usque tandem ...", *Hufvudstadsbladet* 24.11.1976.

Humanismen som livshållning och andra essayer. Helsingfors: Söderström 1978.

"Avslutande betraktelser om högskolor, forskning och kulturpolitik", *Finsk Tidskrift* 201–202 (1978), s. 1–26.

1980-talet

"Människan, tekniken och framtiden". I *Teknik, forskning, innovation, framtidsansvar. En efterskrift till Tekniska Föreningens i Finland 100-årsjubileum*. Helsingfors: Tekniska föreningen i Finland 1981, s. 81–88.

"Ajatuksia sodasta ja rauhasta", *Suomen Kuvalehti* 1981, s. 15–17.

"Musil and Mach". I Robert Musil, *On Mach's Theories*. München: Philosophia Verlag 1982, s. 7–14.

"Tankar om krig och fred". I Harald Ofstad & Marlene Öhberg (red.), *Vår röst och makt*. Övers. Elisabeth von Wright. Gidlunds: Södertälje 1982, s. 96–104.

Wittgenstein. Oxford: Blackwell 1982.

"Självesinning eller självförintelse?", *Fredsposten* 26/1982, s. 3–6.

"Hans Ruin", *Horisont* 29 (1982), s. 78–79. (von Wrights bidrag ingår som en del i "Hans Ruin – Ett collage sammanställt av Matts Rying och Carl Magnus von Seth", s. 77–85.)

"Mein Verhältnis zur deutschen Literatur – Selbstbiographisches Fragment", *Jahrbuch für Finnisch-Deutsche Literaturbeziehungen* 17 (1983), s. 15–17.

Veitenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags Ab 1986.

"Georg Henrik von Wright svarar sina kritiker: Jag tror varken på 'den ljusnande framtid' eller på 'den gamla goda tiden'", *Svenska Dagbladet* 14.6.1987.

"Tolstoj och hans sökande: Georg Henrik von Wright intervjuas av Kristina Rotkirch", *Nya Argus* 82 (1989), s. 42–45.

1990-talet

- "Tankar om kärnkraften". I Astrid Borg & Kerstin Lindahl-Kiessling (red.), *Energi och miljö. Forskare om framtidens energisystem*. Stockholm: Kungliga vetenskapsakademien 1990, s. 81–91.
- "Suomen erikoisedut ovat kevytmielistä toiveajattelua", *Helsingin Sanomat* 12.1.1992.
- "Introduction". I von Wright, *The Tree of Knowledge and Other Essays*. Leiden: E. J. Brill 1993, s. 1–4.
- Myten om framsteget. Tankar 1987–1992. Med en intellektuell självbiografi*. Stockholm: Bonnier 1993.
- "Självpresentation". I Bo Heurling (red.), *Författaren själv*. Lund: Bokförlaget Bra Böcker 1993, s. 366–367.
- Att förstå sin samtid. Tanke och förkunnelse och andra försök. 1945–1994*. Stockholm: Bonnier 1994.
- "Om framtiden, historien, demokratin och Europa". Intervju med von Wright av Tuva Korsström, *Café Existens* 65–66/1995, s. 87–99.
- "Potemkinkuliss av rysk upplysning – Den ryska identiteten mellan öst och väst, tradition och modernitet", övers. från engelska av Ingemar Karlsson, *Dagens Nyheter* 19.10.1996.
- "Repliker". I Bengt Molander & May Thorseth (red.), *Framsteg, myt, rationalitet*. Göteborg: Daidalos 1997, s. 165–176.
- "Georg Henrik von Wrightin haastattelu". Intervju med von Wright av Tapio Janasik, *Minervan pöllö* 2/1997, s. 6–15.
- In the Shadow of Descartes. Essays in the Philosophy of Mind*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1998.
- "Kulturens tre poler", *Östgöta Correspondenten* 5.10.1998.
- "Förnuftets dialektik", *Östgöta Correspondenten* 6.10.1998.
- "Om von Wrightarna på Haminanlax och några traditionslinjer i savolaxisk högreståndshistoria", *Hufvudstadsbladet* 31.10.1999.

2000-talet

- "Personliga hågkomster och intryck". I Stig Stenholm et al. (red.), *På tankens yttersta udde. En minnesbok för Carl-Gustaf Lilius*. Helsingfors: Svenska folkskolans vänner 2000, s. 115–116.
- "Käsitteet ja ilmiöt – keskustelua G. H. von Wrightin filosofian sisäistä jännitteistä". Intervju med von Wright av Ari-Veikko Antti-roiko, *Königsberg: Filosofisia painokirjoituksia* 3/2000, s. 7–21.
- Mitt liv som jag minns det*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag 2001.
- "Personligt om Lichtenberg". I Olle Bergquist (red.), *C.G. Lichtenberg föreläser*. Stockholm: Atlantis 2001, s. 7–17.
- "Sökt samma utsiktspunkt". I Åke Lundqvist et al. (red.), *Vårt behov av Olof. En vänbok till Olof Lagercrantz 90-årsdag*. Stockholm: Wahlström & Widstrand 2001, s. 107–109.
- "Skriv så ofta du kan". *Brevväxlingen mellan Georg Henrik von Wright och Eino Kaila 1937–1958*. Utg. Bernt Österman. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag 2020. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-532-1>.
- Om Wittgenstein. Skrifter 1936–2001*. Utg. Lassi Jakola & Thomas Wallgren. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2022. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-9685-1655295903>.
- Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering*. Med efterord av Fredrik Lång. Helsingfors: Förlaget M 2022.

B. Verk av andra

- Arendt, Hannah (2020 [1951]). *Totalitarismens ursprung*. Övers. Jim Jakobsson. Göteborg: Daidalos.
- Barck, Per Olof (1937). "Litet om jakobiner och fascister", *Studentbladet* 1–2/1937, s. 22–23.
- Bialas, Wolfgang & Anson Rabinbach (2007, eds.). *Nazi Germany and the Humanities. How German Academics Embraced Nazism*. London: Oneworld.
- Björkegren, Hans & Lars Erik Blomqvist (1989). *Rysk dikt från Derzjavin till Brodsky*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Bondestam, Anna (1968). *Arbetet. En tidning i Åbo på 1910-talet och människorna kring den*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Byholm, Matilda (2021). *En historiker i Storfinlands tjänst. Jalmari Jaakkola och boken Finlands östproblem (1941)*. Pro gradu-avhandling i historia. Humanistiska fakulteten, Helsingfors universitet.
- Coates, Ken (1981, ed.). *Eleventh Hour for Europe*. Nottingham: Spokesman (Bertrand Russell Peace Foundation).
- Cynikern (1932). Obetitlat svar till Faustus i debattspalten "Rännarbanan", *Svensk Ungdom* 7/1932, s. 74.
- Davies, Norman (1972). *White eagle, red star. The Polish-Soviet war 1919–20 and 'the miracle on the Vistula'*. London: Pimlico.
- Dower, John W. (1986). *War Without Mercy. Race and Power in the Pacific War*. New York: Pantheon Books.
- Edfelt, Johannes (1974). *Synkrets. Tolkningar*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Editorial Board (2005). "The Georg Henrik von Wright-bibliography". I *Journal for General Philosophy of Science* 36, p. 155–210.
- Ekberg, Henrik (1991). *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944*. Ekenäs: Schildt.
- Engman, Max (2016). *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Finlands svenska historia 3. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Freud, Sigmund (2002 [1905]). "Tre avhandlingar om sexualiteten". I *Samlade skrifter* 5. *Sexualiteten*. 2 uppl. Stockholm: Natur & Kultur, s. 63–156.
- Freud, Sigmund (2003 [1920]). "Bortom lustprincipen". I *Samlade skrifter* 9. *Metapsykologi*. Stockholm: Natur & Kultur, s. 253–326.
- Freud, Sigmund (2008). *Samlade skrifter* 8. *Psykoanalysens teknik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Frosterus, Sigurd (1915 [1907]). "Det nya slagskeppet". Omtryckt i Frosterus, *Olikartade skönhetsvärden*. Stockholm & Borgå: Albert Bonniers förlag & Holger Schildts förlag, s. 245–255.
- Galtung, Johan & Arne Naess (1955). *Gandhis politiske etikk*. Oslo: Tanum.
- Gasche, Malte & Simo Muir (2013). "Discrimination against Jewish Athletes in Finland: An Unwritten Chapter". In S. Muir & H. Worthen (eds.), *Finland's Holocaust. Silences of History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 128–150.

- Griffin, Roger (2007). *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hausmann, Frank-Rutger (1998). *"Deutsche Geisteswissenschaft" im Zweiten Weltkrieg. Die "Aktion Ritterbusch" (1940–1945)*. Dresden: Dresden University Press.
- Holmström, Valter (2017). *Modernitetens hybris. Gestaltningar av det moderna i Georg Henrik von Wrights produktion som intellektuell 1938–1951*. Pro gradu-avhandling i historia. Humanistiska fakulteten, Helsingfors universitet. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/184166>.
- Hårdstedt, Martin (2023). *Finlands svenska historia*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Natur & Kultur.
- Jakola, Lassi (2023). *The Philosophy of The Varieties of Goodness (1963). Essays on G.H. von Wright's Theory of Value and Moral Philosophy*. Diss. Helsinki: University of Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8884-7>.
- Jansson, Jan-Magnus (2002). "Liittoutumattomuuden arvo". I T. Wallgren (red.), *EU vaakalaudalla. Kirjoituksia Suomen ja Euroopan tulevaisuudesta*. Helsingfors: Like.
- Jokisipilä, M. & J. Könönen (2013). *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Keuruu: Otava.
- Jutikkala, Eino (1997). *Valtion tiedoituslaitoksen salainen sotakronikka*. Porvoo: WSOY.
- Kaihovirta, Matias (2015). *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Diss., Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi vid Åbo Akademi. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5976-37-3>.
- Kaihovirta, Matias (2022). "'Svenskarna skulle få vara beredda på att få gå mot de tyska judarnas öde'. Finlandssvenska pressreaktioner på den nazistiska novemberpogromen 1938", *Finsk Tidskrift* 6/2022, s. 9–32.
- Kaihovirta, Matias & Christoffer Holm (2022, red.). *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlands-svenska arbetarrörelse*. Sällskapet för arbetarrörelsens historia och arbetarkultur i Finland. <http://hdl.handle.net/10138/339574>.
- Kaihovirta, Matias & Mats Wickström (2019). "An anti-fascist minority? Swedish-speaking Finnish responses to fascism". In K. Braskén, N. Copsey & J.A. Lundin (eds.), *Anti-fascism in the Nordic Countries*. London: Routledge, p. 55–71.
- Kaila, Eino (2020 [1940]). "Professor Eino Kaila: Festtal vid Helsingfors universitets 300-årsjubileum den 5 september 1940". I Bernt Österman (utg.), "Bilagor". *Skriv så ofta du kan". Brevväxlingen mellan Georg Henrik von Wright och Eino Kaila 1937–1958*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-7948-1606468292>.
- Karlsson, Ingemar & Arne Ruth (1983). *Samhället som teater. Estetik och politik i Tredje riket*. Stockholm: Liber.

- Klinge, Matti (1979). *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828–1960. IV. 1917–1960*. Övers. Bertel Kihlman. Helsingfors: Studentkåren vid Helsingfors universitet & Gaudeamus.
- Kruskopf, Erik (2008, red.). *En livslång vänskap. Brevväxlingen mellan Göran Schildt och Georg Henrik von Wright 1937–2001*. Ekenäs: Christine och Göran Schildts stiftelse.
- Kunnas, Tarmo (2013). *Fasismen lumous. Eurooppalainen älymystö Mussolinin ja Hitlerin politiikan tukijana*. Jyväskylä: Atena.
- Lane, Melissa & Martin A. Ruehl (2011). *A Poet's Reich. Politics and Culture in the George Circle*. Rochester, NY: Camden House.
- Laplanche, Jean & J. B. Pontalis (2018 [1973]). *The Language of Psycho-Analysis*. London: Routledge.
- Lehto, Olli (2001). *Korkeat maailmat. Rolf Nevanlinnan elämä*. Helsinki: Otava.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (2006 [1688]). ”De arte characteristica ad perficiendas scientias ratione nitentes”. I Leibniz, *Philosophische Schriften. Band 4: 1677 – Juni 1690. Teil A*. Berlin: Akademie Verlag, s. 909–915.
- Lindqvist, Rafael (1924). *Sånger i rött och svart. Ett urval ryska dikter från bolsjevismens dagar*. Helsingfors: Holger Schildt.
- Linkola, Pentti & Osmo Soininvaara (1987). *Kirjeitä Linkolan ohjelmasta*. Porvoo: Perusta & WSOY.
- Lundberg, Stefan (2002). ”Tyskvänlig von Wright förskönar sitt förflutna”, *Dagens Nyheter* 12.11.2002.
- Lång, Fredrik (2022). ”Efterord”. I Georg Henrik von Wright, *Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering*. Helsingfors: Förlaget M.
- Mann, Michael (2004). *Fascists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manninen, Juha (2007). ”Eino Kaila ja kolmas valtakunta”, *Tieteessä tapahtuu* 4/2007, s. 29–40.
- Manninen, Juha & Ilkka Niiniluoto (2007, eds). *The philosophical twentieth century in Finland. A bibliographical guide*. Helsinki: Societas philosophica Fennica.
- Manninen, Ohto (1980). *Suur-Suomen ääriäviivat*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Marcu, Valeriu (1939). *Machiavelli, renässansmänniskan och maktfilosofen*. Helsingfors: Söderströms.
- Martin, Benjamin G. (2016). *The Nazi-Fascist New Order for European Culture*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Mazower, Mark (2008). *Hitler's Empire. How the Nazis Ruled Europe*. London: Allen Lane.
- Melgin, Elina (2014). *Propagandaa vai julkisuusdiplomatiaa? Taide ja kulttuuri Suomen maakuvan viestinnässä 1937–52*. Helsinki: Unigrafia.
- M.O.T. (2002). ”Elämäni niin kuin en sitä muistanut: käsikirjoitus”. Manus för tv-dokumentär, red. Olli Ainola & Boris Salomon. Publicerat 11.11.2002, uppdaterat 26.5.2015. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2002/11/11/elamani-niin-kuin-en-sita-muistanut-kasikirjoitus>.

- N.G.:s redaktion i Finland (1935). "Nordisk Gymnasiastblad", *Svensk Ungdom* 2/1935, s. 14.
- Nietzsche, Friedrich (2008). *Samlade skrifter. Band 5. Den glada vetenskapen*. Övers. Carl-Henning Wijkmark. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Nietzsche, Friedrich (2013). *Samlade skrifter. Band 8. Sena skrifter*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Nolte, Ernst (1963). *Der Faschismus in seiner Epoche*. München: Piper.
- Näf, Beat (2017). "Werner Jeger, der Dritte Humanismus und Italien". In A. Albrecht, L. Danneberg & S. De Angelis (hrsg.), *Die akademische "Achse Berlin-Rom"? Der wissenschaftlich-kulturelle Austausch zwischen Italien und Deutschland 1920 bis 1945*. Berlin & Boston: De Gruyter, s. 203–228.
- Paavolainen, Olavi (1939). *Korset och hakkorset. Inför en ny världsbild*. Översättning Bertel Gripenberg. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Paxton, Robert (2004). *The Anatomy of Fascism*. New York: Alfred Knopf.
- Ramsay, Henrik (1915), "Moderna vapen", *Nya Argus* 8, s. 124–125.
- Redaktionen [osignerad] (1932). "Samkonventet i Helsingfors", *Svensk Ungdom* 15-16/1932, s. 172.
- Redaktionen [osignerad] (1940). "Våra företrädare", *Studentbladet* 1/1940, s. 6–7.
- Ritamäki, Tapani (1996). "Det är lite ironiskt...", *Ny Tid* 32/1996.
- Roselius, Aapo, Oula Silvennoinen & Marko Tikka (2018). *Svart gryning. Fascismen i Finland, 1918–44*. Stockholm: Lind & Co.
- Ruin, Hans (1938). *Väl mött, Europa!* Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Ruin, Hans [d.y.] (1996a). "Höger vänster om – von Wright låter sig inte etiketteras", *Dagens Nyheter* 1.9.1996.
- Ruin, Hans [d.y.] (1996b). "Filosoferna som tappade huvudet. Det finns inget samband mellan analytisk begåvning och politisk åskådning", *Dagens Nyheter* 13.9.1996.
- Russell, Bertrand (1968). "Open Letter to Wladyslaw Gomulka," *World Jewry* XI, s. 8.
- Russell, Bertrand (1970). "Message from Bertrand Russell to the International Conference of Parliamentarians in Cairo, Feb 1970". <https://russell-j.com/1502MFBR.HTM>.
- Salmela, Mikko (1999). "The Fight for European Culture: Finnish Philosophers' Perspectives on Totalitarianism during World War II". *Finnish Yearbook of Political Thought* 3(1), p. 149–177.
- Sarje, Kimmo (1996). "Från maskinromantiker till teknikkritiker – fasetter i Sigurd Frosterus livsåskådning och estetik", *Nya Argus* 89, s. 119–123.
- Sarje, Kimmo (1999). "Aristokraattinen radikalismi", *Ajatus* 56, s. 103–117.
- Sarje, Kimmo (2000). *Sigurd Frosteruksen modernin käsité. Maailman-katsomus ja arkkitehtuuri*. Diss. Helsinki: Valtion taidemuseo.
- Sarje, Kimmo (2021). "Georg Henrik von Wright ja Nya Argus-aikakauslehden perintö – Humanismin taustaa ja tilanne 1946", *Synteesi* 1/2021, s. 2–9.
- Schildt, Göran (1937). "Etna i många belysningar", *Hufvudstadsbladet* 22.8.1937.

- Schildt, Göran (1995). "Resor med Georg Henrik". I Kurt Sten et al. (red.), *Röster om Georg Henrik von Wright. ABF Stockholms seminarium 11 mars 1995*. Stockholm: Arbetarnas Bildningsförbund, s. 9–13.
- Sillantaus, Teppo (2022). "Ukrainalaista talvisotaa", *Helsingin Sanomat – Kuukausiliite* 31.12.2022. Tillgänglig på: <https://www.hs.fi/kuukausiliite/art-2000009274095.html>.
- Stiewe, Barbara (2011). *Der "Dritte Humanismus": Aspekte deutscher Griechenrezeption vom George-Kreis bis zum Nationalsozialismus*. Berlin: de Gruyter.
- Strang, Johan & Thomas Wallgren (2016, red.). *Tankens utåtvändhet. Georg Henrik von Wright som intellektuell*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet & Appell Förlag.
- Strang, Johan & Thomas Wallgren (2016, toim.). *Georg Henrik von Wright. Modernin ajan ajatteliija*. Suom. Timo Soulola. Helsinki: Gaudeamus.
- Tacitus, Cornelius (1969 [98]). *Germania*. Originaltext med svensk tolkning jämte inledning och kommentar av Alf Önnersfors. Stockholm: Natur och kultur.
- Tigerstedt, Örnulf (1934). "Den nye puritanen", *Svensk Ungdom* 3, s. 29–30; 4, s. 45–46 och 50; 5, s. 57–58 och 68.
- Tingsten, Herbert (1958). *På marknadstorget*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Tingsten, Herbert (1965 [1936]). *Nazismens och fascismens idéer [Den nationella diktaturen]*. Stockholm: Aldus.
- Topelius, Zacharias (2017). *Föreläsningar i geografi och historia*. ZTS XV. Utg. Jens Grandell. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-6282-1508152246>.
- Tranøy, Knut Erik (1989). "Von Wright's Humanism: His Critique of Culture and His Philosophy of Life". In P.A. Schilpp & L.E. Hahn (eds.), *The Philosophy of Georg Henrik von Wright*. La Salle, Ill.: Open Court, [p. 489–516].
- Waltå, Göran O:son (1993). *Poet under black banners. The Case of Örnulf Tigerstedt and Extreme Right-Wing Swedish Literature in Finland 1918–1944*. Diss. Uppsala: Uppsala University
- Warburton, Thomas (1936). "Georg Henrik von Wright", *Svensk Ungdom* 1/1936, s. 4.
- Weckman, Anton & Mats Wickström (2020). "Positiv svenskhet! Den svenskspråkiga nationalsocialismen i Finland och språkfrågan, 1936–1944". *Historisk Tidskrift för Finland* 1/2020, s. 36–64. <https://journal.fi/htf/article/view/97196>.
- Whyte, Jessica (2019). *The Morals of the Market. Human Rights and the Rise of Neoliberalism*. London: Verso.
- Vilkko, Risto & Bernt Österman (2016, red.). *Georg Henrik von Wright. Filosofin elämä – En filosofis liv – A Philosopher's Life*. Helsingfors: Into.
- Wirtanen, Atos (1938a). "Med känslor av olust och harm...", *Arbetsbladet* 25.5.1938.
- Wirtanen, Atos (1938b). "Skall samvetena icke vakna?", *Arbetsbladet* 7.12.1938.
- Wirtanen, Atos (1964). *Mot mörka makter*. Stockholm: Natur och kultur.

- Wittgenstein, Ludwig (1983 [1977]). *Särskilda anmärkningar*. Övers. Lars Hertzberg. Lund: Doxa.
- Wittner, Lawrence (2009). *Confronting the bomb. A short history of the world nuclear disarmament movement*. Stanford: Stanford University Press.
- Zern, Leif (1996a). "Bisamrättan i bilsamhället", *Moderna Tider*, juni/juli 1996.
- Zern, Leif (1996b). "Som om han vore Bibeln. Leif Zern om von Wrights blinda fläckar", *Dagens Nyheter* 7.9.1996.
- Zern, Leif (1996c). "Replik: Vänder bort blicken. Analysera von Wrights orientering mot djupekologin", *Dagens Nyheter* 14.10.1996.
- Zern, Leif (2002). "Om minnets förflackning. Leif Zern om Georg Henrik von Wrights dåliga minne", *Dagens Nyheter* 12.11.2002.
- Åman, Johannes (1996). "Rationalisten som misstror förnuftet. von Wright låter analysen försätligt övergå i värdering", *Dagens Nyheter* 8.10.1996.
- Österman, Bernt (2016). "Filosofer, artister och samhällsförbättrare: utvecklingslinjer från en tidig artikel av von Wright i Studentbladet." I J. Strang, & T. Wallgren (red.), *Tankens utåtvändhet. Georg Henrik von Wright som intellektuell*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet & Appell Förlag, s. 68–92.
- Österman, Bernt (2017a). "'Jag kan inte låta bli att oupphörligt jämföra honom med Cézanne'. Hur Göran Schildt hjälpte Georg Henrik von Wright att lösa problemet Ludwig Wittgenstein", *Finsk Tidskrift* 7–8, s. 51–65.
- Österman, Bernt (2017b). "von Wright's Troubled Relationship with Bertrand Russell." In I. Niiniluoto & T. Wallgren (eds.), *On the Human Condition: Philosophical Essays in Honour of the Centennial Anniversary of Georg Henrik von Wright*. Acta Philosophica Fennica, vol. 93. Helsinki: Societas philosophica Fennica, p. 201–215.
- Österman, Bernt (2019). "Georg Henrik von Wrightin kannanotto Vietnamin sotaan", *Tieteessä tapahtuu* 3/2019, s. 19–25.
<https://journal.fi/tt/article/view/80465>.
- Österman, Bernt (2020). "Två filosofer i 1900-talet och deras brev." I Österman (utg.), *"Skriv så ofta du kan". Brevväxlingen mellan Georg Henrik von Wright och Eino Kaila 1937–1958*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag, s. 13–111.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-532-1>.

BILDKÄLLOR

- s. 22 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet
- s. 24 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet
- s. 95 SLSA 1150, Göran Schildts arkiv, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, foto: Göran Schildt
- s. 127 Helsingfors stadsmuseum, foto: Pietinen Aarne Oy
- s. 129 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet
- s. 130 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet
- s. 131 Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, foto: Janne Rentola
- s. 132 Valtion tiedotuslaitos, arkisto, Riksarkivet, Helsingfors
- s. 133 SLSA 1150, Göran Schildts arkiv, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, foto: Göran Schildt
- s. 134 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet, foto: (trol.) Erik Bargum
- s. 135 HS/Lehtikuva, foto: Pentti Koskinen
- s. 136 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet, foto: Anita von Wright-Grönberg
- s. 137 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet, foto: Benedict von Wright
- s. 138 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet
- s. 139 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet
- s. 140 Suomen Kuvalehti/Otavamedia, foto: Hannu Lindroos 1986
- s. 141 Studentaftonutskottet, Lund
- s. 142 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet, teckning av Johanna Grönberg
- s. 143 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet, foto: Gabriella Bollobás
- s. 144 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet, foto: Risto Vilkkö
- s. 170 digitala samlingarna, Nationalbiblioteket, Helsingfors
- s. 218 Atelier Nyblin Valokuvaamo, Helsingfors
- s. 270 Upsala Nya Tidning, foto: Bengt Backström
- s. 284 Museiverket, Journalistiska bildarkivet JOKA, Helsingfors, foto: Jorma Blomqvist
- s. 316 von Wright och Wittgenstein-arkivet, Helsingfors universitet
- s. 346 HS/Lehtikuva, foto: Erkki Laitila
- s. 369 Lehtikuva, foto: Jorma Pouta
- s. 434 foto: Cato Lein

PERSONREGISTER

- Aalto, Alvar 369, 374, 435
 Adorno, Theodor 354, 359
 Ahnfelt, Paul Gabriel 252
 Allardt, Erik 351, 354, 366
 Allende, Salvador 340, 342
 Amin, Idi 344
 Anderson, Amos 30
 Aristarchos från Samos 64
 Aristoteles 64, 224, 231, 258
 Astor, Nancy 263
 Astor, Waldorf 263
 Auer, Väinö 192

 Bach, Johann Sebastian 89, 91, 159
 Bacon, Francis 353
 Bahro, Rudolf 365
 Barck, Per-Olov 68
 Bargum, Eric 134
 van Beethoven, Ludwig 23, 25, 91, 425, 426
 Berdjajev, Nikolaj 121, 359
 Berlin, Isaiah 260, 262
 Bethe, Hans 384
 Bildt, Carl 351
 Blok, Aleksandr 414, 415
 Bohr, Niels 240, 317
 du Bois-Reymond, Emil 107
 Bonaparte, Napoleon 198, 386, 420
 Bondestam, Anna 111
 Boole, George 104
 Borgia, Cesare 154, 420
 de Broglie, Louis 239
 Bruno, Giordano 65
 Budjonnyj, Semjon 208
 Burckhardt, Jacob 93, 282, 330, 331
 Bush, George den äldre 403, 405

 Campanella, Tommaso 353
 Carnap, Rudolf 328
 Cato d.ä. 174
 Cellini, Benvenuto 95
 Chmelnitskij, Bohdan 188
 Chomsky, Noam 275, 341
 Colliander, Tito 68
 Copernicus, Nicolaus 64
 da Cudan, Antonio 138

 Danilevskij, Nikolaj 430
 Dante Alighieri 93, 165, 234
 Darwin, Charles 38, 430, 431
 Dawson, Geoffrey 263
 Demokritos från Abdera 240
 Descartes, René 242, 279
 Dietrich, Marlene 32
 Diktonius, Elmer 124
 Diogenes Laertios 225
 Djingis Khan 188
 Donner, Kai Otto 369
 Dostojevskij, Fjodor 71, 87, 121, 122, 262, 331, 354, 359, 416, 419

 Einstein, Albert 239, 317, 373
 Elkan, Sophie 420
 Ellegård, Alvar 275
 Ellul, Jacques 359
 Empedokles 417, 418
 Enckell, Olof 124, 163–165, 168
 Engels, Friedrich 363, 420
 Erik XIV 194
 Erlander, Tage 421
 Eugen av Savoyen 96

 Finkielkraut, Alain 366
 Fischer von Erlach, Johann Bernhard 96
 Forsström, Petter 30
 Frans Josef 96
 Frege, Gottlob 104, 105
 Freud, Sigmund 80, 82–86
 Fridell, Egon 62
 Friedman, Milton 285, 337–340, 342–344
 Frosterus, Sigurd 173, 174

 Galilei, Galileo 64, 221, 275, 276, 373
 Gallén, Jarl 68
 Gandhi, mahatma 207
 George, Stefan 10, 59–62, 71
 Gide, André 262
 Glucksmann, André 366
 Goebbels, Joseph 296
 von Goethe, Johann Wolfgang 33, 39, 61, 71, 93, 296, 330, 331, 373, 431
 Gomulka, Władysław 318

- Gorkij, Maksim 253
 Gripenberg, Bertel 30
 Grönberg, Helena 136
 Grönberg, Johanna 142
 Gummerus, Edvard Robert 69
 Gustav II Adolf 194
 Guyau, Jean Marie 45
 Gödel, Kurt 102
- Haavio, Martti 135
 Habermas, Jürgen 425
 Halsti, Wolf H. 195
 Hansson, Per Albin 421
 von Hayek, Friedrich 340, 422
 Hegel, Friedrich 262, 337, 349, 431
 von Heidenstam, Verner 47
 Heikel, Ivar A. 222
 Heine, Heinrich 23, 24
 Heisenberg, Werner 239, 245
 Helbing, Lothar 71
 von Helmholtz, Hermann 241, 242
 Hertz, Heinrich 241, 317
 Hilbert, David 105, 373
 von Hildebrand, Adolf 96
 Hitler, Adolf 29, 33, 60, 71, 72, 154, 198, 202, 208, 211, 290, 296, 386, 387
 Hobbes, Thomas 44, 45
 Homeros 233
 Horkheimer, Max 354, 359
 Hornborg, Eirik 75, 199, 217, 219
 Hussein, Saddam 403, 405
 Huxley, Aldous 10, 87–93, 353
 Høffding, Harald 81, 235
- Ibsen, Henrik 72
- Jaakkola, Jalmari 193
 Jaeger, Werner 33, 220, 332, 333
 Jansson, Jan-Magnus 405, 406
 Jansson, Tove 405
 Johan III 194
 Johnson, Lyndon B. 286, 294, 295
 Josef II 96
 Jutikkala, Eino 192
 Jørgensen, Jørgen 236
- Kaila, Eino 9, 79, 202, 203, 236, 237, 243, 244, 246–251, 269, 328, 329, 368
- Kallio, Heikki 369
 Kallio, Kyösti 147
 Kant, Immanuel 38, 39, 45, 65, 71
 Karl av Österrike-Teschen 96
 Karl VI 96
 Karl IX 194
 Karl XII 189, 195, 198, 386
 Kekkonen, Urho 368, 369
 Kellgren, Johan Henric 43
 Kelvin, William Thomson 242
 Kennan, George 384
 Kepler, Johannes 221
 von Keyserling, Hermann Alexander 99
 Kierkegaard, Søren 333, 348
 Kivimäki, T.M. 439
 Kjellén, Rudolf 120
 Klages, Ludwig 71
 Koskenniemi, Veikko Antero 200
 Kretschmer, Ernst 80, 81
 Kulovesi, Yrjö 85
 Kutuzov, Michail 262
 Köhler, Wolfgang 82
- Lagercrantz, Olof 369, 405
 Lagerlöf, Selma 10, 358, 415–421, 423
 de Laplace, Pierre Simon 245, 246
 Laurila, Erkki 135
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 102, 103, 104, 109, 242, 373
 Letelier, Orlando 342
 Lévy, Bernard-Henri 366
 Lichtenberg, Georg Christoph 110
 Liedman, Sven-Eric 351
 Lilius, Carl-Gustaf 369
 Lille, Axel 114
 Lindelöf, Ernst 371
 Lindgren, Astrid 405
 Lindstedt, Risto 396
 Linkola, Pentti 10, 140, 357, 396–402
 Linna, Väinö 112
 Livius 155
- Mach, Ernst 105, 241
 Machiavelli, Niccolò 9, 152–156, 329
 Magnus Eriksson 194
 Mannerheim, Carl Gustaf Emil 170

- Mann, Thomas 263, 264, 265
 Marcus, Valeriu 152, 153, 155
 Maria Theresia 96
 Martell, Karl 208
 Marx, Karl 37, 337, 347, 348,
 363–366, 416, 420
 Mattsson, Guss 114
 Mazepa, Ivan 189
 Meinander, Carl Fredrik 36
 Meinander, Nils 337, 343, 344
 de Mello, Mario Vieira 332
 Meri, Veijo 218
 Michelangelo 425
 Mickwitz, Gunnar 150
 Milton, John 234, 331
 de Montaigne, Michel 262
 Morgenstern, Oskar 272
 Mozart, Wolfgang Amadeus 32,
 71, 96, 97
 Mumford, Lewis 359
 Mussolini, Benito 160
 Myron 33

 Naess, Arne 207
 Nero 420
 von Neumann, John 272
 Nevanlinna, Frithiof 371
 Nevanlinna, Rolf 200, 357, 368,
 369, 371–374
 Newton, Isaac 86, 159, 373
 Nietzsche, Friedrich 40, 45, 46,
 62, 71–73, 85, 97, 359, 431
 Niiniluoto, Ilkka 144
 Nobel, Alfred 338, 341, 342
 Nordman, Dan (eg. Carl Olof) 370
 Nousiainen, Jaakko 319
 Numelin, Mary 19, 55
 Numelin, Ragnar 19, 55
 Numminen, M.A. 23

 Oittinen, Reino 310
 Oliver, Richard Alexander 232,
 235
 Olsson, Hagar 44
 Orwell, George 353

 Paavolainen, Olavi 44, 120,
 156–162
 Palmén, Erik 135
 Peter I 189
 Petljura, Symon 190
 Piłsudski, Józef 190, 208

 Pindaro 97
 Planck, Max 239, 240, 247, 373
 Platon 9, 38, 39, 45, 62, 64, 86,
 220–229, 231, 233, 260, 333
 Poincaré, Henri 105, 373
 Prandtauer, Jakob 96
 Proust, Marcel 90

 Rafael 94
 Ramsay, Wilhelm 196
 Ranta, Ilmo 23
 Ranulf, Svend 236
 Reagan, Ronald 375, 412
 Rembrandt 71
 Rhodes, Cecil 205
 Riefenstahl, Leni 33
 Rilke, Rainer Maria 263–265
 Rosenberg, Alfred 71
 Rudberg, Gunnar 220, 222, 223,
 227, 229
 Ruin, Hans 34, 71, 217
 Runeberg, Johan Ludvig 150, 435,
 437
 Russell, Bertrand 104, 105, 285,
 314–318, 341
 Rydberg, Viktor 426
 Ryle, Gilbert 224

 Sacharov, Andrej 341
 Saetra, Hartvig 433
 Savage, Leonard 273
 Schildt, Göran 10, 11, 15, 25, 87, 93,
 95, 329, 332, 424, 425
 von Schiller, Friedrich 430
 Schlick, Moritz 108
 Schrödinger, Erwin 239
 Schubert, Franz 23, 25
 Schumacher, Ernst Friedrich 361
 Schumann, Robert 23
 Schumpeter, Joseph 432
 Schur, Boris 28, 67
 Shakespeare, William 234
 Shannon, Claude 273
 Shaw, George Bernard 315
 Sibelius, Jean 435
 Snellman, Johan Vilhelm 314, 437
 Sokrates 45, 224, 226–228
 Spengler, Oswald 62, 70, 71, 330,
 415, 430, 431
 Spinoza, Baruch 258
 Springorum, Clara 31
 Springorum, Fritz 31

- Stalin, Josef 33, 146, 177, 186, 187, 191
 von Stauffenberg, Claus 60
 Steinbock, Dan 366
 Stenbäck, Henrik 358
 Stenius, Erik 237, 238
 Stenius, Göran 68
 Sundman, Jacobus 36
 von Suttner, Bertha 45, 341
 Södergran, Edith 44
 Söderhjelm, Henning 113–115

 Tacitus 94
 Tegnér, Esaias 252, 254
 Thatcher, Margaret 412
 Tigerstedt, Örnulf 30, 68, 69, 125
 Tingsten, Herbert 35, 259–267
 Tito 338
 Tjechov, Anton 253
 Tolstoj, Leo 121, 122, 234, 252–254, 260–262, 315, 331, 353
 Tomas, biskop 181–183
 Topelius, Zacharias 52, 435
 Toynbee, Arnold J. 71, 415, 430
 Tuchatjevskij, Michail 208
 Turing, Alan M. 102

 de Unamuno, Miguel 425
 Ungaretti, Giuseppe 31

 Wagner, Richard 71, 72, 97
 Wald, Abraham 273
 Waltari, Mika 124, 125, 135
 Vanni, Sam 135
 Warburton, Thomas 27
 Vergilius 234
 Wertheimer, Max 82
 Weygand, Maxime 208
 Weyl, Hermann 282
 Whitehead, Alfred North 105
 Wiener, Norbert 106, 107, 273, 274
 von Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich 226
 Vilks, Kustaa 192, 369
 da Vinci, Leonardo 33, 330
 Wirtanen, Atos 30, 201
 Wittgenstein, Ludwig 7, 10, 15, 23, 25, 101, 105–108, 110, 131, 143, 221, 237, 336, 374
 de Voltaire, François 430
 von Wright, Elisabeth 131, 133, 134, 139
 von Wright, Tor 19, 34
 von Wright, Viktor Julius 112, 417
 Vuillemin, Jules 346

 Zern, Leif 13
 Zilliacus, Marianne 358